

**ХАРКІВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**НАРИСИ З ІСТОРІЇ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
(1930 – 2005 рр.)**

**ХАРКІВ
2005**

УДК 378(09)
ББК 74.58г.X-23
Н 28

*Рекомендовано до видання рішенням вченої ради
Харківського національного університету
(протокол № 9 від 25.04.2005 р.)*

Нариси з історії Харківського національного економічного універ-
Н 28 ситету: Монографія / Під заг. ред. В. С. Пономаренка.– Х.: Видавни-
чий Дім «ІНЖЕК», 2005.– 328 с. Укр. мова

Авторський колектив: д-р екон. наук Пономаренко В. С, канд. іст. наук Михайли-
ченко Д. Ю., канд. екон. наук Єрмаченко В. Є., канд. екон. наук Сахно О. А.

ISBN 966-392-005-X

У колективній монографії розглянуто історію Харківського національного економічного університету на всіх етапах його історії (1930 – 2005 рр.). Висвітлено питання розвитку навчальної, виховної та науково-дослідної роботи, становлення наукових шкіл, діяльності провідних викладачів та вчених. Монографію присвячено ювілейній даті в історії ХНЕУ – 75-річчю з дня створення Харківського інженерно-економічного інституту.

Для студентів, викладачів і працівників економічних вузів, істориків та всіх, хто цікавиться історією економічної освіти в Україні.

ББК 74.58г.X-23

ISBN 966-392-005-X

© Колектив авторів, 2005
© ВД «ІНЖЕК», 2005

Передмова.....	5
Глава I. У витоків спеціальної економічної освіти в Україні: Харківське комерційне училище Імператора Олександра III (1893 – 1920 рр.).....	7
Глава II. До вищої економіко-комерційної школи: вищі комерційні курси Харківського комерційного товариства та Харківський комерційний інститут (1912 – 1920 рр.).....	21
Глава III. У бурхливі роки: Харківський інститут народного господарства (1920 – 1930 рр.)	47
Глава IV. Відповідаючи на виклик епохи: ІНЖЕК (1930 – 1941 рр.)	67
Глава V. У роки війни й відновлення (1941 – 1947 рр.).....	85
Глава VI. На новому підйомі (1948 – 1960 рр.).....	97
Глава VII. У ногу з часом (1960 – 1987 рр.).....	137
Глава VIII. Нові обрії: до «Національного економічного».....	193
Додатки	
Ректори ХНЕУ (1893 – 2004 рр.).....	225
Біографічні довідки.....	226
Викладачі – лауреати Золотого знака ХНЕУ	295
Дисертації, захищені у спеціалізованих радах університету (1999 – 2004 рр.).....	296
Монографії та навчальні посібники, видані професорами і викладачами ХНЕУ в 1995 – 2004 рр.....	304
Бібліографія.....	313
Список скорочень.....	326

Проходять роки, десятиліття. Змінюється суспільно-економічна система. Проголошується її динамічно розвивається Українська держава. Але весь цей, незалежно від політичних вітрів, – і в 30-ті роки перших п'ятирічок, і в роки відбудови народного господарства в післявоєнний період, і в останнє десятиліття – у період становлення й зміцнення української державності, Харківський національний економічний університет був і залишається гігантською кузницею економічних кадрів – як учених, так і практиків, керівників найвищого класу, менеджерів у кращому розумінні цього слова. Пройшовши тривалий шлях, він набув величезного досвіду в справі підготовки для народного господарства країни висококваліфікованих фахівців економічного, технічного, організаційно-управлінського профілю, збагатив українську науку фундаментальними дослідженнями в пріоритетних економічних напрямках, зробив істотний внесок у розвиток вітчизняної економіки. Освітня, наукова, господарська діяльність вузу заслужила найвищої оцінки як на Батьківщині, так і за її межами, свідченням чого стало запрошення університету приєднатися до Magna Charta Universitatum.

Маючи чималий досвід роботи у сфері навчання українського студентства, ХНЕУ впливає на кадрову, науково-технічну і економічну політику промислових підприємств та організацій країни. Поставивши провідним принципом своєї діяльності формування інтелектуальної еліти у сфері економіки нашої держави, умовою досягнення цієї мети колектив університету бачить підготовку високопрофесійного економіста, знайомого з сучасними інформаційними технологіями та такого, що має інноваційну модель поведінки. Економіста, якого настійливо вимагає подальший динамічний розвиток народного господарства України.

З цим завданням Харківський національний економічний університет успішно справився. З упевненістю можна сказати: набуті нашими студентами знання стануть у нагоді подальшому поступальному розвитку економіки нашої країни.

Ще більш важливі завдання висуває перед нами майбутнє. Межі використання набуті якісної економічної освіти величезні. Системні зміни в господарстві потребують праці висококласних фахівців-економістів. Треба готувати здатних до економічного мислення фахівців в інших сферах діяльності, систематично підвищувати їх кваліфікацію. Безумовно, великі потенційні можливості відкриває перед нами участь у Болонському процесі, більш глибока інтеграція до європейського та світового освітнього просторів.

Отримавши високий статус Національного, університет головну стратегічну ціль свого подальшого розвитку бачить у всебічній інтеграції навчально-виховного процесу, наукової та науково-виробничої діяльності, у виході до найвищих європейських та світових освітніх стандартів, участі у їх створенні.

У цей, ювілейний для університету п'ятий рік третього тисячоліття, хочу висловити слова щирої вдячності всьому колективу викладачів, співробітників і студентів, поздоровити всіх з ювілеєм та побажати доброго здоров'я, професійних успіхів та досягнення усіх поставлених цілей!

*Ректор Харківського національного економічного університету,
доктор економічних наук, професор
В. С. Пономаренко*

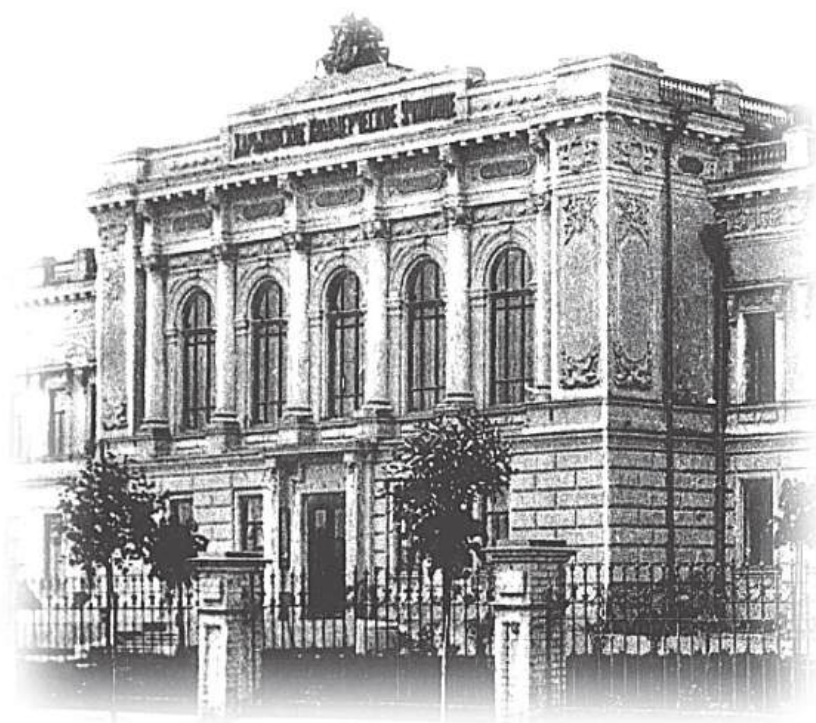
Уже довгі роки Харківський національний економічний університет готує фахівців для народного господарства нашої Батьківщини. Університет стояв при витобах економічної науки і економічної освіти в Україні. За цей час склалися чудові традиції, що служать підготовці висококласних фахівців, одержали широке визнання наукові школи. ХНЕУ завоював заслужений авторитет серед вищих навчальних закладів, науково-дослідних організацій, підприємств України та країн зарубіжжя. Міжнародним визнанням його заслуг стало надання йому статусу Національного, приєднання до Великої Хартії університетів.

За більш ніж 100 років свого існування Харківський національний економічний університет перетворився на важливий навчальний і науково-дослідний центр України, де нині проходять навчання більш ніж 11 тисяч студентів з України та 22 країн зарубіжжя. На сімох факультетах ХНЕУ провадиться підготовка фахівців з економіки й підприємництва, менеджменту, комп'ютерних наук, здійснюється перепідготовка та підвищення кваліфікації підприємців та державних службовців. Маючи чималий досвід роботи в сфері навчання українського студентства, ХНЕУ впливає на кадрову, науково-технічну та економічну політику промислових підприємств та організацій країни. Професори й викладачі виховують студентську молодь в дусі високого професіоналізму, готують у неї активну життєву позицію, формують високі моральні якості.

У книзі, що пропонується увазі шановних читачів, вперше на основі широкого кола джерел розглянуто історію ХНЕУ на всіх етапах його розвитку за більш ніж сто років його існування. Обґрунтовано цілісну концепцію історичної наступності університету з низкою закладів вищої освіти, що існували раніше. У роботі відбито процес формування наукових шкіл та напрямків, висвітлено діяльність цілого ряду вчених і педагогів, їхній внесок у розвиток фахового економічного навчання в Україні в цілому. З цією метою сформовано науково-довідковий апарат з відповідним переліком біографічних статей. При написанні нарисів були використані документи, що зберігаються в центральних державних архівах України, Державному архіві Харківської області, архіві університету, матеріали періодичної преси, документи й фотографії з особистих архівів співробітників вузу. Книга багато ілюстрована.

Автори висловлюють глибоку вдячність за надану допомогу при підготовці видання співробітникам і ветеранам університету О. А. Сахно, С. У. Олійнику, К. П. Тарасовій, усім, хто надав допомогу в написанні пропонованої читачам книги. Також із вдячністю відзначаємо роботу колективу авторів, що створив рукопис, на великий жаль не опубліковану, з історії Харківського інженерно-економічного інституту до святкування його 50-літнього ювілею в 1980 році – П. Т. Рушенку, Н. П. Жаровському, П. Е. Карпицькому, М. Є. Колбасову, Т. М. Лященко, М. І. Ушакову.

Спеціальну подяку автори виражають с. н. с. Інституту Російської історії РАН, доктору історичних наук В. Л. Теліцину за надані їм біографічні статті і матеріали.

У ВИТОКІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ:

ХАРКІВСЬКЕ КОМЕРЦІЙНЕ УЧИЛИЩЕ ІМПЕРАТОРА ОЛЕКСАНДРА ІІІ (1893 – 1920 рр.)

*«Я повинен визнати, що... комерційна освіта
в її сучасному розвитку є результатом
самодіяльності та ініціативи торговельно-
промислового класу»*

*(З промови А. Коновалова
у Державній Думі)*

Здійснення Великих реформ середини XIX ст. ознаменувало вступ Російської імперії у нову епоху. Бурхливий підйом народного господарства, зростання внутрішнього ринку, створення сучасної промисловості були особливо характерні для Сходу України, визнаною столицею якого був у той час Харків. Там, де у середині століття панувало екстенсивне скотарство та рутинне землеробство, формувався Донецько-Криворізький промисловий район, що посів на початку XX ст. четверте місце у державі щодо вартості виробництва. Протягом 1870 – 1900 рр. тут у 44 рази збільшилося видобування вугілля, досягнувши 691,5 млн пудів (69,5% імперського виробництва), у 162 рази збільшилося видобування залізної руди – до 210,1 млн пудів (57,2% імперського виробництва)¹. Якщо у 1870 р. у регіоні практично не вироблялась сталь, то у 1900 р. цей показник становив 59,2 млн пудів, або 44% імперського виробництва. За 1880 – 1890-ті рр. було побудовано або переустатковано, крім численних дрібних заводів, 17 металургійних та 7 машинобудівних підприємств-гігантів, а загальна сума інвестицій у металургію Півдня Росії тільки за п'ятиріччя 1895 – 1899 рр. досягла величезної для того часу суми – 833 млн рублів².

¹ Промышленность и торговля. – 1913. – № 13. – С. 11.

² Лященко П. И. История народного хозяйства СССР. – Т. 2. Капитализм. – М., 1956. – С. 106, 144 – 146 и др.

Глава I

Підприємці краю усвідомлювали, що господарський розвиток району вимагав все більшої кількості фахівців у галузі фінансів, торгівлі, організації промислового виробництва, правового забезпечення господарської та підприємницької діяльності; фахівців, здатних працювати у нових господарських умовах, знайомих із сучасними промисловими технологіями й методами організації праці. «За сучасних культурних та економічних умов народного життя, особливо за сучасної торговельно-промислової боротьби і конкуренції, для комерційних класів виявилось недостатнім одне лише практичне засвоєння конторської техніки комерційних обігів та маніпуляцій, – потрібна була ціла низка теоретичних і практичних відомостей, заснованих на складних законах математики, природознавства, права та економії, відомостей, що найтісніше пов'язані з торговельно-промисловою діяльністю», – констатував відомий харківський купець і суспільний діяч, комерційний радник Микола Васильович Орлов у своїй промові 1900 року³.

Економічна наука та освіта досить динамічно розвивалися протягом XIX ст. у вищих навчальних закладах Росії, у тому числі в Імператорському Харківському університеті (ІХУ). Курси політичної економії та науки про фінанси викладалися на юридичному факультеті ІХУ з моменту його заснування у 1805 р. Однак господарські дисципліни у цьому випадку були лише складовою освіти майбутніх юристів та державних службовців. Зазвичай випускники університету торговельно-промислової діяльності себе не присвячували. В економічній сфері відчувався гострий дефіцит підготовлених кадрів.

Першу спробу створення спеціального навчального закладу для підготовки фахівців господарського профілю – комерційно-технологічного училища – було зроблено з ініціативи Харківського купецького товариства у 1868 році. Міське самоврядування, де провідні позиції у той час займали представники купецтва, відрахувало для цього із прибутку Міського купецького банку 3000 руб. й ухвалило щорічно відраховувати із прибутку 30 – 40 тис. рублів на утримання закладу. Однак зі зміною законодавства про міське самоврядування пропозицію було відхилено Міністерством внутрішніх справ через невпевненість у надійності джерел фінансування проекту⁴.

Повторно питання про створення комерційного навчального закладу було поставлено на загальних зборах купців м. Харкова М. В. Орловим 24 лютого 1888 р.: «Прийшов час для товариства подумати про заснування у місті Харкові комерційного училища, хоча б невеликих розмірів, – чотирикласного, для дітей купецького стану»⁵. Заплановані на жовтень 1888 року спеціальні збори купецького товари-

³ Краткий отчет о состоянии учебно-воспитательной части в Харьковском коммерческом училище Императора Александра III. За седьмой год его существования, с 3 октября 1899 г. по 3 октября 1900 г. – Харьков, 1901. – С. 165.

⁴ ДАХО, ф. 3, оп. 232, спр. 401. – История торговли и промышленности в России / Под ред. П. Х. Спасского. – Т. 1. – СПб., 1910. – С. 95.

⁵ Краткий очерк возникновения в г. Харькове Коммерческого училища в память события 17-го октября 1888 г. / Сост. Секретарь Попечительного Совета Харьковского коммерческого училища П. Верховский. – Харьков, 1894. – С. 3.

Глава І

ства, присвячені детальному обговоренню питання, співпали за часом з катастрофою царського потягу на станції Борки під Харковом 17 жовтня 1888 р.

В умовах патріотичного піднесення, яке охопило городян після чудового порятунку царської сім'ї, екстрені збори Харківського купецького товариства прийняли одностайну ухвалу про утворення у м. Харкові комерційного училища «на відзначення події 17-го жовтня» і стягнення спеціального гільдейського збору при виборі торговельних патентів для його утримання. «Потрібні були величезні кошти або могутня сила, щоб здійснити ідею настільки необхідного й корисного для міста Харкова підприємства, і ця могутня сила, як іскра Божа, виявила себе у самовідданому патріотизмі й гарячій любові російського купця до Державного Володаря свого – Батюшки Царя, якого десниці Божа, шляхом Божественного Провидіння, вивела з паші загибелі, що погрожувала поглинути дорогоцінне життя Монарха і Його дорогої Сім'ї», – урочисто проголосив у своїй промові ініціатор створення училища М. В. Орлов⁶.

31 жовтня 1888 р. було обрано спеціальну комісію під головуванням міського голови І. О. Фесенка, діяльність якої одержала схвалення Харківського губернатора О. І. Петрова та міністра народної освіти І. Д. Делянова. Створення училища, таким чином, одержало високий статус і стало справою честі всього міста. Це дозволяло вийти далеко за межі первісних скромних намірів та у повному обсязі здійснити досить амбіційну програму М. В. Орлова щодо створення у м. Харкові центру комерційної освіти.

Комісія швидко розробила статут створюваного училища, прийнявши за зразок статут відкритого у 1885 р. Олександрівського комерційного училища в м. Москві. І, оскільки його подання на затвердження царем могло відбутися тільки за наявності плану будинку установи, оголосила анонімний конкурс на кращий проект будинку училища зі строком подачі до 1 серпня 1889 р. Переможцем у конкурсі став архітектор О. М. Бекетов.

17 червня 1890 р. після відправлення архієпископом Харківським й Ахтирським Амбросієм (Ключарьовим) молебню, у присутності перших осіб міста – губернатора О. І. Петрова, опікуна навчального округу М. П. Воронцова-Вельямінова, міського голови І. О. Фесенка, купецького старости М. О. Жевержеєва – відбулося урочисте закладення будинку училища і храму при ньому⁷.

4 березня 1891 р. Положення про Харківське комерційне училище, схвалене комісіями Державної Ради, було затверджене імператором⁸, а 2 грудня 1894 р., за

⁶ Краткий очерк возникновения в г. Харькове Коммерческого училища в память события 17-го октября 1888 г. / Сост. Секретарь Попечительного Совета ХКУ П. Верховский. – Харьков, 1894. – С. 5.

⁷ Там же. – С. 12.

⁸ СУ № 39 от 16 апреля 1891 г. – Ст. 417. – С. 866 – 871.

Глава I

поданням міністра фінансів С. Ю. Вітте, новий голова держави, Микола II, дав згоду на присвоєння училищу імені Імператора Олександра III⁹.

Харківське комерційне училище Імператора Олександра III, що перебувало спочатку у віданні Міністерства народної освіти, а з 1895 р. – Міністерства фінансів, було, таким чином, восьмим й останнім комерційним училищем Російської імперії, заснованим на підставі спеціального статуту, й четвертим за часом створення навчальним закладом такого типу в Російській імперії¹⁰.

Влітку 1893 р., після завершення основних будівельних робіт, було здійснено набір учнів у перші три класи та розпочато їх навчання.

Відповідно до затвердженого Імператором Положення¹¹, училище мало 8 (підготовчий, 5 основних і 2 спеціальних) класів¹². Учні, які успішно закінчили курс, одержували звання особистого почесного громадянина й атестат. Кращим випускникам присвоювався вчений ступінь кандидата комерції; ті, що закінчили курс на відмінно, нагороджувалися також золотими та срібними медалями.

⁹ СУ № 12 от 21 января 1895 г. – Ст. 58. – С. 1053.

¹⁰ Після Одеського та Ризького (1861 р.), Петрівського Санкт-Петербурзького (1880 р.) та Олександрівського московського (1885 р.) комерційних училищ. Засновані наприкінці XVIII ст. Демидівське та деякі інші спеціалізовані навчальні заклади мали інший статус і спрямованість підготовки.

¹¹ 15 квітня 1896 р. Державною радою за доповіддю С. Ю. Вітте було прийнято загальне Положення про комерційні навчальні заклади, що відкривало можливості для розгортання у країні розвиненої мережі спеціальної комерційної освіти. Також засноване на принципах статуту московського Олександрівського комерційного училища, Положення від 15 квітня 1896 р. не потребувало внесення принципових змін до організації ХКУ.

Положення від 15 квітня 1896 р. давало широкий простір суспільній ініціативі. Юридично визначалися принципи організації і статус широкого спектру комерційних навчальних закладів для різноманітних категорій тих, хто навчається. Могли створюватися три- і семи-класові комерційні училища (з додатковими спеціалізованим восьмим та підготовчими класами; дво- і трикласові торгові школи з можливим додатковим четвертим класом; комерційні однокласові курси для навчання «дорослих та підлітків, які вже перебували на службі». Якщо останні два типи навчальних закладів мали за мету дати закінчений комплекс знань випускникам початкових сільських та міських училищ і підготувати «умілих і точних виконавців» – службовців торгових контор, помічників прикажчиків і прикажчиків торгових та комерційних закладів, то комерційні училища повинні були давати повну середню спеціальну освіту для «керівників торгової справи». Програма їх курсу з загальноосвітніх предметів відповідала курсу реальних училищ і давала спеціальну підготовку. Після їх закінчення учні могли продовжити навчання у вищих навчальних закладах імперії, у тому числі університетах, чого випускники реальних училищ, як правило, не робили. Можливість одержати ступінь кандидата комерції кращими випускниками училищ зближувало їх статус із випускниками університетів. Високі вимоги висувалися до викладацького складу училищ. Більш висока, ніж у викладачів гімназій, оплата праці та плата за вистугу років поєднувалися з обов'язковим проведенням показового заняття та спеціальної співбесіди з методичних питань за прийому на роботу. Для викладання у комерційних училищах від учителів вимагалася наявність вищої освіти.

Положення від 15 квітня 1896 р., за наявності на те згоди Опікунської ради і відповідних фінансових ресурсів у їх користуванні, дозволяло створювати середні комерційні училища, що були більш схожі на існуючі у Сполучених Штатах Америки коледжі, ніж на середні

Глава І

Поряд з загальноосвітніми предметами, які викладались за курсом реальних училищ, у ХКУ учні вивчали блок спеціальних комерційних дисциплін¹³.

У курсах законодавства і політичної економії учні набували знання про основні поняття права й економічної науки. Курс комерційної географії надавав конкретні відомості про організацію народного господарства країни. Прикладні навички, необхідні для роботи у комерційних службах торгово-промислових підприємств, систематично здобувалися у курсі бухгалтерії, де подання теоретичного матеріалу (теорії подвійного рахунку, класифікації, номенклатури та розподілу рахунків, торгово-промислового і фінансового законодавства, основ організації рахівництва на різних типах підприємств) поєднувалося з сильною програмою практичних робіт. Останні було побудовано на навчальному моделюванні операцій «великого підприємства, що є товариською справою (торговий дім) і складається з оптово-роздрібною торгівлі мануфактурними товарами з відділенням вапняного заводу, підзвітного центральній конторі... заснування такого товариства відбулося за участі окремих, складних за активом та пасивом, внесків кожного з товаришів і на основі нотаріального договору, що впливає на бухгалтерію товариства». На заняттях із комерційної арифметики майбутні підприємці та службовці комерційних закладів навчалися веденню різних видів комерційних обчислень (відсоткових, монетних, товарних, вексельних, курсових, арбітражних, банківських), одержуючи необхідні для цього відомості з метрології Росії та закордонних країн. Об'ємний курс комерційної кореспонденції обіймав питання не тільки ведення ділової переписки в цілому, але й широке коло спеціальних тем, пов'язаних з веденням господарських відносин, програму лекційних і практичних занять поєднував курс товарознавства з технологією. Учні одержували знання з технології виробничих процесів провідних галузей промисловості, вивчали хімічний склад і властивості товарів, їх класифікацію, навчалися їх досліджувати, розкривати можливі прийоми фальсифікації, одержували навички роботи на спеціальному лабораторному устаткуванні¹⁴. Учні опановували три основні європейські мови: французьку, німецьку та англійську.

загальноосвітні навчальні заклади на зразок гімназій і реальних училищ. Хоча на початку ХХ ст. комерційні училища стають дуже поширеним видом навчального закладу – до 1902 р. у країні налічувалося вже 53 училища (з них – 39 загальних та 16 – приватних) із 16 505 учнями, – їх реальний стан і статус були дуже різноманітними. Харківське купецтво та Опікунська рада, якою керували М. В. Орлов та І. К. Велитченко, повною мірою користувалися наданими їм широкими можливостями.

¹² Принципове рішення про введення ще одного – восьмого, спеціалізованого – класу було прийняте педагогічним комітетом і Опікунською радою у 1913 р.

¹³ СУ. – Ст. 417; № 39, 16 апреля 1891 г. – С. 866 – 887.

¹⁴ Краткий отчет о состоянии учебно-воспитательной части в Харьковском коммерческом училище Императора Александра III за шестой год его существования, с 3 октября 1898 г. по 3 октября 1899 г. – Харьков, 1900. – С. 63–82.

Глава I

Харківське комерційне училище було засноване становою організацією і споконвічно інтегроване у загальнодержавну систему народної освіти. Ключові питання організації навчально-виховного процесу в ХКУ перебували у компетенції Опікунської ради і її голови, що обиралися Харківським купецьким товариством зі свого середовища. Опікунській раді були підзвітні директор училища та Педагогічний комітет. Кандидатури всіх посадових осіб Харківського комерційного училища, а також членів Опікунської ради затверджувалися опікуном Харківського навчального округу й міністром народної освіти. Директор училища мав чин V класу і річне утримання в розмірі 3200 руб. Підлягав затвердженню і навчальний план училища.

До 1917 р. беззмінними головами Опікунської ради ХКУ були діячі, які користувалися популярністю й заслуженою повагою городян та багато зробили для розвитку в Харкові народної освіти, – М. В. Орлов, а з 1902 р. І. К. Велитченко. За свій внесок у створення училища вони неодноразово отримували урядові нагороди та почесні відзнаки. До складу ради ввійшли представники найбільших купецьких і підприємницьких родин міста: Жевержеевих, Сіліних, Рижових, Соколовських, Жмудських. У 1912 р. членом Опікунської ради стає М. Ф. фон Дітмар.

Основні статті доходів бюджету училища формувалися за рахунок спеціального гільдійського збору, що стягувався з купців міста за вибору ними торговельних патентів¹⁵, плати за навчання та численних приватних пожертвувань. Першу пожертву зробив М. Х. Гельферіх. Великі пожертвування робили харківські Земельний й Торговельний банки, Товариство взаємного кредиту прикажчиків, Архієпископ Харківський та Охтирський Амбросій, який побажав, щоб його пожертвування стало початком капіталу, що мав використовуватися для допомоги бідним учням¹⁶.

До складу викладацького колективу були залучені кваліфіковані педагоги – викладачі харківських гімназій і випускники Харківського університету, які закінчили його з дипломами першого ступеня. До викладання спеціальних дисциплін залучалися професори й приват-доценти вищих навчальних закладів міста. Правознавство в училищі викладав видатний юрист, декан юридичного факультету університету Л. М. Загурський, курс політекономії викладався приват-доцентом М. О. Гредескулом, хімію й товарознавство учні вивчали під керівництвом віце-директора Технологічного інституту професора І. А. Красуського й професора І. П. Осипова й ін. Беззмінним законоучителем і настоятелем храму Нерукотвор-

¹⁵ История торговли и промышленности в России / Под ред. П. Х. Спасского. – Т. 1. – СПб., 1910. – С. 95.

¹⁶ Краткий очерк возникновения в г. Харькове Коммерческого училища в память события 17-го октября 1888 г. / Сост. Секретарь Попечительного Совета ХКУ П. Верховский. – Харьков, 1894. – С. 7.

Глава I

ного Образу Господня при училищі був відомий православний публіцист, приват-доцент університету, магістр богослов'я о. Іоанн Філевський.

Першим директором Харківського комерційного училища (1893 – 1906 рр.) став математик, учень академіка П. Л. Чебишева і педагог з 21-річним стажем Іван Олексійович Виноградов, який працював до цього інспектором Санкт-Петербурзького Петровського комерційного училища. Діяльність І. О. Виноградова на новому посту була високо оцінена – у 1896 р. він одержує звання дійсного статського радника, а у 1898 р. – орден Св. Станіслава I ступеня. Йому ж належав вирішальний внесок у формування училища як єдиного навчально-виховного комплексу зі своїми традиціями.

«...Ваш вельмишановний авторитет у відповідальній справі виховання підростаючих поколінь і незмінно сумлінне ставлення до виконання покладених на Вас обов'язків директора служили важливою моральною опорою у нашій скромній діяльності... ми просимо Вас вірити, що з Вашою особистістю у нас нерозривно пов'язане уявлення про щирого християнина, свідомого, повного громадянської мужності, патріота, люблячого чоловіка, шляхетну людину – уявлення про той високий приклад, чарівністю якого ми не можемо не захоплюватися», – говорилося в адресі Педагогічного Комітету училища І. О. Виноградову в 1906 р. з нагоди завершення його роботи в училищі¹⁷.

Директором було підібрано висококваліфікований і згуртований колектив викладачів. Аналіз передового педагогічного досвіду свого часу, що проводився регулярно, вивчення творчої спадщини великих педагогів, активна участь у російському й закордонному педагогічних з'їздах і конференціях дозволили Педагогічному комітету уникати режиму формальної дисципліни, характерної для навчальних закладів того часу. Головну увагу було приділено вихованню особистості гуманним методом виховного впливу. Ініційована викладачами В. Є. Геркевичем і С. О. Расторгуєвим реформа педагогічного процесу в училищі припускала зміну функцій наглядців і наставників – акцент переносився з адміністративно-режимних на виховні функції, скасування або істотне скорочення використання методів фізичного впливу на учнів, активний розвиток їхніх творчих здібностей і громадянської позиції. «Будь-які каральні заходи повинні бути зовсім вилучені зі шкільного побуту. Їх місце мають зайняти попереджувальні заходи: пояснення, зауваження, тимчасове видалення з класу та зі школи, звільнення й виключення з училища. Треба з перших же кроків учня в училище звернути увагу на розвиток у нього почуття законності та поваги до природних прав товаришів...»¹⁸. «Для під-

¹⁷ Иван Алексеевич Виноградов как администратор-педагог (1871 – 1906): с 13-ю иллюстрациями. – Харьков, 1906. – С. 33.

¹⁸ Ежегодник Харьковского Коммерческого училища Императора Александра III. За 1911–1912 отчетный год (19-й год существования училища). – Харьков, 1913. – С. 18 – 22, 116 – 136.

Глава I

вищення інтелігентності учнів, для розвитку у них вольового творчого початку та набуття високих інтересів», плідної організації їхнього дозвілля створена під головуванням викладачів П. І. Пилашевського та І. І. Попова комісія виробила низку пропозицій, першою з яких була організація учнівських літературних доповідей-диспутів у вигляді виступу сторін захисту й обвинувачення на процесі за участю присяжних за темами «Цигани» О. С. Пушкіна та «Рудін» І. С. Тургенева, а також літературного ранку «Весна», що проходили з великим успіхом. Активізувалася робота щодо створення літературних, наукових учнівських гуртків, що переслідують естетичні цілі, літературних і наукових бесід, ранків і вечорів, учнівського клубу.

Новим для свого часу був і вперше введений у місті загальний медичний огляд учнів і складання їх індивідуальних санітарних листів¹⁹. Справа фізичної підготовки та фізичного виховання завдяки діяльності лікаря училища Дмитра Яковича Петровського, що викладав також гігієну, було піднято значно вище. Учні систематично знайомилися із принципами ведення здорового способу життя, адміністрація ж піклувалася про їх застосування на практиці.

Високий рівень професійної підготовки поєднувався з формуванням характерних для вищих і середніх закладів імперії елітарних традицій. Щорічно 3 жовтня проводився так званий Урочистий акт за участю учнів, викладацького складу та членів Опікунської ради училища, запрошених осіб. Прізвища відзначених золотими та срібними медалями учнів заносилися на мармурові дошки у актовій залі училища. Учні носили спеціально затверджену Імператором за доповіддю міністра фінансів парадну й повсякденну форми²⁰.

Особливо урочисто пройшов акт 24 жовтня 1900 р., присвячений першому випуску училища. Шістьох учнів, які відмінно закінчили курс навчання – Петро Власенко, Олександр Бочаров, Олександр Пашков, Патрикій Машковський, Михайло Скрипченко і Григорій Колтунов – було визнано гідними звання кандидата комерції; П. Власенко і О. Бочаров були нагороджені золотими, а О. Пашков і П. Машковський – срібними медалями²¹.

Поряд з обов'язковими, передбаченими Положенням загальними й спеціальними предметами, викладалися танці, музика, співи. В училищі проводились урочисті вокально-музичні вечори і ранки, присвячені знаменним датам життя країни (300-річчю династії Романових, 100-річчю Бородинської битви, 200-річчю з дня народження М. В. Ломоносова) і самого училища; організовувалися відвідання спектаклів, концертів, публічних лекцій, до училища запрошувалися для виступу

¹⁹ Ежегодник Харьковского Коммерческого училища Императора Александра III. За 1911–1912 отчетный год (19-й год существования училища). – Харьков, 1913. – С. 47 – 103.

²⁰ СУ № 74 от 4 мая 1895 г. – Ст. 527.

²¹ Краткий отчет о состоянии учебно-воспитательной части в Харьковском коммерческом училище Императора Александра III за шестой год его существования, с 3 октября 1898 г. по 3 октября 1899 г. – Харьков, 1900. – С. 16.

Глава I

перед учнями відомі в місті вчені, діячі мистецтва; проводилися туристичні поїздки країною. Під керівництвом законоучителя о. Іоана Філевського неодноразово здійснювалося паломництво по святих місцях.

Багато уваги адміністрація і Опікунська рада училища приділяли його матеріально-технічному забезпеченню. Для наочності навчання закуповувалися колекції діапозитивів і засобів демонстрації. Як свідчать звіти про навчально-виховну роботу училища, «чарівний ліхтар» систематично використовувався на заняттях з фізики, космографії, географії, природної історії, хімії і товарознавства. В училищі було створено навчальні кабінети й лабораторії, для яких було придбано професійне устаткування німецьких і французьких фірм-виробників. Це дозволяло викладати спеціальні предмети, насамперед хімію і товарознавство, наочно супроводжуючи їх експериментами і демонстраціями. Вже в перший рік навчання сьомим класом у межах курсу хімії був пройдений цикл лабораторних робіт з якісного аналізу. В курсі товарознавства і технології, що передбачав вивчення найбільш важливих сирих товарів їх класифікації, хімічного складу, властивостей, технологічних процесів і операцій одержання, а також прийомів їхньої класифікації і дослідження, «пояснення викладача... щоразу супроводжувалось демонстрацією приладів, зразків і технічних колекцій або ілюструванням за допомогою чарівного ліхтаря зображень технологічних операцій»²². Така побудова навчального процесу давала свої результати: «не можна не відзначити, з почуттям внутрішнього задоволення, що ставлення учнів VII класу до зазначених спеціальних предметів у звітному році було завжди зацікавленим і не вимагало формального заучення предмета», – зазначав у звіті викладач В. П. Пашков²³.

Для поліпшення якості викладання було створено навчальний товарний музей, який складався з пожертвуваль приватних осіб і підприємств міста. Тільки у 1899 р. до музею було передано в дарунок 9 спеціальних колекцій, у тому числі від Міністерства фінансів, Д. О. Алчевського, низки підприємств міста й самих учнів. Крім того, О. К. Алчевський, обраний у наступому, 1900 р., почесним опікуном училища, подарував музею коштовну модель вугільної шахти Олексіївського гірничо-промислового товариства, що входила у створений ним гірничо-металургійний концерн. Модель демонструвалася на виставці 1896 р. у Нижньому Новгороді²⁴.

²² Краткий отчет о состоянии учебно-воспитательной части в Харьковском коммерческом училище Императора Александра III за седьмой год его существования, с 3 октября 1899 г. по 3 октября 1900 г. – Харьков, 1901. – С. 73 – 74.

²³ Там же. – С. 80.

²⁴ Краткий отчет о состоянии учебно-воспитательной части в Харьковском коммерческом училище Императора Александра III за шестой год его существования, с 3 октября 1898 г. по 3 октября 1899 г. – Харьков, 1900. – С. 70 – 71.

Глава I

Фундаментальна й учнівська бібліотеки училища налічували до 1910 р. 4314 томів, виписувалося кілька десятків періодичних видань, у тому числі закордонних, діяла бібліотека наочностей²⁵.

Не обмежуючись засобами наочності, для поглиблення професійних знань учнів Навчальний комітет за сприяння Опікунської ради училища з 1900 р. ввели у практику навчального процесу проведення навчально-ознайомлювальних екскурсій на торговельні і промислові підприємства для учнів випускного спеціалізованого класу. Під час екскурсій «завдяки люб'язному дозволу і сприянню їх власників, учні могли наочно простежити кожне з зазначених виробництв у всіх його стадіях, починаючи від обробки сирого матеріалу й закінчуючи сортуванням і пакуванням готових виробів». Так, у зазначеному році у супроводі директора училища й під керівництвом викладача хімії і товарознавства було відвідано завод лляної і соняшникової олії та завод олійних фарб Г. В. Бочарова, Харківський миловарний завод О. І. Ващенка, скляний завод І. О. Соколова, фабрику порцеляно-фаянсового виробництва Товариства М. С. Кузнецова у Будах, пивоварний завод у Новій Баварії та металургійний комбінат Новоросійського товариства кам'яновугільного, залізодетального та рейкового виробництва у м. Юзовка Катеринославської губернії. Адміністрації підприємств, які часто належали членам Опікунської ради училища і батькам учнів, допомагали екскурсантам, а для заміських поїздок управління залізниць надавало екскурсантам навіть окремий вагон²⁶.

Із декларації М. В. Орлова випливає, що «відкриття у Харкові комерційного училища, задовольняючи потреби комерційного стану у відповідній освіті, обмежить вихід із цього стану найбільш здібних його членів, що безсумнівно сприятливо позначиться не тільки на інтересах Купецького Товариства, але і на правильному розвитку торгівлі міста Харкова»²⁷. Проте Опікунська рада уже в перше десятиріччя його існування відійшла від спочатку передбачуваного станового принципу формування контингенту учнів.

Особи, що безпосередньо належали до купецького стану, у перших наборах учнів становили 48%. За досить високої вартості навчання в училищі практично з моменту його заснування починає складатися система пільг і благодійних стипендій, що дозволяло станом на 1910 р. безкоштовну комерційну освіту 85 учнів. Головним чином це були діти збіднілих купців і підприємців (див. *табл. 1*). Особливою поправкою до положення про училище у 1900 р. було дозволено прийом учнів караїмів і магометан, пізніше й іудеїв.

²⁵ Отчет о состоянии учебно-воспитательной части в Харьковском коммерческом училище Императора Александра III за 1909 – 1910 учебный год (17-й год существования). – Харьков, 1910. – С. 50.

²⁶ Краткий отчет о состоянии учебно-воспитательной части в Харьковском коммерческом училище Императора Александра III за седьмой год его существования, с 3 октября 1899 г. по 3 октября 1900 г. – Харьков, 1901. – С. 78 – 79.

²⁷ Краткий очерк возникновения в г. Харькове Коммерческого училища в память события 17-го октября 1888 г. / Сост. Секретарь Попечительного Совета Харьковского коммерческого училища П. Верховский. – Харьков, 1894. – С. 4 – 5.

Таблиця 1

**Благодійні стипендії у Харківському комерційному училищі
Імператора Олександра III (1910 р.)**

Найменування стипендії	Рік введення	Кількість стипендіатів
Стипендії Харківського купецького товариства		
Імені колишнього влаштувача училища і церкви при ньому М. О. Жевержеева	1903	1
На ознаменування народження Його Імператорської високості Спадкоємця Цесаревича Олексія Миколайовича	1904	24
Імені Статс-секретаря П. А. Столипіна	1911	1
Стипендії Товариства взаємного кредиту прикажчиків на згадку чудесного рятування в день 17 жовтня 1888 р.	1893	18
Стипендії Харківської міської управи	1894	12
Стипендії імені харківського купця Максиміліана Християновича Гельферіха	1893	3
Стипендія імені харківського купця Івана Олексійовича Сергеева	1893	1
Стипендії Другого Товариства взаємного кредиту прикажчиків	1895	1
Стипендії Товариства взаємної допомоги прикажчиків	–	1
Безкоштовні стипендії для сиріт – дітей офіцерів і нижчих чинів, що померли під час війни з Японією	1904	3
Інші категорії пільгових і звільнених від плати учнів	–	22

Глава I

З 1910 р. діяло особливе Товариство опіки про учнів, які потребують допомоги, ХКУ Імператора Олександра III, а також створений з ініціативи і на кошти О. О. Степанова фонд для видачі позичок учням училища, кошти з якого витрачалися переважно за статтями «сплата за квартиру, стіл, одяг», «поїздка на батьківщину», «сплата репетитору», «купівля книг» та ін. При училищі існував закритий пансіон, пансіонери якого (48% загальної кількості учнів у 1899/1900 навчальному році) користувалися послугами спеціально запрошеного лікаря-педіатра, спочатку – приват-доцента університету І. М. Колпакчі, окремо розташованим стаціонаром з трьома палатами, ванною, приміщенням для фельдшера і телефоном.

У середньому в восьми класах училища навчалося 260 – 280 учнів, групування яких щодо занять батьків та віросповідання станом на 1909/10 навчальний рік мало такий вигляд (див. *діаграму 1 на кольоровій вкладки*)²⁸. Серед учнів училища були представники провідних підприємницьких і купецьких родин міста – Орлови, Велитченки, Рижови, Бочарови, Серікови, Кірстени та ін. Після закінчення училища більшість його випускників продовжували освіту у вищих навчальних закладах.

У перші роки свого існування Харківське комерційне училище стало об'єктом пильної уваги з боку керівних осіб Міністерства фінансів, де в цей час розроблялися й впроваджувалися в життя заходи щодо розгортання у країні системи спеціальної економічної (комерційної) освіти. 7 вересня 1899 р. «училище мало за честь приймати у себе Пана Міністра Фінансів Статс-секретаря С. Ю. Вітте. Його Високопревосходительство, у супроводі Членів Опікунської ради і директора училища, забажав оглянути всі приміщення училища і пансіону, удостоїв своїм відвідуванням старші класи, слухав відповіді учнів і благоволив особисто дати пояснення щодо одного питання політичної економії. Зробивши на пам'ять запис про своє відвідування у особливій книзі і відбуваючи з училища, Його Високопревосходительство, звертаючись до представників Опікунської Ради, забажав висловити своє задоволення»²⁹.

Високий рівень підготовки випускників училища знаходив оцінку і визнання у ділових колах міста. «Молодь, вихована Вами, є для вищих навчальних закладів бажаною і на місцях свого служіння зразковою», – відзначив І. К. Велитченко у привітальній промові директорові Харківського комерційного училища І. О. Виноградову у 1906 р.³⁰.

²⁸ Отчет о состоянии учебно-воспитательной части в Харьковском коммерческом училище Императора Александра III за 1909 – 1910 учебный год (17-й год существования). – Харьков, 1910. – С. 28.

²⁹ Краткий отчет о состоянии учебно-воспитательной части в Харьковском коммерческом училище Императора Александра III за шестой год его существования, с 3 октября 1898 г. по 3 октября 1899 г. – Харьков, 1900. – С. 127.

³⁰ Иван Алексеевич Виноградов как администратор-педагог (1871 – 1906): с 13-ю иллюстрациями. – Харьков, 1906. – С. 31 – 32.

Глава I

Харківське комерційне училище Імператора Олександра III заклало основи розвитку спеціальної економічної освіти у Харкові і зробило свій внесок у формування нового покоління кваліфікованих підприємців, управлінців, вчених, що повинні стати «капітанами» української промисловості нового, XX ст. Слід зазначити, що роль, яку відігравали його випускники у першому післяреволюційному поколінні вчених-економістів і практиків, могла бути помітнішою в інших історичних умовах. Однак масова політична еміграція, застосування «класових» квот і обмежень у перші післяреволюційні десятиріччя часто закривали вихідцям з «буржуазного і дворянського середовища» перспективи кар'єрного зростання.

ДО ВИЩОЇ ЕКОНОМІКО-КОМЕРЦІЙНОЇ ШКОЛИ: ВИЩІ КОМЕРЦІЙНІ КУРСИ ХАРКІВСЬКОГО КОМЕРЦІЙНОГО ТОВАРИСТВА ТА ХАРКІВСЬКИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ (1912 – 1920 рр.)

Освічене купецтво є відповідальним не в одній лише торговельній справі. Володіючи капіталами, воно є найближчим організатором народної праці; від його уміння виконувати цю справу залежить і продуктивність витрачених народом сил; такому вмінню треба також навчатися, без попереднього ґрунтовного вивчення його не придбаєш».

(С. Григор'єв. «Комерційна освіта у Росії та її потреби»)³¹

А початку ХХ ст. російською економікою були досягнуті безпрецедентно високі темпи зростання і господарського розвитку. Індустриалізація країни вступила у свою завершальну стадію. Збільшувалася кількість торгово-промислових підприємств, істотно ускладнювалася та вдосконалювалася організація господарської діяльності. Торгово-підприємницькі кола країни не лише відзначали потреби економіки у підготовлених фахівцях, які володіли вищими рівнями кваліфікації, але й надавали професійній підготовці роль одного з ключових чинників економічного прогресу.

«...рівень освіти нашого купецтва не відповідає, а при одних середніх і нижчих училищах і не може відповідати тому величезному значенню, яке має у цей час торгівля; внаслідок цього країна зазнає і буде зазнавати великих втрат... Одна з найважливіших причин цього полягає у тому, що у нашому купецтві немає достат-

³³ Григорьев С. Коммерческое образование в России и его нужды // Русское экономическое обозрение. – Сентябрь 1898. – № 9. – С. 17.

Глава II

нього контингенту освічених осіб, що знають потреби країни й засоби їхнього задоволення. Потрібні люди з широким кругозором, сміливою заповзятістю, з добрими спеціальними знаннями, які даються тільки вищою школою...», – констатував впливовий журнал «Російський економічний огляд» у 1898 р.³²

На момент свого створення Харківське комерційне училище Імператора Олександра III було спеціальним навчальним закладом економічного профілю найвищого рівня з тих, що діяли у Російській імперії. На початку 90-х років XIX ст. воно, поряд із Санкт-Петербурзьким і Московським комерційними училищами, було зразком і методичною базою для системи, що формується, середньої і вищої комерційної освіти. До початку XX століття спеціалізованих вищих економічних шкіл не існувало також у країнах Європи і США. У вищих навчальних закладах імперії фахову освіту комерційного профілю студенти могли одержати лише на комерційному відділенні Ризького політехнічного інституту і з 1902 р. – на відкритому з ініціативи С. Ю. Вітте економічному відділенні Санкт-Петербурзького політехнічного інституту.

Принципові зміни відбулися у 1905 р., коли 3 грудня Імператором були затверджені запропоновані у доповіді міністра народної освіти заходи, що передбачали, зокрема, відкриття приватних курсів із програмами навчальних закладів «вище за середні». Почався бурхливий процес заснування. Уже у 1906 р. було відкрито Вищі комерційні курси М. В. Побединського і вищі комерційні курси Даринського, Тарле, Федотова у Петербурзі, Вищі комерційні курси у Москві і Вищі жіночі комерційні курси у Києві; загальні комерційні курси Федотова і Файга в Одесі, недовго функціонували приватні вищі комерційні курси Чадова у Харкові. У січні 1907 р. Московські вищі комерційні курси одержали статус Комерційного інституту, що мали чотирирічний строк навчання і два відділення: економічне і комерційно-технічне³³. У 1908 р. одержали статус інституту вищі комерційні курси у Києві. З 1910 р. у Вечірній інститут вищих комерційних знань із економічним і комерційно-технічним відділеннями були перетворені петербурзькі курси Даринського, Тарле, Федотова. У 1916 р. у Росії налічувалося 7 вищих комерційних шкіл, що мали статус інституту, з контингентом студентів, що перевищував 8 тис. осіб³⁴.

Необхідність створення вищої комерційної школи відчувалась підприємницькими колами і науковою громадськістю Харкова. Стрімкий розвиток господарства підвищував вимоги до кваліфікаційного рівня персоналу. Внаслідок економічного буму 1890-х і 1909 – 1913 рр. посилилися позиції міста як центру одного з най-

³² Григорьев С. Коммерческое образование в России и его нужды // Русское экономическое обозрение. – сентябрь 1898. – № 9. – С. 16.

³³ Александров Ю. Становление профессионального торгового образования в России // Родина. – 2003. – № 5-6. – С. 78.

³⁴ Чуткерашвили Е. В. Развитие высшего образования в СССР. – М., 1961. – С. 8.

Глава II

розвиненіших і економічно потужних регіонів країни. Динамічно зростала потреба у фахівцях вищої кваліфікації, зайнятих у господарській сфері. Лише у самому місті промисловий перепис 1908 р. зареєстрував існування 329 закладів ценової промисловості³⁵, десятки великих торговельних підприємств, відділень банків, страхових і фінансових компаній. Промисловий район, представлений Харковом, вийшов на 4-е місце в імперії за обсягом виробленої промислової продукції, залишаючись і однією з найбільших житниць країни.

У Харкові вже існувала розвинена мережа закладів початкової і середньої комерційної освіти, діяло кілька вищих навчальних закладів, а також університет, що мав кваліфіковані кадри викладачів необхідного профілю. Отже створювалися найсприятливіші умови для організації вищого комерційного навчального закладу.

У 1908 р. професор Харківського університету М. І. Палієнко, один з активних прихильників створення у місті вищого економічного навчального закладу, звернувся з відповідною пропозицією до Ради з'їзду промисловців Півдня Росії, Харківського біржового комітету і Харківського купецького товариства, зустрівши скрізь порозуміння. Вироблений проект статуту Комерційного інституту був схвалений загальними зборами харківських промисловців і торговців. Не будучи об'єднаними у загальну організацію, збори звернулися до Харківського купецького товариства з проханням взяти на себе роль засновника інституту, а також уповноважило його видати постанову про обкладання промислових і торговельних документів особливим збором на його утримання. За пропозицією Міністерства торгівлі і промисловості, що не наважувалося деякий час вносити на розгляд Державної думи законодавчі подавання про Московський, Київський і Харківський комерційні інститути, спочатку було вирішено обмежитися відкриттям вищих комерційних курсів як предтечі майбутнього інституту³⁶. Як показують джерела, ініціатори їх створення з самого початку орієнтувалися на організацію навчального закладу вищого рівня – інституту, і від своїх намірів не відмовлялися.

28 лютого 1911 р. за доповідями І. К. Велитченка, М. І. Палієнка і викладача Харківського комерційного училища Імператора Олександра III І. І. Попова, підтриманих купецьким старостою С. М. Жевержеевим, збори Харківського купецького товариства одностайно визначили необхідність заснування у м. Харкові вищих комерційних курсів. Для підготовки питання було обрано спеціальну комісію під головуванням І. К. Велитченка. Участь у її роботі брали відомі громадські діячі, вчені і підприємці краю, серед яких були С. М. Жевержеев, М. Ф. фон Дітмар, П. П. Рижов, Г. О. Гольдберг, професори університету М. І. Палієнко, В. Ф. Левитський, В. М. Гордон та ін.

³⁵ Лященко П. И. История народного хозяйства СССР. – Т. 2. Капитализм. – М., 1956. – С. 152.

³⁶ Харьковский высшие коммерческие курсы // Счетоводство и хозяйство. – 1912. – № 9. – С. 237.

Глава II

Ініціативу купецького товариства рішуче підтримав 36-й з'їзд гірничопромисловців Півдня Росії. У листопаді 1911 р. він ухвалив підтримати перед міністром торгівлі і промисловості клопотання Харківського купецького товариства. 20 березня 1912 р. Радою з'їзду було подано міністрові С. І. Томашову доповідну записку, де вказувалося на необхідність відкриття у Харкові комерційного інституту з гірничопромисловим відділенням³⁷.

27 травня 1912 р. статут Харківських вищих комерційних курсів було підписано міністром. «Вищі комерційні курси, засновані Харківським купецьким товариством, належать до розряду вищих навчальних закладів і мають на меті надавати вищу комерційну і політико-економічну освіту», – говорилося у параграфі 1 затвердженого Статуту³⁸. 13 червня на спеціальному засіданні зборів Харківського купецького товариства під головуванням Г. О. Гольдберга, присвяченому 100-річчю Бородинської битви, було обрано Опікунську раду курсів, яку, після консультацій з Харківським губернатором, з деякими змінами було затверджено у столиці³⁹.

Опікунська рада обиралася на 4 роки, їй належав вирішальний голос із питань управління курсами і користування їхнім майном. Головою ради став І. К. Велитченко. У число інших 14 її членів було обрано осіб, що безумовно складали підприємницьку еліту краю того часу. Зокрема:

- М. С. Богатирьов – старшина Харківського біржового комітету, гласний міської думи;
Л. М. Вургафт – директор Харківського відділення С.-Петербурзького Міжнародного комерційного банку і товариш голови;
А. П. Єгоров – старшина Харківського біржового комітету, власник фабрики;
І. Ф. Єлеський – член ради Банку дрібних промисловців;
С. М. Жевержеев – товариш голови Харківського біржового комітету і директор Миського Купецького банку, представник однієї з найзначніших купецьких родин Харкова;
Н. І. Ігнатищев – купець;
М. І. Кричевський – керуючий Харківським відділенням Азовсько-Донського банку;
А. А. Мюнх – співвласник фірми «Мюнх і Нефф», шведський віце-консул;
П. П. Рижев – голова Харківського біржового комітету, гласний міської думи, співвласник великої торгово-промислової фірми, віце-директор Харківського відділення Петроградського міжнародного банку;
Л. В. Сирвінт – директор Харківського відділення Російсько-Азіатського банку.

До складу ради також увійшов М. Ф. фон Дітмар.

³⁷ Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического обустройства. – Х., 1995. – С. 43.

³⁸ СУ № 245 от 8 декабря 1912 г. Отд. Первый. – Ст. 2213. – С. 4247.

³⁹ ДАХО, ф. 3, оп. 285, спр. 243, арк. 13 – 15, 18 – 22.

Тісні контакти з Азовсько-Донським і Петроградським міжнародними комерційними банками, так само, як і зі з'їздом гірничопромисловців Півдня Росії, стали надалі традиційною рисою діяльності Харківських вищих комерційних курсів.

Згідно зі статутом до складу Опікунської ради ввійшли три представники від навчального комітету курсів. Передбачалося, що до складу ради можуть входити представник Міністерства торгівлі і помисловості, Харківської міської ради, губерньського і повітового земських зборів, з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії. У статуті говорилося про можливість обрання почесних опікунів «з числа осіб, що зробили курсам особливі послуги». Завдання організації навчально-виховного процесу покладалось на навчальний комітет і директора курсів. Надалі велику роль в організації навчально-виховної і наукової роботи інституту, визначенні стратегії його розвитку відіграли також збори економічного відділення інституту і ряд спеціальних комісій. Діюче і неформальне самоврядування, гнучкість та ініціатива стали одним з основних принципів організації управління курсами.

Директором Опікунської ради було обрано професора Харківського університету, відомого вченого-хіміка і громадського діяча В. Ф. Тимофеева, який раніше обіймав посаду директора Київського політехнічного інституту. Протягом літа комісія з організації курсів почала підбір професорсько-викладацького складу курсів. Першими його викладачами стали професори М. І. Палієнко, В. Ф. Левитський, В. М. Гордон, А. А. Раєвський, В. І. Савва, А. М. Фатеев, приват-доцент П. І. Фомін, ассистент І. І. Попов. Деканом факультету було обрано проф. М. М. Соболева. Протягом навчального року викладацький склад поповнився професорами О. М. Андиферовим, Д. М. Сінцовим та ін.⁴⁰

10 жовтня 1912 р. відбулося урочисте відкриття занять. «У актовій залі Харківського комерційного училища зібралися учні, члени навчального Комітету і Організаційної комісії курсів. Було відслужено молебень. На кафедрі зійшов голова організаційної комісії І. К. Велитченко і виголосив тепле вітання учням, поздоровивши їх з початком занять, і від імені організаційної комісії висловив подяку професорам, які працювали викладачами. Потім директор курсів, заслужений професор В. Ф. Тимофеев виголосив велику промову, присвячену з'ясуванню значення вищої комерційної освіти, історії цієї справи на заході і у нас: у Москві, Києві і, нарешті, у Харкові. В. Ф. Тимофеев торкнувся питання про можливий майбутній розвиток Харківських курсів... про методи викладання, про значення практичних занять і про інші навчальні справи. Після промови директора Курсів розпочалися навчальні заняття лекцією професора А. М. Фатеева... Промови голови організаційної комісії, директора курсів, лекція проф. А. М. Фатеева проходили під оплески слухачів...

⁴⁰ Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 43–44; Высшие коммерческие курсы Харьковского купеческого общества, состоящие в ведении Министерства торговли и промышленности. Записка о деятельности курсов в 1912 – 1913 учебном году. – Харьков, 1914. – С. 9 – 11.

Глава II

Покладено початок справі величезній, корисній, суспільною ініціативою розпочатій, загальними зусиллями здійснюваній. Доброго, щасливого шляху!!!» – повідомляла харківська преса⁴¹.

Спочатку курси були вечірніми і розміщувалися у будинку Харківського комерційного училища Імператора Олександра III, за потреби лекції проводились у розрахованій на 400 чоловік залі Ради З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії. Вартість навчання становила 100 рублів на рік⁴². Набір слухачів у 1912 р. був успішним – у середньому до комісії надходило до 15 прохань на день. На курси було набрано 156 дійсних слухачів (з них 98 чоловіків і 58 жінок) і 85 – вільних слухачів (84 чоловіка і 1 жінка)⁴³. До того ж вільними слухачами до інституту вступали і харківські підприємці, які виявляли інтерес до окремих предметів, що їх цікавили, це було сприйнято адміністрацією як «факт надзвичайно знаменний і дуже цінний». Підготовка і підвищення кваліфікації «діячів торгово-промислового світу» спочатку розглядалися як один із пріоритетних напрямків навчальної діяльності курсів.

«Інститут⁴⁴ не повинен обмежуватися наданням необхідних знань особам, що готуються працювати у промисловості, – йому потрібно надавати необхідні знання людям досвіду і справи, які працюють у промисловості і торгівлі», – вказував один з провідних спеціалістів курсів, приват-доцент П. І. Фомін⁴⁵.

Опікунською радою інституту було підібрано блискучий викладацький склад, до якого входили як професори Імператорського Харківського університету й інших вищих навчальних закладів, так і висококваліфіковані викладачі-практики. В інституті викладали О. М. Анциферов (курси статистики, історії і теорії кооперації, кооперативного кредиту), П. І. Фомін (курси політекономії і економічної географії); протоієрей М. С. Стеллецький (богослов'я); В. М. Гордон (вексельне і торговельне право, конкурсний процес); І. А. Трахтенберг (спекурс політекономії, біржа і біржові операції); С. Н. Бернштейн (вища математика); М. М. Соболев, І. А. Красуський, В. Ф. Левитський, Я. Б. Діманштейн, Г. І. Меєрович, М. І. Палієнко, В. І. Савва, А. М. Фатеев та ін. Асистентами починали тут свою плідну наукову і педагогічну діяльність відомі згодом вчені російської еміграції: економісти – професор Російського вільного університету у Празі і член його науково-дослідного об'єднання Д. М. Іванцов і теоретик кооперації І. В. Ємельянов, що жив і працював у США. У своїй роботі Харківський комерційний інститут одержав можливість

⁴¹ Открытие занятий на Харьковских Высших Коммерческих Курсах // Счетоводство и хозяйство. – 1912. – № 13. – С. 373–374.

⁴² «Утро» (г. Харьков). – 1912. – 11 июля. – № 1696.

⁴³ ДАХО, ф. 3, оп. 285, спр. 243, арк. 28.

⁴⁴ Так у тексті.

⁴⁵ Фомин П. И. К открытию Харьковского коммерческого института // Счетоводство и хозяйство. – 1912. – № 10. – С. 248.

Глава II

базуватися на науковій економічній школі, що розвивалася при Харківському університеті, і залучати до викладання спеціальних дисциплін визнаних фахівців з інших галузей знань⁴⁶.

Великий обсяг роботи, зроблений Опікунською радою і навчальним комітетом, дозволив уже у перші два роки існування курсів здійснити необхідні організаційні заходи, визначити структуру і напрямки навчальної діяльності і розробити навчальний план. Останній істотно не змінювався аж до 1930 р.

Прибуткові статті бюджету курсів у 1915 р. склали 71393,40 рублів, з яких 40 310 рублів були одержані як плата за слухання лекцій, а 24 845 рублів – збори з промислових свідоцтв членів Харківського Купецького товариства (структуру прибуткової та видаткової частин бюджету курсів наведено на *діаграмі 2* (див. *кольорову вкладку*))⁴⁷. Значні витрати, з якими було пов'язано організацію навчального закладу, не дозволили відкрити одночасно два факультети. На відміну від Київського комерційного інституту, де функціонували два відділення – економічне та комерційно-технічне – на Харківських курсах обмежилися відкриттям одного комерційно-економічного відділення⁴⁸. Однак застосована гнучка система організації навчального процесу дозволила компенсувати це обмеження.

Спочатку передбачалося, що відділення буде мати 3 підвідділи (цикли): загальний, комерційно-технічний, гірничозаводський, причому останній організовувався в імперії вперше⁴⁹. Однак у 1915 р. було створено вже 4 підвідділи з широким спектром спеціальностей, які були орієнтовані на потреби економіки регіону:

- **економіко-комерційний** – «для підготовки діячів комерційних підприємств»;
- **банківсько-страховий** – «для осіб, які бажають здобути наукову підготовку для діяльності на поприщі банківської і страхової справи»;
- **місцевого господарства** – «для осіб, які готуються до діяльності із самоврядування міського та земського»;
- **промисловий, з групами гірничої і гірничозаводської промисловості** – «для осіб, які бажають набути знання, необхідні для діяльності в адміністративних і комерційних відділах промислових підприємств».

⁴⁶ Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 5 – 8.

⁴⁷ Отчет Харьковских высших коммерческих курсов Харьковского купеческого общества за 1914 – 1915 уч. год. – Харьков, 1915. – С. 1 – 2.

⁴⁸ Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 44.

⁴⁹ Открытие занятий на Харьковских Высших Коммерческих Курсах // Счетоводство и хозяйство. – 1912. – № 13. – С. 373 – 374.

Глава II

Крім того, на економічно-комерційному та банківсько-страховому підвідділах було відкрито педагогічні групи, що готували викладачів спеціальних предметів для середніх і нижчих навчальних закладів⁵⁰.

За словами викладача І. І. Попова, навчальний план інституту «був єдиним органічно пов'язаним цілим, і для кожного курсу, введеного до навчального плану, була обов'язкова вимога повної узгодженості з курсами інших предметів та також з загальним завданням викладання, що ставить інститут, як вища економічно-комерційна школа»⁵¹.

За станом на 1917 р., на перших двох курсах переважно вивчалися фундаментальні загальноосвітні і базові економічні дисципліни. З III курсу здійснювалася спеціалізація, і навчання студентів і слухачів велося на підвідділах за спеціальними програмами. Загальна уява про навчальний план ХКІ полягає у поданні переліку курсів, які читалися, їх характеристики, що наведено нижче (крім педагогічного підвідділу):

I курс	II курс
Богослов'я	Економічна політика
Політична економія	Статистика
Історія економічних вчень	Економічна географія
Загальна теорія права	Цивільне право
Державне право (загальне і російське)	Адміністративне право
Комерційна арифметика	Рахівництво
Землеведення	Вища математика
Російська історія	Теорія ймовірності
Загальна історія	Спеціальний курс політичної економії
<i>практичні заняття</i>	<i>практичні заняття</i>
Політична економія	Статистика
Загальна теорія права	Політична економія
Рахівництво	Цивільне право
	Вища математика

⁵⁰ Бюллетень Кабинета экономического изучения России Харьковского коммерческого института. – Харьков, 1915. – С. 1.

⁵¹ Отчет Харьковского коммерческого института за 1916 – 1917 учебный год // Известия Харьковского коммерческого института. – Харьков, 1918. – Вып. 1. – С. 30.

Економіко-комерційний підвідділ

III курс

Торговельні обчислення і торговельні рахунки
Торговельне рахівництво
Торговельні обчислення
Цивільний і торговельний процес
Торговельне право
Хімія
Спецкурс політичної економії
Товарознавство

практичні заняття

Торговельне право
Спецкурс політичної економії
Хімія
Фінансова наука
Торговельні обчислення
Економічна політика

IV курс

Організація торговельних і промислових підприємств
Комерційна кореспонденція
Товарознавство
Міжнародне право
Транспортна справа
Страхове право
Вексельне право
Конкурсний процес
Біржа і біржові операції

практичні заняття

Товарознавство
Організація торговельних і промислових підприємств

Банківська група банківсько-страхового підвідділу

III курс

Торговельні обчислення
Торговельне рахівництво
Банківське рахівництво
Торговельне рахівництво з практичними заняттями
Торговельні обчислення
Цивільний і торговельний процес
Торговельне право

IV курс

Міжнародне право
Вищі фінансові обчислення
Ведення балансу
Страхове право
Банківське право
Комерційна кореспонденція
Практика банківської справи

Глава II

Вища математика з практичними заняттями

Спецкурс політичної економії

Банківські обчислення

практичні заняття

Торговельне право

Спецкурс політичної економії

Фінансова наука

Торговельні обчислення

Банківське рахівництво

Економічна політика

Вексельне право

Конкурсний процес

Біржа і біржові операції

практичні заняття

Практика банківської справи

Вищі фінансові обчислення

Підвідділ місцевого господарства

III курс

Оцінювальна справа

Статистика земська і міська

Торговельне право

Устрій місцевого самоврядування

Спецкурс політекономії

Економія сільського господарства

Історія і теорія кооперації

практичні заняття

Устрій місцевого самоврядування

Торговельне право

Спецкурс політекономії

Місцеві фінанси

Оцінювальна справа

IV курс

Оцінювальна справа

Цивільний процес

Земське рахівництво у зв'язку з логіс-мографією

Земське і міське рахівництво

Страхове право

Економія сільського господарства

Землеустрій

Кооперативний кредит

практичні заняття

Споживча кооперація

Сільськогосподарська кооперація

Оцінювальна справа

Місцеві фінанси

Гірничо-промислова група промислового підвідділу

III курс

Прикладна механіка

Цивільний і торговельний процес

Торговельне право

Трудове законодавство

Хімія

IV курс

Організація торговельних і промислових підприємств

Комерційна кореспонденція

Товарознавство

Промислове рахівництво

Транспортна справа

Глава II

Спецкурс політекономії
Читання креслень
Товарознавство

практичні заняття

Спецкурс політекономії
Хімія
Фінансова наука

Економічна політика

Страхове право
Вексельне право
Конкурсний процес
Гірнична справа

практичні заняття

Промислове ведення рахунків
Товарознавство
Організація торговельних і промислових підприємств

Як видно з наведеної структури, на III–IV курсах навчання студентам читалися три блоки дисциплін: спеціальні економічні, спеціальні правові і предмети, що знайомлять студентів з технічною стороною тих галузей господарства, де вони мали працювати. За відведеними на лекції і практичні заняття навчальними годинами ці блоки були практично рівнозначні.

Гуманітарний цикл дисциплін, що викладалися у ХКІ, був представлений курсами Богослов'я, російської і загальної історії – ці дисципліни читалися на першому році навчання.

Курс Богослов'я був основою циклу. Якщо у середніх навчальних закладах майбутні студенти набули ґрунтовних знань зі Священної історії, історії Церкви, катехизису, основ православного віровчення, то тепер їм пропонувалося розглянути актуальні проблеми моральності у їх богословському і глибоко філософському висвітленні. Незабутнє враження на студентів справили лекції протоієрея М. С. Стеллецького, який поділяв заняття зі своєї дисципліни на дві частини, присвячені відповідно основам християнської моральності й основам моральності соціальної (сімейної, загальногромадянської або державної). Після висвітлення питань про сутність, завдання морального Богослов'я і його ставлення до суміжних дисциплін у першій частині курсу на заняттях розглядалася проблема свободи волі, сутності внутрішньої моральності і поняття моральної волі, існування внутрішнього або «природного» морального закону (совісті) і його недостатність. Аналізувалися нехристиянські моральні погляди у релігійних і філософських системах як стародавності, так і у сучасних для того часу «наукових» теоріях моральності, – мораль евідемонізму та утилітаризму Бентама і Мілля, етичний еволюціонізм Спенсера, еволюційно-моністична етика Геккеля, моральна система сенсуалізму, автономна мораль Канта, етика індивідуалізму Ніцше. Глибоко викладається вчення про моральність християнську в його апологетичному висвітленні⁵².

⁵² Отчет Харьковского коммерческого института за 1916 – 1917 учебный год // Известия Харьковского коммерческого института. – 1918. – № 1. – С. 25 – 26.

Глава II

У курсах російської та загальної історії професор Володимир Савва і Микола Гольдін зосереджували увагу на питаннях економічного та господарського розвитку людського суспільства на всіх етапах його історії у зв'язку з соціальним, політичним і культурним прогресом⁵³.

Вищу математику і теорію ймовірностей викладали приват-доцент В. Х. Даватц і вже відомий на той час С. Н. Бернштейн⁵⁴.

Блок правових дисциплін був представлений визначними вченими-юристами, що викладали на юридичному факультеті Харківського університету: М. І. Палієнко (курс загального державного права російського та закордонного), А. М. Фатєєв (курс загальної теорії права), В. М. Гордон (торгівельне право, конкурсний процес), С. Е. Сабіннін (цивільне право), А. А. Раєвський (адміністративне право, трудове законодавство), Б. В. Попов (цивільний і торговельний процес), А. А. Ястржембський (міжнародне право).

Достатня кваліфікація і досвід був у викладачів спеціальних дисциплін: комерційної арифметики, загального курсу ведення рахунків та ведення рахунків земського, торговельного, банківського (О. А. Севрук⁵⁵, А. Н. Серіков, М. М. Соболев), банківські обчислення (У. Д. Жилиєв), хімії (проф. В. Ф. Тимофєєв), шкільна гігієна (В. В. Фавр).

Предмет і завдання викладання деяких економічних дисциплін істотно відрізнялися від прийнятих стандартів середини і кінці ХХ сторіччя. Так, у курсі землезнавства (провідн. викл. І. І. Попов) вивчалися природничо-географічні чинники і їх вплив на господарську діяльність людини, фізико-географічне і економічне районування, демографія.

В основу курсу економічної географії був покладений опублікований у 1914 р. курс лекцій П. І. Фоміна «Нариси економічного опису Росії». Термін «економічна (комерційна) географія» був дуже поширений, – представлений у навчальних планах комерційних училищ та інститутів і у назвах підручників⁵⁶, то у даному ви-

⁵³ Отчет Харьковского коммерческого института за 1916 – 1917 учебный год // Известия Харьковского коммерческого института. – 1918. – № 1. – С. 32.

⁵⁴ **Бернштейн С. Н.** (1880 – 1968) – видатний вчений-математик, надалі академік ВУАН (1925 р.) та АН СРСР (1929 р.), іноземний член Паризької АН, почесний доктор Паризького університету; лауреат премій Бельгійської АН (1911), Французької АН (1920), Державної премії СРСР (1942). Одну з перших його праць фундаментального курсу «Теорії ймовірностей» було видано у 1917 р. видавництвом ХКІ.

⁵⁵ **Олександр Антонович Севрук** обіймав посаду секретаря Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства (головою товариства був М. Ф. фон Дітмар), був одним з організаторів Всеросійського з'їзду бухгалтерів товариств взаємного кредиту у Харкові, після 1920 р. продовжив свою викладацьку діяльність у Харківському інституті народного господарства.

⁵⁶ У 1913 р. було опубліковано сьоме видання книги М. Соболева «Комерційна географія Росії. Нарис господарської статистики та географії Росії у порівнянні з іноземними державами». Вже у другому виданні вона була допущена навчальним відділом Міністерства фінансів та навчальним комітетом Міністерства народної освіти як підручник комерційної (економічної) географії для всіх середніх комерційних навчальних закладів.

Глава II

падку мова йшла про комплексне вивчення вітчизняного народного господарства у широкому контексті, – про застосування структурного і системного підходів до вивчення вітчизняної економіки. У курсі лекцій П. І. Фомін розглядав проблеми реформування російської економіки у XIX ст., основні тенденції і динаміку її розвитку, економічні кризи. Далі проводився аналіз стану аграрного і промислового секторів народного господарства, розглядалася структура і стан провідних галузей сільськогосподарського та промислового виробництва, зовнішня торгівля. Ґрунтовно висвітлювалися актуальні на той час і настільки близькі лекторам проблематики політики фінансово-промислових об'єднань⁵⁷. Друге півріччя було присвячене рефератам і співбесідам за змістом курсу. У їх числі студентські реферати про Державний банк і приватні банки комерційного кредиту, про російську буржуа, а також прочитаний самим П. І. Фоміним реферат про стан народного господарства та фінансів під час війни⁵⁸.

Фундаментальне значення мали курси політичної економії та економічної політики. Відповідно до виробленої на нараді викладачів-економістів інституту схеми до курсу теоретичної політичної економії (пров. проф. П. І. Фомін) входили всі проблеми торгівлі та промисловості, що зазвичай викладалися у курсах прикладної економіки – наприклад, вчення про форми підприємств, банки, торгівлю, її форми та економічне значення. До курсу ж економічної політики (пров. проф. М. М. Соболев) належало вивчення «заходів держави у галузі промисловості і торгівлі». Зупиняючись на основних питаннях економічної політики і пояснюючи найскладніші моменти, лектор часто звертався до фактів економічної дійсності, проводив тематичні бесіди. За основу викладання курсу економічної політики було взято книгу М. М. Соболева, видану ним як навчальний посібник для студентів⁵⁹. Крім цього, у спеціально відведені години було розглянуто спеціальні реферати про проект заходів щодо охорони водоймищ, повітря та ґрунту, з фінансування промисловості тощо⁶⁰.

Курс статистики викладав професор О. М. Анциферов, чий науковий та методичний праці у цій галузі одержали загальноросійське визнання. У першій частині кур-

⁵⁷ Фомин П. И. Очерки экономического описания России: Из курса лекций, читанных на Высших Коммерческих курсах Харьковского Купеческого общества в 1913/14 году. – Харьков, 1914. – 181 с.

⁵⁸ Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 47–48; Очерки Харьковского коммерческого института за 1916 – 1917 учебный год // Известия Харьковского коммерческого института. – 1918. – № 1. – С. 33.

⁵⁹ Соболев М. Н. Очерки экономической политики промышленности и торговли. – Харьков, 1916. – 278 с.

⁶⁰ Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 48; Отчет Харьковского коммерческого института за 1916 – 1917 учебный год // Известия Харьковского коммерческого института. – 1918. – № 1. – С. 35.

Глава II

су студенти ознайомлювалися з методологією статистичного дослідження, його стадіями, науковою обробкою та інтерпретацією статистичної інформації. Другий семестр присвячувався вивченню методів математичної статистики. Програма практичних занять передбачала детальне ознайомлення з всеросійським і харківським земським і міським переписом, поточною земською статистикою, підготовкою докладів і рефератів з елементами наукового дослідження. Так, у цьому ж 1916/17 навчальному році увагу студентів привертали такі теми: «Статистичні дані про стан біженців у м. Харкові та Харківській губернії», «Про перепис населення м. Харкова у 1912 та 1916 рр.», «Позитивне і негативне російського загального перепису населення 1897 і 1915 рр.», «Про залізничну статистику вантажів»⁶¹.

Спеціальний курс політичної економіки, який викладав доцент І. А. Трахтенберг⁶², був присвячений теорії грошового обігу та грошового ринку. 1914-го року у Харкові вийшло перше видання його відомої праці «Паперові гроші. Нарис теорії грошей та грошового обігу», що було цінним посібником для студентів та слухачів.

Пріоритетним у справі професійної підготовки випускників економіко-комерційного та промислового підвідділів ХКІ був курс організації торговельних та промислових підприємств. Він викладався на IV курсі і був своєрідним завершенням тих знань, які слухачі отримували протягом попередніх трьох років. Викладач Г. І. Меєрович на лекційних заняттях розглядав чотири головні проблемні блоки: теорію і техніку торгівлі, теорію торгово-промислових підприємств, техніку торговельних і техніку промислових підприємств. Перший і третій блоки переважно стосувалися діяльності у сфері торгівлі, другий і четвертий – промисловості. Так, лише у рамках другого, присвяченого промисловості, блоку студенти знайомилися з такими теоретичними питаннями:

- цінність, ціна, оцінка майна;
- капітал, постійний капітал і його погашення, утворення капіталу, резервні капітали, проблема «розведення» («диверсифікації») капіталу;
- баланс, організація капіталу, кредиту і майна, потреба у капіталі, проблеми фінансування підприємств;
- сутність рахівництва, обіговий капітал, товарні запаси, товарна спекуляція, швидкість обігу;
- районування збуту, системи збуту;
- принципи калькуляції, проблеми прибутковості, надійності, ліквідності, проблеми ризику;
- системи заробітної плати;

⁶¹ Отчет Харьковского коммерческого института за 1916 – 1917 учебный год // Известия Харьковского коммерческого института. – 1918. – № 1. – С. 35 – 37.

⁶² Трахтенберг Й. А. (1883 – 1960) – згодом академік АН СРСР (1939 р.), автор фундаментальних праць у галузі теорії економічних криз, грошового обігу та кредиту.

Глава II

- конкуренція, картелі, кон'юнктура, приватногосподарська ідея кон'юнктурного самострахування;
- фондова субституція, санування підприємств, комбіновані і диференційовані підприємства, фузії;
- проблеми вибору місця, проблеми та форми заснування підприємств.

Останній блок, що спрямований на набуття практичних знань і навичок, було присвячено низці питань, що охоплюють проблеми організації та управління промисловим підприємством, науковій організації праці, амортизації промислового устаткування, фінансової діяльності:

- структура фабрики, схеми її організації, цеху та технічного бюро, вертикальна та горизонтальна комбінація;
- технічна організація та технічне управління, технічні та розподільні бюро;
- принципи організації і план організації, письмові інструкції, системи бланків;
- проблеми наукової організації Тейлора, проблеми прикладної психології Мюнстенберга;
- методи оплати праці, методи обліку та контролю робочого часу, організація робочої контори;
- термін дії технічного обладнання, техніка списання, ремонт і його економічна сутність;
- фабрична калькуляція, методи заснування, реорганізації та фінансування фабрично-заводських підприємств.

Відповідно перший і третій тематичні блоки знайомили учнів з питаннями практичної постановки торгівлі та роботи торговельних підприємств.

Закріпленню вивченого, глибокому й активному засвоєнню знань сприяли практичні заняття за курсом. Під час їх проведення Г. І. Меєрович проявив неабияку ініціативу та творчий підхід до викладання. Різні методи широко комбінувалися. Під керівництвом викладача студенти здійснювали навчально-ознайомлювальні екскурсії на фабрики та торговельні фірми. Їм передували співбесіди, що яких залучалися директори й керівники підрозділів відвідуваних закладів. Під час семінарських занять практикувалася підготовка й обговорення рефератів, дискусії. Студенти виконували конторські та інші практичні роботи. Заняття у Кабінеті організації торговельних та промислових підприємств дозволяли учням набути навичок використання спеціальної офісної техніки та технології – рахункових, друкарських, реєструючих машин, каталогів, картотек, систем реєстрації⁶³.

⁶³ Отчет Харьковского коммерческого института за 1916 – 1917 учебный год // Известия Харьковского коммерческого института. – 1918. – № 1. – С. 50 – 53.

Глава II

Навчальним планом економіко-комерційного та промислового відділень було передбачено сильний блок спеціальних дисциплін. Студенти-промисловці знайомилися з прикладною механікою, хімією, навичками читання креслень, товарознавством та транспортною справою. Ще у 1912 р. передбачалося підсилення блоку технічних дисциплін, що викладалися студентам гірничопромислової групи, геологією, гірською розвідкою, гірською та гірничозаводською механікою, гірським мистецтвом, металургією, статистикою та історією гірської промисловості, гірським та гірничозаводським рахівництвом. Однак у 1916/17 навчальному році всі вони продовжували викладатися у загальному курсі гірничої справи. З 1917 р. його викладав ординарний професор Катеринославського гірничого інституту О. М. Терпигорев⁶⁴.

На підвідділі місцевого господарства провідну роль відігравали курси «Устрій місцевого самоврядування» (проф. А. А. Раєвський), економії сільського господарства (проф. В. Ф. Левитський) та землеупорядкування (О. М. Челінцев).

Особлива увага у навчальному плані приділялася викладанню іноземних мов. Кінцевою метою їхнього вивчення було вільне читання книг іноземною мовою, розуміння розмовної мови та знання спеціальної термінології, необхідної кореспонденції. Заняття організовувалися за групами (підготовчі, середні, вищі та спеціальні) залежно від рівня підготовки слухача, так щоб група формувалася зі слухачів приблизно з однаковими знаннями мови. Окрім остаточного екзамєну з іноземної мови, були встановлені щорічні письмові та усні іспити для осіб, які переходили з однієї групи до іншої – у 1912/13 навчальному році на першому курсі було організовано з німецької мови дві середні та дві підготовчі групи, а з французької – одна середня та одна підготовча. Надаючи великого значення оволодінню живим усним мовленням, а також бажаючи заохотити слухачів, що уважно ставляться до вивчення мови, навчальний комітет вважав за доцільне організувати літні подорожі за кордон невеликих груп слухачів під наглядом одного з викладачів. Так, у цьому ж навчальному році було організовано семитижневу подорож групи з чотирьох слухачів з викладачкою німецької мови О. А. Засядько, які відвідали Грейфсвальд, Берлін, Йєну, Веймар, Ейзенах, Лейпциг та Париж⁶⁵.

⁶⁴Терпигорев О. М. (1873 – 1959) – академік АН СРСР (1935 р.), директор Московського гірничого інституту, завідувач гірничим інститутом АН СРСР, лауреат Державної премії СРСР. Автор фундаментальних праць з техніко-економічного аналізу у кам'яновугільній промисловості; у праці «Розбір систем розробки кам'яного вугілля, що використовується на рудниках Півдня Росії у зв'язку з підготовкою родовища до добування» (перше видання 1905 р., Харків) – вперше у світовій практиці застосував аналітичний метод для розв'язання завдань виявлення та визначення систем розробки для вугільних шахт Донецького басейну. Один з авторів теорії механізації гірничих робіт.

У Харкові О. М. Терпигорев за сумісництвом очолював Харківську комісію Міністерства торгівлі щодо видавання позики гірникам для капітальних робіт з будівництва вугільних шахт (Терпигорев А. М. Воспоминания горного инженера. – М., 1956. – С. 142.).

⁶⁵Счетоводство и хозяйство. – 1912. – № 9. – С. 356; Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 45.

Глава II

Під час проведення занять викладачі неодноразово зіштовхувалися з проблемою неоднорідності рівня довузівської підготовки студентів. За словами проф. А. М. Фатеева, що викладав курс загальної теорії права, слухачі перших двох семестрів поділялися на дві частини. Більша частина потребувала репетиторських та пояснювальних занять, менша, яка вступала до інституту з вищим освітнім цензом, їх не потребувала і була готова до «практичних занять підвищеного рівня». «Для них було б корисне проблемне вивчення курсу, що не обмежувалося тільки навчальним матеріалом», – підкреслював професор. А. М. Фатеева підтримав П. І. Фомін, який вважав за необхідне введення спеціального пропедевтичного курсу, що допоміг би студентам першого року навчання – «замало підготованим для сприйняття наукових істин» – ознайомитися з методологією наукового знання та позбавити викладачів від необхідності витрачати сили та час, які з більшою користю могли б бути використані для викладання передбачених планом дисциплін⁶⁶. Відомий випадок, коли самі студенти першого курсу організували приватний гурток і найняли лектора, який викладав їм ряд спеціальних лекцій з логіки та психології⁶⁷. У практиці викладання практично всі професори, асистенти та викладачі широко застосовували активні методи навчання – від дискусій і підготовки рефератів з елементами наукового дослідження до навчального розбирання цивільних справ, виконання практичних робіт і проведення екскурсій.

Протягом навчального року, що складався з двох семестрів, передбачалися три екзаменаційні сесії: у травні, вересні і першій половині січня. Для слухачів першого курсу було встановлено обов'язкові екзамени з теорії та історії політичної економії, загальної теорії права, російського та загального державного права та комерційної арифметики; крім того, встановлювався екзамен за одним з предметів на вибір слухача – російської історії, загальної історії або землезнавства, а також обов'язковий залік з рахівництва. Тільки ті слухачі вважалися переведеними на другий курс, які здали у весняну та осінню сесії всі ці іспити. З обов'язковою умовою, що ці іспити будуть ними складені у січневу або, як виняток, і з особливого дозволу навчального комітету у другу травневу сесію перед екзаменами з предметів другого курсу, до слухання лекцій та участі у практичних заняттях другого курсу допускалися і ті, що не витримували обов'язкових іспитів.

Практика проведення іспитів давала позитивні результати. Зі 119 дійсних слухачів, які залишилися навчатися до кінця навчального року, у весняну та осінню сесії витримали всі встановлені іспити 73 слухача, тобто 61,3%, склали частину іспитів – 22 слухача, тобто 18,5%, і на склали іспитів – 24, тобто 20,2%; з 68 вільних слухачів склали іспити 42, тобто 61,8%⁶⁸.

⁶⁶ Отчет Харьковского коммерческого института за 1916 – 1917 учебный год // Известия Харьковского коммерческого института. – 1918. – № 1. – С. 27 – 28.

⁶⁷ Там же. – С. 28.

⁶⁸ Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XIX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 46; Высшие коммерческие курсы Харьковского купеческого общества, состоящие в ведении Министерства

Глава II

Аналізуючи хід навчально-виховного процесу і наукових досліджень у Харківському комерційному інституті, слід особливо зазначити роботу спеціалізованих семінарів та курсів, запропонованих студентам понад навчального плану, і безперечно, діяльність так званих кабінетів, що входили до структури інституту разом з відділеннями та кафедрами. У їхній практичній діяльності поєднувалася ціла низка передових методів організації науково-дослідного та навчально-освітнього процесів.

У 1916 р. таких кабінетів було шість: економічного вивчення Росії, цивільного права, статистичний, хімії та організації торговельних і промислових підприємств. Істотну роль відіграли кабінети у здійсненні принципу «практичної спрямованості» освіти в інституті, що запропонував П. І. Фомін. Ґрунтуючись на досвіді викладання комерційних курсів у навчальних закладах США (зокрема, університету Цинцинатті) і Московського комерційного інституту, П. І. Фомін вважав за необхідне поглиблювати зв'язок інститутського курсу з практикою комерційної діяльності, послідовно здійснювати спеціалізацію навчання і домагатися високого ступеня готовності студентів творчо відповідати на конкретні запити світової і регіональної економіки, що досить швидко змінюються. «Вчителі й учні мають бути цілком перейняті інтересами і запитами живого життя – це необхідна умова для правильного функціонування навчальних закладів, подібних до нашого інституту», – відзначав він⁶⁹. У 1912 р. свої погляди на організацію навчально-виховного процесу П. І. Фомін виклав у праці «Практична постановка промислової освіти», особливо підкреслюючи «практицизм» американської системи комерційної освіти того часу, його індивідуальність, гнучкість та нешаблонність й акцентуючи увагу на значенні навчально-практичних організацій – фірм, контор, банків для практичного навчання учнів.

Також підкреслювалася необхідність участі представників торгово-промислового світу у житті курсів. «У нас участь представників промисловості та торгівлі у радах, комітетах тощо заснованих спеціальних навчальних закладах дотепер розглядається чомусь як привілей промисловців і торговців, як інститут, що існує в їхніх інтересах. Ця точка зору зовсім неправильна: будь-яка подібна школа повинна перебувати під винятковим впливом промисловості і торгівлі, та участь у справах школи представників промисловості і торгівлі – скоріше їх громадський обов'язок, ніж їхнє право. Їх вплив повинен позначитися не у формі епізодичного представництва у різних спостережних комітетах, радах тощо, – він повинен проїмати все життя школи від верху до низу, повинен позначитися і у виробленні програми, і у постановці викладання, і на самому його характері», – наголошував П. І. Фомін⁷⁰.

торговли и промышленности. Записка о деятельности курсов в 1912 – 1913 учебном году. – Харьков, 1914. – С. 14.

⁶⁹ Фомин П. И. К открытию Харьковского Коммерческого института // Счетоводство и хозяйство. – 1912. – № 10. – С. 250.

⁷⁰ Фомин П. И. Практическая постановка промышленного образования. – Харьков, 1912. – С. 15 – 16.

Глава II

Діяльність кабінетів дозволяла вирішити значну частину поставлених тут проблем. Зокрема, залучати студентів до проведення науково-дослідної роботи, до практичної діяльності комерсанта-економіста, земського і державного службовця, навчати їх у тісному зв'язку з запитами «реального господарства».

Кабінет економічного вивчення Росії було створено у 1914 р. Рішення Навчального комітету курсів про його створення було прийняте відповідно до рапорту П. І. Фоміна про організацію практичних занять з економічної географії Росії.

У рапорті зазначалося, що «правильна постановка викладання економічної географії Росії можлива лише за умови безперестанного систематичного вивчення основних показників економічного життя Росії... Збираючи й систематизуючи статистико-економічні відомості, що характеризують промислове, торговельне і фінансове життя Росії, Кабінет економічного вивчення Росії міг би мати значення і для практичних діячів, який видавали різні довідки з питань, що їх цікавлять, публікуючи відомості про рух найголовніших коефіцієнтів, що характеризують економічне життя Росії тощо»⁷¹. Передбачалося видання інформаційного журналу, що містить основні дані про економічне становище у Росії та за кордоном.

Бюлетені Кабінету, що виходили з березня 1915 р. періодичністю 10 випусків на рік, містили коротку текстову характеристику, графічне і табличне відображення щомісячних коливань основних показників економічної кон'юнктури Росії (загальна економічна кон'юнктура, Державний банк, акціонерні банки комерційного кредиту, ціни, зовнішня торгівля, залізниці, хлібна торгівля, промисловість кам'яновугільна, металургійна, нафтова, цукрова, мануфактурна, емісія промислових цінностей, неплатежі, переселення, державний розпис), спеціальні діаграми, картограми, оголошення. Програма досліджень постійно розширювалася і через два роки включала вже 27 відділів, що охоплюють ряд фінансових і кон'юнктурних індексів, динаміку виробництва у ключових галузях промисловості, торговельні, бюджетні та демографічні показники. Незабаром до неї було залучено аналітичні огляди економічної ситуації за кордоном, Бюлетені стали виходити також і французькою мовою.

Відповідала за видання Бюлетенів редакційна комісія під головуванням директора інституту В. Ф. Тимофєєва у складі професорів О. М. Анциферова, М. М. Соболева та П. І. Фоміна. Безпосередньо керував кабінетом його засновник – професор П. І. Фомін. Після надання Кабінету статусу навчально-допоміжної установи при інституті керівництво стало здійснюватися також Зборами економічного відділення інституту.

Поряд з виданням Бюлетенів Кабінет проводив роботи за замовленнями підприємств і організацій. Створювалися щомісячні огляди стану гірничої та гірничозаводської промисловості Півдня Росії для Харківської контори Державного

⁷¹ Отчет Харьковского коммерческого института за 1916 – 1917 учебный год // Известия Харьковского коммерческого института. – 1918. – № 1. – С. 68.

Глава II

банку; проводилися роботи з вивчення торговельних відносин Півдня Росії та Південної Америки за замовленням Катеринославського Товариства фабрикантів, було розроблено та обраховано анкету про рух цін на найголовніші продовольчі продукти та робочі руки. За пропозицією голови Харківської комісії зі встановлення реквізиційних цін на мінеральне паливо Кабінетом було вироблено пропозиції щодо реорганізації російської промислової статистики, які було надано міністру торгівлі та промисловості. Проводилися підготовчі роботи щодо проведення анкети про зношування основних фондів промисловості у роки війни. Створювався архів статистико-економічних відомостей про гірничу і гірничозаводську промисловість Росії.

Вже у 1914/15 навчальному році фінансування роботи Кабінету досягло 7292 рублі: понад 1600 рублів асигнувань за кошторисом інституту, – у тому числі 4000 рублів у вигляді субсидії від Міністерства торгівлі і промисловості, 1927 рублів пожертвувань від Харківського біржового комітету, промислових компаній і банків та 1365 рублів доходів від передплати на бюлетені.

Співробітники кабінету почали розробку наукової теми зі застосування методів математичного аналізу до статистичних даних показників економічного розвитку Росії. До 1918 р. за схвалення Редакційної комісії мало бути розроблено програму комплексного вивчення економіки Росії, участь у реалізації якої мали взяти всі зацікавлені особи та організації. Передбачалося скликання Всеросійського з'їзду з цього питання, ініціатором якого мав виступити Харківський Комерційний інститут.

Кабінет мав лише чотирьох штатних співробітників, які виконували технічні та допоміжні роботи, однак реальна кількість науково-дослідного персоналу, який брав участь у його діяльності, була значно більшою. До роботи залучалися так звані дійсні співробітники – слухачі інституту, які працювали над окремими темами або напрямками досліджень кабінету, і співробітники-змагальники – молоді фахівці, які вже закінчили інститут. При Кабінеті діяла доступна для всіх слухачів бібліотека.

Кабінет економічного вивчення Росії швидко перетворювався у перший Російський науково-дослідний економічний інститут, концепцію організації та діяльності якого було розроблено П. І. Фоміним⁷².

У комерційному інституті формувалася потужна наукова школа, представлена П. І. Фоміним, М. М. Соболевим, Я. Б. Діманштейном. Характерними для неї були положення про необхідність державного регулювання народного господарства як важливого засобу підвищення його ефективності, розробка засобів і методів цього процесу, вивчення ролі великих фінансово-промислових об'єднань, а також широке застосування методів математичного аналізу у економічних дослідженнях.

⁷²Фомин П. И. Экономическое изучение России (к вопросу об учреждении института экономического изучения России). – Харьков, 1914. – 10 с.

Кабінет організації торговельних і промислових підприємств також мав статус навчально-допоміжної установи при інституті та відігравав важливу роль у організації навчального процесу в інституті. Він складався зі зразкового комерційного бюро, музею організації торгово-промислових підприємств і приватногосподарського архіву за описами того часу. Кабінет був обладнаний сучасними конторськими меблями, друкарською машинкою, розмножувальним апаратом, реєстраторами, картковими системами тощо. У великих вітринах було виставлено у систематичному порядку різноманітні комерційні документи зовнішньої та внутрішньої служби, проспекти, циркуляри тощо. На стінах висять схеми організацій, планів контор, систем заробітної плати, статистичних таблиць, діаграм тощо, а також плакати, реклами та ін. У спеціальних шафах зберігаються матеріали з організації торгово-промислових підприємств⁷³.

У Кабінеті проводилися практичні заняття з організації торговельних та промислових підприємств і комерційної кореспонденції. Завідувачем Кабінету викладачем Г. І. Меєровичем було запропоновано схвалений дирекцією інституту план подальшого розвитку навчального процесу: передбачалося значно розширити зразкову комерційну контору, що повинна була зайняти кілька кімнат і включити всі типові комерційні відділи та технічні бюро підприємств; передбачалося викладати у Кабінеті з навчальною метою «живу справу» з «реальними обігами»⁷⁴.

Протягом осені 1916 р. навчальним комітетом було розглянуто питання про організацію спеціальних шестимісячних банківсько-страхових курсів для офіцерів, що постраждали на війні. У листопаді 1916 р. було створено факультетську комісію для вироблення положення про курси та скликано нараду підприємців регіону, зайнятих у банківсько-страховій сфері. Після проведення консультацій було вироблено правила, навчальний план та кошторис курсів, що були розглянуті та 17 грудня 1916 р. затверджені Міністерством торгівлі та промисловості.

Вже через три роки після початку роботи навчальний відділ Міністерства торгівлі та промисловості визнав рівень викладання на курсах таким, що задовольняє високі вимоги, які ставляться до державних вищих навчальних закладів. 29 березня 1916 р. за доповіддю міністра торгівлі та промисловості Державна Дума прийняла «у порядку терміновості» законопроект про перетворення Вищих комерційних курсів Харківського купецького товариства у Харківський комерційний інститут «з правами урядових вищих навчальних закладів». ХКІ став сьомим за часом виникнення вищим комерційним навчальним закладом імперії, який одержав цей статус⁷⁵.

⁷³ Отчет Харьковского коммерческого института за 1916 – 1917 учебный год // Известия Харьковского коммерческого института. – 1918. – № 1. – С. 74.

⁷⁴ Там же

⁷⁵ Бюллетени Кабинета экономического изучения России Харьковского коммерческого института. – Харьков, 1916. – № 8.

Глава II

У цьому ж році, за наполяганням харківського губернатора, який висунув у 1912 р. як умову відкриття Вищих комерційних курсів⁷⁶, Комерційний інститут переїхав з будинку Харківського комерційного училища по вул. Пушкінській, 81, у спеціально побудований за проектом архітектора О. М. Бекетова будинок по вул. Єпархіальній, 52 (нині – Артема, 44, будинок ХДТУСГ).

До проектування будинку Комерційного інституту О. М. Бекетов підійшов вже як зрілий майстер, що мав за плечима великий досвід подібного роду робіт.

Спорудження будинку інституту проектувалася на ділянці землі, що була пожертвована Харківським купецьким товариством «із подвір'я Комерційного училища». Будівництво навчального корпусу передбачалося подалі від вуличного гамору, з вільним доступом повітря та світла. Територію інституту було оточено подарованою губернським земством кованою залізною огорожею і прикрашено декоративними зеленими насадженнями.

Для архітектури головного фасаду, що виходив на Єпархіальну вулицю, було застосовано «найбільш простий, але імпозантний стиль «Palladio», що відрізнявся суворим відпрацюванням своїх форм, виступів і гладей стін. Будинок мав три (і підвальний) поверхи.

Внутрішня архітектура будинку була різною. Парадні приміщення було зроблено «з належною для вищого навчального закладу вишуканістю – багатством у стилі «ренесанс», але в той же час з відомою витриманою скрізь суворістю». Напроти просторого вестибюля було розміщено широкі сходи з білого італійського мармуру з бронзовою балюстрадою, що закінчувалася на верхньому, третьому поверсі, невеликим вестибюлем, прикрашеним двома мальовничими панно художника І. С. Загоскіна, що алегорично зображували «Торгівлю» та «Промисловість». Там же, на парадних сходах, І. С. Загоскін розташував 12 колон зі світло-зеленого штучного мармуру, виконаних за малюнками О. М. Бекетова. Актова зала як за своїми розмірами, так і за обробкою займала одне з перших місць серед подібних приміщень у навчальних закладах Харкова. Висота зали, що дорівнювала 10 аршинам, дозволяла розміщувати хори. У оформленні інтер'єрів широко використовувалися бронзові та кришталеві елементи. Ефективне освітлення досягалося завдяки широкому застосуванню ефекта відбитого світла.

Навчальні приміщення відрізнялися білими стінами та матовими скляними плафонами світильників. На першому поверсі, у лівому крилі, було розміщено адміністративні та службові приміщення (приймальня та кабінет директора, кабінети професорсько-викладацького складу, канцелярія, приймальня лікаря), гардероб, а у правому крилі – бібліотека з книгосховищем та читальним залом. На другому та третьому поверхах розташовувалися аудиторії для занять, у тому числі чотири великі лекційні аудиторії, розраховані на 400 та 200 слухачів, хімічна та фізична

⁷⁶ДАХО, ф. 3, оп. 285, спр. 243, арк. 1.

Глава II

лабораторії, лабораторія товарознавства та навчальний музей, приміщення семінарів (гірничої справи, металургії, місцевого господарства, банківсько-страхової справи, фінансовий, статистики та ін.), навчальні кабінети, навчальне комерційне бюро, зал засідань Навчального Комітету, професорська, рекреаційна (актова) зала з приміщенням для буфету.

При будівництві будинку були широко використані спеціальні прийоми й технології. Застосовувалися залізобетонні конструкції, була проведена гідроізоляція фундаменту, створені звукобірні й теплоізолюючі перекриття, розроблені пожегобезпечні конструкції. При проектуванні лекційних аудиторій уперше в Росії був застосований метод англійського інженера Ф. Р. Уатсона, що дозволяв поліпшити акустику, придушуючи відбиті звукові хвилі, що спотворюють мовлення лектора. Високою економічністю й технічною ефективністю відрізнялися розроблені провідними інженерними фірмами Харкова й Петербурга системи опалення, вентиляції, електрики, водопроводу, каналізації, пожежогасіння. За спеціальними ж кресленнями і проектами були замовлені меблі для навчальних приміщень і підрозділів, устаткування кабінетів, книгосховищ і лабораторий⁷⁷.

У своєму звіті перед Будівельним Комітетом інституту в 1916 р. О. М. Бекетов із задоволенням відзначав, що хоча будівництво будинку «почалося навесні 1914 р. і тривало й закінчувалося під час Великої війни... завдяки дружнім зусиллям Будівельної комісії, архітектора й підрядників, будівля була зовсім закінчена до осені 1916 р.»⁷⁸, тобто лише на рік більше встановлених довоєнним контрактом строків. Вартість будівництва контрактом була визначена в 352 311 рублів.

Будівля нового корпусу дозволила збільшити контингент учнів. Якщо до осені 1916 р. в інституті значилися 558 учнів – 241 студент, 197 студенток, 107 вільних слухачів й 13 вільнослухачок, то в новому, 1916 – 1917 навчальному році, на 1-й курс було прийнято 854 чоловік – 462 студента, 326 студенток, 48 вільних слухачів й 18 вільнослухачок. У ХКІ навчалися вже 1226 студентів й 186 вільних слухачів. Професорсько-викладацький склад нараховував 58 чоловік: 15 професорів⁷⁹, 2 приват-доценти⁸⁰, 33 викладача й 8 асистентів.

Революційні події й Громадянська війна важко відбилися на діяльності інституту. Вже план весняного семестру 1917 р. виявився під погрозою зриву внаслідок

⁷⁷ ЦДНТАУ ф. 2, оп. 1, спр. 21, арк. 78 – 88. – Про оснащення лабораторії красномовно свідчить той факт, що вже в середині 1920-х рр. колективом вчених, які працювали тут під керівництвом О. О. Слуцкіна, були досягнуті важливі наукові результати: вперше отримані незатухаючі електромагнітні коливання – це відкриття вело до створення генераторів електромагнітних хвиль сантиметрового і дециметрового діапазонів.

⁷⁸ ЦДНТАУ ф. 2, оп. 1, спр. 21, арк. 89.

⁷⁹ О. М. Анциферов, В. М. Гордон, І. А. Красуський, В. Ф. Левитський, М. І. Палієнко, Б. В. Попов, А. А. Раєвський, В. І. Савва, С. Є. Сабінін, М. М. Соболев, Л. Я. Таубер, В. Ф. Тимофеев, А. М. Фатеев, П. І. Фомін, В. А. Ястржембський.

⁸⁰ Й. О. Трахтенберг, В. Й. Серебровський

Глава II

приєднання учнів до «страйку солідарності»⁸¹, що проходив в кінці квітня – початку травня. У наступні роки труднощі революційного періоду зростали, роблячи нормальний плин занять навряд чи можливим. Емігрували або згортали підприємницьку діяльність піклувальники інституту, залишали місто його викладачі. Особливо важкою обстановка стала в 1919 р., після утворення так званої другої радянської республіки в Україні. Радянський уряд України намагався ліквідувати автономію вищих навчальних закладів, ставлячи їх під контроль призначуваних «комісарів». Постановою Народного комісаріату освіти від 11 березня 1919 р. комісаром Харківського комерційного інституту був призначений студент Харківського технологічного інституту Л. М. Майер⁸². У березні надійшла постанова «Про скасування бальної системи, припинення читання деяких курсів і визнання інших необхідними»; ліквідувалася форма одягу, відзнаки, іспити. Була ліквідована існуюча система вчених ступенів і звань. Декретом РНК РРФСР від 2 серпня 1918 р. встановлювалося, що «кожна особа, незалежно від громадянства й статі, яка досягла 16 років, може бути слухачем будь-якого вищого навчального закладу без подання диплома, атестата або свідоцтва про закінчення середньої школи»⁸³.

У 1919 р. загоном коменданта концтабору Харківської НК були по-звірячому вбиті професор Харківського комерційного інституту протоірей М. С. Стеллецький, який виступив супротивником радянських реформ вищої школи, і піклувальник інституту, харківський купець С. М. Жевержеев.

Не дивно, що викладацький корпус ХКІ й ІХУ не тільки не підтримав радянську владу, але й активно виступив на боці її супротивників. М. С. Гольдін, В. Х. Даватц, Г. О. Семека-Максимович були членами комісії Академічного союзу, створеного для «культурної роботи в справі відродження Росії й пропаганди ідей Добровольчої армії». Викладали на спеціальних курсах Відділу пропаганди Добровольчої армії (Осваг) М. І. Палієнко (державне право), В. Ф. Левитський (соціалізм і більшовизм), Д. І. Іванцов (робоче питання), М. С. Гольдін (боротьба класів і революції в історії). В. І. Сава, О. М. Анциферов, Л. Я. Таубер, В. М. Гордон, М. М. Соболев виступали в рамках організованого в університеті «Дня доповідей з питань державного й економічного будівництва Росії», читали публічні лекції під час проведення 5 жовтня «Дня Добровольчої армії». Ряд учених були гласними відновленої урядом генерала Денікіна міської думи, активними членами кадетських організацій, Союзу відродження Росії, «Слов'янського єднання» та ін.⁸⁴

⁸¹ Отчет Харьковского коммерческого института за 1916 - 1917 учебный год. // Известия Харьковского коммерческого института. – 1918 г. – №1. – С. 25.

⁸² Известия Рабоче-крестьянского правительства УССР. – 1919 г. – № 26.

⁸³ Чуткерашвили Е. В. Развитие высшего образования в СССР. – М., 1961. – С. 9.

⁸⁴ Кадеев В. И., Наумов С. А. Харьковский университет в 1919 – 1920 годах: О разрушительной реорганизации университета как высшего учебного заведения и других драматических событиях, которые привели к закрытию университета после его 115-летней деятельности // Universitates. – 2003. – № 1.

У результаті Громадянської війни інститут зазнав важких кадрових втрат. Виїхали за межі країни професори О. М. Анциферов, А. М. Фатеев⁸⁵, викладачі У. Д. Жилиєв⁸⁶, Д. М. Іванцов, О. П. Марков⁸⁷, асистент І. В. Ємельянов. Покинув разом з Добровольчою армією місто й більше не повертався до викладання в інституті О. М. Терпигорев. Складним було становище І. А. Красуського, який у 1918 р. займав пост товариша міністра народної освіти в уряді гетьмана Павла Скоропадського, а в 1919 р., після зайняття міста Добровольчою армією, очолював Харківський технологічний інститут.

Втім, мова йшла не тільки про боротьбу з історично сформованими традиціями вищої освіти й руйнуванні сформованих форм організації навчально-виховного процесу. Радянський уряд жадав від учених-економістів змінити свої наукові погляди, викладати навчальні курси виходячи виключно з марксистської доктрини. Харківська професура зустрічала нововведення опором. «...майже через п'ять років після завоювання політичної влади пролетаріатом, у його, пролетаріату, державних школах й університетах учать (вірніше розбещують) молодь старі буржуазні вчені старому буржуазному мотлоху» – з роздратуванням указував в 1922 р. із приводу ситуації у вищій освіті В. І. Ленін⁸⁸.

Наприкінці 1919 р. – 1920 р. радянським урядом України була розпочата масштабна реорганізація економічної освіти. Існуючі комерційні інститути поєднувалися з юридичними факультетами університетів і перетворювалися на інститути народного господарства. Уже в цій якості Харківський комерційний інститут, поряд з Київським й Одеським комерційними інститутами послужив базою для подальшого розвитку спеціальної економічної освіти в Україні в роки радянської влади.

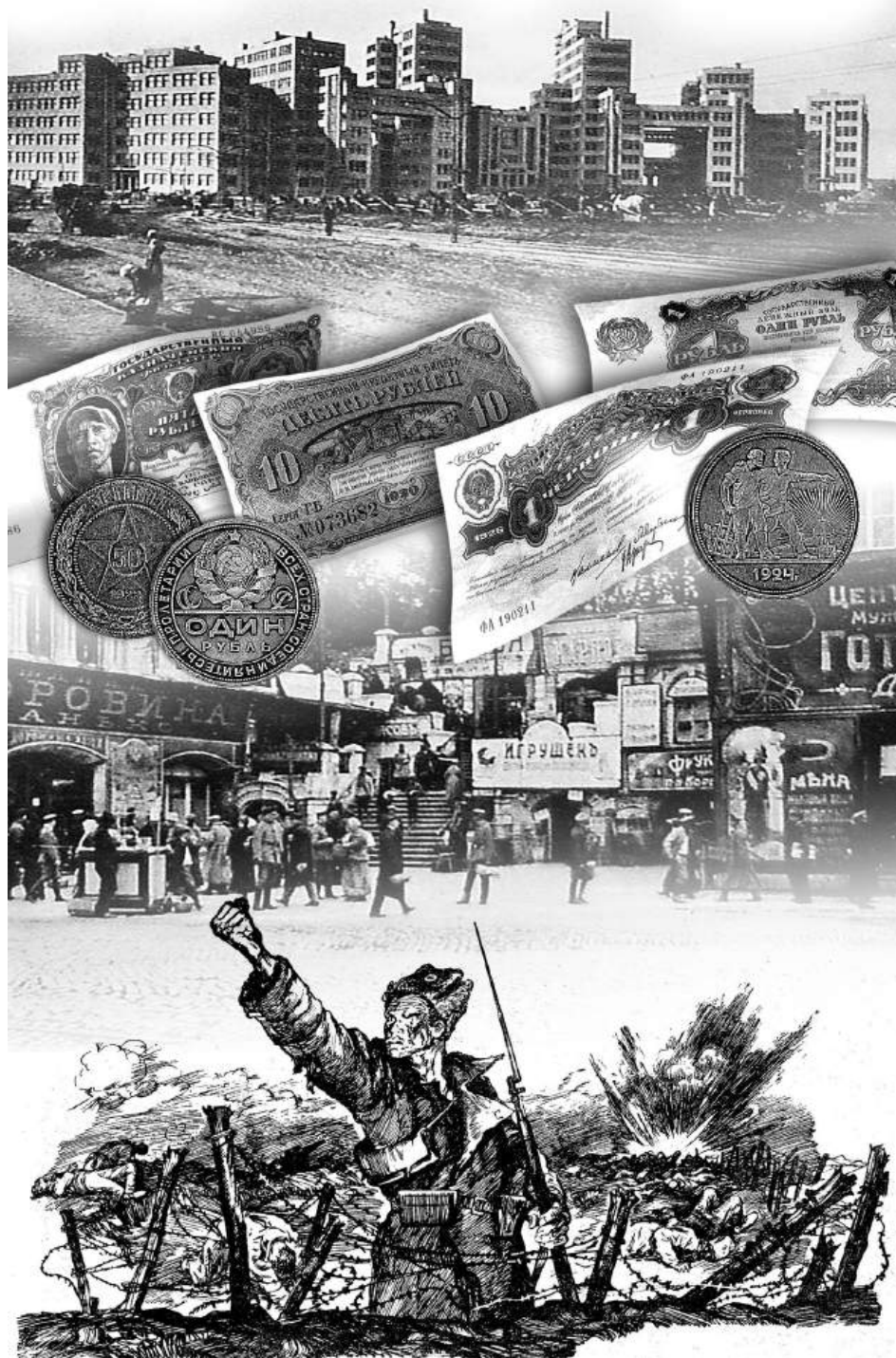
Будучи другою (за часом створення) в Україні й однією з перших в імперії вищих комерційних шкіл, Харківський комерційний інститут вплинув на подальший розвиток вітчизняної економічної освіти. В інституті були вироблені основні принципи організації навчального процесу, навчальні плани й програми для підготовки економістів для різних галузей народного господарства й сфер діяльності, визначилася спеціалізація й спрямованість навчання, визначилися й одержали розвиток наукові школи й напрямки, активно розгортався науково-дослідний процес.

⁸⁵ **Фатеев Аркадій Миколайович** – професор Харківського університету і Комерційного інституту, магістр державного права, професор загальної теорії права й історії філософії права, в еміграції – професор ряду вищих навчальних закладів російського зарубіжжя.

⁸⁶ **Жилиєв Уар Дмитрович** (1886 – после 1925) – у еміграції професор цивільного права, управляючий справами Навчальної колегії при Комітеті із забезпечення освіти російських студентів у Чехословацькій Республіці.

⁸⁷ **Марков Олександр Прокофійович** – економіст, публіцист, після революції в еміграції в Берліні, співробітник Економічного кабінету, з 1924 р. працював у Празі.

⁸⁸ Ленін В. І. Предисловие к книге И. И. Степанова «Электрификация СССР в связи с переходной фазой мирового хозяйства» // Полное собрание сочинений. – Т. 45. Март 1922 – март 1923 гг. – Изд. 5. – М., 1982. – С. 52.

У БУРХЛИВІ РОКИ: ХАРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА (1920 – 1930 рр.)

«Швидкі, часто зовсім несподівані поштовхи й обороти практичного життя, нашого господарства, зовсім майже виключали можливість так званої «кабінетної роботи вченого», і нові наукові домисли, і перші наукові узагальнення нашої нової економіки народилися не в процесі спокійного «аполлонічного» розгортання світлих наукових силогізмів, а у вихрі і бурі соціальних катаклізмів, в обстановці найбільшої нервової напруги».

(П. І. Фомін. «Наука про господарство на Україні за 10 років», 1927 р.)⁸⁹

З першого дня свого існування ХІНГ опинився у складних умовах. У інститута було відібрано будинок, який він займав з 1916 року. Непристосований будинок колишньої єврейської богодільні при Харківській хоральній синагозі, у якому інститут знаходився більш двох років, з його вузькими сходами і коридорами, де зустрічні хвилі студентів ледь могли протиснутися одна повз одну, з невеличкими кімнатами, де мали тулитися кабінети, сам по собі перешкоджав нормальній течії занять. Студенти і співробітники були позбавлені можливості користатися найбагатшою бібліотекою ХКІ, спеціальним устаткуванням кабінетів і лабораторій. Меблі для занять було виготовлено наспіх. Усе це було яскравим контрастом з тими умовами, які мав інститут до листопада 1919 р.

⁸⁹ Фомин П. И. Наука о хозяйстве на Украине за 10 лет // Хозяйство Украины. – 1927. – № 11-12. – С. 37.

Глава III

За словами П. І. Фоміна, цей час «було присвячено спробам врятувати від остаточної деморалізації інститут, позбавлений приміщення, бібліотеки, позбавлений можливості організувати скільки-небудь правильні лекційні роботи, що залишилася без кабінетів, без мінімального майна й лаштування»⁹⁰. У найтяжчих умовах заново комплектувалася бібліотека інституту, організовувалися кабінети і лабораторії. Перелом у роботі настав у жовтні 1922 р., коли інституту було передано будинок, де до кінця 1919 р. розташовувалося Харківське комерційне училище Імператора Олександра III.

Реорганізований інститут очолив професор Петро Іванович Фомін. Під його керівництвом, незважаючи на труднощі революційного часу, Харківський інститут народного господарства продовжив розгортання науково-дослідної діяльності і навчально-виховного процесу. Створюються нові факультети: статистичний, кооперативний, торговий, фінансово-банківсько-страховий, правовий (на базі включеного до складу інституту юридичного факультету Харківського університету), промисловий⁹¹. На торговому факультеті налагоджується підготовка фахівців із зовнішньоторговельних відносин⁹². 90% студентів ХІНГ у цей час складали студенти ХКІ⁹³.

Наприкінці 1919 р. створюється науково-дослідне відділення ХІНГ, де у 1922 р. вели свої дослідження 32 вчених – дійсних членів і наукових співробітників. Секретарем відділення було обрано М. І. Галицького. У складі відділення діяло 13 наукових колективів, що працювали за такими тематичними напрямками:

► ЕКОНОМІКА І СТАТИСТИКА

- «Світове господарство» (проф. П. І. Фомін, С. Д. Ратнер, П. О. Кизенкова);
- «Народне господарство України під час війни і революції» (М. І. Галицький, проф. П. І. Фомін, Г. Ф. Обдула, Л. І. Фрейдков, А. Г. Головка, В. С. Кизенкова, В. Є. Потресов, Є. І. Кастелянський, С. К. Кривецький, н. с. Є. Л. Гурарій);
- «Економіка сільського господарства» (проф. В. Ф. Левитський);
- «Теоретична статистика» (І. І. Попов).

► РАХІВНИЦТВО

- «Проблеми безгрошового обліку і матеріального обліку в бухгалтерії» (О. А. Севрук, О. М. Серіков, П. М. Соболев, П. І. Афонський).

⁹⁰ ЦДАВОВ, ф. 166, оп. 2, спр. 1512, арк. 16.

⁹¹ ЦДАВОВ, ф. 166, оп. 2, спр. 1512, арк. 15.

⁹² Відділення зовнішніх економічних відносин було створено в ХІНГ в 1920 р. – ЦДАВОВ, ф. 166, оп. 2, спр. 472, арк. 12.

⁹³ ЦДАВОВ, ф. 166, оп. 2, спр. 1139, арк. 34.

Глава III

У самостійні напрямки виділялися також роботи у галузі права, де розроблялися 7 тем, і робота, що належала до проблеми вироблення нового адміністративного поділу України⁹⁴.

Судячи зі збережених уривчастих відомостей⁹⁵, структура ХІНГ протягом десятиліття неодноразово мінялася. Було відкрито статистичний, промисловий і робітничий факультети. Кооперативний факультет, навпроти, було згорнуто. Його спеціалізація в умовах економічної політики радянської влади швидко втрачала актуальність. До 1923 р. інститут очолював П. І. Фомін, що був також деканом економічного факультету. Посаду проректора з навчальної роботи зайняв М. М. Соболев. Деканом статистичного факультету був відомий економіст, що брав активну участь у розробці перших балансів народного господарства України, В. С. Мишкіс, правовий факультет очолив Г. І. Волков. У 1926 р. у керованому Я. О. Соколіним (проректор з навчальної частини – М. М. Кривицький) вузі діяли факультети: основний (декан І. І. Попов), правовий (В. М. Гордон), промисловий (Є. Я. Левін), торговий (В. В. Смушков), трудовий (Б. Л. Колесніков) і робітничий (В. Г. Бідний)⁹⁶. У 1929 р. під керівництвом Л. І. Величко (проректор з навчальної частини Є. О. Кустолян) ХІНГ складався з економічного (П. І. Фомін), статистичного (В. С. Мишкіс), правового (Г. І. Волков) і робітничого (В. Г. Бідний) факультетів⁹⁷.

Широке застосування організації навчання за циклами і підвідділами дозволяло проводити гнучку політику щодо спеціалізації підготовки фахівців.

Не зазнав радикальних змін навчальний план інституту і склад навчальних дисциплін. Як і у Харківському комерційному інституті, на перших двох курсах студенти одержували глибоку теоретичну підготовку у фундаментальних економічних і загальноосвітніх дисциплінах. Починаючи з третього курсу, здійснювалася спеціалізація за напрямками господарської діяльності.

Розроблений під керівництвом П. І. Фомина навчальний план на 1923/24 навчальний рік припускав існування «великого» економічного факультету з торговим, фінансово-банківсько-податковим, страховим і промисловим відділеннями (циклами) та включав до себе такі дисципліни⁹⁸:

⁹⁴ ЦДАВОВ, ф. 166, оп. 2, спр. 475, арк. 2 – 12.

⁹⁵ Архів ХІНГ, як і архів Комерційного інституту, був знищений під час Великої Вітчизняної війни.

⁹⁶ Адресно-справочная книга «Весь Харьков за 1926 г.»: Издание трудового коллектива работников прессы «Книгажур» при Харьковском комитете биржи труда. – Харьков, 1926. – С. 162.

⁹⁷ Адресно-довідкова книга «Весь Харьков за 1929 р.»: Видання трудового колективу робітників преси «Книгажур» при Харківському комітеті біржі праці. – Харків, 1929. – С. 70 – 71.

⁹⁸ ЦДАВОВ, ф. 166, оп. 2, спр. 1512, арк. 5–6.

Глава III

1 курс

Політична економія
Еволюція господарської форми
у зв'язку з історією економічних вчень
Історія і теорія соціалізму і форми
робочого руху
Історичний матеріалізм
Історія революційних рухів
Світове господарство

Статистика

Елементи вищої математики в додатку
до економічних і фінансових проблем
Рахівництво

Торгове відділення

Економіка торгівлі
Ринкознавство
Організація і техніка біржової
і ярмаркової торгівлі
Міжнародне право
Товарознавство (спецкурс)
Транспортна справа (спецкурс)

Торговельна статистика
Комерційні обчислення
Комерційна кореспонденція
Міжнародні розрахунки
Організація зовнішньої торгівлі
Торговельне право

2 курс

Економічна політика
Наука про фінанси

Теорія і практика кооперації

Проблеми наукової організації праці
Товарознавство
Державне право і радянська консти-
туція
Господарське право (елементи цивіль-
ного й адміністративне право)
Організація торгових і промислових
підприємств
Робоче законодавство і закони про
працю
Грошовий обіг, кредит і банки

Фінансово-банківсько-податкове відділення

Державні фінанси (спецкурс)
Бюджет, каса і контроль
Фінансова політика

Місцеві фінанси
Практика стягування податків і зборів
Організація фінансового управління і
фінансової адміністрації
Державний кредит
Банківська справа
Валютний і фінансовий ринок
Установи місцевого кредиту
Фінансові і банківські обчислення
Державне рахівництво і звітність
Банківське рахівництво
Торговельне право (спецкурс)

Глава III

Страхове відділення

Економіка страхування
Організація страхових установ
Техніка страхової справи
Математичні основи страхування
Страхові обчислення
Рахівництво страхових операцій
Страхова статистика
Товарознавство (спецкурс)
Страхове право і законодавство

Промислове відділення

Спецкурс товарознавства
Технічна механіка і машинознавство
Транспортна справа
Технічна організація фабрик
Організація промислових підприємств
Силові установки
Гігієна промислової праці
Цивільні і торгові угоди
Економіка спеціальних галузей промисловості
Методи промислової калькуляції
Промислове рахівництво
Електрифікація
Загальні основи технічної безпеки
Промислове право

Відображенням змін, що відбувалися, у парадигмі економічного знання було введення в навчальний план ряду спеціальних політико-економічних і політико-філософських дисциплін. У першій половині 20-х років в інституті викладалися ленінізм, загальне вчення про право і конституцію СРСР, економічна політика радвлади, історія соціалізму, історія професійного руху на Заході, історія професійного руху в Росії⁹⁹.

З 3-го курсу у залежності від факультету й обраної спеціальності до навчального курсу вводилися організація гірничо-промислових підприємств, економіка Донбасу, хімія, транспортна справа, економіка галузей промисловості, економіка страхування, консульська служба, митна практика, креслення; спеціальні семінари зі складання промфінплану, раціоналізації, економічного аналізу балансу, організації підприємств, організації торгівлі. Упродовж 2-ї половини 1920-х років усе більш активно в курс навчання вводилися спеціальні технічні дисципліни: електротехніка, металургія, машинознавство, техніка безпеки праці, основи технічного нормування й ін.¹⁰⁰

Загальний аналіз переліку курсів, пропонованих у 1928 – 1929 рр. студентам економічного факультету, доводить, що і наприкінці десятиліття усі вони також чітко розділяються на загальноекономічні, спеціальні економічні (профілюючі),

⁹⁹ ДАХО, ф. Р-1149, оп. 8, спр. 32, арк. 1.

¹⁰⁰ ДАХО, ф. Р-1149, оп. 8, спр. 36, арк. 1.

Глава III

техніко-технологічні, правові, загальноосвітні і суспільно-політичні. Спеціалізація проводилася за п'ятьма напрямками: промисловим (гірським, металургійним, машинобудівним і хімічним), торговим, зовнішньоекономічним, фінансів і кредиту, кооперації. Навчальним планом зразка 1920-х рр. забезпечувалася підготовка освіченого фахівця-економіста із широким кругозором, здатного займати посади на всіх рівнях господарського управління в основних секторах економіки України.

Загальноекономічні

- політекономія
- економічна політика
- історія господарського побуту
- економічна географія іноземних держав
- економічна географія України і СРСР
- світове господарство
- ринкознавство
- кон'юнктура
- рахівництво і балансознавство
- економіка сільського господарства, промисловості і торгівлі
- фіннаука
- гроші, кредит і банки
- економіка промисловості і торгівлі
- економіка транспорту
- економіка праці
- вчення про торгові умови
- теорія і політика кооперації
- економіка і політика кооперації

Спеціальні економічні (профільюючі)

- економіка гірської промисловості
- економіка металургійної промисловості
- економіка сільського господарства
- економіка і політика торгівлі
- фінполітика
- промрахівництво
- торграхівництво
- держрахівництво
- балансознавство
- банківське рахівництво
- калькуляція
- семінар з економічного аналізу балансу
- семінар з питань вчення про підприємство
- семінар зі складання промфінплану
- семінар з раціоналізації
- семінар з економіки внутрішньої торгівлі
- семінар з організації торгівлі
- семінар із зовнішньої торгівлі

Спеціальні і технічні

- енциклопедія гірської справи
- енциклопедія металургійної промисловості
- холодна обробка металів
- креслення з основами машинознавства
- силове господарство
- основи технічного нормування
- основи технічної хімії
- організація гірських підприємств
- організація торгових підприємств
- наукова організація праці
- інструктаж з організації товарообігу
- товарознавство
- консульська служба
- митна практика
- міжнародні розрахунки

Загальноосвітні

- вища математика
- загальна статистика
- новітня політична історія Заходу

Суспільно-політичні

- ленінізм
- імперіалізм і колоніальна політика
- радянська зовнішня політика

Правові

- промзаконодавство
- трудове законодавство
- господарське право
- порівняльне господарське право
- міжнародне право
- міжнародне приватне право
- консульське і дипломатичне право

Основу професорсько-викладацького складу в цей час становили вчені до-революційної школи, що сприяло збереженню високої академічної культури і сформованих традицій навчально-виховної і наукової праці. У середині 20-х рр. до складу викладачів влилася нова професура, підготовлена у ХІНГ – М. Г. Єфімов-Малтапар, В. П. Акуленко, Є. О. Кустолян, А. Пробст. Ціла низка професорів і викладачів ХІНГ за сумісництвом займала відповідальні посади у ВРНГ і Держплані республіки (П. І. Фомін, Я. О. Соколін, П. І. Коломойцев, Д. Б. Наумов, Ф. І. Свищев, О. І. Гольдштейн), були провідними співробітниками науково-дослідних економічних інститутів (О. Г. Ліberman), працювали в господарських організаціях. Політичну економію і суспільно-політичні дисципліни в інституті читали такі відомі представники марксистської економічної науки, як О. З. Александров, І. К. Дашковський, М. М. Кривицький, Д. Б. Наумов, І. Б. Остроумов, С. М. Крамер, які були про-

Глава III

відними вченими Українського інституту марксизму-ленінізму, Комуністичного університету ім. Артема, Харківського інституту народної освіти¹⁰¹.

В 1929 р. в інституті навчалось 1330 студентів, професорсько-викладацький склад налічував 55 професорів і 109 викладачів¹⁰². Чисельність студентів за десятиліття практично не змінилася. Темп розвитку інституту порівняно з дореволюційним періодом значно сповільнився.

На початку 1920-х рр. наукова праця в Україні була переважно зосереджена у Всеукраїнській академії наук (ВУАН) і її науково-дослідних кафедрах. У задачу останніх, поряд із власне науковою працею, входила підготовка кадрів нової форми для науково-дослідних і вищих навчальних закладів республіки. Завідувачі дослідницькими кафедрами і секціями були членами-кореспондентами ВУАН. Аспіранти кафедр затверджувалися Укрглавпрофобром з числа кандидатів, що представлялися вузами для підготовки до наукової і викладацької діяльності¹⁰³. Однак на практиці подібний поділ у більшості випадків виявився штучним, і у своїй повсякденній діяльності науково-дослідні кафедри були тісно пов'язані з вищими навчальними закладами спільного з ними профілю діяльності.

Підрозділом ВУАН була науково-дослідна кафедра світового господарства, створена в другій половині 1921 р.. Вона розміщалася у будинку Харківського інституту народного господарства. Її співробітники й аспіранти сполучали наукову працю з викладацькою діяльністю і були професорами і викладачами ХІНГ. Очолив кафедру професор П. І. Фомін. На практиці кафедра являла собою колишнє науково-дослідне відділення ХІНГ в істотно урізаному складі. Цей факт визначив зв'язок тематики досліджень, які проводились її співробітниками, з напрямками, що раніше розроблялися вченими Харківського комерційного інституту і ХІНГ у 1912 – 1921 рр. До 1925 р. у складі кафедри діяли 5 секцій: теоретичної економіки (проф. М. М. Соболев), соціальної статистики (І. І. Попов), приватного господарської економіки, світового господарства, економіки України і СРСР¹⁰⁴.

В основу науково-дослідної роботи кафедри було покладено програмну доповідь П. І. Фоміна «Сучасне світове господарство і його проблеми», з якою він на початку 1922 р. виступив перед зборами членів кафедри¹⁰⁵. Кафедра вела дослідження, присвячені загальним теоретичним проблемам функціонування світо-

¹⁰¹ Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 70, 77.

¹⁰² ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 20.

¹⁰³ Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Харьков, 1995. – С. 66; О деятельности научного комитета Наркомпроса и научных учреждений и организаций Украины (1921 – 1923 гг.). – Харьков, 1923. – С. 3.

¹⁰⁴ ЦДАВОВ, ф. 166, оп. 2, спр. 475, арк. 59 – 61.

¹⁰⁵ Фомин П. И. Современное мировое хозяйство и его проблемы: Речь, произнесенная на собрании членов кафедры мирового хозяйства // Наука на Украине. – 1922. – № 2. – С. 46 – 53.

вого господарства і методології їх дослідження, а також методам вивчення економічної кон'юнктури. Було започатковано роботу з систематичного вивчення економічної кон'юнктури в Україні і за кордоном¹⁰⁶.

Серйозна увага приділялася проблемам активної економічної політики держави і великих фінансово-промислових об'єднань, економічного планування, застосування математичних методів для аналізу і прогнозування економічних процесів. У цьому зв'язку особливо глибоко вивчався досвід Німеччини. З метою вивчення її практичного досвіду співробітники й аспіранти кафедри щороку виїжджали в науково-дослідні відрядження. Сам П. І. Фомін такі поїздки зробив у 1925 і 1926 рр. Предметом його зацікавленості були питання організації економічних науково-дослідних установ лабораторного типу. Навесні і влітку 1927 р. наукове відрядження до Німеччини, метою якого було вивчення постановки й організації кам'яновугільного господарства, з групою студентів ХНГ зробив аспірант Є. О. Кустолян¹⁰⁷.

Кафедра підтримувала активні зв'язки з урядовими закладами, що займалися організацією і регулюванням господарської діяльності¹⁰⁸. Визнання, у т. ч. за кордоном, одержали роботи аспірантів О. І. Гольдштейна (проблеми кон'юнктури¹⁰⁹) і Г. О. Прокоповича (масові явища в економіці, що зазнають беззупинних змін)¹¹⁰.

До середини 1927 р. з ініціативи кафедри і Харківського інституту народно-го господарства було створено ще дві спеціалізовані науково-дослідні установи: Кабінет економічного вивчення Донецького басейну і Комісію економічних досліджень української промисловості при ВРНГ УРСР. Кабінети вели широкі дослідження в області вивчення гірської, металургійної і машинобудівної промисловості Харкова і Донбасу. Окремою сферою інтересів вчених були питання застосування математичних методів в економічних дослідженнях. Значні за масштабами роботи було проведено на трьох харківських підприємствах: «Серп і Молот», «ДЕЗ» і «ХПЗ», а їх підсумки частково викладено у публікаціях науковців¹¹¹. У 1926 – 1927 рр. було

¹⁰⁶Лортикян Э.Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 71; Наука на Украине. – 1922. – № 2. – С. 46 – 53; № 4. – С. 397.

¹⁰⁷Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 78; Наука на Украине. – 1927. – № 2–4. – С. 222.

¹⁰⁸Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 74.

¹⁰⁹Гольдштейн А. И. К анализу динамики кривых некоторых хозяйственных явлений // Плановое хозяйство. – 1927. – № 5. – С. 178 – 185 и др.

¹¹⁰Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 74.

¹¹¹Фомин П. И. Наука о хозяйстве на Украине за 10 лет: (Итоги и перспективы) // Хозяйство Украины. – 1927. – № 11–12. – С. 39; Кустолян Е. А. К вопросу об исчислении эффективности загрузки предприятия металлопромышленности (По материалам завода «Серп и Молот») // Вопросы экономики Донецкого бассейна. – 1928. – № 3–4. – С. 17 – 22 и др.

Глава III

опубліковано два видання кафедри: збірник «Питання економіки Донецького басейну» і «Бюлетені Кабінету економічного вивчення Донецького басейну». Останнє видання було результатом роботи організованого й очолюваного П. І. Фоміним семінару, до роботи в якому, поряд з науковими співробітниками й аспірантами, залучалися кращі студенти промислового циклу економічного факультету ХІНГ. Надалі передбачалося перетворити Кабінет в Інститут Донецького Басейну¹¹².

Будучи базою наукової праці і господарської практики не тільки для своїх штатних співробітників і аспірантів, але і для усіх викладачів і студентів ХІНГ, з перших років свого створення науково-дослідна кафедра світового господарства (НДКСГ) послідовно розширювала їх участь у своїй діяльності. При кафедрі діяв фінансово-економічний семінар, дійсними членами якого були всі викладачі економічних наук ХІНГ, а також запрошені керівником семінару студенти ХІНГ й інших вузів. Керівником семінару було обрано професора П. І. Фоміна. Робота семінару почалася у травні 1922 р. із вступної доповіді професора П. І. Фоміна на тему «Сучасна фінансово-економічна криза нашого народного господарства». Семінар складався з секцій: теоретичної економії, світового господарства, економіки України і Росії, фінансової і статистичної. На обговорення семінару виносилися всі наукові досягнення кафедри. При семінарі було відкрито Кабінет економічного вивчення України і Росії. Крім лабораторних занять, широко практикувалися відкриті доповіді і диспути на соціально-економічні теми. «Публічні засідання, на яких читалися доповіді, викликали значний інтерес не тільки серед членів Семінару, але і серед студентства, що приходило на засідання семінару в кількості до двохсот-трьохсот чоловік і брало активну участь у суперечках», – відзначалося у звіті про діяльність семінару за другу половину 1922 року¹¹³.

З середини 1920-х років усе більша увага приділялася стану і перспективам розвитку окремих галузей народного господарства України, а також перспективам розвитку вітчизняної промисловості в цілому. Широко обговорювалися питання місця і ролі економічної кон'юнктури в плановому господарстві, проблеми регулювання економіки, проблема використання математичних методів в економічних дослідженнях, досліджувалися питання розвитку економічних вчень. Семінар виявився плідною формою організації наукової праці, що поєднує і відомих учених, і аспірантів, і студентську молодь інституту¹¹⁴.

¹¹² Наука на Украине. – 1927. – № 2–4. – С. 218, 221, 222; Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 73.

¹¹³ Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 79; ЦДАВОВ Украины, ф. 166, оп. 2, спр. 1512, арк. 36 – 37.

¹¹⁴ Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 78 – 79.

На початку 1920-х рр. наукова діяльність вчених Харківського інституту народного господарства була також тісно пов'язана з науково-дослідною кафедрою марксизму і марксознавства ВУАН, керованою професором С. Ю. Семковським. У 1921–1922 рр. у складі кафедри діяла економічна секція, керована Г. М. Левітом та І. К. Дашковським. На засіданнях секції і пленарних засіданнях кафедри проходилися дискусії за низкою наукових доповідей. Найбільший інтерес з них викликали доповіді Г. М. Левіта про кризу світового господарства і І. К. Дашковського про основні риси господарської кризи в республіці; доповіді було опубліковано¹¹⁵. В інституті викладав провідний теоретик української кооперації 20-х років, проф. В. М. Целларіус, який керував науково-дослідною кафедрою кооперації ВУАН.

Правовий факультет ХІНГ підтримував тісні зв'язки з науково-дослідною кафедрою проблем сучасного права. На початку 1920-х рр. у складі кафедри діяли очолювані професорами ХІНГ секції: радянського права адміністративного (зав. проф. А. Ф. Євтіхiev) і приватного (проф. В. І. Сливицький); іноземного права кримінального (проф. А. Д. Кисильов), публічного (проф. М. І. Палієнко), процесуального (проф. Б. І. Попов), приватного (проф. С. Є. Сабінін). Очолив кафедру Б. І. Попов¹¹⁶. При ХІНГу кафедрою було організовано семінар підвищеного типу, до роботи якого активно залучалися студенти правового факультету ХІНГ¹¹⁷.

Основні заходи для реорганізації і відновлення навчально-виховного процесу у Харківському інституті народного господарства було здійснено до кінця 1922 р. У листопаді 1922 р., констатувавши, що адміністративна робота в інституті починає «усе більш і більш зводитися до вирішення практичних питань поточного управління, і відповідно до цього організаційні питання побудови науково-педагогічного життя інституту втрачають колишню гостроту», П. І. Фомін подав заяву про звільнення від обов'язків ректора інституту, бажаючи цілком присвятити себе науковій праці. Прохання П. І. Фоміна було вдоволено. У 1924 – 1926 рр. на посаді ректора ХІНГ його змінив Яків Олександрович Соколін.

Динамічне відновлення Харківського інституту народного господарства у другій половині 1920-х рр. змінюється все більш підсилюваними кризовими явищами, викликаними, головним чином, зміною курсу державної політики в області народної освіти і початком індустріалізації.

Не сприяли успішному розвитку інституту в 1920-ті роки руйнівні експерименти Наркомпросу України. Введення низки «новаторських» форм навчання студентів, заснованого на механічному перенесенні форм організації праці з промисловості у вищі навчальні заклади, невинуватна ідеологізація навчальних про-

¹¹⁵Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – С. 68 – 69; Наука на Украине. – 1922. – № 2 – 4. – С. 400 – 403.

¹¹⁶ЦДАВОВ, ф. 166, оп. 2, спр. 476, арк. 10; Наука на Украине. – 1922. – № 2. – С. 41; 1927. – № 2 – 4. – С. 223.

¹¹⁷Наука на Украине. – 1927. – № 2–4. – С. 223.

Глава III

грам і курсів, непомірне розширення компетенції студентського самоврядування, що найнегативніше позначалися на ході навчального процесу, руйнували традиційні, ті, що довели свою ефективність, форми його організації.

Важливим чинником, що відбився на результативності навчального процесу, стали зміни, що відбулися в якісному складі учнів. Прагнучи домогтися зміни «класового обличчя» студентства, радянський уряд йшов на введення високої плати за навчання, стягуваної з «нетрудових» шарів населення. Велика частина контингенту формувалася за рахунок оргнаборів по лінії КП(б)У і громадських організацій, метою яких було не допустити, щоб вузи були «заповнені здебільшого міщанською масою, так званою «трудовою інтелігенцією», зовсім далекою за своїм духом і ідеологією робітничому класу і радянській державі»¹¹⁸. Класово близьким студентам надавалися пільги за прийому до вузів. «Чистки» студентства від «класово далекого елемента» продовжувалися аж до кінця 20-х років. Навіть у 1929 р., коли кількість студентів, що мали соціальну категорію «робітників», складала 44,4% проти 9,5% у 1923/24 навчальному році; ще 15,6% студентів походили з «трудового селянства»¹¹⁹, вищі партійні організації вважали класовий вигляд студентства ХІНГ не цілком задовільним і домагалися його подальшої «пролетаризації»¹²⁰.

Поряд з безсумнівними перевагами, пов'язаними з підвищенням доступності вищої освіти для робочої і селянської молоді, подібна практика спричиняла різке зниження рівня підготовки абітурієнтів. Приміром, створені на початку 1922 р. 1 – 2-річні вечірні курси для підготовки партійних і профспілкових працівників, що поступають за розверсткою, вимагали лише знання чотирьох дій арифметики, вміння читати і складно викладати свої думки на папері¹²¹. У циркулярі Южбюро ВУЦСПС від 28 листопада 1922 р. підкреслювалося, що старих студентів не слід вважати пріоритетними кандидатами на одержання стипендій. Такими повинні були стати насамперед кваліфіковані робітники, що не бажають залишити роботу без впевненості у збереженні доходу. Головною задачею вважалося «нового студента оцінити за його класовою цінністю»¹²².

До усвідомлення необхідності проведення попередньої підготовки абітурієнтів ХІНГ прийшов вже у 1921 р., домігшись тут видимих успіхів. П. Є. Шелест, що навчався у спеціальній групі робітфаку ХІНГ, так оцінює досягнуті тут до кінця десятиліття стандарти організації навчального процесу: «Викладацький склад, на подив, було підібрано добре. Уважні, вимогливі, з особливим педагогічним підходом. Займалися ми багато і завзято. Тоді увійшло в моду займатися бригадним методом. Бригада комплектувалася на добровільній основі, але викладачі стежили,

¹¹⁸ ДАХО, ф. Р-1005, оп. 2, спр. 239, арк. 7.

¹¹⁹ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 220.

¹²⁰ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 148.

¹²¹ ДАХО, ф. Р-1005, оп. 2, спр. 239, арк. 7.

¹²² ДАХО, ф. Р-1005, оп. 2, спр. 239, арк. 27.

Глава III

щоб сили за знаннями розподілялися рівномірно. Бригада з 5–6 чоловік разом готувала уроки, здавала заліки й іспити. Викладач запитував кожного окремо. Але якщо хто-небудь із членів бригади не знав предмета, то за це ніс відповідальність бригадир. Мені теж доводилося бути бригадиром, і це було нелегко – нести відповідальність не тільки за себе, але і за кожного члена бригади... Після закінчення робітфаку вчитися було набагато легше»¹²³.

Надмірною була політизація інституту – членами комуністичної партії були 35% студентів і 52% професорів і викладачів. Інститут був постійною ареною боротьби зі студентами, що розділяли погляди троцькістської опозиції. Студенти, аспіранти, викладачі були перевантажені суспільно-політичною роботою¹²⁴.

Однак і без цього з початку 1920-х рр. чи не більшу частину часу у студентів віднімали заробітки. «Під час моєї служби в Опродкомі агентом з заготівель мою родину було вбито контрреволюційними бандами. Вступивши після цього в Інститут, я страшно бідував і увесь час безперервне служив. Служба моя віднімала в мене щодня 9 – 10 годин. Я завідував фабричним магазином і завжди працював з навантаженням на 2 години понад покладені 8 годин. Разом з цим я увесь час брав діяльну участь у професійному житті нашого місцевому. Упродовж 1,5 року, будучи членом місцевого, я увесь час активно брав участь у роботі Культкомісії, РКК, Економкомісії і т. д. По роботі в інституті мене у 1922 – 1923 рр. було обрано членом факультетської комісії і її секретарем, яким і був протягом усього року», – пояснював причини своєї академічної неуспішності студент Г. А. Каплан¹²⁵. Становище основної маси студентів було не кращим. Лише 61,2% студентів, головним чином тих, що мали необхідне соціальне походження і партійність, одержували стипендії. Зростала кількість учнів, що не закінчували курс навчання у передбачений термін, багато було так званих «вічних студентів». Повернення в другій половині 1920-х рр. до лекційної системи і підвищення вимог до учнів викликали невдоволення серед зайнятих заробітками студентів¹²⁶ (див. діаграму 3 на кольоровій вкладці).

Низькою була дисципліна навчального процесу. «Прогули студентів, викладачів за низького рівня вимог, що висувуються викладачами до студентів, роблять найсерйозніший дезорганізуючий вплив на всю постановку навчальної роботи»; «Навчальна дисципліна серед студентства і педагогічного персоналу взагалі слабка. Запізнення на лекції з боку студентства – загальне правило. Часті також пропуски деякими викладачами. Навчальний день реально завантажений на 50%»; «Частина... викладачів пішла на роботу, і звичайно, від цього страждали лекції, заліки приймалися «на арапа», тому що їх увага спрямовується по службовій лінії», –

¹²³Петро Шелест: Справжній суд історії ще попереду: Спогади, щоденники, документи, матеріали / Упоряд.: В. Баран, О. Мандабур та ін.; За ред. Ю. Шаповала. – К., 2003. – С. 60.

¹²⁴ДАХО, ф. ФП-58, оп.2а, спр. 49, арк. 222, 148.

¹²⁵ДАХО, ф. Р-1149, оп. 8, спр. 27, арк. 1.

¹²⁶ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 293.

Глава III

вказувалося у матеріалах комісії з чищення партії, що аналізувала діяльність інституту у 1929 р. Витримка змінювала навіть професору П. І. Фоміну, що називав студентів, що спізнивалися, «хамами» і іронізував над їхньою невідповідністю до навчання у вузі¹²⁷.

Неуспішність у навчанні частина студентів воліла компенсувати участю у суспільно-політичному житті і членством у комуністичній партії. Членство в партії і «трудове» соціальне походження дозволяли користатися пільгами з оплати навчання, одержувати престижну роботу по закінченні інституту. «Гасло пролетаризації вузів розуміється багатьма не так, як це диктує партія: «Я, мовляв, робітник, і мені можна не вчитися», – з обуренням відзначалося на присвячених чищенню факультетських осередків КП(б) партійних зборах у 1929 р. Напруженими були відносини у студентському колективі. «Рахівник», «гімназист», «інтелігентська душонка», «робоче чванство» – такі висловлення можна було чути у перепалках, що часто спалахували між студентами¹²⁸. Відзначалися досить серйозні тертя на ґрунті міжнаціональних відносин¹²⁹. Серед студентства було поширено настрої вчитися «заради диплома», а не заради одержання знань¹³⁰.

Ще з початку 20-х рр. з подачі партійної організації в інституті розв'язувалася «боротьба» з «контрреволюційними» викладачами, велося цькування професорів правового факультету. «Консерватизм професури в області правових дисциплін і понять зламати нелегко, він тільки надламаний, але перемога буде на нашому боці й у термін, не настільки віддалений», – проголошував представник «свідомого» студентства на сторінках журналу «Червона молодь» у 1924 р.¹³¹ І до кінця 1920-х рр. ситуація все ще не одержала свого остаточного розв'язання.

Початок колективізації і корінний поворот у державній економічній політиці супроводжувалися новою хвилею політичних репресій, що зачепила і Харківський інститут народного господарства. У 1927 – 1928 рр. в інституті було заарештовано групу студентів, що належали до троцькістської опозиції і проводили активну пропаганду у середовищі учнів. З інституту було звільнено професора Подільського і викладача Муравинського, які виступили на лекціях із критичним аналізом політики КП(б)У на селі у період НЕПу¹³². Виключалися з партії і залишали інститут студенти-селяни, що висловлювали свою незгоду з офіційною оцінкою подій на селі¹³³.

Недостатніми темпами проходила українізація вузу. Незважаючи на організацію українознавчих семінарів, літературного кружка, проведення тематичних

¹²⁷ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 223.

¹²⁸ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 160, 221.

¹²⁹ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 222.

¹³⁰ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 147.

¹³¹ Суслин Н. О жизни харьковских вузов // Красная молодёжь. – 1924. – № 4. – С. 119.

¹³² ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 222.

¹³³ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 221.

Глава III

диспутів з української літератури, українізацію викладання і спроби ввести українську мову у побутове життя студентів, українізація вузу наприкінці 20-х рр. усе ще носила поверхневий характер¹³⁴.

Ще більш негативні наслідки мав той факт, що не одержали розвитку багато починань, вироблених під керівництвом П. І. Фоміна ще на початку десятиліття, які ставили перед інститутом цільову установку – «готувати організаторів промисловості»¹³⁵. Зміни, що відбувалися в економіці країни у зв'язку з початком форсованої індустріалізації і стрімким одержавленням господарства, ждали від адміністрації інституту вжиття кардинальних заходів з коригування спеціалізації інституту. У нових умовах навчальний план інституту себе не виправдовував. Народному господарству були потрібні фахівці іншого типу, такі, що вміють працювати в умовах централізованого планування, здатні обслуговувати потреби провідних галузей промисловості республіки.

У середовищі студентства зростало невдоволення: «До нас не особливо охоче йдуть у вуз, тому що нікому не ясна цільова настанова нашого вузу»; «Студенти перебігають з факультету на факультет. У багатьох настрій подавлений, вони не знають, які їх перспективи по закінченні вузу. Студенти, що закінчили, найчастіше не мають точного визначення свого знання і погано себе почувають у тих господарських організаціях, до яких вони попадають на роботу»¹³⁶.

Нарікання викликала спрямованість навчання¹³⁷. Студенти неодноразово виявляли своє невдоволення змістом курсів, що їм читаються. Введення найбільш перспективного на той момент господарського циклу вимагали студенти правового факультету¹³⁸. Дезорієнтованими відчували себе професори і викладачі.

Констатовані липневим (1928 р.) Пленумом ЦК ВКП(б), що спеціально розглянув питання про вищу освіту у СРСР, проблеми гальмували його розвиток: непристосованість системи підготовки фахівців до вимог і темпів розвитку промисловості; недостатні знання молодих фахівців про новітні досягнення науки і техніки, нечисленність професорсько-викладацького складу, погана організація виробничої практики, недостатність підготовки з конкретної економіки окремих галузей виробництва – були у тому чи іншому ступені притаманні Харківському інституту народного господарства кінця 1920-х рр.

¹³⁴ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 147.

¹³⁵ ЦДАВОВ, ф. 166, оп. 2, спр. 1512, арк. 17.

¹³⁶ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 13.

¹³⁷ «Професори нам викладають питання не в марксистському світі, а в демократичному... наші дисципліни – це ледве підфарбовані старі дисципліни. Викладачі і професори не відповідають своєму призначенню. Ними рекомендується часом література махрових контрреволюціонерів, есерівська, октябристська...» – скаржились студенти-комуністи правового факультету. – ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 166.

¹³⁸ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 166, 171.

Глава III

Тривожні відомості надходили в інститут щодо тих його випускників, чия підготовка виявлялася «недостатньою для виконання тих завдань, що покладаються на нові кадри кваліфікованих фахівців під час розгорнутого соціалістичного будівництва народного господарства»¹³⁹. Популярність деяких факультетів ХІНГ серед абітурієнтів падала. У 1928 – 1929 навчальному році інститут зіштовхнувся з проблемою недобору студентів. Особливо гостро кризову ситуацію відчував правовий факультет¹⁴⁰.

Призначений у доленосні для інституту 1927 – 1929 рр. ректором ХІНГ безбарвний висуванець революційних років Л. І. Величко, який нічим, крім скандального поведіння, не виявив себе на дипломатичній роботі, виявився нездатним виробити цілісну стратегію реорганізації навчального процесу й очолити її проведення¹⁴¹. Було втрачено керованість інститутом і з боку Главпрофобру Наркомпросу України, що також не мав сформованої концепції розвитку економічної освіти. За результатами перевірки партколективу ХІНГ відзначалася «повна байдужість до життя Інгоспу» Народного комісаріату освіти. Більш того, Наркомпрос виявився «гальмом у реалізації цілком доцільних пропозицій самого інституту». Необхідні для реформування інституту рішення проводилися адміністрацією в обхід Наркомпросу, для чого приходилося вдаватися до допомоги ЦК КП(б)У. Утім, і відповідний відділ ЦК піддавався обвинуваченням у безініціативності й обмежувався лише пасивним сприйняттям починанням правління ХІНГ¹⁴².

Певний перелом у реформуванні ХІНГ було досягнуто лише з призначенням у 1929 р. нового ректора, учня проф. П. І. Фоміна, талановитого економіста, що спеціалізувався в області економіки промислового виробництва, Є. О. Кустоляна.

У 1929 р. структура інституту змінилася. Економічний факультет був остаточно реорганізований. Було створено самостійні промисловий, фінансово-банківський, торговий факультети. Навчальні плани і програми наближалися до потреб народного господарства того часу. Встановлювалися зв'язки з господарськими організаціями, представники яких вводилися у навчальні підрозділи вузу. Активна робота проводилася у справі забезпечення систематичної виробничої практики студентів¹⁴³.

Промисловий факультет ХІНГ користувався в 1929 – 1930 рр. найбільшою популярністю. Потреба народного господарства, особливо промисловості, у кадрах, що мають спеціальну економічну підготовку, була високою. У середині 1920-х рр. один з провідних діячів з розвитку інженерно-економічної освіти академік В. І. Образцов підкреслював, що для інженерів економіка була *tabula rasa*; роль економічного

¹³⁹ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 147.

¹⁴⁰ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 148.

¹⁴¹ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 48, арк. 12.

¹⁴² ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 146.

¹⁴³ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 147.

Глава III

розрахунку при інженерній підготовці виробництва серйозно недооцінювалася¹⁴⁴. У постановках липневого (1928 р.) Пленуму ЦК ВКП(б) відзначався надзвичайно низький відсоток інженерів і ненормально високий відсоток (39%) практиків, що займають технічні посади у промисловості, малий приплив нових кадрів молодих фахівців і низький рівень їхньої науково-технічної підготовки, недостатність інженерів-виробничників, здатних забезпечити проведення господарської раціоналізації стосовно особливостей економіки СРСР.

П. Є. Шелест у спогадах так обгрунтовує своє рішення вступити до інституту: «Чому саме у цей вуз, навіть сам не можу пояснити. Напевно тому, що цей інститут у Харкові, та й в Україні, був самим популярним. У ньому була найбільша партійна організація, що вела запеклу боротьбу з троцькізмом, правими і лівими ухилами, мала бойовий студентський і професорсько-викладацький склад. Крім того, ходили чутки, що Інгосп готує майбутніх «червоних директорів» підприємств. Усе це разом не могло не бути привабливим, тим більше у роки молодості»¹⁴⁵. П. Є. Шелест обрав для вступу гірничо-металургійний цикл промислового факультету ХНГУ.

Найбільш рішуче перетворення проводилися на промисловому факультеті. Студентський і викладацький колективи факультету порушували питання про перехід до підготовки фахівців з нової спеціалізації – інженера-економіста. На гірничо-металургійному циклі вже у 1928/1929 навчальному році було введено низку спеціальних технічних дисциплін (холодна обробка металів, силове господарство, технічне нормування, промфінплан і т. д.), встановлено прямі зв'язки з господарськими організаціями і налагоджено систематичну беззупинну виробничу практику, випускники факультету зобов'язувалися давати звіт інженера-економіста. Факультет був прикріплений до ВРНГ України. Відзначався високий попит на випускників факультету з боку господарських організацій¹⁴⁶.

У цілому раціональні і необхідні заходи, що вводяться наприкінці 1928–1929 рр. з ініціативи адміністрації, вели до зміни організаційної структури інституту і переходу до підготовки фахівців по профілю інженера-економіста, йшли в курсі урядових директив кінця 1920-х рр. і зводилися до таких дій:

- Реорганізації піддався економічний факультет, на базі якого було створено промисловий, торговий і фінансово-банківський факультети. На правовому факультеті замість ухилив карного і цивільного права вводилися три цикли – господарсько-правовий, адміністративний і судовий, що в остаточному підсумку мало на меті «замість старого типу працівника прокуратури й адвокатури підготовляти працівників для держапарату і госпбудівництва»¹⁴⁷.

¹⁴⁴Образцов В. Какой тип инженера нам нужен // Красная молодёжь. – 1924. – №2. – С. 98 – 100.

¹⁴⁵Петро Шелест: Справжній суд історії ще попереду: Спогади, щоденники, документи, матеріали. / Упоряд.: В. Баран, О. Мандабура та ін.; За ред. Ю. Шаповала. – К., 2003. – С. 59.

¹⁴⁶ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 216.

¹⁴⁷ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 241.

Глава III

- Було узято курс на планомірну підготовку фахівців для конкретних галузей народного господарства. Передбачалося виробити п'ятирічний план набору студентів з урахуванням потреби у фахівцях даного профілю, провести подальшу спеціалізацію підготовки і виробити нову навчальну програму факультетів і інституту у цілому.
- З 1 січня 1930 р. передбачалося перейти на систему беззупинної виробничої практики. Вводилися проєктні роботи для студентів 4-го курсу. Підсилювалися зв'язки з господарськими організаціями, представники яких залучалися до роботи у факультетських і циклових комісіях і брали участь у виробленні навчальних планів, програм, узгодженні завдань на виробничу практику. Практики господарювання запрошувалися для читання лекцій, покликаних ознайомити студентів з роботою державних і господарських організацій.
- Студенти і викладачі звільнялися від обтяжливих суспільно-політичних доручень. Обмежувалася участь студентських організацій в академічній роботі і їх втручання в діяльність адміністрації. Адміністрація інституту домагалася підвищення ефективності використання студентами свого навчального часу. Було зроблено кроки, що мали забезпечити їм умови для самостійної роботи (створювалися спеціальні кабінети, проводилися вечірні консультації викладачів).
- Інститут завершував перехід на лекційну систему занять; було введено тверду систему заліків. У 1929 р. за академічну неуспішність з ХІНГУ було виключено велику групу студентів.
- Щоб дати можливість аспірантам і викладачам зосередитися на науковій і викладацькій діяльності, адміністрація інституту домагалася звільнення їх від роботи у радянських і господарських установах. У 1929 р. всі аспіранти були забезпечені стипендіями¹⁴⁸.
- Проводилися додаткові закупівлі лабораторного і навчального устаткування, літератури і періодичних видань.

Кафедри інституту почали роботу над перспективними науково-дослідними проєктами, у виконанні яких були зацікавлені державні відомства і господарські організації республіки: «Промкарта України», «Методи визначення динаміки собівартості у тресті «Донвугілля», «Методи числення ефективності капітальних вкладень у металургійну промисловість», «Положення про держфінконтроль» й ін.¹⁴⁹

В цілому, державна політика в сфері народної освіти була націлена на його глибоку спеціалізацію: тісний зв'язок з потребами галузей народного господарства країни. Поряд зі збільшенням державних витрат на модернізацію системи вищої

¹⁴⁸ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 150 – 151.

¹⁴⁹ ДАХО, ф. ФП-58, оп. 2а, спр. 49, арк. 241.

освіти вона націлювалася на створення мережі галузевих вузів при значному зростанні кількості учнів. Було розпочато реформу керування вищими навчальними закладами. Відбувалось повернення до усталених форм організації навчального процесу. Спочатку намічене створення 47 нових вузів протягом першої п'ятирічки було визнано недостатнім для повного задоволення потреб країни. Держплан, ВРНГ і Наркомпроси союзних республік зобов'язувалися розробити новий п'ятирічний план підготовки фахівців і будівництва нових втузів і технікумів відповідно до потреб галузей народного господарства країни і його окремих районів. Було визнано необхідним переглянути організацію існуючих втузів, додавши їм цільове призначення й усунувши паралелізм у роботі.

На практиці виконання таких амбіційних задач спричиняло нову хвилю радикальних реорганізацій. Створення спеціалізованих вищих навчальних закладів і швидке збільшення контингентів учнів у більшості випадків проводилося шляхом механічного поділу великих вузів. У 1930 р. роздібненню було піддано більшість великих вищих навчальних закладів СРСР і УРСР. Реорганізовано було і всі три інститути народного господарства України – Харківський, Київський і Одеський. На базі їхніх факультетів, часто після серії перетворень, що продовжувалися все десятиліття, було створено самостійні навчальні заклади. Харківський інститут народного господарства став основою для створення декількох вищих навчальних закладів економічного профілю, найбільшими з яких були:

- Харківський інженерно-економічний інститут – створений на базі промислового факультету ХІНГу, нині – Харківський національний економічний університет;
- Харківський фінансово-економічний інститут – створений на базі фінансово-банківського факультету; після включення до його складу Київського фінансово-банківського інституту – Український фінансово-економічний інститут, нині – Київський національний економічний університет;
- Харківський інститут обміну і розподілу і Харківський планово-економічний інститут споживчої кооперації – створені на базі торгівельного факультету; після серії реорганізацій і злиттів – Харківський інститут радянської торгівлі; нині – Донецький державний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського.
- Харківський плановий інститут ім. О. М. Дудника (1930 – 1941 рр.) на базі статистичного факультету, після звільнення Харкова у 1943 р. діяльність не відновив.
- Харківський інститут радянського будівництва і права – створений шляхом об'єднання правових факультетів Харківського, Київського й Одеського інститутів народного господарства; нині – Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого.

ВІДПОВІДАЮЧИ НА ВИКЛИК ЕПОХИ: ІНЖЕК (1930 – 1941 рр.)

«Пишаюся інститутом, що зробив мене, робітника-друкаря, інженером – директором соціалістичного підприємства!»

*(Зі звернення
до колективу ХІЕІ директора
інституту Дніросталь
І. О. Кривоносова)*

1930-ті роки Харків залишався провідним освітнім і промисловим центром республіки. Поряд із шістьма вищими технічними навчальними закладами й заводом-втузом при Харківському електромеханічному заводі, тут діяла Промислова академія ім. Сталіна, що займалася перепідготовкою й підвищенням кваліфікації керівного персоналу промислових підприємств й об'єднань. У цих вищих навчальних закладах у 1934 р. навчалося 7244 студента; у десятих харківських технікумах – 3153 учнів і на восьми робітфаках – 3200 чоловік¹⁵⁰.

Реформа вищої освіти, здійснена наприкінці 20-х – початку 30-х рр. XX ст., мала під собою реальні підстави. Історик радянської індустріалізації Давид Ширер відзначає, що слабкою стороною радянського промислового зростання у ці роки була захопленість передовими промисловими технологіями при фактичному ігноруванні «головного» – «таких допоміжних систем, як внутрішній фабричний транспорт, управлінська й організаційна інфраструктура, бухгалтерський облік і дороги»¹⁵¹. Економічна ефективність реконструйовуваних і споруджуваних підприємств часто була недостатньо високою. Гостро бракувало кваліфікованих фахівців. Інженери, яких випускали технологічні й індустріальні інститути й технікуми, не мали економічного мислення і навичок організації праці на підприємстві.

¹⁵⁰ ЦДАВОВУ України, ф. Р-806, оп. 1, спр. 2624, арк. 20; спр. 3268, арк. 32.

¹⁵¹ Shearer D. Industry, State and Society in Stalin's Russia, 1926 – 1934. – NY, 1997. – P. 235.

Глава IV

Змінювалися вимоги, що висувались до економістів в умовах планової економіки. Керівники заводів були невдоволені економістами старої формації, називаючи їх «бухгалтерами». В усе зростаючій, у міру розгортання індустріалізації, промисловості країні були потрібні люди, здатні планувати і керувати господарськими й виробничими процесами, оптимізувати їх, створювати і вводити у реальну господарську практику вироблену систему показників та нормативів, проектувати ефективні виробничі комплекси. Фахівець нового типу повинен був органічно по'єднувати широкий загальнотеоретичний кругозір у сфері техніки і технології з глибокими знаннями в галузях конкретної економіки, питаннях організації, планування і прогнозування промислового виробництва.

Завдання підготовки таких кадрів було покладено на створений наказом Вищої ради народного господарства СРСР від 23 вересня 1930 р. Харківський інженерно-економічний інститут. 1 жовтня 1930 р. по інституту було видано наказ № 1. Початковий контингент слухачів на 1930/1931 навчальний рік мав нараховувати 600 чоловік у складі 1, 2 та 3 курсів¹⁵².

Директором реорганізованого інституту став В. Г. Бідний. Протягом десятиліття інститут послідовно очолювали І. І. Толстов (1932 – 1933 рр.), Я. А. Облонський (1933 – 1934 рр.), І. Д. Брагін (1934 – 1938 рр.), С. М. Ямпольський (1938 – 1941 рр.). Великий внесок у становлення інституту внесли О. Г. Ліberman та проф. Д. С. Ростовцев.

Перші 5 років історії ХІЕІ були періодом його становлення. У ці роки визначалися завдання, структура й профіль інституту, створювалися факультети й кафедри, розроблялися навчальні плани й програми, формувалася адміністративно-технічний і професорсько-викладацький склад.

Принциповим питанням, яке довелося відразу ж вирішувати керівництву реорганізованого інституту, було питання про профіль підготовки фахівців. У віданні ВРНГ УРСР, якому був підпорядкований інститут, перебували базові галузі промисловості республіки – чорна металургія, вуглевидобувна й коксохімічна промисловість Донбасу, важке машинобудування. Дана обставина визначила питання про те, для яких галузей ХІЕІ повинен готувати фахівців. Передбачалося готувати фахівців вузької спеціалізації, фахівців-функціонерів з виробничого планування, технічного нормування й техніко-економічного проектування¹⁵³.

Проте, вже у 1932 р. у результаті проведених в інституті обговорень і консультацій з фахівцями і керівниками підприємств відповідних галузей промисловості, доцільність підготовки фахівців вузького профілю було поставлено під сумнів. Інститутом було вироблено єдину виробничу характеристику фахівця широкого профілю. Інженер-економіст мав придбати широке коло знань в галузі технології промисловості, володіти глибоким знанням питань техніко-економічного норму-

¹⁵² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 50.

¹⁵³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 41.

вання, організації й планування виробництва, кваліфіковано займатися аналізом і контролем виконання виробничих планів¹⁵⁴.

Окреслюючи коло компетенції інженера-економіста, у затвердженій Всесоюзним комітетом з вищої технічної освіти постанові говорилося:

- 1) інженер-економіст розробляє план реконструкції підприємства у цілому й окремих його частин на основі техніко-економічних показників виробництва;
- 2) розробляє техніко-економічне обґрунтування нового будівництва, капітальних робіт, постачання, праці й кадрів, бере участь у розробці технологічних процесів у частині їх економічного обґрунтування й встановлення укрупнених норм виробництва;
- 3) розробляє техпромфінплан підприємства, порядок і строк його виконання, а також методи організації виробництва;
- 4) виявляє виробничу потужність підприємства, встановлює норми навантаження, виявляючи додаткові ресурси зниження собівартості продукції, вивчаючи заходи щодо поліпшення якості, підвищення продуктивності та поліпшення умов праці;
- 5) робить аналіз виробничої діяльності підприємства¹⁵⁵.

Було поставлене завдання готувати «не вузького фахівця, а інженера-економіста з широким кругозором і повним охопленням галузевої техніки, економіки й організації», що надавало цьому профілю «характер синтетичної підготовки». Фахівець мав бути готовим до вирішення питань керування, планування, обліку як у масштабах підприємства, так й у масштабах тресту, об'єднання, галузі. До освіти інженера-економіста вводилися елементи дослідницької підготовки¹⁵⁶.

Інженерно-економічному інституту, що знаходився у Харкові, місті, де концентрувалися великі машинобудівні заводи, керуючі структури промислових об'єднань Донбасу, низка науково-дослідних інститутів, що спеціалізувалися на вивченні питань технології, організації й економіки промислового виробництва, якнайбільше підходив обраний у цей час напрямок діяльності.

Перша схема організаційної структури Харківського інженерно-економічного інституту, вироблена у 1931 р., передбачала створення трьох факультетів: виробничого планування, праці і раціоналізації та техніко-економічного проектування. Кожен факультет мав розділятися на три галузеві відділи: металургійний (металургія й важке машинобудування); гірничий (вугілля й руда); хімічний (основна хімія та коксобензол)¹⁵⁷. Абітурієнти, що не мали достатньої освітньої підготовки,

¹⁵⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 37, арк. 13.

¹⁵⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1»л», спр. 3, арк. 12.

¹⁵⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 41.

¹⁵⁷ ЦДАВОВУ України, ф. 34, оп. 15, спр. 2696, арк. 3.

Глава IV

проходили курс навчання на робітничому факультеті. У 1931 р. уже діяли денне і вечірнє відділення робітфаку, а його змінні філії було відкрито у Кадіївці, при шахті «Американка», у Алчевську, при Шварцевському рудоуправлінні та у Ворошиловграді¹⁵⁸. В березні 1931 р. наказом по інституту було утворено 15 кафедр: політичної економії, діалектичного матеріалізму, математики, фізики, хімії, іноземних мов, обліку й калькуляції, економіки промисловості, економіки праці і технічного нормування, раціоналізації, техніко-економічного планування, техніко-економічного проектування, металургії, технології металів, гірничої справи¹⁵⁹.

До 1934 р. схему було істотно спрощено. Було створено основний (загально-технічний) факультет, на якому навчалися студенти перших двох курсів. З 3-го курсу навчання проводилося на спеціалізованих галузевих факультетах: металургійному, машинобудівному, хімічному, гірничому. У структуру основного факультету увійшли загальнотехнічні й загальноосвітні кафедри (обліку, калькуляції й фінансів, математики, фізики, загальної хімії, механіки й опору матеріалів, енергетики, економічної географії, креслення й деталей машин й ін.), у структуру галузевих факультетів – кафедри галузевої технології, організації й технічного нормування, економіки й планування. Крім того, для підготовки економістів з обліку й калькуляції у машинобудуванні було створено вечірній факультет промислового обліку й калькуляції. У листопаді 1934 р. по інституту було затверджено вже 25 кафедр¹⁶⁰.

У 1935 р. було запропоновано нову схему організації інституту, що включала три факультети: організації й планування виробництва, що поєднував існуючі напрямки підготовки; промислового постачання й складського господарства; бухгалтерського обліку й калькуляції. Замість останнього могло бути створено два окремі факультети: бухгалтерського обліку та фінансування промисловості.

У червні 1935 р. розпорядженням ГУНЗ НКВП СРСР було організовано факультет промислового постачання і складського господарства зі спеціальностями того ж найменування. Вечірній факультет промислового обліку й калькуляції реорганізовувався у вечірній інженерно-економічний факультет із завданням підготовки інженерів-економістів машинобудівної промисловості в області фінансування й бухгалтерського обліку (декан В. Є. Гречко). Восени 1936 р. галузеві факультети гірничий, машинобудівний, хімічний і металургійний було об'єднано в єдиний – «спеціальний факультет» – з галузевими відділами. Було затверджено структуру загальнотехнічного відділення у складі факультетів організації й планування виробництва й промислового постачання й соціалістичного обліку без відриву від виробництва¹⁶¹. На 1938 р. по інституту було затверджено 18 кафедр¹⁶².

¹⁵⁸ ЦДАВОВУ України, ф. Р-806, оп. 1, спр. 1381, арк. 215.– ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 56.

¹⁵⁹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 51.

¹⁶⁰ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 65.

¹⁶¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 9 – 10, 71, 74.

¹⁶² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 249; спр. 26, арк. 1.

Зрив строків будівництва нового навчального корпусу, введення в дію якого мало привести до збільшення контингенту учнів до 1500 чоловік, став перешкодою реалізації планів розвитку інституту¹⁶³. Нездоланною виявилася і низка труднощів організаційного й управлінського характеру. У зв'язку із цим на початку 1938 р. єдиний спеціальний і загальнотехнічний факультети було ліквідовано і знову відтворено самостійні факультети, що вели підготовку інженерів-економістів за галузями промисловості: машинобудівний (декан А. Г. Спах), металургійний (декан І. С. Барац), хімічний (декан П. І. Введенський) і гірничий (декан М. М. Дубінін)¹⁶⁴.

Нові навчальні плани йшли шляхом поглиблення вивчення економіки галузей промисловості. Посилювалося викладання техніко-економічних дисциплін, розгортання спеціальної технічної підготовки. Якщо у гірничо-металургійному циклі промислового факультету ХІНГ наприкінці 20-х рр. викладалася лише одна спеціальна дисципліна – «енциклопедія гірничої справи» в обсязі 120 навчальних годин і читалася вона одним викладачем, то у 1931 р. студенти гірничої спеціальності вивчали 9 спеціальних технологічних дисциплін обсягом 500 навчальних годин, і читали їх викладачі кафедри гірничої справи. У 1935/36 навчальному році таких дисциплін на гірничому факультеті було вже 11, а на їх вивчення відводилося 820 годин навчального часу¹⁶⁵. До штату кафедри гірничої справи було введено інженерів, які займалися веденням науково-дослідних робіт (1935 р.). З 1933 р. при кафедрі діяв студентський гірничий гурток¹⁶⁶.

Упродовж 30-х рр. відбувався пошук оптимального співвідношення між окремими групами дисциплін, переборювалися багатопредметність, дублювання й неузгодженість курсів.

Так, у первісному варіанті навчальний план факультету виробничого планування (гірничий відділ) включав 5 загальноосвітніх дисциплін, 18 економічних (у їх числі – суспільні), 8 інженерно-технічних й 7 спеціальних дисциплін загальним обсягом в 7950 годин. На теоретичне навчання відводилося 3635 годин, на виробниче – 3955. Питома вага окремих груп дисциплін у навчальних годинах становила: загальноосвітніх – 30,45, економічних – 37,02, технічних – 32,53%¹⁶⁷. На суспільні дисципліни передбачалося 500 годин навчального часу (політекономія – 240 годин, теорія радянського господарства – 80, ленінізм і національне питання – 60, діалектичний матеріалізм – 120 годин); крім того, у політшколах студенти вивчали історію ВКП(б)¹⁶⁸. Інститут було віднесено до групи вищої позавійськової підготовки (ВПП) з піхотним ухилом. Військові дисципліни вивчалися протягом перших шести семестрів. На 1 курсі на ВПП відводилося 130 годин,

¹⁶³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 26, арк. 37.

¹⁶⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 76.

¹⁶⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 336.

¹⁶⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 336.

¹⁶⁷ ЦДАВОВУ України, ф. 34, оп. 15, спр. 2696, арк. 15.

¹⁶⁸ ЦДАВОВУ України, ф. Р-806, оп. 1, спр. 1494, арк. 72.

Глава IV

на 2 й 3 курсах – 146 годин. Жінки проходили підготовку з ППО у добровільному порядку в обсязі 100 годин¹⁶⁹.

У 1932 р. навчальний план інституту було оптимізовано відповідно до принципів прийнятої у вересні 1932 р. Постанови ВЦВК СРСР «Про навчальні програми і режим у вищій школі й технікумах», що внесла уточнення у профілі підготовки фахівців і принципи побудови навчальних планів. Вони розвантажувалися від надмірної кількості дисциплін, в остаточному підсумку, було знайдено оптимальні об'ємні співвідношення загальноосвітніх, загальнотехнічних, технологічних і техніко-економічних дисциплін. Після внесених змін загальноосвітні дисципліни склали близько 19% навчального часу, соціально-економічні – 15,5%, загальнотехнічні – 15%, технологічні – 21%, профілюючі техніко-економічні до 22,5%. Близько 7% навчального часу відводилося на фізичну та військову підготовку¹⁷⁰.

На 1 січня 1932 р. контингент студентів інституту разом з робітфаком при ньому склав 1568 чоловік, з яких 733 осіб (33 групи) навчалися на денному відділенні, 150 (5 груп) – на вечірньому й 685 (5 груп денного й 17 груп вечірнього відділення) – на робітничому факультеті¹⁷¹. Чисельність студентів, що навчалися в інституті, протягом 1930-х рр. змінювалася нерівномірно. Згідно з наявними даними, якщо у 1930 р. в інституті було 1170 учнів, то у 1935 р. – 1450, у 1938 р. – 550, і у 1940 р. – лише 680.

Урядове рішення про одномоментне розгортання десятків великих спеціалізованих інститутів не було підкріплено відповідними матеріальними й кадровими ресурсами. Ситуація вимагала підвищеної самовіддачі професорів і викладачів, аспірантів і студентів, пошуку нових творчих підходів, використання неординарних рішень.

Починаючи з 1920 р., серед найбільш гострих проблем, що поставали перед інститутом на всіх етапах його розвитку, була проблема створення учбово-лабораторної бази.

На початку 30-х рр. інститут займав частину будинку по вул. Пушкінській, 81, куди у 1920 р. було переведено ХІНГ, і кілька непристосованих приміщень у центральній частині міста. В січні 1932 р. Президія ВРНГ УРСР прийняла постанову про будівництво корпусу Харківського інженерно-економічного інституту, для чого було виділено ділянку № 21 у районі Шатиловки. Будівництво корпусу загальною площею у 75 000 м², розрахованого на контингент у 3000 чоловік, мало орієнтовну вартість у 1 млн 500 тис. рублів та мало бути здійснено у дві черги – у 1932-й 1933 роках¹⁷². Однак будівництво здійснювалося вкрай повільно (до кінця 1934 р. не було завершено навіть його 1-у чергу) і до 1938 р. було законсервовано.

¹⁶⁹ЦДАВОВУ України, ф. Р-806, оп. 1, спр. 1648, арк. 2.

¹⁷⁰ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 37, арк. 19.

¹⁷¹ЦДАВОВУ України, ф. Р-806, оп. 1, спр. 1387, арк. 179; спр. 1648, арк. 16, 32 – 33; спр. 1387, арк. 179.

¹⁷²ЦДАВОВУ України, ф. Р-806, оп. 1, спр. 1367, арк. 4 – 5, 10.

Можливості для створення й оснащення лабораторій і кабінетів були обмежені. До моменту організації інституту було обладнано необхідними приладами тільки хімічну лабораторію. Восени 1930 р. було засновано фізичну лабораторію з робочою площею у 90 м². У 1931/1932 навчальному році було створено гірничий кабінет, який до 1935 р. окремого приміщення не мав і розміщався у лекційній аудиторії¹⁷³. У перші роки існування інституту також були створені лабораторія металургії, кабінети технології металів і хімічної технології¹⁷⁴. Всі вони або перебували безпосередньо у лекційних аудиторіях, або постійно займалися під лекційні заняття і нормально не функціонували. У 1933 р. в інституті більш-менш систематично працювали 3 лабораторії, тоді як їх мало бути не менш 10¹⁷⁵.

Певного прогресу в рішенні проблеми матеріально-технічного забезпечення вдалося домогтися у другій половині 30-х рр. У лютому 1936 р. Рада інституту прийняла рішення у терміновому порядку створити загальноінститутську лабораторію з техніко-економічних дисциплін¹⁷⁶. У 1937 р. було організовано кабінет соціально-економічних дисциплін, створювалася нова лабораторія організації і планування промисловості. Приладами й устаткуванням поповнювалися гірничий кабінет, фізична і хімічна лабораторії. Дійсно добру технічну базу мали у цей час у своєму розпорядженні гірничий кабінет і фізична лабораторія. Керована старшим науковим співробітником Українського фізико-технічного інституту АН УРСР доцентом С. А. Злуніциним лабораторія створила апаратуру, що дозволяла супроводжувати лекції з усіх розділів фізики різноманітними демонстраціями та використовувати кінофільми. Під керівництвом члена-кореспондента АН УРСР А. О. Слуцкіна, який завідував кафедрою, тут велися наукові пошуки з вивчення умов роботи магнетрона – короткохвильового електромагнітного генератора¹⁷⁷.

Збільшився книжковий фонд бібліотеки ХІЕІ. Якщо у 1933 р. бібліотека мала 78 тис. книг, то на 1 січня 1936 р. їх налічувалося вже 122 тис., а на 1 серпня 1936 р. – 122 тис. екземплярів. У 1933 році читачам було видано 32230 книг, у 1935 р. – 51307. Фундаментальний відділ бібліотеки включав практично всю нову літературу як із соціально-економічних, так і з технічних дисциплін. У наявності було багате зібрання книг з теоретичної економіки і філософії, виданих до 1917 р.¹⁷⁸

Не менш гострим було питання підбору основних кадрів професорсько-викладацького складу. Створення численних галузевих вузів, що супроводжувалося багаторазовим збільшенням контингентів учнів, не було забезпечене настільки ж швидким зростанням викладацького корпусу. Кадрова проблема упродовж низки років представляла серйозні труднощі. Ключовими фігурами професорсько-

¹⁷³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 341, 350, 352.

¹⁷⁴ ЦДАВОВУ України, ф. Р-806, оп. 1, спр. 3326, арк. 5.

¹⁷⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 213.

¹⁷⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 8, арк. 20.

¹⁷⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 350, 352.

¹⁷⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 8, арк. 12.

Глава IV

викладацького складу, що забезпечили наступність наукових шкіл і високий рівень викладання основних дисциплін, були професори й викладачі ХІНГ О. Г. Ліберман (нормування й облік у промисловості), О. М. Серіков (бухгалтерський облік), В. П. Акуленко (економічна географія і політична економія) й ін. До викладання активно залучалися фахівці-сумісники з інших вузів і науково-дослідних інститутів, а також керівники промислових підприємств, що мали великий досвід практичної діяльності. До їх числа належали й ті, що очолили кафедри: металургії – професор П. Г. Рубін, гірничої справи – професор Д. С. Ростовцев; економіки, організації й планування машинобудівного виробництва – А. Г. Спах; економіки, організації й планування металургійного виробництва – професор Л. Е. Агре; технології металів – професор Я. Х. Костюков; хімічної технології – професор П. І. Введенський; економіки, організації й планування хімічної промисловості – Л. І. Улицький.

Ставка на залучення вчених і фахівців-практиків цілком себе виправдала. Потреби інституту в професорсько-викладацьких кадрах вже у початковий період діяльності було задоволено. Зі 159 затверджених по інституту посад додаткова потреба в них на 1 жовтня 1932 р. склала 35, у тому числі професорських – 1, доцентських – 21, асистентських – 13¹⁷⁹. Однак той факт, що багато професорів і викладачів працювали в інституті за сумісництвом, не міг не робити негативного впливу на організацію і результати навчально-виховної та науково-дослідної роботи. Забезпечити розвиток інституту могла власна система підготовки кадрів, що базувалася на розвитку власних наукових шкіл, розгортанні систематичної науково-дослідної роботи.

У 1931 р. з числа студентів, що закінчили інститут, було зараховано до аспірантури 10 чоловік¹⁸⁰. Серед них майбутні професори й викладачі ХІЕІ Т. Д. Махно, А. К. Троянов, Ф. Ф. Тесленко, І. А. Климов, А. К. Харченко, І. П. Пушко. І хоча до 1935 р. при інституті офіційно не було передбачено підготовки аспірантів, їх число безупинно збільшувалося. Якщо на 1 січня 1932 р. до науково-педагогічної діяльності готувалося 11 аспірантів, то на ту ж дату 1933 р. в аспірантурі проходили підготовку вже 25 осіб¹⁸¹.

Нарешті, у травні 1935 р. Постановою Президії Всесоюзної Комісії з Вищої технічної освіти при ЦВК СРСР інституту було дозволено робити підготовку аспірантів з гірничої, металургійної і хімічної спеціальностей за дисциплінами: організація виробництва (включаючи планування, технічне нормування й техніко-економічне проектування підприємств) і економіка галузі (включаючи галузеве й народногосподарське планування). Строк підготовки аспірантів встановлювався в три роки. У 1936 р. було зараховано 7 чоловік, в 1938 р. – 9, у 1939 р. – 15 чоловік. Керівництво підготовкою аспірантів здійснював науково-дослідний сектор інсти-

¹⁷⁹ ЦДАВОВУ України, ф. Р-806, оп. 1, спр. 1610, арк. 97.

¹⁸⁰ ЦДАВОВУ України, ф. 34, оп. 16, спр. 1376, арк. 48;

¹⁸¹ ЦДАВОВУ України, ф. Р-806, оп. 1, спр. 1389, арк. 34.

туту (НДС)¹⁸². Одним з перших захистив кандидатську дисертацію на тему «Організація режиму виробництва у мартенівському цеху» у лютому 1937 р. Із С. Барац. У травні того ж року з успіхом пройшов захист кандидатської дисертації В. І. Гавриша «Основні проблеми технічної реконструкції вугільної промисловості Донбасу в області механізації підземних процесів праці». У наступні передвоєнні роки кандидатські дисертації захистили ті, хто закінчив аспірантуру по кафедрі гірничої справи: І. П. Пушко, А. К. Харченко, А. Д. Панов, Т. М. Дудник, М. А. Диніна, І. І. Вуха, Е. М. Добрянська¹⁸³.

Постановою РНК СРСР від 14 вересня 1939 р. «Про право прийому кандидатських дисертацій і присудження вченого ступеня кандидата наук» ХІЕІ було надане право приймати до захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук за дисциплінами організації й планування гірничого, металургійного, машинобудівного й хімічного виробництва, а на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук – за дисциплінами економіка металургійної й гірничої промисловості й бухгалтерський облік¹⁸⁴. Викладачі, що мали фундаментальну теоретичну підготовку і великий досвід практичної роботи у промисловості, представлялися Радою інституту до присвоєння вчених звань без захисту дисертацій. Протягом 1935 – 1937 рр. 12 осіб було представлено до затвердження у званні професора¹⁸⁵.

Якщо у 1933 р. вчений ступінь мала лише одна особа, то в 1937/38 навчальному році – 9, а у 1940 р. – 29 осіб¹⁸⁶. 23 дисертації було захищено у 1939/40 навчальному році. Наприкінці 1940 р. серед професорсько-викладацького складу інституту працювали 3 доктори й 26 кандидатів наук, 6 професорів й 23 доценти¹⁸⁷. Інституту вдалося домогтися істотного підвищення кваліфікації викладацького складу.

На початку 30-х рр. на кафедрах інституту почалося розгортання науково-дослідної роботи. На кафедрі гірничої справи, керованої енергійним професором Д. С. Ростовцевим, вже у 1931 р. було створено спільне з об'єднанням «Союзвугілля» Бюро з вивчення питання керування покрівлею за розробки кам'яновугільних родовищ. До його складу увійшли аспіранти Панов, Пушко, Харченко, Радулов та

¹⁸²ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 19 – 20.

¹⁸³ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 12, арк. 24, 46; спр. 23, арк. 337.

¹⁸⁴Бюллетень Всесоюзного комітета по делам высшей школы при СНК СССР.– 1939.– № 22.– С. 5.

¹⁸⁵ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 8, арк. 27, 35, 39, 47, 48, 50.

¹⁸⁶Кадрові втрати ХІЕІ зазнав у роки масових політичних репресій. У жовтні 1937 р. у газеті «Харківський робітник» була надрукована стаття, присвячена інституту – «Носії шкідливих теорій», де згадувалися прізвища багатьох провідних вчених ХІЕІ – професорів Ростовцева та Рубіна, викладачів Лібермана, Макарова; різкої і тенденційної критики зазнала діяльність І. Д. Брагіна. Деякі викладачі, у тому числі О. Г. Ліберман, і студенти були заарештовані й перебували під слідством.

¹⁸⁷ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 37, арк. 20 – 22.

Глава IV

інші¹⁸⁸. У 1933/34 навчальному році кафедрою було почато роботи над комплексною темою «Керування покрівлею»¹⁸⁹. Кафедра планування машинобудівного виробництва (зав. кафедри доцент О. Г. Ліберман) намічала у 1934 р. провести роботи зі створення, впровадження і використання способів автоматичного контролю виробництва загальною кошторисною вартістю у 25876 рублів¹⁹⁰.

У подальшому плани наукової роботи неодноразово піддавалися вдосконаленню й коректуванню. Протягом усього десятиліття високою була частка прикладних дослідницьких робіт, виконуваних на основі господарських договорів, що укладалися із підприємствами. Адже керівництво заводів, що швидко нарощували потужності і часто були змушені перебудовувати виробництво, було вкрай зацікавлене у такій формі співробітництва з вченими інституту. Більша частина викладачів, аспірантів, студентів Інжеку – у їх числі Д. С. Ростовцев, О. Г. Ліберман, О. М. Серіков, Із. С. Барац, С. М. Ямпольський, П. Є. Шелест¹⁹¹ – брала найактивнішу участь у налагодженні технічного планування, нормування і обліку на виробництві, накопичувала й узагальнювала цінний досвід практичного господарювання у нових економічних умовах.

Науково-дослідний сектор інституту послідовно домагався наближення тематики й характеру досліджень до профілю вузу і потреб навчального процесу. У 30-ті рр. НДР вчених ХІЕІ групувалася за такими напрямками:

- розробка техпромфінпланів промислових підприємств;
- організація допоміжних господарств і підрозділів;
- техніко-економічні проблеми реконструкції підприємств, цехів, шахт;
- облік й аналіз господарської діяльності¹⁹².

У 1935 р. для допомоги тресту «Кадіївугілля» з переводу шахт на двоциклічний метод роботи і розвитку стаханівського руху інститут направив спеціальну бригаду в кількості 25 осіб. До тематики НДСа було включено тему, яка передбачала збільшення продуктивності врубових машин тресту «Кадіївугілля» у 10 разів¹⁹³. На 1936 р. план науково-дослідної роботи інституту за договірною тематикою досяг суми у 479 тис. рублів, і його реалізація йшла успішно. Рада інституту ухвалила рішення продовжити укладання договорів з підприємствами на загальну суму не менш 500 тис. рублів¹⁹⁴.

¹⁸⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 338.

¹⁸⁹ ЦДАВОВУ України, ф. Р-806, оп. 1, спр. 3326, арк. 14.

¹⁹⁰ ЦДАВОВУ України, ф. Р-806, оп. 1, спр. 3326, арк. 10 – 12.

¹⁹¹ Зокрема, вчась на 2-му курсі металургійного факультету, П. Є. Шелест видає дві роботи, присвячені узагальненню досвіду діяльності комсомольсько-виробничої комуні на заводі «Серп і Молот» і організації доменного виробництва. – Шелест П. Справжній суд історії ще попереду: Спогади, щоденики, документи, матеріали / Упоряд.: В. Баран, О. Мандабур та ін. / За ред. Ю. Шаповала. – К., 2003. – С. 61.

¹⁹² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 8, арк. 42.

¹⁹³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 30, 245.

¹⁹⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 8, арк. 10.

У 1937 р. Рада інституту визнала доцільним покласти організацію науково-дослідних робіт безпосередньо на кафедри й зобов'язала їх вести цю роботу силами свого штатного професорсько-викладацького складу. Було поставлене питання про залучення до участі в науково-дослідній роботі викладачів всіх без винятку кафедр.

Так, за період з 1930 по 1940 рр. вченими кафедри гірничої справи було виконано 28 науково-дослідних робіт. Особливе значення мав цикл робіт з керування покрівлею, а також роботи з питань підвищення ціннісного коефіцієнта розробки антрациту, про типове лампове господарство у вугільній промисловості, про проведення штреків і стандарти з'єднань конвеєрних приводів. До участі в науково-дослідній роботі залучалися всі аспіранти кафедри й найбільш успішні студенти старших курсів. З 1933 року при кафедрі працював студентський науковий гурток¹⁹⁵.

Кафедра організації і планування машинобудівного виробництва за десять довоєнних років виконала 15 наукових праць, з них важливе значення мала робота доцента А. Б. Дискіна «Автоматизація виробничого процесу на ХТЗ». Роботу було схвалено заводом. На кафедрі організації й планування хімічної промисловості у довоєнні роки було виконано 11 робіт, на кафедрі організації й планування металургійної промисловості – 9, на кафедрі металургії – 8¹⁹⁶.

Особливо результативними були роботи в області нормативного обліку виробництва, що спільно проводилися фахівцями кафедр економіки й організації машинобудівного виробництва та бухгалтерського обліку й статистики (Із. С. Барац, І. А. Шоломович, З. Л. Сідлик) під керівництвом О. Г. Лібермана. Здійснювані на ряді машинобудівних заводів міста, вони вийшли далеко за рамки підприємств, на яких виконувалися. Запропонований вченими метод в 1938 р. одержав офіційне визнання як основний метод виробничого обліку і його було теоретично узагальнено у роботі О. Г. Лібермана «Оперативний аналіз роботи цеху у машинобудуванні». У роки, що безпосередньо передували Великій Вітчизняній війні, під керівництвом Із. С. Бараца активно розроблялася тема так званого маршрутного обліку виробітку й зарплати.

Кафедрами було налагоджено тісні зв'язки з низкою машинобудівних заводів міста – Верстатобудом, Велозаводом, заводами «Світло шахтаря» і Реммаштреста. Було отримано цінний досвід комплексного виконання наукових праць, оперативного використання одержуваних експериментальних результатів у науково-дослідній роботі та навчальному процесі¹⁹⁷.

У передвоєнні роки інститут почав розробку комплексних техніко-економічних проблем. До них належала проблема створення нової конструкції коксових печей із застосуванням рекуператорів, що дозволяло підвищити ефективність збагачення коксівного вугілля і підвищити продуктивність праці; дослідження техніко-

¹⁹⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 338 – 340.

¹⁹⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 301 – 306, 308.

¹⁹⁷ Шоломович І.А. Научная работа кафедры и связь с производством // Студент Жовтня. – № 24. – 1940. – 21 декабря.

Глава IV

економічного обґрунтування застосування металевого кріплення на вугільних шахтах; заходи щодо залишення породи на шахтах.

Досвід науково-дослідної й навчальної роботи було узагальнено професорами й викладачами ХІЕІ у 21 навчальному посібнику, підготовленому й виданому за передвоєнне п'ятиліття, двох збірниках наукових праць¹⁹⁸.

Вважалося, що динамічне розгортання науково-дослідної роботи інституту буде тривати. Схвалений Радою інституту план наукових досліджень на 1941 р. передбачав розробку 15 тем, фінансованих з Державного бюджету, й 23 госпдоговірних тем на загальну суму близько 800 тис. рублів¹⁹⁹.

До кінця десятиліття, переборовши труднощі становлення, Харківський інженерно-економічний інститут стає великим освітнім і науковим центром країни. У 1940 р., під безпосереднім керівництвом директора С. М. Ямпольського тут було проведено Всесоюзну науково-практичну конференцію з проблеми розвитку госпрозрахункових відносин у галузях промисловості й на окремих підприємствах²⁰⁰.

Удосконалювання якості навчально-виховного процесу і поліпшення його статистичних показників здійснювалося у традиційній для СРСР формі соціалістичного змагання. Наприкінці 1934 р. колективом ХІЕІ було ухвалено рішення викликати на соціалістичне змагання Московський й Ленінградський інженерно-економічні інститути. У прийнятих зобов'язаннях передбачалося впровадження комплексу заходів, спрямованих на підвищення вимог до учнів у засвоєнні ними навчального матеріалу та на забезпечення високої якості проведених викладачами занять. Інститут мав намір у 1934/35 навчальному році у рамках мінімального плану виконати 15 науково-дослідних робіт договірною вартістю у 268 тис. рублів, зокрема, за темами «Організація виробництва по шахті в цілому», «Проект диспетчеризації на металургійному заводі», «Проект диспетчеризації на хімічному заводі»²⁰¹, здійснити широку програму культурно-виховної роботи.

23 червня 1936 р. РСНК СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли спеціальну постанову «Про роботу вищих навчальних закладів і про керівництво вищою школою», що була черговим етапом реформи вищої освіти. Відповідно до неї, основну увагу вузів мало бути зосереджено на підвищенні наукового рівня викладання і якості навчальних занять, на розвитку у студентів навичок самостійної роботи. Було потрібно невідкладно ліквідувати так звані групові заняття як пережиток засудженого раніше бригадно-лабораторного методу навчання. Встановлювалися три форми навчальної роботи студентів з викладачем: лекції, практичні заняття і виробнича практика. Єдиним критерієм успішності було визнано складання екзаменів з лекційних курсів і заліків – з практичних занять. Постанова чітко визначала порядок організації й проведення виробничої практики студентів²⁰².

¹⁹⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 37, арк. 28.

¹⁹⁹ Студент Жовтня. – № 24. – 1940. – 21 декабря.

²⁰⁰ Стефан Михайлович Ямпольский: Библиография ученых Украинской ССР. – К., 1986. – С. 4.

²⁰¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 8, арк. 56, 58.

²⁰² Сборник важнейших постановлений и приказов по высшему техническому образованию. 1936 – 1937 гг. – М., 1938. – С. 13.

Після обговорення в колективі інституту – на партійних і комсомольських зборах, засіданні вченої Ради, на зборах професорсько-викладацького складу, студентів та представників підприємств і господарських організацій, було створено спеціальні комісії для перегляду навчальних програм, підручників і навчальних посібників з техніко-економічних дисциплін. У нових програмах значно збільшився обсяг навчального часу на провідні теми. Також у перероблених і доповнених програмах підвищена увага приділялася стаханівському руху та відповідним методам організації праці.

Проведення групових занять було припинене. Провідним у навчальному процесі став лекційний метод викладання. Практичні заняття стали проводитися на фактичному матеріалі заводської практики, при цьому увага приділялася використанню сучасної техніки й технології виробництва й, зрозуміло, стаханівським методам організації праці. За інститутом було закріплено постійні місця її проведення, насамперед – Дніпропетровськ, Єнакієве, Луганськ, Макіївка, Краматорськ, Миколаїв, Сталіно. Обов'язковою вимогою до організації практики був виїзд на підприємства керівників кафедр.

«Їдемо на виробничу практику у Дніпропетровськ на металургійний завод ім. Петровського. Захопився технологічним процесом усього металургійного циклу; багато читаю літератури з металургії, уважно придивляюся – намагаюся зрозуміти весь металургійний процес. Після доменного виробництва проходжу практику у мартенівському й прокатному цехах заводу», – відзначає свої враження про виробничу практику П. Шелест, тоді – студент металургійного факультету. – «У мене з'явилася смілива думка – написати коротку брошуру популярного характеру про доменне виробництво. Довга наполеглива робота – і книга із кресленнями, ілюстраціями, викладом технологічного процесу доменного виробництва вийшла. Рецензував брошуру професор Харківського інституту сталі Штерн. Я в нього кілька разів консультувався. Штерн до мене дуже доброзичливо ставився й багато допоміг. Говорили, що брошура вдалася, а моя популярність в інституті зростає. Саме тоді я вирішив зв'язати свою долю з металургійною промисловістю й пиймав себе на думці, що почав щось розуміти в металургійній промисловості»²⁰³.

Зміни позитивно позначалися на якості підготовки фахівців. У 1938 р. з 38 випускників, що закінчили металургійний і хімічний факультети ХІЕІ, захистили дипломні проекти з оцінкою «відмінно» – 13, «задовільно» – 24, «незадовільно» – 1. Дипломи першого ступеня було присуджено 7 студентам (18,4%)²⁰⁴. Державна екзаменаційна комісія відзначила, що у порівнянні з 1937 р. дипломні проекти виконано набагато грамотніше, їх тематика відповідає практичним потребам виробничої діяльності і завданням державної промислової політики. Деякі дипломні проекти представляли для підприємств практичну цінність.

Покращувались результати виробничої практики. У 1937 р. було визнано відмінними 24,4% звітів з техніко-економічної практики, поданих студентами 4-го

²⁰³ Петро Шелест: Справжній суд історії ще попереду: Спогади, щоденники, документи, матеріали / Упоряд.: В. Баран, О. Мандабура та ін. / За ред. Ю. Шаповала. – К., 2003. – С. 61.

²⁰⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 132.

Глава IV

курсу. На 3-му курсі, за технологічною практикою, таких звітів було 21,3%, а звіт студента-машинобудівника Г. Г. Бутенка було відзначено ГУНЗом як зразковий²⁰⁵.

Важливу роль у підвищенні успішності студентів відігравали проведені адміністрацією культурні й виховні заходи.

З 1936 р. в інституті стали розроблятися так звані єдині плани культурно-масової роботи. Було почато видання щодакдадної газети «Студент Жовтня», регулярно працювали гуртки художньої самодіяльності і спортивні секції. У 1941 р. порівняно з 1933 р. кількість учасників спортивних секцій зросла з 15 до 120 чоловік (близько 20% контингенту). Студенти займалися гімнастикою, боксом, дзюдо, волейболом, лижним спортом, хокеєм, плаванням. Спортивні команди інституту неодноразово посідали призові місця на спортивних змаганнях, а на змаганнях з гімнастики навесні 1936 р. жіноча команда інституту в складі Г. М. Токаревої, Г. М. Кочерової і С. С. Єналеевої встановила всеукраїнський рекорд, посівши серед вузів республіки перше місце²⁰⁶.

За учбово-виробничі показники, досягнуті в ході соціалістичного змагання у 1939 й 1940, роках інститут зайняв одне з перших місць серед вузів Харківської області. ХІЕІ було двічі нагороджено грамотами Обкому союзу працівників вищої школи із занесенням до Книги пошани. У соціалістичному змаганні вищих навчальних закладів, підпорядкованих безпосередньо ВКВШ, інститут також зайняв одне з перших місць²⁰⁷.

Своєрідний підсумок пройденого шляху було підбито у 1940 році, коли Харківський інженерно-економічний інститут урочисто відзначив перше десятиліття свого існування.

Дату святкування ювілею було призначено на 21 грудня.

У цей день у приміщенні театру Юного Глядача по вулиці Чернишевського, 11, відбулися урочисті збори колективу інституту й святковий концерт. З доповіддю на зборах «Десять років Харківського інженерно-економічного інституту» виступив С. М. Ямпольський.

До свого десятилітнього ювілею інститут прийшов з істотними досягненнями у підготовці висококваліфікованих кадрів інженерів-економістів. Усього до початку Великої Вітчизняної війни інститут дав країні 1143 інженера, у тому числі для гірничої промисловості – 255, металургійної – 242, хімічної – 252, машинобудівної – 220 й 165 економістів з обліку і фінансування промисловості²⁰⁸.

Рівень підготовки фахівців, як правило, оцінювався на місцях роботи як високий, а їх спеціалізація – як необхідна й затребувана.

«...На роботі я відчув, наскільки важлива кваліфікація інженера-економіста для виробництва. На наших підприємствах є величезний резерв для підняття продуктивності і зниження собівартості. Внаслідок того, що посади нормувальників і плановиків займають люди без спеціальної технічної й економічної підготов-

²⁰⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 12, арк. 54.

²⁰⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 23, арк. 298.

²⁰⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 37, арк. 32.

²⁰⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 38, арк. 14.

ки, економічна робота на підприємствах страждає. З досвіду своєї роботи я встановив, що без економічного аналізу діяльності підприємства не можна рухатися шляхом поліпшення його роботи. Аналіз роботи підприємства треба робити щодня й вимагати негайного виправлення виявлених недоліків. Працюючи на шахті «Піонер» у м. Кіровограді, я вів щоденний аналіз собівартості за ділянками, за елементами витрат. Завдяки щоденному аналізу ми домоглися перевиконання плану зі зниження собівартості. Я систематично, щомісяця, у числі інших працівників шахти, одержував премії за зниження собівартості», – ділився своїми враженнями з колегами на сторінках газети «Студент Жовтня» інженер-економіст гірничої промисловості Борушек²⁰⁹.

Не дивно, що в умовах гострої нестачі кваліфікованих кадрів у швидкозростаючій промисловості України випускникам ХІЕІ, які мали висококласну професійну підготовку, вдавалося швидко просуватися за службовими сходами і займати високі пости в наркоматах і головкомах, у заводууправліннях і цехах, у науководослідних інститутах і проектних організаціях, вищих навчальних закладах, міністерствах. Пост заступника голови Держплану СРСР посів аспірант ХІЕІ А. Д. Панов, директором Керченського металургійного заводу став випускник ХІЕІ, кавалер Ордена Леніна О. Я. Гофман, успішно й результативно працювали директор Оргчермета Берзон, начальник планового відділу Наркомату чорної металургії СРСР І. М. Шумський і нач. відділу організації праці Наркомату вугільної промисловості СРСР Ю. І. Левитський, голова облплану Дніпропетровської області Ф. І. Сисоев, директор інституту Діпросталь І. О. Кривоносов і багато інших.

Прикладом тут може служити трудова історія багатьох випускників інституту. В. В. Батуров, який за 2 роки після закінчення інституту пройшов шлях від плановика до завідувача шахтою й був нагороджений медаллю «За трудову відмінність», розповідав: «Закінчивши інститут у 1936 р., мене, за розподілом НКВП, було направлено на колишній Півкаввугілля тресту Шахтантрацит м. Шахти. Наприкінці травня 1936 р. я переїхав у трест Шахтантрацит – комбінат Ростоввугілля. За моїм проханням мене направили на шахту ім. Чичеріна як плановика шахти. Там я проробив з 1 липня 1936 р. по 1 березня 1937 р. Варто сказати, що планування на шахті було поставлено геть погано, тому що ним займалася недосвідчена і не підготовлена людина. Шахта не виконувала добового завдання, даючи всього 400 тонн. Промфінплану на шахті не було. Завдання складалося без обґрунтування і техніко-економічних розрахунків. Ділянки і цехи промфінплану не одержували. Мені треба було виконати велику роботу. Я почав складати промфінплан за ділянками, відділами та у цілому по шахті, довів план до кожної ділянки, цеху. Відразу на шахті став відчуватися режим, порядок. Кожен начальник почав поважати копійку, що відбулося на зниженні собівартості. Мною було також впроваджено техніко-економічний аналіз роботи шахти.

Після поліпшення роботи мене у березні 1937 р. парторганізацією й трестом було призначено начальником ділянки на «Західний Крим». Ділянка перебувала

²⁰⁹ Борушек. Начинать с низовой работы // Студент Жовтня. – № 24. – 1940. – 21 декабря.

Глава IV

у прориві, виконуючи план усього на 40 – 50%. На ділянці була погана організація праці, не було графіка робіт та підготовки до розширення лінії вибою. Після завзятої роботи вдалося витягнути ділянку із прориву, вона почавла виконувати план.

У червні 1938 р. Наркомом т. Кагановичем мене було призначено зав. шахтою 61, де працюю і донині. Колишнього зав. шахтою було знято як такого, що не впорався з роботою. Я поставив перед собою завдання ліквідувати на шахті прорив. В 1938 р. шахта ім. Чичеріна виконала свій річний план на 197%. У 1939 р. шахта виконала річне завдання достроково – 24 грудня – у день виборів до Ради. За весь рік виконання завдання склало 102%. Сподіваюся, що у 1940 р. шахта також виконає річну програму»²¹⁰.

«Інститут дав мені дуже багато для моєї практичної роботи, – підкреслював В. В. Батуров. – Зіштовхуючись з інженерами інших інститутів, я на практиці переконався, що одержав непоганий і всебічний розвиток як технічний, так і економічний, що має особливо велике значення у цей час. Так, наприклад, питання циклічності, роботи за графіком, без рішення яких не може працювати жодна шахта, жодна ділянка, – для мене не є новиною, – питання ці досить вивчалися в Інституті. Потрібно віддати належне викладачам гірничого факультету: кафедрам – гірничої справи та економіки, організації і планування гірничого виробництва. Загалом же повинен відзначити, що Інженерно-Економічний інститут дає можливість успішно працювати у якості інженера-економіста на виробництві, забезпечуючи фахівця необхідними для цього технічними й економічними знаннями»²¹¹.

Багатою й характеристичною була трудова біографія іншого инжеківця – Сергія Олександровича Серікова. Син робітника ХПЗ, С. О. Серіков прийшов в інститут у березні 1930 р. після закінчення спеціальних підготовчих курсів, на які його було направлено за рекомендацією комсомольської організації в рахунок так званої профтисячі. До вступу в інститут він працював робітником-розмітником на ХПЗ. Закінчивши машинобудівний факультет, С. О. Серіков з червня 1934 р. працював на Харківському тракторному заводі, пройшовши за 5 років шлях від майстра до начальника моторного цеху. У роки Великої Вітчизняної війни Сергій Олександрович працює на танковому виробництві Харківського і Сталінградського (цех «100») тракторних заводів, керуючи, під бомбами і кулями гітлерівців, які рвалися до Волги, складанням і ремонтом бойових машин, а потім і ліквідацією виробництва, а після переможного завершення Сталінградської битви – його відновленням. З січня 1956 р. С. О. Серіков – головний інженер, з серпня 1961 р. – генеральний директор Запорізького заводу «Комунар», керівник реконструкції заводу й створення першого цивільного автомобілебудівного виробництва в Україні, лауреат Державної премії УРСР (1971 р.), кавалер двох орденів Леніна, ордена Жовтневої революції, орденів Вітчизняної війни I ступеня й «Знак Пошани», низки інших державних нагород і відзнак.

²¹⁰ Батуров В. В. Інститут дал мне очень многое // Студент Жовтня. – № 24. – 1940. – 21 декабря.

²¹¹ Там само.

Прекрасним прикладом ефективності постановки освіти у ХІЕІ був трудовий шлях П. Є. Шелеста. Навчаючись на 3-му курсі металургійного факультету ХІЕІ, він у 1932 р., не перериваючи навчання, влаштовується на роботу у трест «Південсталь», де відразу ж обіймає посаду начальника сектора перевірки виконання, працює змінним інженером, заступником начальника сортопрокатного цеху Маріупольського металургійного заводу ім. Ілліча. Отриманих на перших трьох курсах інституту знань і навичок йому цілком вистачало для продуктивної роботи на відповідальних посадах у великих виробничих об'єднаннях.

Висока оцінка якості підготовки фахівців Харківським інженерно-економічним інститутом містилася у численних привітальних листах і телеграмах, отриманих колективом від керівників наркоматів, трестів, великих підприємств і випускників інституту з нагоди десятилітнього ювілею ХІЕІ.

«Заводи, шахти і підприємства найважливіших галузей народного господарства – металургії, машинобудування, палива і хімії одержали від інститута сотні висококваліфікованих фахівців, що знають свою справу... Однією з кращих особливостей інституту є його тісний зв'язок з промисловістю. Саме тому вихованці інституту одержують добру підготовку не лише у галузі економіки, але так само й технології виробництва», – вказував у своєму привітальному звертанні заступник голови Держплану СРСР А. Д. Панов²¹².

«Три роки на робітфаку й чотири роки в інституті зробили мене інженером-економістом й, судячи з того, як я працюю, зростаю на роботі, непоганим інженером-економістом... Отримані в інституті знання дають мені можливість охопити більшу роботу, вникати у деталі, кваліфіковано вирішувати питання економіки, добре розбиратися й вирішувати навіть вузькотехнічні питання», – повідомляв колишній студент інституту Іван Олексійович Кривоносов. Інститут Діпросталь, яким керував І. О. Кривоносов, нараховував 600 співробітників, у тому числі 450 інженерів і техніків, і протягом трьох років (1937 – 1939) систематично перевиконував план робіт – у 1940 р. план, збільшений у 2,5 разу, було знову виконано достроково. Наприкінці І. О. Кривоносов писав: «Пишаюся інститутом, що зробив мене, робітника-друкаря, інженером-директором соціалістичного підприємства»²¹³.

У результаті напруженої роботи 30-х рр. Харківському інженерно-економічному інституту вдалося перебороти негативні тенденції, що настільки ускладнювали розвиток вузу у 20-ті роки. Було збережено і збільшено науковий і кадровий потенціал, а об'єднання економічної й технічної освіти, що дало можливість готувати фахівців з профілю інженера-економіста, дозволило направити навчальну й науково-дослідну роботу інституту в найбільш актуальне й необхідне в той час для країни русло, що відповідало викликам часу.

²¹²ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 38, арк. 14.

²¹³ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 38, арк. 15.

У РОКИ ВІЙНИ Й ВІДНОВЛЕННЯ (1941 – 1947 рр.)

Велика Вітчизняна що почалася в розпал літньої екзаменаційної сесії, перервала поступальний розвиток інституту. Черговий випуск студентів проходив у складній обстановці. Дев'яносто чоловік завершили навчання у липні 1941 року, 52 студенти закінчували інститут на «добре» й «відмінно», 6 осіб одержали дипломи з відзнакою. Не дочекалися випуску студенти Л. Владимиров, К. Можейко, С. Коваленко й Д. Штепко – у перший же день війни їх було призвано до Червоної Армії²¹⁴.

У перших числах липня в інститут почали повертатися студенти з виробничої практики. Харків сильно бомбардувався ворожою авіацією. У місті були руйнування й людські жертви. Усюди поблизу будівель копалися укриття, обладнювались бомбосховища, в нічний період було запроваджене світломаскування. Ворог рвався до міста. Багатьох студентів вже очікували повістки на призовні пункти. Незабаром почалося формування загону народного ополчення²¹⁵.

Усього ж на початку війни з інституту було мобілізовано в армію близько 130 чоловік²¹⁶. Багато хто з них брали активну участь у боях з німецько-фашистськими загарбниками, виявили зразки мужності й відваги, а А. М. Волошина було визнано гідним звання Героя Радянського Союзу.

Славою покрили свої імена воїни-визволителі, яким довелось працювати або вчитися в інституті вже у післявоєнний період. Славним був бойовий шлях повного кавалера Ордена Слави, кандидата економічних наук, вченого-металурга Анатолія Васильовича Ємельянова, який служив командиром відділення розвідки. Рахунок «язикам» сержант-розвідник відкрив на плацдармі за Дніпром грізної осені 1943 р., коли з бійцями захопив фашистського офіцера з цінними документами.

²¹⁴ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 53, арк. 60.

²¹⁵ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 53, арк. 66.

²¹⁶ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 53, арк. 138 – 140.

Глава V

По дорозі до Миколаєва розвідники захопили ще одного офіцера й трьох солдатів ворога. У селі над Інгульцем разом із групою товаришів врятував місцевих жителів, яких фашисти згоняли до конюшні, намірюючись спалити живцем, а потім взяв у полон загін карателів. На Дністровському плацдармі зі своїм відділенням підірвав гранатами 6 танків й 3 бронетранспортери, а на Сандомирському – група на чолі з Ємельяновим, пробравшись у штабні бліндажі фашистів, захопила офіцера²¹⁷. Свій бойовий шлях А. В. Ємельянов завершив у Берліні.

Прикладом для підростаючого покоління були ректори К. О. Штець і М. А. Сіроштан; проректор С. А. Куліш – командир артиллеристского взводу, який воював у складі військ Південного, Брянського й 2-го Прибалтійського фронтів; проректор О. А. Сахно, у роки війни – гвардії старшина, командир гармати та механік-водій самохідної артилерійської установки, учасник Курської битви і штурму Берліна; завідувач кафедрою іноземних мов Т. П. Лариков – учасник звільнення України; гвардії підполковник, завідувач кафедрою фізичного виховання Н. Т. Кучма – гвардії старший сержант, командир мінометної установки РС («катюші»), у складі військ 3-го Українського фронту він брав участь у звільненні рідної України, Белграда й взятті Будапешта; К. О. Полякова, у роки війни – санінструктор, кавалер ордена «Слави» і медалі «За відвагу», яка воювала на Ленінградському фронті. Довгі роки викладали й були прикладом справжньої громадянськості й любові до Батьківщини професори, доценти, викладачі, співробітники інституту А. М. Гаврилов, Я. К. Денисенко, Т. М. Лященко, С. Д. Мащенко, І. П. Носач, П. Т. Рущенко, В. Б. Сивий, А. Б. Тенненбаум і багато інших.

Проте до перемоги над ворогом треба було подолати нелегкий шлях. В грізні місяці першого року війни ХІЕІ припинив свою діяльність, перейшовши на консервацію²¹⁸. З наростанням загрози ворожих військ, що наближалися, прискореними темпами згорталась навчальна база інституту, організовувалася охорона об'єктів²¹⁹. Учні роз'їжджалися по домівках. Одночасно було зроблено достроковий випуск студентів, переведених на п'ятий курс навчання. Цього разу було випущено 60 осіб з виданням їм дипломів і присвоєнням відповідної кваліфікації²²⁰. У цілому, у 1941 р. інститут закінчило 150 чоловік, у тому числі: гірничий факультет – 36, машинобудівний – 44, хімічний – 30, металургійний – 25, економічний – 15.

На світанку 24 жовтня німецько-фашистські окупанти увірвалися в Харків. З перших же днів окупації фашисти повісили 116 радянських громадян. Головними вулицями міста від Південного вокзалу до парку ім. Горького на балконах багатьох будинків висіли трупи городян. Так ознаменували свій прихід фашистські варвари у Харків.

²¹⁷Роцин И. И. Солдатская слава. – Кн. шестая. – М., 1982. – С. 70 – 71.

²¹⁸ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 53, арк. 21.

²¹⁹ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 53, арк. 13.

²²⁰ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 53, арк. 8 – 9.

Глава V

Декому з тих, хто залишився в інституті, не довелося уникнути фашистської окупації. Події, що розвивалися на початку війни, не дозволили здійснити евакуацію всього населення Харкова. І тому більшості із численного колективу інституту довелося розділити долю всіх інших його мешканців.

Важким і безрадіним було життя в окупованому Харкові. Нестатки, голод, тривога за своїх близьких і майбутнє Батьківщини були постійними супутниками городян. Щоб заробити на життя, більшість викладачів інституту, які залишилися у місті, влаштовувалися в організовані під егідою окупантів міську управу, освітній господарські установи.

Характерною для цього складного часу була доля доцента, декана машинобудівного факультету В. П. Комплеєва²²¹. Будучи тяжко хворим на порок серця й маючи на руках малу дитину, він був не в змозі покинути Харків самостійно, місце ж у залізничному ешелоні йому одержати не вдалося. Якийсь час він працював, розбираючи книги в бібліотеці, а потім – у підпорядкованому німецькій окупаційній комендатурі Науково-господарському інституті, беручи участь у розробці теми «Феросплави». Професор Л. М. Буслаєв²²² служив у 10-й районній міській управі інструктором «Суспільної опіки», службовцем у міській споживчій кооперації був доцент В. П. Акуленко²²³, викладав графіку в Агрошколі проф. В. Д. Долгов²²⁴. У тій же Агрошколі, створеній окупантами, на місці Сільськогосподарського інституту, викладав професор О. М. Серіков²²⁵, який одночасно працював за сумісництвом бухгалтером Обласної земельної управи. Кваліфікованому вченому-гірнику, декану гірничого факультету, начальнику науково-дослідного сектора М. М. Дубініну доводилося заробляти на життя випадковими заробітками, а в останні кілька місяців окупації – завідувати конторою приватної артілі з продажу городянам вугілля²²⁶.

«Все для фронту, все для перемоги» – такий був девіз тих, хто самовіддано працював на трудовому фронті у глибокому тилу.

Орденем «Знак Пошани» було нагороджено професора О. О. Александрова, який керував реконструкцією групи Омутинських металургійних заводів, а після звільнення України – відновленням знищеного гітлерівцями Єнаківського металургійного комбінату²²⁷. Технологічні і організаційні зміни, запропоновані і впроваджені на Середньоуральському механічному заводі В. В. Кононенком, дозволили підприємству вдвічі перевиконати державну програму з виробництва продукції військового призначення, істотно знизивши її собівартість. Дев'ять разів підприємство посідало класні місця у Всесоюзному соціалістичному змаганні²²⁸.

²²¹ Архів ХНЕУ, опис особливих справ проф.-викл. складу, справа Комплеєва В. П.

²²² Архів ХНЕУ, опис особливих справ проф.-викл. складу, справа Буслаєва Л. М.

²²³ Архів ХНЕУ, опис особливих справ проф.-викл. складу, справа Акуленка В. П.

²²⁴ Архів ХНЕУ, опис особливих справ проф.-викл. складу, справа Долгова В. Д.

²²⁵ Архів ХНЕУ, опис особливих справ проф.-викл. складу, справа Серікова О. М.

²²⁶ Архів ХНЕУ, опис особливих справ проф.-викл. складу, справа Дубініна М. М.

²²⁷ Архів ХНЕУ, опис особливих справ проф.-викл. складу, справа Александрова О. О.

²²⁸ Архів ХНЕУ, опис особливих справ проф.-викл. складу, справа Кононенка В. В.

Глава V

Високу оцінку одержала праця у тилу багатьох інших співробітників, студентів і випускників інституту²²⁹.

Шістсот сорок один день тривала німецька окупація міста. Фашистські нелюди вішали, розстрілювали, морили людей голодом. Місто лежало у руїнах. Цілі квартали й навіть вулиці було вщент зруйновано. Усі промислові підприємства, більше половини житлових, багато громадських будинків, корпуси навчальних закладів і науково-дослідних інститутів виявилися повністю виведеними з ладу.

Великих втрат зазнав Харківський інженерно-економічний інститут. Основний корпус інституту гітлерівці перетворили під час окупації на казарму. Вони розбили й порозкрадали у ньому все, що тільки було можливо. Було повністю зруйновано навчальні кабінети, лекційні зали, розграбовано фотолaboratorію, викрадено кіноустановку, музичні інструменти духового оркестру й багато інших матеріальних цінностей. Фашисти повністю знищили бібліотеку інституту із книжковим фондом більше 200 тис. томів. Багато цінного лабораторного устаткування було вивезено окупантами до Німеччини. Були повністю розгромлені й розграбовані також хімічна й фізична лабораторії інституту, що розміщувались у будинку № 77 по вул. Пушкінській, гірнича й металургійна лабораторії у будівлі по вул. Юмовська, 12. Загальні матеріальні втрати, завдані інституту гітлерівськими варварами, за висновком спеціальної комісії, склали 1 млн 173 тис. 617 рублів²³⁰.

День 23 серпня 1943 р. приніс харків'янам довгоочікуване звільнення від фашистського рабства. Вдруге харків'яни переживали цю велику радість. Цього разу ворога було вигнано назавжди.

Практично у той же день було ухвалене рішення про поновлення роботи Харківського інженерно-економічного інституту. Країна мала гостру потребу у кваліфікованих фахівцях для відбудови народного господарства.

«З 23-го серпня 1943 року, – говорилося у наказі по інституту, – Харківський інженерно-економічний інститут приступає до роботи. У зв'язку з цим пропоную: 1. Всім співробітникам інституту, що перебувають в місті Харкові, негайно зареєструватися в канцелярії інституту (Юмовська, № 12). 2. Головним бухгалтером інституту призначити тов. Седих Ольгу Олександрівну. 3. Створити комісію з обліку майна інституту у складі: Раєнко В. Д., Комплеєв В. П., Седих О. О. 4. Вищевказаній комісії приступити до роботи з обліку майна з 1. 09. 1943 рр.»²³¹.

Через день було створено організаційну групу у складі 14 чоловік, навколо якої стали збиратися вцілілі під час окупації співробітники інституту. До її складу увійшли В. Д. Раєнко, професори О. М. Серіков і Л. М. Буслаєв, М. М. Дубінін, В. П. Комплеєв, П. А. Логійко, В. П. Акуленко й ін. Незабаром після оголошення реєстрації повернулися до інституту інші провідні вчені – доктор математичних

²²⁹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 62, арк. 104 – 105.

²³⁰ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 8, арк. 122 – 125.

²³¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 54, арк. 1.

Глава V

наук, професор А. К. Сушкевич, професор П. І. Введенський, доценти Г. І. Воскресенський, Д. М. Смирнова. Почали повертатися в інститут студенти²³².

Початок відродженню інституту було покладено. В умовах триваючої війни доводилося знову відтворювати матеріальну базу, організовувати навчальний процес і науково-дослідну роботу. Незабаром почалися роботи з відбудови основного навчального корпусу на Шатиловій дачі, 5.

Вже 12 грудня 1943 року після дворічної перерви, викликаной фашистською окупацією, в інституті відновилися заняття. До цього часу до навчання повернулися 26 студентів третіх і четвертих курсів гірничого, машинобудівного й хімічного факультетів.

Заняття почалися у будинку по вул. Юмовській, 12, що належав інституту і до війни, і проходили у винятково складній обстановці. Через відсутність необхідної навчальної бази заняття проводилися невеликими групами. Нерідко вони проходили одночасно у декількох групах в одному приміщенні під керівництвом викладачів різних дисциплін. Опалювальна система, водопровід і каналізація не працювали. Не було електроосвітлення. У зимовий час приміщення лише зрідка опалювалися пічами-врем'янками. Студенти хімічного та машинобудівного факультетів через їх нечисленність змушені були спочатку відвідувати заняття, проводжувані на гірничому факультеті²³³. Тривала перерва у навчанні негативно позначалася на рівні їхніх знань. Обставини, що склалися, вимагали великих зусиль від факультетів, кафедр, усього професорсько-викладацького складу.

Вже у жовтні 1943 р. було розроблено тематику науково-дослідної роботи, що враховувала потреби відновлення промисловості Харкова і насамперед тих промислових підприємств, які мали у найкоротший термін налагодити випуск військової продукції для забезпечення потреб фронту²³⁴. Тісні зв'язки були встановлені кафедрами машинобудівного факультету з заводом «Світло шахтаря». З кількома підприємствами вугільної промисловості Донецького басейну співробітничала кафедра гірничої справи. Подібне співробітництво розширювалося і надалі²³⁵.

У лютому 1944 р. було зроблено черговий набір на перший курс всіх факультетів. На навчання було прийнято 111 чоловік, у тому числі на машинобудівний факультет – 26, металургійний – 20, гірничий – 29, хімічний – 27, економічний (вечірній) – 9 осіб. Набір проходив без конкурсних вступних іспитів. 40 осіб було зараховано на навчання умовно, з наступним поданням документів про середню освіту або на основі складання іспитів за середню школу. Тривав процес повернення студентів старших курсів. З 1 березня 1944 р. на всіх факультетах починаються планові заняття за розкладом. Відкрилося підготовче відділення, на

²³²ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 54, арк. 2.

²³³ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 54, арк. 10- 11, 31.

²³⁴ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 54, арк. 7.

²³⁵ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 54, арк. 87.

Глава V

якому навчалось 28 осіб²³⁶. Протягом весни заняття були переведені в основний навчальний корпус, з'явилася можливість читати лекції за потоками і проводити практичні заняття у групах.

Відновила роботу бібліотека інституту. Однак наявний у ній книжковий фонд далеко не задовольняв потреб у навчальній і методичній літературі. Нестача літератури спочатку якоюсь мірою заповнювалася за рахунок міжбібліотечного абонементу. Деякі викладачі надавали студентам літературу зі своїх особистих бібліотек. Здійснювалися масові закупівлі необхідної навчальної і наукової літератури для заповнення втраченого у період фашистської окупації бібліотечного фонду. 5 тис. книг було безоплатно передано Московським інженерно-економічними інститутом. У результаті вжитих заходів до кінця війни в бібліотеці налічувалося більше 10 тис. книг²³⁷.

На земельній ділянці площею 23 гектара силами студентів і викладачів велося підсобне господарство, що слугувало підмогою для поліпшення раціону харчування у воєнний час, студенти виїжджали на лісозаготівлі. Велику допомогу у справі відновлення одержував інститут від організацій і підприємств країни: у 1944 р. інститут одержав вагон дощок з Уралу, з Донбасу – вагон скла й три вагони вугілля. Разом з відновленням власного інституту його колектив надавав різнобічну допомогу у відновленні промислових підприємств Харкова й України. Лише упродовж літа 1944 р. колектив інституту відпрацював на відбудовних об'єктах міста 2685 людино-годин²³⁸.

Впродовж зими – весни 1943–1944 рр. вдалося в основному укомплектувати кадрами провідні підрозділи інституту, було відновлено його організаційну структуру, діяльність громадських організацій. У березні 1944 р. директором інституту став О. В. Сазонов, який очолював інститут впродовж всього відбудовного періоду. У квітні на посаду заступника директори з наукової і навчальної роботи вступив Ф. Ф. Тесленко-Пономаренко, деканами факультетів були: металургійного – Л. М. Ліберман, гірничого – М. М. Дубінін, хімічного – Г. С. Халабузар, машинобудівного – В. П. Комплеєв, він же обіймав посаду декана вечірнього економічного факультету. Інститут поповнився професорсько-викладацьким складом. Повернулися з евакуації й приступили до педагогічної діяльності завідувачка кафедри іноземних мов О. Поюровська, С. Н. Воловельська, З. Л. Сідник, С. М. Мерков, І. С. Дерусов, викладач О. Ф. Вороніна й інші. У травні 1944 р. було створено Раду інституту, а наприкінці року – Вчену раду із правом прийому до захисту кандидатських дисертацій у галузі економіки.

У рішенні, прийнятому на травневому засіданні Ради інституту, констатувалося: незважаючи на вкрай тяжкі умови воєнного часу, колективу інституту вдалося налагодити навчальний процес і прийти до літньої екзаменаційної сесії з позитив-

²³⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 54, арк. 31.

²³⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 9, арк. 16.

²³⁸ ДАХО, ф. ФП-372, оп. 1, спр. 1, арк. 22, 15; ф. ФП-732, оп. 1, спр. 1, арк. 22.

Глава V

ними результатами. Рада рекомендувала й надалі наполегливо продовжувати відновлення інституту, щоб у встановлений строк розпочати новий навчальний рік.

Директор і його заступники постійно здійснювали оперативний контроль за навчально-виховним процесом, особисто відвідували заняття, розмовляли з викладачами, проводили щотижневі наради з деканами факультетів. У ході відновлення, без паузи, запроваджувалися новації в організацію навчання, підвищувався її методичний і організаційний рівень²³⁹.

З піднесенням проходила літня сесія 1943/1944 навчального року. Вона показала непогані результати. Більша частина студентів успішно склала екзамени з усіх предметів. Були й відмінники. Серед них М. Павленко (4 курс машинобудівного факультету), Н. Детлінг (2 курс гірничого факультету), Т. Чепенко (4 курс гірничого факультету) та інші²⁴⁰. Вже влітку 1944 р. студенти старших курсів одержали можливість проходити технологічну практику. Викладачів було відряджено на промислові підприємства з метою відбору молоді для вступу до інституту на навчання. Відбувався новий прийом слухачів на підготовче відділення.

Новий навчальний рік почався 1 жовтня 1944 р. До цього часу сформований професорсько-викладацький склад інституту нараховував 8 професорів, 37 доцентів, 49 старших викладачів й асистентів. Більше половини з них (61,7%) працювали за сумісництвом²⁴¹.

Відновилися заняття на всіх чотирьох факультетах денного навчання – машинобудівному, гірничому, хімічному, металургійному, а також на вечірньому відділенні. Продовжували функціонувати підготовчі курси, почала діяти аспірантура, спочатку в ній навчалося 5 осіб. Збільшився і якісно покращився контингент студентів. З початком навчального року їх налічувалося 339 чоловік, у тому числі: на гірничому факультеті – 81, металургійному – 66, машинобудівному – 85, хімічному – 78, економічному – 19.

Пожвавлювалися культурне життя та виховна робота. До святкування 7 листопада було підготовлено виставку «Харківський інженерно-економічний інститут до війни та у період війни», підготовлено велику художню програму. 5 листопада відбувся урочистий вечір, викладачі й студенти відвідали Театр російської драми, а через день взяли участь у демонстрації²⁴².

Багато радості колективу інституту та городянам приніс переможний 1945 рік.

Після капітального ремонту навчального корпусу додатково вступили до ладу 10 аудиторій і актова зала, було заново збудовано їдальню інституту, обладнано

²³⁹Тимченко Н. С. Когда слово «впервые» становится привычным: Тесленко-Пonomаренко Феодосий Федотович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьк. вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред.: В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой. – Х., 2004. – С. 536 – 538.

²⁴⁰ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 54, арк. 81.

²⁴¹ДАХО, ф. Р-4587, оп. 1, спр. 54, арк. 107.

²⁴²ДАХО, ф. ФП- 732, оп. 1, арк. 11.

Глава V

магазин. Інституту було виділено два будинки для студентських гуртожитків по вул. Толкачівка, 1 і 18 загальною площею 1000 кв. метрів. Будинки було відремонтовано, забезпечено необхідними меблями і постільними речами, що дозволило забезпечити житлом 300 студентів. У навчальному корпусі й студентському гуртожитку по Юмовській, 12, було запроваджено систему центрального опалення. Колектив інституту самотужки виготовив меблі на 400 посадкових місць. Було відремонтовано внутрішню й зовнішню проводку силової й освітлювальної електромереж, встановлено окремий трансформатор, що забезпечило інститут електроенергією як для освітлення, так і для роботи електромоторів і приладів у лабораторіях та у системі центрального опалення. Було відновлено фізичну лабораторію, заново обладнано металургійний, гірничий, хімічний, машинобудівний, військовий і фізкультурний кабінети. Значно поліпшувалися умови навчання, житла й побуту студентів²⁴³.

У нормальне русло входив навчальний процес. Перероблялися навчальні програми з усіх дисциплін, складалися графіки самостійної роботи студентів, було заведено облікові картки та залікові книжки. Усе ширше використовувалося наочне приладдя, проводилися групові і індивідуальні консультації. Для студентів запроваджувалися контрольні роботи, реферати, практикувалося обговорення успішності на зборах у навчальних групах.

2 травня 1945 р. радянські війська взяли Берлін.

Ранком 3 травня в інституті відбувся масовий мітинг, присвячений цій події. Водночас прийнятій резолюції говорилося: «Колектив Харківського інженерно-економічного інституту з почуттям глибокої радості зустрів повідомлення про падіння Берліна – центру фашизму, який приніс всьому людству і особливо радянському народу так багато горя й нещастя. Ми зустріли це повідомлення з почуттям глибокої вдячності до нашої героїчної переможної Червоної Армії, що піднесла прапор Перемоги над Берліном... На честь героїчних і вирішальних перемог нашої доблесної Червоної Армії й усього радянського народу колектив нашого інституту зобов'язується прикласти всі свої зусилля на якнайшвидше відновлення нашого міста й нашого інституту, на найшвидше заліковування ран, нанесених нам фашистськими окупантами...»²⁴⁴.

9 травня було повалено фашизм. Радості не було меж.

В обстановці небувалого піднесення проходила літня екзаменаційна сесія в інституті. Її результати показали різке зростання успішності студентів на всіх курсах і факультетах. Переважна більшість студентів (76,1%) склали іспити на «добре» та «відмінно»²⁴⁵.

²⁴³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 23, арк. 8 – 10, спр. 6, арк. 28.

²⁴⁴ ДАХО, ф. ФП-732, оп. 1, спр. 2, арк. 25.

²⁴⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 3, арк. 3.

Глава V

У 1945 р. інститут зробив перший після звільнення від німецько-фашистських загарбників випуск студентів. Дипломи інженерів-економістів одержали 35 осіб²⁴⁶.

Повне відновлення інституту і нормалізація навчально-виховного процесу тривали ще більш двох років (див. *діаграму 4 на кольоровій вкладці*).

У 1946 р. діяло вже 6 лабораторій (фізики, хімії, опору матеріалів, гірничої справи, машинобудування, металургії) і 7 кабінетів (економіки й організації машинобудівної, хімічної промисловості, графіки й креслення, математики, іноземних мов, військової підготовки). Аудиторний фонд інституту, що становив у 1945 р. лише 9 аудиторій на 395 місць, до 1946 р. за рахунок добудувань і введення допоміжних і господарських приміщень було доведено до 17 аудиторій, що дали додатково 275 місць.

Добудування навчального корпусу дозволило у 1946 р. розпочати роботу кабінетам політичної економії, економіки і організації металургійної промисловості, економіки і організації гірничого виробництва, обліку і статистики, марксизму-ленінізму. У значній мірі силами співробітників і студентів інституту з використанням наданих підприємствами міста матеріалів було обладнано лабораторії фізики, хімії, опору матеріалів, гірничої справи, металургії, технології машинобудування. Лабораторія опору матеріалів була оснащена двома випробувними машинами та великою кількістю отриманих з заводів міста деталей. До 1947 р. інститут одержав декілька верстатів серійних конструкцій – токарно-гвинторізний, токарно-револьверний, револьверний 1325 і круглошліфувальний, установка яких затримувалася через відсутність підводки силового струму у наданому для лабораторії приміщенні.

Недостатнім продовжувало залишатися забезпечення навчального процесу необхідною літературою. Фонди бібліотеки ХІЕІ досягли у 1946 р. лише 17081 книг, з яких у 1945/46 навчальному році було придбано 6967 екземплярів. В результаті бібліотека могла забезпечити студентів з розрахунку: 1 підручник на 4 – 5 чоловік. З профільюючих дисциплін рекомендованих підручників і навчальних посібників не було. Однак вже у перші післявоєнні роки динамічне зростання фондів бібліотеки істотно виправляло ситуацію. У 1947/48 навчальному році у середньому здійснювалося 18 видач книг на один абонемент.

Діяльність всіх факультетів ХІЕІ було повністю відновлено до 1945 р. Навчання велося на 4-х факультетах денної форми – машинобудівному, металургійному, гірничому й хімічному (п'ять років навчання), а також вечірньому економічному факультеті за спеціальностями «Фінанси й кредит» і «Промисловий облік» (чотири роки навчання). У 1946/47 навчальному році було перевищено довоєнну чисельність студентів. На 1 вересня 1947 р. у ХІЕІ навчалося 700 чоловік, проти 520 у 1945 р.²⁴⁷ Не в останню чергу цього вдалося досягти завдяки добре організованій

²⁴⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 13, арк. 1 – 6.

²⁷¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 14, арк. 18 – 20.

Глава V

і послідовно проведеній роботі із залучення абітурієнтів. 93,7% контингенту тепер становили жінки²⁴⁸.

Не менш важким було завдання стабілізації складу учнів – високою була його плінність. У 1945/46 навчальному році відсівання досягало 35,8%, у 1946/47 навчальному році – 17% контингенту. Однією з причин були побутові умови, розцінені партійним комітетом ХІЕІ як «винятково погані», а також слабка фізико-математична підготовка тих, хто у роки війни був відірваний від навчання. Студенти жили в приватних «кутках», часто неопалюваних, що знімалися для них. Холодно було у гуртожитках, що не мали водопостачання й майже не мали електричного освітлення. Частими були перебої з продовольством. Відзначалися випадки групового невідвідування лекцій голодними студентами, випадки академічної неуспішності, викликані 3-тижневою відсутністю світла у гуртожитках²⁴⁹. Інститутом було збільшено кількість місць у гуртожитках (до 289-ти – у 1946 р., у 1947 р. – 300 місць за потреби – 600) і здійснено комплекс заходів з поліпшення побутових умов проживання. Була поліпшена робота їдальні, студенти забезпечувалися продуктами і товарами з фондів Міністерства чорної металургії. З відстаючими регулярно проводилися консультації і додаткові заняття. Поступово ситуація нормалізувалася. В 1947/48 навчальному році відсівання було скорочено до 10,6%, в 1948/49 – до 4%²⁵⁰. До 1949 р. було остаточно нормалізовано ситуацію з дисципліною у ході навчального процесу: відвідуваність занять було доведено до 93,2%, а неявки з неповажних причин – до 0,6%.

У 1946 – 1948 рр. знизилася частка викладачів-сумісників, остаточно було сформовано колектив інституту.

Кафедрами проводилася велика робота з розробки нових програм. Налагодження нормального ходу виробничої практики сповільнювалося через напружене становище на заводах регіону, що також переживали період післявоєнного відновлення. Але до 1947/48 навчального року практикою було охоплено більшу частину студентського контингенту (564 чоловік), було складено програми її проходження, з базами практики укладалися договори.

Виробничу практику проходили студенти всіх курсів:

- переддипломну – студенти 5-х курсів (всіх інженерно-економічних факультетів);
- спеціальну – студенти 4-го курсу (економічного факультету);
- ознайомчу – студенти 1 – 2-го курсів економічного факультету;
- технологічну – студенти 3-го курсу (інженерно-економічних факультетів);
- техніко-економічну – студенти 4-х курсів інженерно-економічних факультетів й 3-го курсу економічного факультету.

²⁴⁸ ДАХО, ф. ФП-3304, оп. 94, спр. 2, арк. 62.

²⁴⁹ ДАХО, ф. ФП-3304, оп. 94, спр. 2, арк. 2, 12, 56.

²⁵⁰ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 218, арк. 146.

Глава V

Беручи участь у роботі цехів і відділів підприємств (хронометражні роботи на прокатних станах і дослідних плавках, участь у розробці норм виробітку і т. п.), проходячи практику, студенти активно збирали матеріал для курсових і дипломних проєктів, готували звіти, виконували графічні і розрахункові роботи. Кожному студенту надавалося самостійне курсове завдання.

Кількість практичних занять і їх частка у навчальному процесі були збільшені, налагоджувався контроль як їх виконання, так і самостійної роботи студентів взагалі. Відображенням нормалізації ходу навчального процесу у 1948/49 навчальному році було зростання частки позитивних оцінок, одержуваних студентами за результатами екзаменаційних сесій – незадовільні оцінки в ці роки розцінювалися як невиконання своїх зобов'язань перед Батьківщиною²⁵¹.

Увагою студентства й викладачів користувалися теоретичні конференції, що їх організовували кафедри суспільно-політичних дисциплін. Зокрема, великий інтерес у 1947/48 навчальному році викликала конференція, присвячена книзі М. А. Вознесенського «Військова економіка СРСР у період Вітчизняної війни».²⁵²

Активно діяли оборонні гуртки та спортивні секції. Найбільшою популярністю користувалася стрілецька підготовка. Стрільців із гвинтівки, ручного й станкового кулеметів готував гурток ворошиловських стрільців під керівництвом снайпера, розвідника, учасника битви за Москву В. І. Портенка. Високий клас підготовки з цих дисциплін було показано студентами інституту на двох змаганнях зі стрільби між факультетами та на загальноміських змаганнях між вузами та підприємствами міста зі стрільби з бойової гвинтівки, де команда ХІЕІ зайняла 2-е місце. Велися заняття у гімнастичних, волейбольних, легкоатлетичних, футбольних, шахово-шашкових, лижних секціях і секції загальної фізичної підготовки. За масовістю охоплення студентів спортом і результатами здачі норм ГТО інститут посідав друге місце серед 28 вищих навчальних закладів міста²⁵³.

До початку 1948/49 навчального року інститут остаточно переборов основні труднощі відбудовчого періоду. Було відтворено кваліфікований і злагоджений колектив ХІЕІ, хід навчально-виховного процесу повністю нормалізовано і він повернувся у звичне русло. Динамічний й успішний хід відбудовчого процесу – це безумовна заслуга колективу Харківського інженерно-економічного інституту, його професорів, викладачів, студентів й аспірантів, які виявили в роки суворих випробувань глибокий патріотизм, високу кваліфікацію, відданість своїй Батьківщині й своєму покликанню.

²⁵¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 216, арк. 3.

²⁵² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 59, арк. 53 – 57; спр. 83, арк. 78.

²⁵³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 83, арк. 86 – 89.

НА НОВОМУ ПІДЙОМІ (1948 – 1960 рр.)

*«Немає такої ділянки вузівської роботи,
де б благотворно не позначилася
співдружність із заводським колективом...
Вузівські працівники повинні жити
життям заводських колективів, знати
його сильні й слабкі сторони, допомагати
безупинно вдосконалювати виробництво».*

*(О. Г. Ліberman, зі статті «Завод
і інститут», 1952 р.²⁵⁴)*

Зіслявоєнний закон про п'ятирічний план відновлення й розвитку народного господарства СРСР на 1946 – 1950 рр. як необхідну умову успішного завершення відбудовчого процесу й подальшого динамічного зростання економіки країни передбачав істотне збільшення чисельності фахівців з вищою освітою у промисловості. Визнавалося за необхідне домогтися поліпшення якості навчання учнівської молоді і підвищити кваліфікацію фахівців. За шість років (1945 – 1950) загальний контингент студентів вищих навчальних закладів СРСР виріс на 70%; рівень 1940 р. було перевершено вже у 1946 р. Послідовно реалізовувана в галузі народної освіти політика дозволила СРСР до середини 50-х рр. вийти на провідні позиції у світі за рівнем кваліфікації зайнятого у промисловості персоналу.

²⁵⁴Ліberman Е. Г. Завод и институт // Красное Знамя. – 1952. – 9 июля.

Глава VI

У цей же період урядом країни було намічено нові пріоритети економічної політики, спрямовані на все більше використання інтенсивних факторів економічного зростання. Господарський розрахунок, безперервне вдосконалення організації і управління виробництвом, наукова організація праці та, нарешті, рентабельність стають головними напрямками підвищення економічної ефективності промисловості та невід'ємними рисами роботи передових підприємств. Праця інженера-економіста, фахівця з організації й управління виробництвом були широко затребувані.

Харківський інженерно-економічний інститут, що був єдиним в Україні вищим навчальним закладом з підготовки інженерів-економістів для важкої промисловості, одержав передумови для свого подальшого динамічного розвитку.

За даними на 1 вересня кожного року, загальне число студентів ХІЕІ змінювалося так: 1949 р. – 853, 1952 р. – 1331, 1954 р. – 1897, у 1955 р. – 2243, збільшившись порівняно з 1941 роком більш ніж у 3,4 рази. Досягнута чисельність студентів продовжувала залишатися стабільною до початку 60-х років, однак структура контингенту зазнала змін. У 1956 р. було організовано вечірнє й заочне відділення, де мали навчатися всі студенти-заочники інших вищих закладів відповідних спеціальностей, що мешкали у регіоні. У 1960 р. відділення було перетворено на самостійні факультети. Загальна чисельність студентів, які навчалися на них, збільшилася з 60 до 824 чоловік. Відповідно скорочувалася чисельність студентів денної форми навчання. У 1956/57 навчальному році вона склала 2178, а у 1959/60 – 1269 учнів. Було ліквідовано економічний факультет вечірньої форми навчання, місце якого зайняв створений у 1949/1950 навчальному році факультет промислового постачання.

У 1948/49 навчальному році Харківський інженерно-економічний інститут приступив до навчання студентів-іноземців із держав соціалістичної співдружності. Першим іноземним студентом, що прибув на навчання до інституту, був громадянин Народної Республіки Румунія Анжело Немцяну. У наступному навчальному році за ним пішли Мечислав Лебіда і Владислав Пиріг з Польської Народної Республіки, Олександр Начь із Народної Республіки Румунія і Ю Ха Ген з Корейської Народно-Демократичної республіки. Кількість іноземців, що одержали освіту в інституті у цей період, була відносно невеликою. Переважно це були громадяни країн Східної Європи. З 1959 р. було розпочато навчання громадян Китаю²⁵⁵.

Темп зростання контингенту студентів ХІЕІ у цей час був вищий, ніж у середньому по країні, а сам інститут опинився у числі найбільших спеціалізованих вищих навчальних закладів як міста, так й України. Промисловість, як і раніше, відчувала гострий дефіцит у кваліфікованих фахівцях – менеджерах виробництва, діяльність яких приносила істотний економічний ефект. Більш того, і наприкінці

²⁵⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 4, спр. 816, арк. 1.

50-х рр. на більшості заводів інженерні посади у галузі нормування і планування виробництва займали особи, які не мали практичної підготовки та дуже часто не були здатні кваліфіковано вирішувати техніко-економічні питання²⁵⁶.

У залежності від зростання студентського контингенту кількісним і якісним змінам піддавався професорсько-викладацький склад. Якщо у 1948 р. в інституті працювало 54 штатних викладачів й 21 – за сумісництвом (з них 4 – доктори й професори, 32 – доценти й кандидати наук), то у 1951 р. – 84 штатних викладача й 14 – за сумісництвом. З них 73 особи мали вчені ступені й звання²⁵⁷. У їх числі визнані фахівці: О. А. Александров, П. І. Введенський, О. Г. Ліberman, І. С. Барац.

Переважним джерелом поповнення колективу інституту кадрами вищої кваліфікації за профільними дисциплінами була аспірантура. Чисельність аспірантів у цей період також швидко зростає. За 1946 – 1950 рр. в аспірантурі навчалися 22 особи. Наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. успішно захистили дисертації вчені нового післявоєнного покоління: К. О. Штець, С. У. Олійник, А. М. Золотарьов, С. А. Куліш, П. Ю. Сект, В. В. Кононенко. У 1950-ті рр. – Г. М. Макарова, І. П. Носач, С. К. Потьомкін, А. К. Шевченко, В. І. Білоконенко, В. А. Ільченко, А. О. Афанасьєв, К. І. Мельникова, Р. І. Мартиненко, В. М. Гриньова, В. П. Хайкін, Р. А. Коломієць, А. А. Кошута, В. М. Щетинін й інші.

Безперервне збільшення контингенту студентів інституту надалі супроводжувалося збільшенням чисельності професорсько-викладацького складу, що у 1960 р. становила 108 осіб. З 12 до 60 осіб за 1950 – 1960 рр. зроста чисельність аспірантів.

Було продовжено практику залучення до викладання в інституті відомих фахівців-виробничників, які володіли глибокими знаннями та великим досвідом практичної діяльності. У 1946 – 1947 рр. на постійну роботу до ХІЕІ перейшли провідні спеціалісти відомих харківських дослідницьких і проектних інститутів «Діпросталь» і «Діпрококс» – О. А. Александров та П. Ю. Сект, у 1953 р. на кафедру технології машинобудування було прийнято за конкурсом головного технолога заводу «Серп і Молот» Ф. П. Аврамова. У 1954 р. – заступника головного металурга того ж заводу Н. А. Михайленка. За поданням Ради інституту Вища атестаційна комісія Міністерства вищої та середньої фахової освіти СРСР присвоїла їм звання професорів і доцентів без захисту дисертацій. На викладацьку роботу були прийняті за конкурсом молоді здібні інженери: В. Д. Гулевський (1956 р.), Ю. В. Шагаєв (1958 р.), Л. І. Ніколаєнко (1960 р.), А. В. Алаєв (1961 р.). Прийняті на посади доцентів головний металург тресту «Укравтотракторозапчастина» В. К. Капустін (1959 р.) і заступник головного інженера заводу ПТО ім. Леніна А. Л. Кондратьєв (1963 р.). Вони також були затверджені ВАК у вченому званні доцентів й приступили до викладання курсу технології металів і технології машинобудування.

²⁵⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 577, арк. 10.

²⁵⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 59, арк. 18, спр. 218, арк. 8.

Глава VI

Кінець 1940-х – 1950-ті рр. були етапом якісного перелому в організації науково-дослідної роботи, формуванні наукових шкіл і напрямків, що стали у наступний період основою для подальшого динамічного розвитку ХІЕІ.

Наприкінці 1940-х науково-дослідна робота вчених інституту будувалася за галузевим принципом і узгоджувалася з актуальними запитами розвитку кожної галузі. У 1949/50 навчальному році вона групувалася навколо таких напрямків:

- освоєння виробничої потужності відновлених шахт Донбасу (гірничий факультет);
- освоєння діючих агрегатів і нової техніки на металургійних заводах Півдня (металургійний факультет);
- розширення паливних ресурсів СРСР (хімічний факультет);
- оперативне планування і господарський розрахунок у машинобудівній промисловості (машинобудівний факультет)²⁵⁸.

У 1946–1947 рр. у країні було розгорнуто рух за максимально більш повне використання інтенсивних факторів економічного зростання. У рамках кампанії за прискорення обороту обігових коштів і зниження собівартості державні й господарські організації домагалися виявлення резервів виробництва, раціонального і ощадливого використання наявних ресурсів. Запроваджувалися методи наукової організації праці. Механізмом реалізації висунутих завдань було широке використання госпрозрахункових відносин. Багатомільярдний ефект від новачій був ваговим внеском в завершення післявоєнної відбудови народного господарства країни.

Знайомство з документальними матеріалами цієї епохи вказує на ті революційні зміни в економічному мисленні, в організаційних формах і методах роботи техніко-економічного персоналу заводів, які вносило виконання державної програми відновлення народного господарства, розробленої під керівництвом академіка М. О. Вознесенського.

Відповідно до плану, вже у 1948 р. зниження собівартості продукції на підприємствах Харківського регіону мало дати країні більше 232 млн рублів надпланових нагромаджень. З них 15 млн рублів повинен був домогтися ХТЗ, 14 млн рублів – завод транспортного машинобудування (нині – завод ім. Малишева), 20 млн рублів – «Серп і Молот». Одночасно із цим продовжували вводитися до ладу відновлені й реконструйовані підприємства, здійснювалися великі проекти з розвитку інфраструктури області. За той же 1948 р. у Харківській області кількість підприємств, що відновили роботу, перевищила 800. Було остаточно відновлено Харківський тракторний завод, досяг довоєнної потужності завод «Серп і Молот». У 1948 р. у відповідь на ініціативу низки підприємств Москви заводи Харкова взя-

²⁵⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 120, арк. 52.

ли зобов'язання домогтися перевищення передбачених планом нагромаджень ще на 130 млн рублів, що ще більш зажадало прийняття комплексу заходів організаційного і технологічного характеру.

Витримувати передбачені планом високі темпи відновлення і розвитку господарства регіону було можливо лише за умови досягнення високого рівня економічної ефективності роботи заводів. «Домогтися докорінного перелому в роботі відстаючих підприємств – невідкладне завдання господарських керівників і партійних організацій», – підкреслював у своїй програмній статті в листопаді 1948 р. секретар Харківського обкому КП(б)У Б. А. Коваль²⁵⁹.

Перший проект з оптимізації виробничих процесів було реалізовано вченими ХІЕІ вже у 1946 – 1947 рр. Було встановлено співробітництво з заводом «Світло шахтаря», якому було надано допомогу з переведення на поточковий метод роботи механічного цеху. Вже на першому етапі продуктивність праці у цеху зросла на 20%, а собівартість знизилася на 15%, що дало економію у річному вирахуванні у розмірі 1,9 млн рублів²⁶⁰. Група співробітників інституту розробила пропозиції, що передбачали найбільш ефективне розташування верстатів, зміну технологічних процесів, нові прогресивні норми виготовлення деталей, розміщення робочої сили, і взяла участь у їх реалізації. Керували роботами М. О. Гнатович і В. В. Кононенко. Комплекс робіт дозволив підвищити продуктивність праці у цеху на 21%, знизити трудомісткість виготовлення комплекту деталей на 36% і його собівартість – на 9,7%. Інститут сприяв встановленню розрахунково-технічних норм часу на виготовлення основних виробів на заводі «Електротранспортер»²⁶¹.

9 жовтня 1948 р. колектив Харківського інженерно-економічного інституту виступив з регіональною економічною ініціативою.

«Благородний патріотичний обов'язок вчених Харкова – допомогти колективам заводів у їх боротьбі за економію, за збільшення нагромаджень, за підвищення рентабельності. Творча співдружність людей науки і практики приносить чудові плоди. Вирішення великих завдань, що стоять перед радянським народом у боротьбі за дострокове виконання післявоєнної сталінської програми, вимагає подальшого посилення зв'язку науки з життям, інститутів із промисловістю. У тісній співдружності вчених з людьми соціалістичної індустрії – запорука успіху і самої

²⁵⁹ Коваль Б. А. За новые успехи индустриально-колхозной Харьковщины! // Красное Знамя. – 1948. – 6 ноября.

²⁶⁰ Тесленко Ф. Ф. Кафедры вуза – помощь промышленности // Вестник высшей школы. – 1949 г. – № 5. – С. 41; Харьков вузовский должен помочь Харьков индустриальному! (Ко всем научным работникам учебных и исследовательских институтов) // Красное Знамя. – 1948. – 9 октября.

²⁶¹ Харьков вузовский должен помочь Харьков индустриальному! (Ко всем научным работникам учебных и исследовательских институтов) // Красное Знамя. – 1948. – 9 октября.

Глава VI

науки, яку запліднює й збагачує зв'язок з практикою. Наш прямий обов'язок не замикатися у стінах інститутів, а широко відкрити двері лабораторій для практиків, самим піти у цехи, знаходити резерви підвищення продуктивності праці і зниження собівартості...

Ми звертаємося до всіх науковців харківських вузів і дослідницьких установ із закликом наслідувати наш приклад, ще тісніше зв'язуватися з виробництвом, надати допомогу харківським підприємствам у боротьбі за надпланові нагромадження, за рентабельність, за зниження собівартості продукції. Співдружність вчених і виробничників дасть нові чудові результати. Вчені Харкова не повинні залишитися поза рухом за нові мільярди надпланових нагромаджень. Всі ми зобов'язані допомогти підприємствам другої столиці України підвищити продуктивність праці шляхом механізації трудомістких процесів, сміливого впровадження швидкісних режимів роботи устаткування, застосування потокової системи виробництва, енергійної боротьби зі втратами...

Наш священний обов'язок – усіляко сприяти стаханівцям нової п'ятирічки у їх благородній боротьбі за надпланові нагромадження. Харків вузівський, науковий повинен допомогти Харкову індустріальному!...» – говорилося у звертанні, розміщеному на першій полосі обласної газети «Красное Знамя», яке підписали ректор ХІЕІ Ф. Ф. Тесленко-Пономаренко, секретар партбюро С. Федотов і завідувачі кафедр: технології машинобудування проф. Я. Х. Костюков і економіки і організації машинобудівного виробництва О. Г. Ліberman²⁶².

Інститут послідовно розширював масштаби допомоги підприємствам. Цього чекала від нього і влада області, підкреслюючи важливість, що надавалася роботам. «Нас не можуть задовільнити темпи його (ХІЕІ) роботи... Цього року у плані інституту два підприємства – «Механоліт» і підшипниковий завод. Цього зовсім недостатньо. Інженерно-економічний інститут має розробляти типові системи впровадження господарського розрахунку, планування обліку й т. д. Це комплекс організаційних заходів, від яких залежить рівень рентабельності роботи», – заявляв у ході зустрічі, яка була спеціально організована редакцією газети «Красное Знамя» для представників заводів і інститутів міста, заступник секретаря обкому КП(б)У з машинобудування І. С. Савельєв²⁶³. Адже результатом роботи фахівців ХІЕІ було істотне перевищення планових завдань зі зниження собівартості продукції та зростання рентабельності підприємств. У свою чергу, більш масштабної допомоги в практичній реалізації розроблених інституту проєктів вимагали адміністрації заводів²⁶⁴.

²⁶² Харьков вузовский должен помочь Харьковскому индустриальному! (Ко всем научным работникам учебных и исследовательских институтов) // Красное Знамя. – 1948. – 9 октября.

²⁶³ Савельев И. С. Ближе к заводской жизни // Красное Знамя. – 1948. – 24 ноября.

²⁶⁴ Куликов В. Н. Мы ждем действенной помощи // Красное Знамя. – 1948. – 24 ноября.

Відновлений у 1947 р. Харківський підшипниковий завод, збільшивши випуск необхідної для народного господарства продукції, зазнавав труднощів, пов'язаних з неритмічністю виробництва. Досить високою була собівартість випущених виробів. Значною була частка так званого прихованого браку. Після звертання адміністрації заводу інститут виділив бригаду з семи наукових співробітників, яка регулярно працювала на підприємстві протягом жовтня 1948 – червня 1949 рр.

Разом із заводськими фахівцями бригада інституту дійшла висновку, що необхідно у 2 – 2,5 разу зменшити відходи за розкрою металу зі спеціальних дорогих марок сталі, що подається на автомати, й різко скоротити відходи за рахунок недо-різаних кінців. На заводі необхідно було налагодити систему оперативного планування й обліку, підготувати цехи підприємства до переходу на господарський розрахунок. Все це було непростим завданням для підшипникового виробництва, що характеризується масовим рухом великої кількості дрібних деталей, підрахунок і контроль яких представляв складнощі. Було розроблено заходи щодо переходу з вагових на мірні норми видачі дорогих матеріалів з хромистої сталі. У головних цехах було впроваджено систему постійного балансу деталей на робочих місцях та у коморах, що зажадала здійснення низки нестандартних рішень. У перші ж три місяці своєї дії вона дозволила знизити виробничі втрати з 2,7 – 2,9% до 0,7%, заощадивши заводу до 2 млн рублів у річному вирахуванні.

Під керівництвом завідувача кафедри економіки і організації машинобудівного виробництва доцента О. Г. Ліbermana на заводі було проведено методично цінну роботу у галузі прискорення оборотності обігових коштів, пов'язану з плануванням і регулюванням незавершеного виробництва. У ході планування виробничої програми першого кварталу 1949 р. співробітниками інституту було створено загальний метод нормування заділів в умовах підшипникового виробництва, що полягає у розробці стандарт-планів завантаження устаткування на кожній виробничій ділянці і розрахунку графічним методом нормальних виробничих циклів. Зроблені розрахунки показали, що тривалість виробничого циклу можна скоротити в середньому на 12 днів, що призводило до зменшення обігових коштів у незавершеному виробництві на 2,8 млн рублів. Бригадою інституту було розроблено проект положення про господарський розрахунок цехів заводу. Проект враховував як досвід передових заводів СРСР, так й особливості виробництва у підшипниковій промисловості.

До робіт на заводі було притягнуто 11 студентів, які проходили виробничу практику. За пропозицією головного інженера заводу студентка Г. М. Макарова проводила графічні розрахунки мінімальних заділів шліфувального цеху і складала номограми для планових працівників цехів, зайнятих регулюванням ходу виконання виробничої програми. Доповідь Г. М. Макарової на загальноміській

Глава VI

науковій студентській конференції викликала інтерес та одержала другу премію. Цінними для заводу були пропозиції, розроблені студентами ХІЕІ Богуславським, Фадеевим, Олійником, Єрьоменком²⁶⁵.

У ході роботи інститут не обмежувався розробкою проектів і наданням необхідних консультацій, а активно допомагав їх впровадженню. Наукові співробітники встановили тісний контакт з колективами цехів, відвідували денні і нічні зміни, проводили інструктаж, спільно усували проблеми, які виникали. Для робітників та інженерно-технічного персоналу було розроблено і прочитано низку лекцій з питань рентабельності виробництва, господарського розрахунку, сутності й значення руху за прискорення оборотності обігових коштів.

Активну участь брали студенти у роботах, що виконувалися кафедрами металургійного факультету на заводах «Запоріжсталь» і Харківському електромеханічному. Адміністрацією ХЕМЗу було прийнято до реалізації нормативи, розроблені студентами 4-го курсу за результатами дослідження використання робочого часу в основних цехах підприємства й інших організаційно-технічних заходів²⁶⁶. Ефективну систему аналізу господарської діяльності було розроблено та впроваджено на Єнакіївському металургійному комбінаті групою співробітників кафедри бухгалтерського обліку і статистики під керівництвом Іс. С. Бараца. У рамках комплексної науково-дослідної теми «Аналіз господарської діяльності металургійного заводу» було запропоновано методи аналізу виконання підприємством та його основними цехами виробничої програми, контролю показників витрат і собівартості, аналізу балансу й фінансового плану заводу²⁶⁷.

Вченими гірничого факультету (К. Д. Науменко, Л. А. Стариков, Т. М. Дудник й І. С. Дерусов) було розроблено і впроваджено новий двозмінний режим роботи за графіком циклічності. На шахті «Нова Голубовка» комбінату «Ворошиловградвугілля» було досягнуто збільшення середньодобового видобутку вугілля у середньому на 25% за зростання продуктивності праці на 16,5% і зниження собівартості 1 т на 11,5%. Розроблену методику визначення раціонального режиму роботи шахт і лав було поширено на низку нових шахт Донбасу²⁶⁸. Загальна ефективність виконаних робіт лише на 4-х шахтах досягла 60 млн рублів²⁶⁹.

²⁶⁵ Барац И. С. Важный рычаг повышения рентабельности // Красное Знамя. – 1948. – 24 ноября; Икрынистов Н., Либерман Е. Завод и институт: (Харьков научный – Харьковскую индустриальному) // Красное Знамя. – 1949. – 19 июня; См. также: Макарова Г. М. Пути осуществления режима экономии на машиностроительном заводе // Соціалістична Харківщина. – 1954. – 8 жовтня; Макарова Г. Практика майбутніх інженерів // Соціалістична Харківщина. – 1953. – 30 червня.

²⁶⁶ Штець К., Самет І. Співдружність з виробництвом // Соціалістична Харківщина. – 1950. – 24 червня.

²⁶⁷ Тесленко Ф. Ф. Кафедры втуза – помощь промышленности // Вестник высшей школы. – 1949. – № 5. – С. 41.

²⁶⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 168, арк. 24.

²⁶⁹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 185, арк. 105.

Велику допомогу з переведення цехів заводу на господарський розрахунок було зроблено інститутом для заводу «Механоліт»²⁷⁰. Під керівництвом Іс. С. Бараца й А. І. Дворнікова було впроваджено госпрозрахунок у ливарному цеху заводу. Всі деталі було розділено на 10 груп залежно від складності литва, спрощено їх калькуляцію і облік, показники собівартості стали більш зрозумілими для працівників цеху. Це дозволило за 11 місяців 1948 р. перевищити передбачені планом нагромадження на 1,2 млн рублів, собівартість 1 т литва знизити на 221 руб.²⁷¹ Значення, яке ці роботи мали для підприємства, акцентував директор заводу І. Альпер у своїй статті «Чим нам допоміг Інженерно-економічний інститут» у газеті «Красное Знамя»²⁷². Застосування нової методики калькуляції усувало вплив викривлень від асортиментних зрушень на облік обсягу і собівартості продукції. У 10 – 12 разів спрощувалися розрахунки за підвищення їх точності, правильно відбивалися результати роботи цеху за собівартістю, що було необхідною передумовою роботи підприємства в умовах господарського розрахунку²⁷³.

Наприкінці листопада 1949 р. перші підсумки спільних робіт на промислових підприємствах були підбиті на проведеній у ХІЕІ міській науково-технічній конференції, участь у якій взяли понад 50 представників підприємств і науково-дослідних інститутів міста²⁷⁴.

Учасники роботи секції економіки й організації машинобудівного виробництва – представники турбогенераторного, електромеханічного, підшипникового заводів і заводу малоагрегатних верстатів, вказували на велике значення для підприємств тих методів планування виробничого циклу і контролю витрат матеріалів, у тому числі із задіянням середньопрогресивних норм, що були розроблені інститутом. Відзначався їх високий економічний ефект. Представник турбогенераторного заводу вказав, що хоча зроблені на той час роботи в більшості випадків мали відношення до виробництва масово-серійного типу, вони становили інтерес і для інших типів виробництва.

Те, що у ході виконаних інститутом робіт вдалося сформувати комплекс методологічно важливих заходів щодо підвищення ефективності господарського розрахунку, вказувалося в роботі секції обліку. На конференції відбувся широкий обмін думками й досвідом з вкрай актуального на час післявоєнної відбудови народного господарства питання про господарський розрахунок у будівництві.

²⁷⁰ Барац І. С. Важный рычаг повышения рентабельности // Красное Знамя. – 1948. – 24 ноября.

²⁷¹ Тесленко-Пономаренко Ф. Ф. Укреплять внутрицеховой хозрасчет: Науч.-техн. конф. в ХИЭИ // Красное Знамя. – 1949. – 29 ноября.

²⁷² Тесленко Ф. Ф. Кафедры втуза – помощь промышленности // Вестник высшей школы. – 1949. – № 5. – С. 42.

²⁷³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 168, арк. 17.

²⁷⁴ Тесленко Ф. Ф. Укреплять внутрицеховой хозрасчет: Науч.-техн. конф. в ХИЭИ // Красное Знамя. – 1949. – 29 ноября.

Глава VI

Вчені інституту разом із співробітниками підприємств порушили питання про перебудову системи розрахунків у будівництві.

Значні роботи було виконано інститутом на заводі «Тракторозапчастина», що систематично не виконував державний план і перебував у вкрай важкому фінансовому становищі. Нове енергійне керівництво заводу у 1950 р. звернулося до ХІЕІ з пропозицією про укладення господарського договору. Бригада наукових співробітників інституту під керівництвом О. Г. Лібермана розробила низку цінних для заводу проектів і пропозицій і надала підприємству допомогу у їх реалізації. Спільно з інженерно-технічним персоналом заводу було розроблено паспорти на все заводське устаткування, створено технічно обґрунтовані норми на всі верстатні роботи у основному виробництві, а також у ремонтних і інструментальних цехах, було запропоновано раціональний спосіб комплектування готової продукції, обліку її відвантаження, порядок лімітування та обліку витрат матеріалів. Встановлювалися норми запасу матеріалів, розроблялися нормативи для переведення всіх основних цехів на госпрозрахунок, визначалися технічно обґрунтовані кошториси цехових витрат. Було спроектовано цінники на всі матеріали і деталі, що дало можливість плановому відділу підприємства планувати та враховувати валову і товарну продукцію у ціннісному вираженні. Застосування системи обліку собівартості дозволяло контролювати собівартість у цеховому розрізі, що приносило свої результати – у механічному цеху собівартість комплекту деталей у другому кварталі 1951 р. було знижено (відносно плану) на 14% і т. д. Систему виробничого планування, що враховує трудомісткість виливків, було запроваджено у ливарному цеху. Виявлені резерви підвищення ефективності ливарного виробництва дозволили майже вдвічі підвищити продуктивність цеху і знизити собівартість виливків на 4,5% проти плану.

І в цьому проєкті активну участь брали студенти-дипломники, які проходили виробничу практику. Вони розробляли промфінплани основних цехів на перший і другий квартали 1951 р. Зокрема, студент А. М. Золотарьов, вивчивши роботу кращих робітників заводу, поширив їх, використавши метод лауреата Сталінської премії інженера Ф. Ковальова. На загальноміському огляді студентських наукових праць робота А. М. Золотарьова одержала першу премію. Гідної другої премії було визнано доповідь студентки Кривобокої, яка розробила проєкт оперативного обліку та ведення складського господарства. З великим економічним ефектом було реалізовано на заводі й пропозиції інших студентів.

Завод було виведено з важкого становища. Підвищився організаційно-технічний рівень, було забезпечене виконання планових завдань. У травні 1951 р. порівняно із травнем 1950 р. план з випуску продукції було виконано на 116% проти 17%, випуск на одного робітника зріс на 40%. На 11% було знижено собівартість продукції. Цінний досвід техніко-економічного проектування у заводських умо-

Глава VI

вах одержали кафедри ХІЕІ, навички творчого підходу до вирішення виробничих завдань набули студенти²⁷⁵.

Комплексний характер мали роботи, проведені бригадою наукових співробітників, аспірантами і студентами-дипломниками на Харківському велосипедному заводі після укладення у листопаді 1951 р. Договору про соціалістичну співдружність з ХІЕІ.

У 1952 р. завод працював на основі розробленого бригадою так званого стаханівського техпромфінплану. Кожен робітник основного виробництва заводу отримав особистий річний план, який враховував прогресивні нормативи і складався не лише з показників випуску продукції, але й залежних від робітника елементів собівартості. 1984 індивідуальних плани забезпечували заводу економію у сумі 2,3 млн рублів у річному вирахуванні. Реальна економія за перші чотири місяці 1952 р. склала 850 тис. рублів. Виявлені резерви виробництва дозволили збільшити річну програму заводу на 4%. Стаханівський техпромфінплан, як метод роботи підприємства, було вдало поєднано з організацією руху за зниження собівартості кожної виробничої операції. Задіяна єдина система планування та обліку дозволяла довести квартальні нормативи собівартості продукції до кожного робітника.

На базі робіт академіків Бородачова і Колмогорова було розроблено та впроваджено статистичний метод аналізу ходу технологічного процесу та контролю якості випуску продукції. Вже на першому етапі реалізації він охопив близько 300 виробничих операцій, брак за якими знизився в 2–3 рази. Заводу надавалася допомога у проектуванні нових потокових ліній, переведенні основних вузлів виробів на конвеєрну зборку, у механізації технологічних операцій. Вченими ХІЕІ проводилися роботи з питань обліку міжопераційного руху деталей, який представляв складність.

До робіт було притягнуто технологічні кафедри інституту. Разом із заводською лабораторією кафедра хімічної технології ХІЕІ розробила технологію, яка дозволила істотно знизити витрату дорогих кольорових металів (мідь, хром, нікель) і витрати електроенергії при нанесенні захисних покриттів на деталі й вузли велосипедів. Нова технологія, що принесла заводу щомісячну економію у декілька сотень тисяч рублів й істотне підвищення якості робіт, була надалі впроваджена більш ніж на 30 машинобудівних підприємствах СРСР²⁷⁶.

²⁷⁵Роллер В., Либман Е. Опыт содружества завода и института: (Содружество завода «Тракторозапчасть» и инженерно-экономического института) // Красное Знамя.– 1951.– 11 июля; Див. також: Кононенко В., Золотарев А. Творчески развивать методы станочников-скоростников // Правда Украины.– 1953.– 12 августа; Золотарев А. Применение метода В. Колесова на заводах Харькова // Красное Знамя.– 1953.– 5 июля; Золотарев А. О минерально-керамических резцах: (Шире распространять и внедрять метод Василия Колесова) // Красное Знамя.– 1953.– 20 июня.

²⁷⁶ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 356, арк. 84.

Глава VI

Роботи на ХВЗ було використано у дисертаціях аспірантів ХІЕІ²⁷⁷. З проблемами, що цікавлять завод, узгоджувалася тематика студентських наукових праць. Студентами було зроблено доповіді: «Методика складання стаханівського техпромфінплану на велозаводі», «Організація соціалістичного змагання за зниження собівартості на кожній операції за методом М. Левченка й Г. Муханова», за конкретними завданнями і за допомоги заводських економістів розроблялися дипломні проекти. Високу оцінку дирекції заводу отримали захищені на відкритому засіданні державної екзаменаційної комісії ХІЕІ проекти студентів Орлової («Застосування метода інженера Ф. Ковальова у цеху № 2»), Голосного й Різниченко (зі створення поточкових ліній складання вузлів велосипеда), Ковалю (з організації господарського розрахунку у цеху М-4), Шентякової і Бабица (з впровадження метода статистичного контролю якості продукції у цехах М-2, М-4) та інші²⁷⁸.

За підсумками роботи, проведеної інститутом, на міській партійно-технічній конференції у травні 1950 р. відзначалося, що обсяг виконаних за господарськими договорами досліджень постійно й динамічно збільшувався. У 1948 р. він склав 143 тис. рублів, у 1949 р. – 423 тис. рублів, на 1 березня 1950 р. – 450 тис. рублів. За матеріалами виконаних робіт до цього часу співробітниками інституту було підготовлено 8 дисертацій, у т. ч. кандидатські В. В. Кононенко, П. А. Левитським, А. І. Дворкіним, А. І. Сахаровим, А. А. Штейнбергом, М. С. Цукерником, М. П. Горянським і докторська – О. Г. Ліbermanом²⁷⁹. Було видано низку актуальних наукових робіт²⁸⁰.

Інститут взяв участь у комплексних роботах, що виконувалися разом з Радою з вивчення продуктивних сил УРСР при Раді міністрів УРСР, Інститутом економіки АН УРСР. Під спостереженням інституту після попереднього вивчення конкретної специфіки виробництва здійснювалося переведення на господарський розрахунок дрібних підприємств міста й області²⁸¹.

Цінні результати давали спеціальні заняття, проводжувані викладачами інституту з керівним персоналом заводів. У рамках соціалістичних договорів про співдружність було організовано семінари за спеціально складеними програмами: «Рентабельність підприємства і шляхи її підвищення», «Основи календарного планування», «Організація потокової роботи», «Аналіз балансу і звіту» на заводах «Серп і Молот», транспортного машинобудування (нині завод ім. Малишева), турбогенераторному.

²⁷⁷ Г. М. Макарової, С. У. Олійника.

²⁷⁸ Ліberman Е. Г. Завод и институт. (Содружество велозавода и инженерно-экономического института). //Красное Знамя. – 1952. – 9 июля.

²⁷⁹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 185, арк. 101-107.

²⁸⁰ Ліberman Е. Г. Ускорение оборачиваемости оборотных средств социалистического предприятия. – Х., 1949; Его же. Укрепление хозрасчета и повышение рентабельности машиностроительного завода: Доклад на 3-й Всесоюз. Конф. по внутризавод. планир. в машиностроении. – М., 1950; Его же. Хозрасчет машиностроительного завода. – М. 1950.

²⁸¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 185, арк. 101.

«У результаті проведених занять інтерес до питань економіки на заводі транспортного машинобудування значно зріс. На заводі є гарні результати», – відзначав О. Г. Ліberman, який керував семінаром. Знання, застосовувані на практиці начальниками цехів Арсенічевим, Голяховським, Смородинським, у 1949 р. допомогли добитися економічного ефекту у 739, 913 й 493 тис. рублів відповідно. Це було вагомим внеском у виконання заводом завдань з оптимізації обігових коштів та створення надпланових нагромаджень. О. Г. Ліbermanом було сформульовано основні принципи проведення цього виду навчальної роботи з підвищення кваліфікації керівного персоналу промисловості²⁸². На проведеній 9 травня 1950 р. партійно-технічній конференції «Творча співдружність діячів науки й працівників промисловості м. Харкова» представники заводів вже наполегливо вимагали від інституту розширення цієї форми роботи²⁸³. Надалі вона стала одним з пріоритетних напрямків розвитку інституту.

Кафедра економіки й організації машинобудівної промисловості протягом 50-х рр. наполегливо працювала над економічною освітою господарських кадрів. У 1954 – 1955 рр. лекції були прочитані для спеціалістів ХТЗ, ХЕМЗу, Ленінського райкому КПУ. Лекцію-повідомлення О. Г. Ліbermanа «Шляхи підвищення рентабельності та зниження собівартості продукції», яку було прочитано у квітні 1955 р. на семінарі директорів заводів, на прохання слухачів було надруковано й розіслано керівникам підприємств²⁸⁴.

Протягом 1951–1960 рр. Рада інституту систематично заслуховувала звіти кафедр і факультетів з науково-дослідної роботи. Було обговорено та прийнято до виконання заходи щодо корінної перебудови науково-дослідної роботи, вироблені Комісією Головного управління економічних вищих навчальних закладів. Якщо до 1950 р. вчені ХІЕІ вирішували досить велику кількість проблем, що заважало їм зосередити свої зусилля на найважливіших комплексних напрямках, то відтепер головну увагу кафедр було спрямовано на комплексні дослідження, безпосередньо пов'язані з основними завданнями економічної політики держави.

З 1950 р. укладення господарських договорів з підприємствами набуло систематичного характеру. Для виконання провідних наукових дослідницьких проектів у 1952 р. було розвинено практику формування комплексних бригад з вчених інституту та працівників виробництва. В роботі брало участь 83% усього професорсько-викладацького складу, а також аспіранти і кращі студенти старших курсів²⁸⁵.

У 50-ті – на початку 60-х рр. низка проведених вченими інституту досліджень виконувалася на замовлення Харківського й Донецького раднаргоспів. Вони були прямо пов'язані з їх економічною політикою у регіоні.

²⁸² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 185, арк. 37 – 39.

²⁸³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 185, арк. 21 – 64.

²⁸⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 356, арк. 81 – 82.

²⁸⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 218, арк. 66.

Глава VI

Коло підприємств, з якими було укладено двосторонні господарські договори, розширювалося. На початку 50-х рр. тематика досліджень складалася з 6 тем з економіки машинобудівної й металургійної промисловості. Кафедри металургійного факультету мали договори із заводами «Запоріжсталь», «Азовсталь», Макіївським ім. Кірова; кафедри гірничого факультету – з шахтами Донбасу, трестом «Свердловугілля»; кафедри машинобудівного факультету – з Харківськими тракторним, велосипедним і вагонобудівним заводами, Харківським і Ворошиловградським трамвайно-тролейбусними управліннями. Дослідження, як і раніше, переважно було спрямовано на поліпшення використання виробничих потужностей діючих підприємств і підвищення якості продукції.

Налагодження систематичних зв'язків з підприємствами дозволило вже на початку 50-х рр. створити прообрази майбутніх науково-виробничих комплексів.

Разом з масштабами робіт зросав теоретичний рівень досліджень. Наслідком масштабних науково-дослідних і прикладних господарських програм, що проводилися в другій половині 40-х – на початку 60-х рр., було формування потужних наукових шкіл у сфері теорії організації виробництва базових галузей важкої індустрії.

Розпочаті у 1952 р. на 25 великих машинобудівних підприємствах дослідження, проведені вченими кафедри економіки і організації машинобудівного виробництва, у середині десятиліття охоплювали практично все машинобудування міста й області й продовжували вестися вже створеною при ХІЕІ науково-дослідною лабораторією з економіки й планування промисловості Харківського раднаргоспу. Її колектив під науковим керівництвом проф. О. Г. Лібермана (з 1963 р. – С. У. Олійника) розробив і здійснив розгорнуту дослідницьку програму. У першу чергу нею передбачалось «створення якісно нової методики як інструмента техніко-економічного планування і аналізу виробничо-господарської діяльності»²⁸⁶.

Дослідницькі роботи дозволили висунути ряд інноваційних пропозицій. Грунтуючись на виявлених закономірностях у зміні різних видів витрат за зміни обсягу виробництва, лабораторія розробила та впровадила на підприємствах Харківського раднаргоспу методику спрощеного розрахунку цехової собівартості для машинобудівних заводів. Вона дозволила економістам заводів швидко і досить точно визначати величину собівартості продукції, що було передумовою підвищення ефективності планування і налагодження чіткого контролю над витратами²⁸⁷.

Велике значення мало створення методики укрупненого визначення собівартості чавунного литва, яка з успіхом використовувалася при визначенні кооперо-

²⁸⁶Звягинцев Ю. Е. В экономической лаборатории совнархоза // Вопросы экономики. – 1960. – № 12. – С. 153.

²⁸⁷Ліберман О., Звягинцев Ю. Економісти допомагають // Соціалістична Харківщина. – 1960. – 9 грудня.

Глава VI

ваних зв'язків між заводами з поставки виливків і проектуванні нових ливарних виробництв. Її створення було результатом дослідження роботи ливарних цехів 18 машинобудівних заводів Харкова. Було встановлено математичні залежності, що визначають зв'язок між собівартістю й продуктивністю праці, спеціалізацією виробництва, розважуванням литва, масштабами виробництва цеху, а на їх базі розроблено нормативи. Проаналізувавши структуру управління виробництвом на 10 заводах Харкова (ХВЗ, Сільгосп, тютюновому й ін.), на ряді підприємств було запропоновано схему безцехового управління, що значно спрощувала керування. Цікаві результати приймає розроблена за завданням Харківського раднаргоспу і Державного науково-технічного комітету при Раді міністрів СРСР методика визначення ефективності нової технології, механізації і автоматизації виробництва. Стосовно впровадження на Харківському тракторному заводі технології механічного розвальцьовування трубок конденсатора, було виявлено, що економічний ефект від цього заходу склав лише 15,9 тис., а не 175,5 тис. рублів, як передбачалося розрахунками заводських фахівців, тобто у 11,2 разу менше²⁸⁸. Її застосування на практиці дозволяло відмовлятися від впровадження у виробництво малоєкономічних процесів й, навпаки, виявляти раціональні та ефективні.

Вивчалися питання собівартості продукції, структури основних і оборотних фондів, проводилися розрахунки за факторами рентабельності виробництва. Здійснювалися економічні експерименти на підприємствах.

Лабораторія проаналізувала економічні показники діяльності найбільших машинобудівних заводів міста за п'ятирічний (1955 – 1959 рр.) період. Було створено картотеку техніко-економічних показників, розроблено зведені карти за групами заводів залежно від типу виробництва. У результаті вченими було виявлено цікаві закономірності щодо продуктивності праці, обсягу виробництва, виробництва продукції на 1 руб. виробничих фондів. Аналіз динаміки цих показників дозволив обґрунтувати нормативи тривалої дії для економічного планування. За результатами цієї роботи О. Г. Ліbermanом було захищено докторську дисертацію. Створені карти дозволили підвести наукову базу під перспективне і поточне планування виробництва у машинобудівній промисловості регіону²⁸⁹.

Встановлені пропорції між продуктивністю праці, собівартістю і рентабельністю виробництва, визначення структури промислового персоналу й структури фондів зарплати за типами виробництва мали велике загальнотеоретичне й практичне значення. ЦСУ при Раді міністрів СРСР був запроваджений як показник

²⁸⁸Звягинцев Ю. Для лучшей организации и планирования // Красное Знамя. – 1960. – 21 сентября; Ліberman О., Звягинцев Ю. Економісти допомагають // Соціалістична Харківщина. – 1960. – 9 грудня.

²⁸⁹Звягинцев Ю. Е. В экономической лаборатории совнархоза // Вопросы экономики. – 1960 г. – № 12. – С. 153.

Глава VI

плану на 1958 р. запропонований кафедрою обліку витрат на 1 руб. вартості продукції, вимірюваної в оптових цінах.²⁹⁰

Вченими інституту було розкрито значні резерви подальшого зростання продуктивності праці на підприємствах регіону. Лише раціональне використання робочого часу і скорочення питомої ваги дослідно-статистичних норм виробітку, кваліфіковане і сучасне оперативне планування могли, за проведеними лабораторією розрахункам, призвести до зростання продуктивності праці на кількох харківських машинобудівних підприємствах на 17 – 26% за значного зниження собівартості продукції. Мало бути ліквідоване відставання зростання продуктивності праці від зростання технічного озброєння виробництв тощо²⁹¹.

Симптоматично, що результати досліджень лабораторії носили часом резонансний характер і не завжди з вдячністю сприймалися замовниками. «Адже нерідко ці рекомендації виявляються «невигідними» для замовників. Досліджується, приміром, використання основних фондів. З'ясовується, що устаткування завантажене на 30 – 40%, а то й менше. А такі цифри не всім до душі. Оприлюднять ці резерви – значить, збільшать план, отже, прощай «спокійне» життя. І от – результати наукових досліджень, начебто усіма схвалені, кладуть під сукно», – з жalem констатував А. М. Золотарьов у своєму виступі на зустрічі в редакції «Економічної газети» у 1964 р.²⁹² Масштаб і теоретична глибина досліджень вчених-економістів ХІЕІ – проф. О. Г. Лібермана, С. У. Олійника, Ю. Є. Звягінцева, А. М. Золотарьова, Г. М. Макарової й ін. дозволили сформулювати пропозиції, що призводили до більш глибокої реформи існуючих тоді економічних відносин.

Вченими металургійного факультету (Л. М. Ліберман, К. О. Штець, І. М. Самет) було теоретично обґрунтовано систему організації виробництва за графіками всіх основних цехів металургійних заводів в умовах використання нової техніки і технології, розроблено основи організації ритмічної роботи доменних, сталеплавильних, прокатних цехів і заводів у цілому, встановлено принципи та методи автоматичного управління виробництвом, визначено шляхи оптимізації роботи доменних цехів, аглофабрик, мартенівських цехів, листопрокатних станів.

Аналіз, що був зроблений у ході великої комплексної роботи кафедри економіки та організації металургійного виробництва і присвячений резервам зниження собівартості чавуну на металургійних заводах України, дозволив досягти вагомих практичних результатів, які представляють науково-методологічний інтерес. Наслідком їх впровадження було зростання продуктивності праці у доменних цехах,

²⁹⁰ Михайленко М., Золотарьов А. Узагальнюємо передовий досвід // Соціалістична Харківщина. – 1958. – 25 березня.

²⁹¹ Золотарев А. Резервы роста производительности труда на предприятиях машиностроения // Правда Украины. – 1955. – 8 сентября.

²⁹² Золотарев А. Н. Выступление на очередной встрече в редакции «Экономической газеты»: Экономисты вузов – народному хозяйству // Экономическая газета. – 1964. – 22 августа. – С. 6 – 7.

впровадження нової техніки та найбільш досконалих технологічних процесів, ефективне використання сирих матеріалів, палива, енергії. Дослідження проводилося на базі доменних цехів металургійних заводів «Запоріжсталі», ім. Дзержинського, Макіївського, Комунарського, Єнакіївського, «Азовсталі».

Так, у ході робіт над проблемою зниження собівартості 1 т чавуну у доменному цеху заводу «Запоріжсталь» було встановлено оптимальні режими роботи доменних печей залежно від технологічних факторів, розроблено комплексну систему організації виробництва на допоміжних ділянках механізованого доменного виробництва, створено раціональні схеми вантажопотоків. Практичне здійснення новачій привело до поліпшення всіх показників роботи доменного виробництва комбінату, і зокрема, до зниження собівартості 1 т чавуну на 5 – 6 й 10 – 11% на першому й другому етапах реалізації запропонованих заходів відповідно. Встановлені прогресивні видаткові коефіцієнти, економічне обґрунтування застосування нової техніки й технології у доменному виробництві, нові методики організації робіт лягли в основу наукового планування собівартості та усунення непродуктивних витрат на багатьох металургійних підприємствах країни.

Принципово нову систему організації виробництва, що дозволила значно збільшити виробництво сталі без додаткових капітальних вкладень, було запропоновано вченими факультету за результатами дослідження умов роботи у мартенівських цехах. Методика встановлення норм продуктивності мартенівських печей, вироблення раціональних виробничих режимів, гнучка система організації виробництва з використанням принципу взаємозамінності складів і роботи допоміжних ділянок за самостійними графіками дозволили перебороти труднощі організації роботи мартенівських печей за графіком. Підприємства були врятовані від штурміщини й ламання нормальної організації виробництва навіть у випадках найнесприятливішого поєднання виробничих умов. Впроваджені на практиці в мартенівському цеху комбінату «Запоріжсталь» пропозиції було визнано єдино правильними. Вони набули великого поширення. На роботах по Комунарському (Алчевському) металургійному заводу було уперше побудовано ряд математичних моделей процесів мартенівського виробництва, що відкрило шлях до розробки методів оптимального техніко-виробничого й економічного планування.

Великий економічний ефект було досягнуто за підсумками досліджень найбільших листопрокатних станів Комунарського, Магнітогорського комбінатів й «Запоріжсталі». Запропоновані заходи щодо уніфікації розмірів листів і збільшення партій замовлень привели до значної економії металу, зниження трудомісткості виробів, ритмічності роботи виробництва й поліпшення використання устаткування. Їх було схвалено металургійними та автомобілебудівними заводами.

У 1960 р. кафедра разом з Київським інститутом автоматики було виконано перші роботи з автоматизації управління виробництвом у мартенівському цеху

Глава VI

комбінату «Запоріжсталь». Проведені кафедрою дослідження створили необхідні передумови для розробки системи автоматичного управління виробничим процесом. До того ж, у роботі вперше було широко застосовано методи математичного аналізу²⁹³.

Роботи вчених далеко виходили за рамки вирішення вузько-специфічних і конкретних проблем, що виникають на підприємствах-замовниках, швидко складаючись у цілісну систему принципів ефективної побудови роботи сучасного металургійного заводу.

У роботі кафедри економіки й організації хімічної промисловості, розпочатої у 1953 р., вивчалися питання економіки комплексної переробки хімічно цінного вугілля Донецького й Львівсько-Волинського басейнів. Керував роботою П. Ю. Сект, активну участь у ній брали Ф. Ф. Тесленко-Пономаренко, С. Ф. Ткачов, С. А. Левін, а також асистенти і аспіранти. Часто роботи виконувалися разом із зацікавленими науково-проектними установами – «Діпрококсом», УкрНДІ «Вуглезбагачення», «Південгіпрошахтом». У другій половині 50-х років кафедра вела дослідження з ключових для економіки вуглехімічної галузі проблем: господарської доцільності збагачення коксівного вугілля Донбасу методом флотації; економіки використання газового вугілля Донбасу в шихтах коксохімічних заводів України для виробництва доменного коксу; вивчення техніко-економічних показників роботи різних типів фабрик збагачення коксівного вугілля; шляхів раціонального використання коксохімічних продуктів для вироблення синтетических матеріалів²⁹⁴.

Дослідження дозволили зробити принципові висновки про шляхи й перспективи розвитку коксохімічної промисловості України. Було встановлено, що швидкий розвиток машинобудування безупинно збільшувало потреби у ливарному коксі, обсяг виробництва якого з вугілля Донбасу становив 60% загальносоюзного вироблення. При цьому половина його використовувалася у межах України. Розрахунки показали, що через 10 – 15 років потреба у ливарному коксі з вугілля Донбасу збільшиться у два рази, у той час як сировинна база коксування була обмеженою. Це могло призвести до погіршення якості коксу, а отже, і лиття. Було запро-

²⁹³ Штец К. А., Самет И. М., Чесак В. Н. Вклад ученых ХИЭИ в экономику и организацию металлургического производства // Экономика и организация промышленного производства. – 1969. – Вып. 5. – С. 103 – 108.

²⁹⁴ Сект П., Тесленко Ф., Левин С. Технико-экономическое обоснование использования газовых углей Донецкого бассейна для производства доменного кокса. [Совещание по проблемам топливной базы черной металлургии СССР. 1959 г., Москва] // Вопросы экономики. – 1959. – № 9. – С. 154 – 155; Сект П. Е., Тесленко Ф. Ф., Левин С. А. Совещание по проблемам топливной базы черной металлургии СССР // Вопросы экономики. – 1959. – № 9. – С. 154; Сект П. Е. Экономика комплексной переработки углей Львовско-Волинского бассейна способом коксования // Экономика Советской Украины. – 1962. – № 5. – С. 82 – 86; Сект П. Е., Аленина М. Т. Сырьевая база производства металлургического кокса из донецких углей // Уголь Украины. – 1966. – № 11. – С. 41 – 43 и др.

поновано обмежити виробництво коксу на базі вугілля Донбасу тільки потребами України, Молдавії, Кавказу, а потреби районів Західної частини СРСР забезпечити за рахунок Печерського вугільного басейну. Одночасно пропонувалося здійснити реконструкцію коксохімічних підприємств Донеччини.

Рекомендації було схвалено і реалізовано у народному господарстві. На основі проведених досліджень кафедра одержала можливість взяти участь у роботі ряду республіканських і союзних наукових конференцій, видати базовий навчальний посібник «Економіка коксохімічної промисловості».

На початку 60-х рр. на замовлення Донецького раднаргоспу кафедра провела серію спільних з УХІНом, УкрНДІВуглезбагачення і Харківським гірничим інститутом досліджень, спрямованих на поліпшення техніко-економічних показників процесу флотації. Виконані роботи з порівняльного аналізу технологічних схем флотації, а також собівартості флотації за елементами витрат дозволили дати цінні рекомендації з проведення промислової політики у галузі²⁹⁵.

Дослідження виробничих потужностей шахт Донбасу, впровадження графіків циклічної роботи, організації праці бригад комбайнової виїмки, проведені кафедрами гірничого факультету, були узагальнені у низці праць, у тому числі в монографії К. Д. Науменка «Ефективність прогресивної організації роботи вугільних шахт і лав» та в посібнику Т. М. Дудник «Планування на підприємствах вугільної промисловості», що вийшов у 1957 р. 500 екземплярів останнього було на спеціальний запит об'єднання «Міжнародна книга» у 1957 році вислано у Францію, Італію та Бельгію²⁹⁶.

Результати робіт Т. М. Дудник, І. С. Дерусова, К. Д. Науменка дозволили зробити принциповий висновок про відставання допоміжних ділянок вугільних шахт від швидкозростаючої потужності гірничих машин і комбайнів. Некомплексна механізація трудомістких процесів, недоліки в організації їх роботи призводили до все більших простоїв або неефективного використання новітнього дорогого устаткування, а продуктивність праці робітника-гірника й у 1956 р. залишалася на рівні передвоєнного 1940 р. Шлях подальшого нарощування потужностей врубовочних машин і вугільних комбайнів, як засіб вирішення назрілих труднощів, було визнано недоцільним і помилковим²⁹⁷.

Дослідження часто носили комплексний характер і виконувалися в координації з Ворошиловградським раднаргоспом, Відділом гірничої економіки ВУГІ,

²⁹⁵Сект П. Е. Кафедра экономики и организации химической промышленности // Кокс и химия. – 1962. – № 5. – С. 54.

²⁹⁶Науменко К. Д. Эффективность прогрессивной организации работы угольных шахт и лав. – М., 1959. – 158 с.; Дудник Т. М. Планирование на предприятиях угольной промышленности. – К., 1957. – 210 с.; Ее же. Производственные мощности шахт и их использование. – М., 1958. – 116 с.; Дудник Т. М., Стариков Л. А., Негленцев В. В., Доппельмайер К. К. Основы анализа хозяйственной деятельности шахты. – М., 1959. – 104 с.

²⁹⁷ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 401, арк. 12, спр. 577, арк. 31.

Глава VI

ДонУГІ, ВНІОМШСом, Інститутом економіки АН УРСР. Надалі, ученими кафедри економіки і організації гірничого виробництва проф. К. Д. Науменком, С. А. Кулішом, В. Б. Сивим, Л. А. Стариковим, М. П. Хохловим, В. Г. Чернишовим, М. І. Чугаєнком із широким застосуванням математичних методів було детально розроблено питання теорії управління, планування і організації гірничого виробництва. Зокрема – методика виявлення «вузьких місць» і використання резервів підвищення ефективності. Було доведено, що за комплексної механізації й взаємозв'язки за потужністю й у часі всіх виробничих процесів на практиці досягалася висока концентрація виробництва, що спричиняло, у свою чергу, високу продуктивність праці, низьку собівартість одиниці продукції і значне зниження трудомісткості робіт.

Подальший розвиток одержували прикладні дослідження в області технології, що виконувалися кафедрами технології машинобудування, хімічної технології, теоретичної механіки, фізики й електроніки.

Кафедра технології машинобудування під керівництвом В. В. Кононенка займалася питаннями впровадження нової прогресивної технології, що забезпечує економію дефіцитних матеріалів і скорочує обсяг найбільш трудомістких операцій. Економічний ефект господарсько-договірної роботи «Сполучення колісних пар тепловим методом», що виконувався за договором із заводом ім. Жовтневої революції, Ворошиловградським і Харківським трамвайними управліннями, склав 19 млн рублів²⁹⁸.

Під керівництвом Г. Я. Андреева²⁹⁹ тут було розроблено електротепловий метод сполучення осі з колісним центром у вагонобудуванні. Значну економічну ефективність показали вперше проведені в місті роботи з наплавлення робочих частин інструмента, проведені під керівництвом Ф. П. Аврамова. З 1955 р. група вчених у складі М. О. Михайленка, В. В. Кононенка, В. Д. Гулевського вела дослідження в області площинного карбування штампованих деталей, а з 1957 р. вивчала процес холодного видавлювання сталевих деталей зі зворотним витіканням металу. Результати дослідження показали, що технологія площинного карбування (калібрування) поковок забезпечує одержання штампованих деталей без наступної

²⁹⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 401, арк. 17.

²⁹⁹ **Андреев Георгій Якович** (1910 – 1978) – значний організатор виробництва, науки і освіти. Працював головним інженером Луганського паровозобудівного, головним інженером, директором Коломенського машинобудівного, директором Харківського турбогенераторного заводів, проректором з науки Харківського інституту гірничого машинобудування, автоматики й обчислювальної техніки. У 1964 – 1978 рр. – ректор Українського заочного політехнічного інституту (УЗПІ). Заслужений працівник вищої школи України, доктор технічних наук, професор. (Про Г. Я. Андреева див.: Арпентьев Б. М., Астахова Е. В. Достичь невозможного!: Андреев Георгий Яковлевич // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред. В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой. – Х., 2004. – С. 672 – 674). Докторська дисертація «Теплове сполучення колесних пар» Г. Я. Андреева була основана на матеріалах згаданих досліджень.

механічної обробки, що вело, як і за холодного видавлювання, до скорочення витрат робочого часу і матеріалів. Результати досліджень були впроваджені на заводі «Серп і Молот» (карбування) і на Харківському велосипедному заводі (холодне видавлювання). Переведення 16 деталей велосипеда на виготовлення за новою технологією дозволило домогтися економії 2000 т металу та одержати загальний економічний ефект у 200 тис. рублів. На 20% знижувалася трудомісткість їх виготовлення та істотно підвищувалася якість. Впровадження холодного видавлювання двох деталей трактора давало річну економію 31 тонни металу й економічний ефект у розмірі 31 тис. руб.

Як і в інших випадках, до робіт широко залучалися члени студентського наукового товариства (СНТ), а питання економічної ефективності одержання заготовок методом холодного видавлювання дослідив у своєму дипломному проєкті студент Бондаренко³⁰⁰.

З 1957 р. колектив кафедри теоретичної механіки і нарисної геометрії під керівництвом А. В. Павленка за договором про співдружність із заводом будівельних машин почав розробляти комплексну тему «Дослідження і впровадження в промисловості зубчастих передач із зачепленням М. Л. Новікова». Її виконання було спрямовано на підвищення навантажувальної здатності, надійності й довговічності, зменшення габаритів, ваги, трудомісткості й вартості виготовлення зубчастих передач і редукторів у машинах серійного виробництва. Було виготовлено перший у Харкові дослідний редуктор для пневматичного розвантажника цементу (З-577). Результати його випробувань зацікавили машинобудівні заводи ім. Малишева, «Червоний Жовтень», «Світло шахтаря». Застосування нового зачеплення в конструкції пневмонавантажника цементу З-577А дало зменшення ваги редуктора на 30%, річну економію у 40 тис. рублів й 80 тонн металу. У ході проведених в цій області досліджень було захищено 5 кандидатських дисертацій, написано понад 120 наукових статей й надано більше 200 консультацій працівникам промисловості.

У 1959 р. рішенням Харківського раднаргоспу при інституті було створено базову лабораторію зубчастих передач. З 1960 р. почалося широке впровадження передач Новікова на машинобудівних підприємствах регіону.

У центрі уваги кафедри металургії були проблеми поліпшення технології металургійного виробництва. Вченими кафедри металургії під керівництвом професора О. А. Александрова разом з інститутом «Діпросталь» велися дослідження, пов'язані з проблемою зменшення втрат металу з окалиною за нагрівання зливків і заготовок для гарячої обробки. У виробничих умовах було вивчено застосування різних покриттів для захисту поверхні металу від окислювання, отримано позитивні результати з попередження окалиноутворення за нагрівання зливків якісної сталі. Разом з інститутом ЦНІТМАШ кафедрою проводився проєкт з відновлення й модернізації

³⁰⁰ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 634, арк. 10.

Глава VI

блюмінгів Макіївського металургійного комбінату, встановлення режимів роботи великого металургійного устаткування, з використання складних прокатних профілів у машинобудуванні³⁰¹. Було видано узагальнюючу роботу проф. О. А. Александрова «Блюмінги й слябінги», що одержала високі оцінки спеціалістів³⁰².

Проф. О. А. Александровим була вперше висунута ідея створення багатокліткових і безперервних блюмінгів. У 1950 р. кафедрою металургії було створено проект багатокліткового блюмінга продуктивністю 7 млн т сталі на рік для прокатки зливків вагою більше 7 тонн³⁰³.

Істотне народногосподарське значення мали дослідження з технології виробництва кальцинованої соди, каустику, сірчаної кислоти, добрив, проведені кафедрою хімічної технології, керованою професором П. І. Введенським.

Доцент Г. С. Халабузарь обґрунтував пропозицію щодо будівництва дослідних рекуперативних коксових печей, з якою він виступив на Всесоюзній нараді коксохіміків у 1959 р. у Донецьку. Пропозицію було схвалено та направлено в Міністерство чорної металургії. Дослідні зразки нових печей було впроваджено на Харківському коксохімічному заводі. Великий обсяг досліджень колектив кафедри виконав у рамках комплексної теми «Техніка й економіка виробництва термоантрациту і його шляхи розвитку у СРСР».

В інституті виявилися по'єднаними потужні науково-дослідні й освітні центри у галузі економіки, технології й організації машинобудівної, металургійної, гірничої й хімічної галузей промисловості, що користувались заслуженим авторитетом і визнанням у СРСР.

Узагальнення результатів виконуваних науково-дослідних робіт дозволило вченим ХІЕІ сформулювати основні положення наукової організації виробництва на підприємствах базових галузей важкої промисловості. Надалі вони були систематизовані й узагальнені у низці фундаментальних навчальних посібників, що на довгі роки стали настільними книгами, студентів, викладачів, інженерів, технічно-адміністративно-технічного персоналу виробництв і співробітників науково-дослідних установ³⁰⁴.

³⁰¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 450, арк. 13; Александров А. Широко использовать периодические прокатные профили // Красное Знамя. – 1952. – 3 сентября; Александров А. Насущный вопрос в машиностроении // Красное Знамя. – 1957. – 8 августа; Александров О. Великое джерело економії // Соціалістична Харківщина. – 1959. – 24 червня; Александров О., Паньков Ю. Просто і вигідно // Соціалістична Харківщина. – 1960. – 15 червня.

³⁰² «Сталь». – 1950. – № 7. – С. 665 – 669.

³⁰³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 168, арк. 20.

³⁰⁴ Дудник Т. М. Планирование на предприятиях угольной промышленности. – К., 1957. – 209 с.; Организация и планирование производства на машиностроительных предприятиях / Ю. Е. Звягинцев, А. Н. Золотарев, В. В. Кононенко, Г. М. Макарова, С. У. Олейник; Под ред. Е. Г. Либермана. – М.; 1960. – 567 с.; Штец К. А., Либерман Л. М., Самет И. М. Организация и планирование производства на металлургических предприятиях. – К., 1961. – 695 с.; Барац И. С. Бухгалтерский учёт и анализ хозяйственной деятельности промышленных предприятий: Общая теория бухгалтерского учета. – Х., 1964. – 144 с.

Наприкінці 1940-х рр. колектив інституту домігся остаточної нормалізації навчального процесу. Ціль «навчити студента працювати самостійно, систематично й творчо над навчальними дисциплінами» стала ключовим принципом педагогічної діяльності колективу інституту.

Проведений у 1949/50 навчальному році аналіз змісту домашніх завдань і часу, необхідного для їх виконання, виявив випадки зайвого навантаження студентів самостійними завданнями. Домагаючись рівномірного навантаження студентів протягом усього навчального року, факультети і кафедри розробили графіки самостійної роботи студентів, зі встановленими строками виконання домашніх завдань, розрахунково-графічних робіт і курсових проєктів. Завдяки прогресу, досягнутому в організації навчального процесу, студенти підходили до іспитів підготовленими за всіма досліджуваними курсами і дисциплінами³⁰⁵.

Кафедри йшли шляхом все більшої індивідуалізації та диференціації пропонувананих студентам завдань, прагнучи виключити можливість однаковості і копіювання в роботі. Лабораторні заняття доповнювалися екскурсіями на заводи міста³⁰⁶. Досвідчені фахівці-виробничники часто залучалися для читання лекцій й окремих виступів перед студентами³⁰⁷.

Навчальний процес було кінофіковано. Упродовж 1953/54 навчального року учні мали можливість ознайомитися з 73 фільмами найширшого тематичного спектру – від профільних й спеціальних («Керування завантаженням доменних печей», «Організація циклічної роботи у вугільному вибої», «Основи ливарного виробництва», «Шлакоосвіти», «Затвердіння виливків», «Порошкова металургія» й ін.) до загальноосвітніх («Геологічне минуле землі», «У глибинах моря», «У лісах Південної Америки»), спортивних («Майстри баскетболу», «Лижний спорт»), суспільно-політичних («В'єтнам, що бореться», «Радянська Білорусія»), спеціалізованих військових («Перевезення військ на залізничному транспорті», «Мортирна стрільнина», «Атака – підготовка оборони») і культурно-виховних («Малий театр і його майстри», «Народні таланти»)³⁰⁸.

Лабораторії інституту поповнювалися обладнанням, навчальними приладдя-ми, засобами наочності. Істотно збільшився фонд бібліотеки. З 17 тис. книг у 1946 р. він зріс до 46,5 тис. – у 1951 і до 118 тис. книг – у 1960 р. При цьому інститут продовжував відчувати гостру нестачу підручників і навчальних посібників з профілюючих дисциплін. У 1957/58 навчальному році бібліотека виписувала 249 найменувань вітчизняних журналів й 102 – закордонних. Створювалися каталоги й картотеки, було організовано 13 виставок до знаменних дат й 5 тематичних

³⁰⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 168, арк. 14.

³⁰⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 539, арк. 45.

³⁰⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 539, арк. 43.

³⁰⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 312, арк. 109.

Глава VI

виставок, 7 виставок, присвячених видатним вченим і письменникам³⁰⁹. Бібліотечну справу в інституті вів кваліфікований колектив працівників, очолюваний завідувачкою В. Г. Морозовою. У бібліотеці була добре поставлена інформаційна робота з урахуванням галузей наук, досліджуваних в інституті.

Адміністрацією інституту ясно усвідомлювалася необхідність якісних змін у технічній оснащеності навчання. «Важко говорити всерйоз про велику самостійну роботу студентів старших курсів, якщо немає у достатній кількості навіть такого елементарного устаткування, як секундоміри, арифмометри, нескладні макети, найпростіші рахункові машини й т. д. Нам здається, що настав, нарешті, час, коли всіма цими питаннями треба зайнятися по-справжньому. Все зростаючі вимоги до якості підготовки фахівців викликають невідкладну необхідність оснастити навчальний процес і у першу чергу викладання профільюючих дисциплін. Треба створювати типові профільні лабораторії, що мають електрифіковані макети цехів, генеральних планів заводів, транспорту й інших комунікацій; лабораторії, обладнані сучасними диспетчерськими установками та оргтехнікою; кабінети, оснащені, рахунковими машинами й т. п.», – вказувалося у статті викладачів металургійного факультету Л. М. Лібермана й К. О. Штеца, опублікованій у «Віснику вищої школи» у 1953 р.³¹⁰

Інститут мав досить розвинуту мережу навчальних технологічних і дослідницьких лабораторій. У 1951 р. діяли лабораторії фізики, хімії, технічного машинобудування, опору матеріалів, металургії, гірничої справи, електротехніки, хімічної технології, прокатної справи, металургійної техніки і спектрального аналізу та кабінети, в тому числі кабінети профільюючих кафедр з економіки і організації галузей промисловості.

Для поліпшення їх технічного оснащення робилося все можливе. Розвиток висококласних профільюючих лабораторій протягом десятиліть залишалися одним з пріоритетних завдань колективу і адміністрації інституту. Широко використовувалося устаткування, що надавалося підприємствами та науково-дослідними установами міста, активну участь у роботах з його модернізації брали студенти. Так, силами студентів-обчислювачів металургійного факультету Ю. В. Алексеєнко, В. І. Іванової, М. Є. Соколова й О. Ф. Котлярова було створено установки для визначення електропровідності жужільних розплавів, що започаткували впровадження у навчальний процес на металургійному факультеті вивчення засобів автоматичного контролю і підтримки температури розплавів шлаків (1963 р.). У створенні установок масового контролю поверхневого натягу розплавів шлаків брали участь студенти О. Г. Гончаров, І. В. Дятлов, М. Т. Рязанов, О. Ф. Котляров та ін.

³⁰⁹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 585, арк. 54 – 57; спр. 493, арк. 61.

³¹⁰ Штец К. А., Ліберман Л. М. Внести ясність в направленність підготовки інженеро-економістів // Вестник высшей школы. – 1953. – № 11. – С. 32.

У 1955 р. було введено у дію лабораторію гірничої справи, для якої було придбано макети розробки вугільних пластів, 37 діючих зразків устаткування – гірничий комбайн, проходочні машини, компресори, насоси, врубовочна машина та ін.³¹¹. У середині 1950-х рр. почалося оснащення лабораторій обчислювальною технікою.

Остаточно сформувалися спрямованість і зміст навчального процесу в ХІЕІ як галузевому вищому навчальному закладі підготовки фахівців з економіки й організації виробництва для галузей важкої промисловості.

«Професія інженера-економіста має своє глибоке коріння у сучасному виробництві, оскільки саме економічне мислення є необхідною частиною інженерного мислення, – їх не можна розглядати у відриві одне від одного. Працівникові виробництва, що вирішує технічне завдання, раз у раз необхідно давати відповідну оцінку, розрахункову, тобто економічну основу цього завдання. Мислення завжди варіантне, вибіркове, і людина у процесі господарської діяльності змушена робити найкращий відбір. При цьому, переходячи від одного варіанта до іншого, вона нібито рухається по колу, що звучується, поки не зупиниться на кращому варіанті. Можуть сказати, що наукове знання техніки підкаже найкращий вибір. Що ж повинно слугувати критерієм? Те, що легше всього у технічному відношенні? Але буває й так, що у ході експлуатації результат виходить зовсім не той, котрого чекали. Виходить, у встановленні оціночної, розрахункової основи технічних рішень, усього ходу технічного процесу провідне слово має належати інженеру-економісту, працівнику, який володіє необхідною сумою теоретичних і конкретних економічних знань.

А щоб застосовувати їх кваліфіковано та вміло, він повинен знати і технологію даного виробництва», – так визначав сутність і завдання підготовки фахівця у ХІЕІ його ректор Ф. Ф. Тесленко-Пономаренко³¹².

Традиційно велику увагу приділялося введенню у навчальні курси актуальної проблематики, пов'язаної зі зростанням значення прибутку, організації заводського й внутрішньозаводського господарського розрахунку.

Досвід співробітництва з підприємствами нагально висував завдання коригування навчальних планів та загального напрямку навчального процесу (*див. діаграму 7 на кольоровій вкладки*). Впровадження госпрозрахункових відносин і використання більш гнучких і ефективних форм організації виробництва вели до ускладнення виробничого й фінансового обліку, збільшення його трудомісткості. Не маючи можливості збільшувати чисельність зайнятого у цій сфері персоналу, підприємства Харкова ще з кінця 40-х – початку 50-х рр. активно йшли шляхом усе більш широкого використання методів механізованого обліку та складної обчислювальної техніки. Однак його введення само по собі було вкрай складним організаційним, методологічним і технічним завданням. Заводи відчували гостру потребу у підготовлених фахівцях такого профілю, у розроблених методиках впровадження нових форм обліку на виробництві.

³¹¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 401, арк. 5 – 6, спр. 793, арк. 7.

³¹² Тесленко-Пономаренко Ф. Ф. Экономист и жизнь. Некоторые вопросы инженерно-экономического образования // Правда Украины. – 1966. – 21 января.

Глава VI

І в цьому випадку свої надії промисловці покладали насамперед на ХІЕІ.

«Мене дивує позиція Інженерно-економічного інституту з питань механізації обліку. Я думав, що після постанови уряду Інженерно-економічний інститут розгорне роботу з механізації обліку не тільки для своїх студентів, але й візьме участь у науково-творчій діяльності разом з нами, працівниками заводів, діючих підприємств.

Мало того, що вони нічого не роблять, вони згорнули роботу у себе в інституті. Ви не готуєте у себе працівників. Як же ці працівники будуть обчислювати? На рахівницях або на арифмометрі? Не можна, щоб у такому місті, як Харків, що має такі славні традиції, щоб у Інженерно-економічному інституті не читалася механізація обліку, щоб не вчити цьому студентів, а псувати – привчати до рахівниць. Там є спеціальний курс про те, як працювати на рахівницях; демонструють рахівниці й показують як працювати. А курсу механізації обліку немає в інституті. Я вважаю це ганебним, неправильним, що йде в розріз із постановами уряду... Цю неправильну позицію цього року треба виправити...», – з роздратуванням зауважував начальник цеху механізації обліку заводу транспортного машинобудування Бухін на міській партійно-технічній конференції 9 травня 1950 р. і підбивав підсумок: «Я прихильник створення великої машинолічильної станції на кожному підприємстві окремо і треба такі станції організувати»³¹³.

Інститут дійсно мав фахівців у цій області. Ще у 20-ті рр. проблеми механізації обліку спеціально вивчав у ході відряджень у Німеччину О. Г. Ліберман, що керував першою в СРСР лабораторією лічильно-аналітичних машин типу САМ, а у 30-х рр. став організатором першої в СРСР станції машинного обліку на харківському машинобудівному заводі «Серп і Молот». До вирішення пов'язаних з даною проблематикою питань залучалися фахівці кафедри математики, насамперед С. Н. Воловельська. Талановита вчена, учениця видного представника харківської математичної школи проф. А. К. Сушкевича (1889 – 1961), С. Н. Воловельська переважну увагу приділяла вивченню теоретичних основ кібернетики в економічних дослідженнях. Однак розвиткові цих починань не сприяла як сформована у країні політична обстановка, так і стан матеріальної бази інституту та зайвий консерватизм частини його керівництва.

Лише у 1955 р. було організовано кабінет кафедри бухгалтерського обліку, оснащений, поряд з арифмометрами, підсумовуючими електричними машинами СДУ-138³¹⁴. У 1957 р. до них було додано обчислювальні машини «Рейнметал» КЕЛ-2, АЕС-ВЕ-33 і обчислювальні машинами ВК-1³¹⁵. Роботи на власне електронно-обчислювальних машинах вчені інституту одержали можливість почати у 1959 р., спочатку – у створеній разом з інститутом «Діпросталь» лабораторії, а з 1960 р. – у власному обчислювальному центрі.

³¹³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 185, арк. 81.

³¹⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 401, арк. 7.

³¹⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 493, арк. 4.

До 1959 р. в інституті читався лише один факультативний курс «Рахункова техніка й механізація обліку». Одночасно з іншими вищими навчальними закладами економічного профілю, у 1959 р. в навчальні плани ХІЕІ було введено курси математичних методів планування з новою обчислювальною технікою, основ електроніки і автоматизації технічних процесів. Нові розділи про математичні методи у плануванні та застосування кібернетики для управління виробництвом активно вводили у свої лекційні курси вчені кафедри економіки і організації машинобудівного виробництва. Тоді ж для студентів п'ятих курсів всіх спеціальностей викладачами кафедри фізики і математики було почато читання спецкурсу «Математичні методи в економіці». Учні одержали можливість ознайомитися з економічним тлумаченням основних понять вищої математики, з принципами математичної обробки результатів спостережень, номографією, теорією кореляцій³¹⁶. Викладачі кафедри вищої математики в усіх лекціях і практичних заняттях намагалися погоджувати матеріал, що викладався, з прикладами з економіки.

У 1960 р. методи математичного аналізу виробничих процесів починають систематично викладатися у лекціях з усіх профілюючих дисциплін. Інститут приступив до підготовки фахівців з нової спеціальності «Механізація обліку та обчислювальних робіт»³¹⁷.

Ясно усвідомлюючи, що успішно розвивати навчальний процес на новому напрямку можна лише спираючись на розгорнуту в цій області науково-дослідну роботу, у 1958 р. інститут виступив з ініціативою створення науково-дослідної лабораторії з вивчення застосування ЕОМ для управління виробництвом – керівництво ХІЕІ посилялося на досвід промислових компаній США і, зокрема, компанії «Дженерал Електрик». Передбачалося, що лабораторію буде оснащено сучасною універсальною лічильно-обчислювальною електронною цифровою машиною М-2³¹⁸.

Ініціативу інституту не було реалізовано у повному обсязі. Але в остаточному підсумку ХІЕІ виправдав очікування промисловості регіону. Широко організовані курси лекцій, заняття, семінари для працівників Харківського раднаргоспу, персоналу промислових підприємств, науково-дослідних і проектних інститутів з питань застосування математичних методів у народногосподарському плануванні й наукових пошуках допомогли економістам регіону швидко опанувати нові для них методи роботи. Особливо високу оцінку одержували «глибоко теоретично розроблені, змістовні і дохідливо викладені» заняття, що проводила С. Н. Воловельська³¹⁹.

Математичні методи все більш широко починають використовуватися в науковій праці вчених інституту, вводяться в курсове і дипломне проектування.

³¹⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 539, арк. 31 – 32, 41 – 42.

³¹⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 634, арк. 5.

³¹⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 577, арк. 45 – 46.

³¹⁹ Архів ХНЕУ, опис архивних особистих справ професорів і викладачів, справа С. Н. Воловельської, арк. 54.

Глава VI

Зокрема, у 1955 р. окремі роботи у цій області – економічний аналіз за допомогою методів парної кореляції – проводилися кафедрою економіки і організації машинобудівного виробництва, у 1960 р. економіко-математичні методи було широко застосовано вченими кафедри економіки і організації металургійного виробництва у роботах, що стосувались автоматизації управління виробництвом на заводі «Запоріжсталь»³²⁰.

У другій половині десятиліття перетерпіли значних змін навчальні плани і програми інституту. Державна промислова політика продовжувала підсилювати акценти на інтенсивних факторах економічного розвитку. XX і XXI з'їзди правлячої партії (1956 і 1959 рр.) в ухвалених рішеннях орієнтували народне господарство країни на використання результатів науково-технічного прогресу, необхідність підвищення технічного рівня виробництва, поліпшення організації та нормування праці, підвищення її продуктивності. Як й у попереднє десятиліття, особливу увагу зверталось на більш ефективне використання виробничих потужностей, підвищення якості продукції, зниження її собівартості, ощадливе використання ресурсів, впровадження господарського розрахунку.

Складання нових навчальних програм, проведене кафедрами інституту, було спрямовано на більш глибоке висвітлення у лекційних курсах питань застосування нової техніки й технології, вивчення нових і раціональних методів роботи. Знов розроблених програм було більше 20. Значно зменшилося дублювання суміжних дисциплін, було уточнено послідовність викладу матеріалу, другорядні питання виносилися для самостійного вивчення за підручниками. Було введено нові теми. Так, у програмі з технології машинобудування з'явився новий розділ про синтетичні матеріали і пластмаси, у програмі з технічного нормування – змінено виклад методики встановлення комплексних норм у зв'язку з переходом гірничої промисловості на скорочений робочий день та нову систему оплати праці й т. ін. Програми всіх дисциплін тісно пов'язувалися із завданнями поточної господарської практики, зокрема, з прийнятим у 1959 р. семирічним планом розвитку народного господарства.

Переробка програм і пов'язана із цим перебудова всієї системи навчання супроводжувалися поліпшенням методичної роботи. Питання методики викладання розглядалися на утворених у 1966 р. радах факультетів, на міжкафедральних і загальноінститутських методичних нарадах і конференціях. У 1957/58 навчальному році було проведено теоретичну конференцію з вивчення досвіду лекційної роботи.

³²⁰ Олейник С. У., Макарова Г. М., Коломиец Р. А., Спесивцева В. Д. Научные исследования ХИЭИ в области машиностроения // Экономика и организация промышленного производства. – Вып. 5. – 1969. – С. 5; Штец К. А., Самет И. М., Чесак В. Н. Вклад ученых ХИЭИ в экономику и организацию металлургического производства // Экономика и организация промышленного производства. – Вып. 5. – 1969. – С. 107.

Однак чи не найбільш складною проблемою, що постала перед керівництвом інституту вже на початку 1950-х рр., було збільшення площі навчальних корпусів ХІЕІ.

Зворотним боком швидкого зростання чисельності контингенту студентів було становище, яке все більше погіршувалося, із забезпеченістю інституту навчальними площами. Ще в 1952 р. було відзначено, що кількість студентів зростає у 3 рази порівняно із площею приміщень, що вводилися у дію³²¹, незважаючи на те, що й по завершенні відбудовного періоду ситуація тут вже була аж ніяк не блискучою. У корпусі, де у 1949/50 навчальному році навчалося 700 чоловік, у 1953/54 навчальному році навчалися вже 1800³²². Загальний показник забезпеченості навчальною площею досяг вкрай незадовільного показника – 2,5 кв. м на людину. В цей час під навчальні аудиторії було зайнято 760, лабораторії – 670, кабінети – 910, бібліотеку й читальний зал – 230, фізкультурний зал – 240, актовий зал – 325, адміністративно-господарські приміщення – 335, гардероб – 240 кв. м³²³.

На початку 50-х рр. інститут почав будівництво ще одного навчального корпусу і гуртожитку для студентів. Незважаючи на те, що частина нового навчального корпусу площею 434 м² вдалося ввести у дію вже у січні 1952 р., що збільшило загальну площу будинку з 1900 до 2334 м², у 1951/52 навчальному році інститут вимушено перейшов на двозмінний графік проведення занять. У 1953/54 навчальному році було введено в експлуатацію ще одну частину споруджуваного корпусу площею 835 м². У 1956/57 навчальному році загальна площа приміщень інституту склала 3710 м². Збільшившись більш ніж у два рази у порівнянні з першим післявоєнним п'ятиріччям, вона так само не задовольняла зростаючих потреб інституту. Багато сил у директора інституту відняла боротьба за виділення засобів на будівництво гуртожитку, що у 1954 р. було законсервоване. Ф. Ф. Тесленко-Пономаренко домогся скасування цього рішення, зібравши дані про те, що у більшій частині студентів, що бідують у гуртожитку, батьки загинули на фронті³²⁴.

Зовсім недостатньою була пропускна здатність лабораторій. У лабораторії фізики, що розміщала в приміщенні площею лише 37,2 м², проходили практикум 500 студентів першого курсу, які у 1953/54 навчальному році виконали 12500 людино-годин робіт. Ще більше – 900 чоловік – обслуговувала невелика хімічна лабораторія. Всі лабораторії працювали з 8 години ранку до 10 вечора. Крім практичних занять і лабораторних робіт, у кабінетах і лабораторіях змушено проводилися лекційні заняття, що особливо несприятливо відбивалося на самостійній

³²¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 216, арк. 34.

³²² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 312, арк. 32.

³²³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 219, арк. 4; спр. 321, арк. 4; спр. 405, арк. 2.

³²⁴ Тимченко Н. С. Когда слово «впервые» становится привычным: Тесленко-Пономаренко Феодосий Федотович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред. В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой. – Х., 2004. – С. 537.

Глава VI

роботі студентів, особливо на виконанні самостійних і курсових робіт, проведенні науково-дослідної роботи. Різного роду заходи щодо «удосконалювання» методики лабораторних робіт і семінарських занять, пов'язані з незадовільною ємністю лабораторій, була змушена проводити більшість кафедр інституту³²⁵. Частину лабораторних робіт доводилося переносити у лабораторії Харківського державного університету і Політехнічного інституту. Переборювати виникаючі проблеми допомагали угоди про соціалістичну співдружність з підприємствами, які охоче йшли на організацію занять і лабораторних робіт безпосередньо на виробництві, надавали інституту різні матеріали й устаткування. Не нестача коштів, а систематичне невиконання замовлень інституту міністерствами призводило до того, що лабораторії ХІЕІ вимушено використовували велику кількість некомплектних, різнопланових і нерідко застарілих приладів й установок³²⁶.

Найнегативнішим чином на розвиткові інституту позначалася неможливість вчасно та у достатньому обсязі створити лабораторії обчислювальної техніки і навчальну машинолічильну станцію – до початку 1960-х рр. інститут міг проводити заняття лише з вивчення так званої «малої механізації обліку».

Менш ніж 90 місць і 93 м² площі, при контингенті у 2243 студенти й 120 тис. книговидач у 1955 р. мав читальний зал бібліотеки. Не було спеціальних приміщень для викладачів. Зовсім незадовільно було забезпечено навчальний процес на кафедрі фізвиховання – інституту доводилося припускатися дорогої і незручної оренди спортзалів інших вузів і спортивних товариств. Високі результати, яких домагався колектив кафедри й студенти в умовах, що складалися, дивують.

Наведені дані можуть дати лише деяке уявлення про ті труднощі, з якими доводилося стикатися колективу ХІЕІ у післявоєнні десятиріччя. Зусилля з подальшого поліпшення навчального процесу робіт упиралися тепер в обмеженість навчальних площ³²⁷. І після проведених будівельних і реконструкційних робіт інститут продовжував відчувати дефіцит приміщень, а розроблений проект забудови території й створення єдиного комплексу будинків ХІЕІ не було реалізовано.

Можливості змінити ситуацію не було. Постійно збільшуючи планові завдання щодо зростання контингенту студентів ХІЕІ, Міністерство вищої освіти ігнорувало питання розвитку його матеріальної бази – відзначала дирекція інституту³²⁸. Багатомільйонний економічний ефект, принесений інститутом народному господарству країни, не знаходив належної оцінки.

Від початку участь студентів у дослідженнях кафедр розглядалася адміністрацією інституту як потужний засіб для підвищення рівня знань і якості підготовки фахівців, як одна з ключових умов реалізації тих довгострокових переваг, які

³²⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 539, арк. 22 – 23.

³²⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 356, арк. 102.

³²⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 312, арк. 32.

³²⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 312, арк. 106.

давало ХІЕІ розгортання наукової роботи. Потужний імпульс розвитку студентської науки надавали спільно реалізовані групами вчених і фахівців підприємств госпдоговірні проекти³²⁹.

У жовтні 1948 р. інститут звернувся до підприємств – баз виробничої практики – з проханням викласти свої побажання щодо одержання допомоги від студентів та професорсько-викладацького складу під час практики й швидко одержав відповідні пропозиції³³⁰. Вже у 1950 р. курсове проектування було побудовано переважно на розрахункових даних, що збиралися студентами під час виробничої практики³³¹. Надалі одержала розвиток практика цілеспрямованого узгодження тем курсових і дипломних проектів з заводами, фабриками, шахтами, де проходили практику учні. Тематика дипломних робіт студентів спрямовувалась на вирішення актуальних завдань виробництва, краще використання його резервів, узагальнення та поширення досвіду його ефективної організації. До керівництва практикою стали ширше залучатися технічні фахівці, економісти і адміністратори підприємств. Вони ж залучалися до рецензування дипломних проектів.

Поряд зі згадуваними вище, у 1950 – 1951 рр. одержали високу оцінку підприємств і принесли вагомий економічний ефект дипломні проекти студентів машинобудівного факультету за темами: «Вивчення й впровадження передового досвіду за методом інженера Ф. Ковальова» (студенти Свердлов, Золотарьов, Шапіро, Кутузян), виконаними на матеріалах заводів «Серп і Молот», «Світло шахтаря», ХЕМЗ ім. Сталіна; «Використання резервів цеху на основі передових техніко-економічних нормативів» (Кульпис, Сегал) на заводі маркшейдерських інструментів; проекти поліпшення оперативного-календарного планування, організації потоку на предметно-замкнених ділянках цехів ХЕМЗ ім. Сталіна та заводу «Світло шахтаря» (Апанесюк, Кузнецов); переводу на господарський розрахунок цехів заводу «Тракторозапчастина» (Пилипенко, Воропаєва, Пітковська) та ін. Остання робота була оцінена керівниками проекту та адміністрацією заводу як особливо вдала. А студенти Кривобокий і Куклинська, спроектувавши докорінну зміну організації складського господарства, оперативного планування і матеріального постачання заводу «Тракторозапчастина», самі взяли активну участь у реалізації проекту³³².

На металургійному факультеті виконувалися дипломні проекти на такі теми, як «Резерви збільшення випуску продукції на металургійних заводах», «Визначення економічної ефективності роботи мартенівських печей на динасових заводах»,

³²⁹Тесленко Ф. Ф. Кафедры втуза – помощь промышленности // Вестник высшей школы. – 1949. – № 5. – С. 42.

³³⁰Там же.

³³¹Тесленко Ф. Ф. Выше качество подготовки специалистов // Красное Знамя. – 1950. – 28 марта.

³³²Ліберман О. Г. Дипломне проектування тісніше пов'язувати з практикою // Соціалістична Харківщина. – 1951. – 10 жовтня.

Глава VI

«Резерви збільшення оборотності обігових коштів на металургійних підприємствах». Студент хімічного факультету Дворниченко, детально вивчивши виробничі можливості суперфосфатного цеху одного з хімічних заводів, запропонував раціональну організацію виробничого процесу з переходом на роботу за двозмінним графіком³³³. Гідною спеціальної премії Міністерства вищої освіти було визнано студентку економічного факультету Лактіонову. На основі аналізу звітних даних підприємства вона виявила велику суму обігових коштів, що мала бути вивільненою³³⁴.

Високу оцінку фахівців-виробничників одержувала технічна підготовка студентів – знання верстатів, устаткування, технології і організації виробництва у цілому. «Чудові інженери будуть. Це з усього видно», – констатував заслужений робітник-стахановець Некрасов, який брав участь у відкритому захисті дипломних проєктів на заводі «Світло шахтаря»³³⁵.

Надалі курс на зв'язок студентської виробничої практики з реальними завданнями виробництва та на реалізовуваність результатів курсового і дипломного проєктування підсилювався³³⁶. Кафедри, у першу чергу кафедра економіки і організації машинобудівного виробництва, послідовно прагнули зробити виробничу практику більш активною, насичити її самостійною творчою роботою студентів, і звести до мінімуму завдання, що потребували пасивного ознайомлення і опису, якими, на жаль, бували затверджені міністерством програми³³⁷.

З урахуванням вимог промисловості тематика дипломних проєктів постійно поновлювалася. У 1957 р. студенти машинобудівного факультету виконали реальні проєкти зі збільшення виробничої потужності пресового цеху ХТЗ, а на Харківському вагонобудівному заводі виконали роботу «Застосування методів статистики для планування обліку запасних частин». У 1960 р. низку реальних курсових проєктів було виконано на харківському заводі «Червоний Жовтень», заводі ім. Малишева, Кременчуцьких автомобільному та заводі дорожніх машин.

У 1960 р. було відзначено роботу, виконану групою студентів-дипломників на Харківському електромеханічному заводі. Студенти виконали дослідницькі проєктні роботи з метою організації дослідно-показового цеху М-3. Було охоплене широке коло питань, що стосувалися як розгортання власне виробничих можливостей цеху, так і вироблення робочих графіків і нормативів³³⁸.

³³³ Штець К. О. Самостійна робота студентів // Соціалістична Харківщина. – 1951. – 30 березня.

³³⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 185, арк. 107.

³³⁵ Ліberman О. Г. Дипломне проєктування тісніше пов'язувати з практикою // Соціалістична Харківщина. – 1951. – 10 жовтня.

³³⁶ Макарова Г. Практика майбутніх інженерів // Соціалістична Харківщина. – 1953. – 30 червня.

³³⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 310, арк. 30.

³³⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 634, арк. 10.

До кінця десятиліття, як загальне правило, всі курсові проекти з технологічних та економічних дисциплін передбачали вирішення конкретних господарських завдань. У 1958 – 1960 рр. 90 – 96% студентів (проти 23,5% у 1950 – 1957 рр.), проходячи виробничу практику, працювали безпосередньо на робочих місцях, а не обмежувалися простим ознайомленням з виробництвом. Ширше застосовувалися екскурсії на підприємства, бесіди про економічні показники роботи заводів і цехів. Було збільшено строки тривалості практики: техніко-економічної – з 2 до 2,5, переддипломної – з 2 до 3 місяців. У 1959/60 навчальному році практику пройшли 999 чоловік, у тому числі ознайомлювальну для студентів других курсів – 188, технологічну для третіх курсів – 163, техніко-економічну для четвертих курсів – 274, переддипломну для п'ятих курсів – 374 особи³³⁹.

Заміщуючи посади інженерів-економістів, студенти брали участь у складанні цехових промфінпланів на машинобудівних, хімічних і металургійних заводах. У гірничій промисловості, виконуючи обов'язки плановиків-економістів і інженерів з організації праці та зарплати, вони брали участь у складанні кварталних планів з виробництва продукції та зниження її собівартості. Часто під час проходження практики студенти надавали дійову допомогу підприємствам. Провівши хронометрування робіт у механічних цехах заводів ХЕМЗ і заводу ім. Малишева, студенти розробили заходи щодо переходу на 7-годинний робочий день і нові тарифні ставки³⁴⁰.

Згадує В. П. Москаленко, випускник ХІЕІ 1958 р.: «Переддипломну практику проходив на гіганті сільськогосподарського машинобудування країни – Харківському тракторному заводі. У той час, відзначу, практики були дуже конкретні, дипломні проекти – теж. Наші викладачі любили відвідувати підприємства, їх цехи, вивчали конкретну економіку. Керівником мого дипломного проекту був Овсій Григорович Ліберман, відомий у той час у країні економіст, доктор економічних наук, професор. Він їздив на ХТЗ трамваем. Трясся 1,5 години. Туди він відвіз і нас, трьох студентів, і представив начальникові планового відділу Давиду Романовичу Маневичу, теж відомому у країні економісту. Удвох вони дали нам завдання – виконати дипломний проект «Переведення пресового цеху ХТЗ на роботу за графіком». Це був найбільший цех з величезним парком устаткування. У ньому працювало півтори тисячі чоловік.

Однак цех частенько лихоманило і з цієї причини зупинявся весь конвеєр зі зборки тракторів. Не знаю, наскільки сподівалися вони на наш внесок, але завдання нас надихнуло. Мене призначили старшим групи. І ми, у буквальному значенні, не виходили з цеху. Зробили незліченну кількість розрахунків за допомогою арифмометрів і логарифмічних лінійок. На жаль, іншої техніки, яка є сьогодні, тоді не було. Вечорами вивчали всю наявну літературу. Бачачи нашу спритність, майстри,

³³⁹ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 586, арк. 5 – 6; спр. 268, арк. 16.

³⁴⁰ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 539, арк. 51.

Глава VI

планувальники, диспетчери, керівництво цеху охоче розбирали разом з нами ситуацію, що склалася, давали практичні поради. У результаті народився конкретний дипломний проект, що на технічній нараді у начальника цеху (за нашої участі й участю О. Г. Лібермана та Д. Р. Маневича) було прийнято, після детального обговорення, до впровадження. Наш проект, як ми цікавилися, працював. До речі, його захист в інституті пройшов на «ура». Пам'ятаю, викладачі розібрали його вроздріб і кожний з них сховав у свій стіл ту частину, яка його зацікавила»³⁴¹.

Плідною виявилася така організація студентської практичної і наукової роботи, як громадські бюро техніко-економічного аналізу, у яких студенти залучалися до виконання досить відповідальних завдань. Група студентів за дорученнями управління машинобудування Харківського раднаргоспу провела вивчення завантаження устаткування низки цехів ХТЗ, заводів «Серп і Молот», верстатобудівного³⁴².

У цілому зміни в організації навчального процесу давали позитивні результати, помітно позначаючись на успішності студентів. У 1950 – 1960 рр. понад 98% всіх студентів успішно займалися протягом навчального року, одержуючи на екзаменаційних сесіях від 75 до 80% гарних і відмінних оцінок³⁴³.

У 1948 р. було створено студентське наукове товариство (СНТ), першим науковим керівником якого став професор О. А. Александров. У 1948/49 навчальному році у складі СНТ діяло 13 гуртків, участь у роботі яких приймало 298 чоловік, відбулося три студентські наукові конференції, було видано два збірника наукових праць. У 1949/50 навчальному році в СНТ працювало 16 гуртків за участю 432 студентів. Багато хто з них розробку своїх наукових тем вів на конкретних матеріалах діяльності промислових підприємств. На загальноміському огляді студентських наукових праць того ж року взяло участь 219 чоловік. За підсумками огляду інститут посів друге місце, а студентське наукове товариство було нагороджене почесною грамотою ЦК ВЛКСМ³⁴⁴.

У 1954 р. було створено факультетські організації студентського наукового товариства. Активність роботи студентських наукових гуртків підвищувалася. Відповідно до прийнятого 25 вересня 1953 р. рішення, Рада інституту визнала за необхідне залучати наукові гуртки до виконання планової науково-дослідної роботи кафедр. Тематичну спрямованість їх роботи було узгоджено з вирішенням практичних завдань, що впливали з досліджень кафедр, що проводилися у рамках договорів з промисловими підприємствами³⁴⁵. Цей підхід себе повністю виправдав³⁴⁶.

³⁴¹ Москаленко В. П. Экономические новации: поиск и внедрение. – Сумы: Довкілля, 2004. – С. 45 – 46.

³⁴² Кононенко В. В. Будем крепить наши связи // Красное Знамя. – 1963. – 17 ноября.

³⁴³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 493, арк. 54.

³⁴⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 85, арк. 140-145; спр. 20, арк. 108.

³⁴⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 218, арк. 71.

³⁴⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 539, арк. 69.

При кафедрі економіки і організації машинобудівної промисловості існувало студентське економічне бюро. Воно вирішувало завдання визначення шляхів збільшення потужності пресового цеху Харківського вагонобудівного заводу (студенти Москаленко, Пижевський, Балакірева), організації праці і технічного нормування на даному підприємстві (студенти Рибка й Федоренко). Під керівництвом кафедр гірничого і хімічного факультетів студенти п'ятих курсів проводили дослідження за темами «Економічний аналіз видобутку вугілля на шахті ім. Абакумова тресту «Рудченковугілля» (Л. Ткаченко), «Шляхи освоєння проектної потужності шахти 3-біс тресту «Кадіїввугілля» (Мирсанов), «Техніко-економічна доцільність переводу на газоподібне паливо сушильної установки Добровільської ЦЗФ» (А. Трипільський), «Дослідження розплавлених баратів методами електрорушійних сил (у плані магнітного очищення води)» (Клюквіна і Дурманова) й ін. У дослідженнях кафедр металургійного факультету брали участь 25 студентів, які обробили понад 3 тисяч паспортів плавок і теплових карт, вели розрахунки техніко-економічної ефективності автоматичної диспетчеризації³⁴⁷.

На кафедрі технології машинобудування у різні роки цікаві роботи виконували студенти Л. Фатюха і В. Бабич – в області дослідження стійкості металорізального інструменту (керамічні і мінерало-керамічні різці), І. Алдохін – створення потокової лінії виготовлення заготовки вінця маховика дизеля СМД-14 у ковальському цеху заводу «Серп і молот», Курілкина – застосування струмів високої частоти. Активну участь у дослідженнях брали студенти з закордонних країн, серед них: С. Птачек (Польща) – його роботи двічі відзначалися преміями на міських оглядах; Такач (Угорщина), Олшар, Пуцизна, Шебек (Чехословачина), Шоу Юнь Хуа і Лю І Юань (КНР). Результати багатьох студентських наукових досліджень приймалися до впровадження у виробництво³⁴⁸.

Послідовно здійснюваний адміністрацією інституту курс на зв'язок науково-дослідної роботи та навчально-виховного процесу з практикою господарювання у 50-ті рр. одержав подальший розвиток. Під егідою керованого В. В. Кононенко студентського наукового товариства щороку проводили дослідження 500 – 700 чоловік. Для підвищення якості і наукового рівня робіт практикувалося їх попереднє обговорення на підприємствах за участю заводських фахівців³⁴⁹. Підсумки роботи СНТ щорічно підводили на двох наукових конференціях. За десятиліття у 3,5 разу збільшилася кількість наукових доповідей, заслуханих на загальноінститутських конференціях. Більш ніж у два рази зросла кількість робіт, представлених на міський огляд, значно збільшилася кількість робіт, відзначених грамотами і преміями. Їх тематика ілюструється XVI конференцією, що проходила у березні 1955 р., де було заслухано 42 доповіді. Серед них найбільший інтерес виклика-

³⁴⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 539, арк. 70 – 71; спр. 493, арк. 40 – 41 и др.

³⁴⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 539, арк. 70-71; спр. 493, арк. 40-41.

³⁴⁹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 539, арк. 70.

Глава VI

ли доповіді студентів п'ятих курсів: Є. С. Кулик «Планування виробництва запасних частин на ХТЗ», В. І. Бублика «Організація потокової лінії у цеху № 3 ХТЗ», М. А. Рождественської «Резерви збільшення виробничих потужностей доменних печей», О. П. Степанова «Шляхи ефективного використання виробничих потужностей мартенівського цеху».

Очевидним фактом був позитивний вплив діяльності СНТ на успішність студентів, поліпшення якості курсового та дипломного проектування, на придбання ними навичок самостійної творчої діяльності. Наукові дослідження були гарною школою підготовки науково-педагогічних кадрів. У гуртках СНТ починало свій творчий шлях багато заслужених і відомих згодом викладачів та вчених інституту – А. М. Золотарьов, В. Б. Сивий, С. Ф. Ткаченко, Р. І. Мартиненко, Л. Фатюха й ін. Творчі навички науково-дослідної роботи були цінними для заступника голови Держкомітету цін при Раді Міністрів СРСР О. О. Кошути, директора Інституту планування і нормативів Держплану УРСР О. С. Ємельянова і багатьох інших.

Чудовим прикладом може служити творчий шлях В. П. Москаленка, активного учасника СНТ, який у 1958 р. відмінно закінчив ХІЕІ і поряд з роботою на Сумському НПО ім. М. В. Фрунзе присвятив себе плідній викладацькій й науковій діяльності, прагненням до якої він «занедужав» ще зі студентської лави. Прийшовши на виробництво, В. П. Москаленко відразу ж почав займатися науково-дослідними розробками з проблем економіки підприємства, викладати економіку у середньому і вищому навчальних закладах. Під його керівництвом вперше в країні було розроблено та впроваджено комплексну систему управління ефективністю виробництва, функціонально-цільову систему управління підприємством, проведено резонансні економічні експерименти всесоюзного значення – з переведу підприємств на самофінансування та з впровадження орендних відносин на великому підприємстві. У 1980 – 1990-тих рр. В. П. Москаленко розробив теорію побудови єдиного фінансово-економічного механізму підприємства в умовах ринкового середовища та запропонував напрямки його реформування. Володимир Москаленко зумів, без відриву від рішення економічних проблем підприємства, захистити кандидатську, а потім і докторську дисертації. За плідну викладацьку роботу йому було присвоєне звання професора. Загальні збори Академії економічних наук України обрало його дійсним членом-академіком; він – заслужений економіст України. За розробку нових принципів господарювання йому та ще десяти фахівцям об'єднання присуджено Державну премію СРСР, працю вченого-практика відзначено державними нагородами – орденами Трудового Червоного Прапора, Дружби народів, Жовтневої Революції.

І нині професор Москаленко приділяє велику увагу підготовці молодих наукових кадрів та фахівців високої кваліфікації.³⁵⁰

³⁵⁰ Москаленко В. П. Экономические новации: поиск и внедрение.– Сумы, 2004.– С. 4 – 5.

З подякою згадуючи роки навчання у рідному інституті, В. П. Москаленко згадує: «У ті часи вузівські викладачі були суворі, але справедливі. З великою вдячністю згадую деканів нашого факультету Саву Андрійовича Злуніцина, а потім Віктора Васильовича Кононенко, корифея економічної думки, доктора економічних наук, професора Овсія Григоровича Лібермана, доцентів, кандидатів наук Станіслава Ульяновича Олійника, Галину Михайлівну Макарову, Анатолія Миколайовича Золотарьова. Технічні дисципліни нам читали фахівці, що перейшли з виробництва, з більшим досвідом роботи, Федір Павлович Аврамов і Микола Андрійович Михайленко. Тоді працював викладачем, а зараз професор, доктор економічних наук, мій добрий товариш Василь Іванович Ключко. Усіх називати не буду, але одне скажу, що серед професорсько-викладацького складу, що мене вчив уму-розуму, не можу назвати жодного, який би ставився предвзято і не цінував за знаннями»³⁵¹.

Чи варто дивуватися, що, як відзначала кафедра економіки і організації металургійного виробництва, мала місце низка випадків, коли інженери-економісти які щойно закінчили інститут, відразу ж по приїзді на заводи або через короткий час їхньої роботи на посадах інженерів-економістів з планування і організації виробництва, призначалися начальниками відділів організації праці, начальниками планових відділів, старшими інженерами-нормувальниками найбільших цехів, і при цьому, за оцінкою підприємств, виявлялися цілком відповідним своєму призначенню, а міністерства постійно збільшували розміри заявок на підготовку фахівців інженерно-економічного профілю, що їх випускав ХІЕІ³⁵².

Основними формами виховної роботи у ті роки були традиційні для радянського періоду участь у загальнонаціональних святах і кампаніях, виборчих кампаніях, художній самодіяльності й таке популярне у ті роки трудове виховання.

Відомим став похід групи лижників-агітаторів, що пройшла під час агітаційної кампанії за виборів до Верховної Ради СРСР, у хуртовину й мороз, більше 200 км по селах Золочівського району³⁵³. Перехідного прапора обкому комсомолу було визнано гідною бригаду студентів-цілінників, що працювала у Казахстані³⁵⁴.

Велике значення для виховання студентів мали зустрічі з відомими та шанованими суспільством людьми – вченими, письменниками, учасниками Великої Вітчизняної війни, передовиками виробництва. Запам'яталися учням зустрічі з видатними українськими письменниками Максимом Фадейовичем Рильськом, Степаном Івановичем Олійником, Михайлом Опанасовичем Стельмахом.

³⁵¹ Москаленко В. П. Экономические новации: поиск и внедрение. – Сумы, 2004. – С. 44.

У так високо оцінених роботах В. П. Москаленка брала участь велика група його колег і соратників – випускників ХІЕІ, співпрацівників Сумського НВО ім. М. В. Фрунзе.

³⁵² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 218, арк. 20.

³⁵³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 120, арк. 64.

³⁵⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 539, арк. 65.

Глава VI

Самі студенти активно займалися мистецтвом. У 1955 р. інститут підготував і показав у театрі Російської драми п'єсу «Яблунева гілка»³⁵⁵.

З 1955/56 навчального року, коли значно збільшилася кількість студентів із закордонних країн, поширення одержали вечори дружби, зокрема, радянсько-китайські і радянсько-чехословацькі. Як правило, вечори завершувалися концертами художньої самодіяльності.

З 1950 р. двічі на місяць виходила загальноінститутська газета «За кадри» (з 1958 р. – «Інженер-економіст»), крім неї випускалися факультетські стінки «Гірник», «Машинобудівник», «Металург», «Хімік», «Економіст», газета студентського наукового товариства «За передову науку», газети гуртожитків і спеціальні газетні випуски. У 1966 р. на міському огляді стінгазету «За кадри» було відзначено першою премією, – перше місце вона утримувала протягом низки років³⁵⁶. У середньому в інституті випускалося 100 – 120 номерів газет щорічно. Популярність газет – здатність їх редколегій відповідати на запити аудиторії – була дуже великою, оскільки вони мали широкий кореспондентський актив з середовища викладачів, студентів і співробітників.

Уяву про духовні запити студентів, їх інтереси дозволяла створювати, швидко набираючи популярність, така форма виховної роботи, як вечори запитань і відповідей. З 1958 р. вечори почали проводитися систематично, збираючи величезну аудиторію студентської молоді. Розглядалися всілякі питання: політика, мистецтво, економіка, побут і навчання студентів³⁵⁷.

Основу контингенту у ці роки становили студенти з сільських районів і робочих селищ, що було враховано дирекцією як за побудови навчальної роботи, так і за підготовки виховних заходів. Особливої уваги приділялося організації екскурсій у музеї, відвідуванню театрів і виставок, бесідам про побут і поведження³⁵⁸.

В одному лише 1948/49 навчальному році гуртками художньої самодіяльності було проведено 9 вечорів, працювало 11 спортивних секцій, проведено 16 загальноінститутських змагань. Особливе місце займали оборонні гуртки, де військову справу вивчали близько 800 чоловік. Крім того, з 1956 р. діяв клуб вихідного дня (керівник В. Філонич) і музичний лекторій, де проводилися лекції-концерти, участь у яких приймало до 500 чоловік (!). Організовувалися вечори відпочинку, тематичні вечори, диспути, шахові турніри, багато чого іншого. З душею підходили викладачі інституту до справи виховання молоді. Великою популярністю користувалися у студентів музичні вечори, що проходили вдома у С. Н. Воловельської.

³⁵⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 356, арк. 101.

³⁵⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 218, арк. 54.

³⁵⁷ Тимченко Н. С. Когда слово «впервые» становится привычным: Тесленко-Пономаренко Феодосий Федотович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред.: В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой. – Х., 2004. – С. 538.

³⁵⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 168, арк. 2.

Глава VI

Зрозуміло, з великим підйомом проходив в інституті загальносоюзний рух за освоєння цілинних земель. Цілинну бригаду інституту було нагороджено Червоним прапором обкому ЛКСМУ³⁵⁹.

Працею кафедри фізичного виховання, керованої майстром спорту І. Ф. Кириченком, було забезпечено високий підйом спортивного життя інституту, висока популярність спорту серед студентства. Лише у 1952/53 навчальному році було організовано 36 масових спортивних акцій за участі 2639 чоловік. ХІЕІ посідав перше місце серед вищих навчальних закладів міста з велосипедного спорту й веслування, друге – за городками, третє – з футболу. Високих спортивних результатів домоглися студенти Костюченко – чемпіон літніх студентських ігор 1954 р. з метання списа, Доценко – чемпіон серед вузів Харкова з плавання 1955 р. й ін.

У 1959/60 навчальному році участь у спортивних секціях взяли 440 осіб, було підготовлено 76 спортсменів-розрядників. За 1951 – 1960 рр. нормативи ГТО І ступеня виконали 1176, ГТО II ступеня – 778, 790 чоловік одержали спортивні розряди. У середньому, в цей час на міських змаганнях ХІЕІ займав рік у рік 4 – 5 призових місць, а кількість студентів, що брали участь у змаганнях, становила від 1500 до 2600 чоловік. Спортсменів інституту поєднувало студентське добровільне спортивне суспільство «Буревісник», кількість членів якого за 1957 – 1960 рр. збільшилася вдвічі – з 500 до 1000 членів³⁶⁰.

Період другої половини 1940-х – початку 1960-х рр. був знаменним для інституту. Остаточно склалася ефективна організаційна структура інституту, що поєднувала базові технологічні і галузеві економічні кафедри. Було розроблено й удосконалено основні принципи організації навчально-виховного процесу, напрямки науково-дослідної діяльності інституту, склалися передумови для формування потужних наукових і науково-педагогічних шкіл.

Харківський інженерно-економічний інститут як спеціалізований вищий навчальний заклад для підготовки фахівців з організації виробництва у базових галузях важкої промисловості України досяг свого розквіту і став ефективним учасником реалізації державної економічної політики.

³⁵⁹ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 539, арк. 67.

³⁶⁰ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 267, арк. 65; спр. 585, арк. 40.

У НОГУ З ЧАСОМ (1960 – 1987 рр.)

*Как же нам не веселиться, если Запад зашумел:
«Русские хотят учиться на прозападный манер.
Менеджеров собирают, отрывая от всех дел.
Переучивать решили. – Это страшный передел!»*

(З «Пісні фоновівців», 1970-ті рр.)

Багато нового для Харківського інженерно-економічного інституту несли 60 – 70-ті роки. Науково-технічний прогрес, стрімкий розвиток кібернетики, поява все більш досконалих зразків обчислювальної техніки відкривали більші можливості для динамічного розвитку нових напрямків у економічній науці. Пріоритетом державної промислової політики стає стимулювання науково-технічного прогресу, використання математичних методів планування й прогнозування виробництва, застосування ЕОМ у всіх галузях народного господарства.

1965 рік ознаменувався найбільшою з початку 30-х рр. економічною реформою, яка істотно змінила господарський механізм СРСР і поклала початок його подальшій трансформації. Підвищується роль економістів на підприємствах, розширюється сфера їх діяльності. Починали бурхливо розвиватися напрямки економічної інформатики й кібернетики.

Весь комплекс змін, що охоплювали як економічну науку, так і господарську практику, настійливо вимагав використання нових підходів до організації економічної освіти.

Спираючись на постанову Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР від 17 листопада 1960 року «Про підвищення якості та збільшення випуску фахівців для галузей нової техніки», адміністрація інституту, уникнувши затяжного

Глава VII

перехідного періоду, впритул приступає до підготовки інженера-економіста нового профілю за спеціальністю «Організація механізованої обробки економічної інформації» (ОМОЕІ). Вже у 1960/61 навчальному році кафедрою вищої математики, очолюваною С. Н. Воловельською, у співдружності з профільними економічними кафедрами для студентів було прочитано низку нових дисциплін, які вводили їх в сутність нової спеціальності. Було визнано, що випускники інших факультетів також мали опанувати математичні методи й ЕОМ. Методи математичного аналізу послідовно вводяться у курси профілюючих дисциплін. Викладання курсу «Обчислювальні машини і програмування на ЕОМ» було введено для всіх спеціальностей у 1962 р. (див. діаграму 8 на кольоровій вкладці)

Необхідні рішення давалися нелегко. Спочатку керівництво та колектив інституту насторожено поставилися до пропозиції розгорнути у вузі підготовку фахівців загального профілю за фахом ОМОЕІ. Спрацьовували глибоко вкорінені вузькогалузеві підходи. Більшість керівників факультетів і кафедр думали, що доцільніше було б готувати їх для окремих галузей промисловості, фактично доповнюючи спеціалізованою підготовкою вже розроблені та опробовані галузеві навчальні курси. Такого погляду до певного часу дотримувався й ректор інституту Ф. Ф. Тесленко-Пономаренко³⁶¹. Подібні коливання у поглядах керівництва інституту були і раніше, коли у 1954/55 навчальному році було здійснено спробу відмовитися від окремого факультету матеріально-технічного постачання та замінити його відділами промпостачання на галузевих факультетах.

Безумовно, прийняття обмеженої програми реформування інституту істотно уповільнило темпи його розвитку, ускладнило формування конкурентоздатних наукових шкіл, поставило під загрозу тенденцію до фундаменталізації науково-дослідних робіт. У більш далекій перспективі збереження вузької спеціалізації та неминуча втрата лідерства в актуальних напрямках науково-технічного розвитку могли поставити під сумнів саме існування ХІЕІ як вищої школи.

Керівництвом інституту все ж було прийнято курс на повномасштабне розгортання підготовки фахівців з нових спеціальностей. Підготовлене у 40-ві – 50-ті рр. нове покоління вчених – А. М. Золотарьов, С. У. Олійник (з 1964 р. – проректор з наукової роботи), С. А. Куліш (з 1964 р. – проректор, перший проректор з навчальної роботи) і К. О. Штець (декан металургійного факультету, з 1966 р. – ректор інституту) – ясно розуміло значення перспективних напрямів економічної науки, активно реалізовувало їх у власній науково-дослідній роботі та послідовно відстоювало необхідність їх активного розвитку на рівні інституту у цілому.

У 1964 р. спеціальність «Організація механізованої обробки економічної інформації», що називалася раніше «Механізація обліку і обчислювальних робіт», було виділено у самостійний факультет ОМОЕІ, – спочатку у складі кафедр мате-

³⁶¹Тесленко-Пономаренко Ф. Ф. Экономист и жизнь. Некоторые вопросы инженерно-экономического образования // Правда Украины. – 1966. – 21 января.

матичних методів планування й обчислювальних машин (зав. каф. А. М. Золотарьов), вищої математики (зав. кафедрою С. Н. Воловельська), фізики й електроніки (С. А. Злуніцин), бухгалтерського обліку (Іс. С. Барац). Факультет промислового постачання, подальший розвиток якого в умовах, що склалися, був жорстко обмежений наявною матеріальною базою, передавався Київському інституту народного господарства.

Колектив керованого В. Г. Чернишовим факультету ОМОЕІ гідно впорався з нелегким завданням побудови навчального процесу. У короткий строк було вдосконалено навчальні плани, введено нові профільні дисципліни (*див. діаграму 9 на кольоровій вкладці*). Для них було розроблено програми, методичні вказівки з проведення лабораторних робіт, навчальні й наочні приладдя, підготовлено викладачів. У 1969 р. спеціальність математичного забезпечення електронно-обчислювальних машин в економіці було введено на всіх факультетах.

Досягнуті у становленні нового напрямку економічної освіти успіхи робили ХІЕІ активним учасником реалізації державної програми автоматизації господарського управління. План дев'ятої п'ятирічки, зокрема, передбачав підготовку понад 100 тисяч фахівців з автоматизованих систем управління виробництвом (АСУП). Здійснення державної програми створення АСУП сприяло підвищенню ролі й значення спеціальностей, за якими велося навчання в інституті. Підготовлений інженер-економіст нового профілю мав вирішувати основні організаційні завдання створення АСУП, а потім виконувати основну частину управлінської роботи в умовах їх функціонування – саме так уявляв собі завдання ХІЕІ його новий ректор проф. К. О. Штець³⁶².

У 1971 р. було здійснено перехід на спеціалізацію з математичного забезпечення АСУ на машинобудівному, гірничому, металургійному й хімічному факультетах, що знову зажадало серйозної перебудови всього навчального процесу. Було введено близько десяти нових дисциплін, таких як економічна кібернетика, математичні методи у плануванні, ЕОМ і програмування, теорія інформації й кодування, алгоритмічні мови. Їх загальний обсяг спочатку складав 400 годин (14% усього навчального часу). Довелося переглядати ліміт часу на всі інші дисципліни. Інститут розробив 4 основних і 16 перехідних навчальних планів, 15 нових навчальних програм, переглянув 64 навчальні програми, що діяли. Кафедрами було розроблено понад 100 видів різної навчально-методичної документації. Перший випуск студентів зі спеціалізацією АСУП було здійснено вже у 1972 р.

Нові напрями навчального процесу технічно забезпечувала створена у 1960 р. машинолічильна станція. Спочатку вона мала у своєму розпорядженні табулятор Т-5М з підсумковим перфратором І-П80, перфраторами, контрольниками, сортуваннями, але незабаром на її озброєння надійшла електронно-цифрова машина

³⁶²Штець К. О. Горизонти інженера-економіста. Диплом дев'ятої п'ятирічки // Соціалістична Харківщина. – 1971. – 24 серпня.

Глава VII

ЕВ-80-3М, а потім автоматична бухгалтерська машина «Аскота 170/35»³⁶³, ЕОМ «Урал-1». Нова реконструкція корпусів інституту, завершена у 1967 р., розширила площу обчислювальної лабораторії, до ЕОМ «Урал-1», змонтованої у 1965 р., у листопаді 1967 р. додалася більш досконала ЕОМ «Раздан-2». Було розпочато створення об'єднаних у обчислювальний центр інституту спеціалізованих лабораторій обчислювальної техніки³⁶⁴.

З моменту організації кафедри ОМОЕІ, яку очолив А. М. Золотарьов, після виділення з її складу нової кафедри обчислювальної техніки, керованої М. М. Овчаренком, процес впровадження ЕОМ у навчальний процес і науково-дослідну роботу посилюється.

Обчислювальний центр забезпечив якісно новий ступінь як у підготовці інженерів-економістів всіх спеціальностей, так і у науково-дослідній роботі. Послугами обчислювального центру користувалися кафедри інституту, аспіранти, студенти, а також деякі підприємства, організації та установи міста. У 1973 р. обчислювальний центр інституту було оснащено ЕОМ «Урал-14-Д», що були основою обчислювальних центрів та АСУП промислових підприємств. До складу центру (за станом на 1975 р.) входили 6 лабораторій електронно-цифрових і лічильно-перфораційних машин, апарати збирання інформації, стенди логічних елементів. У 1976 р. інститут одержав досконалу ЕОМ третього покоління ЕС-1020, для якої було обладнано новий машинний зал.

Підняти рівень та якість викладання пов'язаних з обчислювальною технікою дисциплін у другій половині 70-х – на початку 80-х рр. дозволило залучення до роботи у ХІЕІ групи викладачів Воєнної інженерної радіотехнічної академії ППО ім. Маршала Радянського Союзу Л. О. Говорова – генерал-майора професора О. Й. Ергана, М. М. Овчаренка, В. І. Цибухи, М. О. Лебедева, В. І. Федорова й ін.

У 1969 р. з факультету ОМОЕІ в самостійний економічний факультет було виділено спеціальність «Бухгалтерський облік». Деканом факультету став І. П. Носач.

Для забезпечення нових напрямків навчального процесу створюються нові кафедри. Принципове значення мало створення у 1969 р. кафедри управління виробництвом, куди було переведено викладачів цієї дисципліни зі всіх профільних галузевих кафедр (провідні спеціалісти, зав. кафедри І. П. Алдохін, Р. І. Мартиненко); замість кафедри бухгалтерського обліку й статистики було утворено дві спеціалізовані кафедри: бухгалтерського обліку і фінансів (зав. кафедри Іс. С. Барац) і статистики (Я. К. Денисенко). У 1971 р. організується кафедра інженерної психології (ергономіки)³⁶⁵, а у 1974 р. – кафедра математичного забезпечення АСУ³⁶⁶.

³⁶³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 674, арк. 23 – 24; спр. 735, арк. 33; спр. 789, арк. 26.

³⁶⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 4, спр. 163, арк. 31 – 33.

³⁶⁵ Предметом кафедри інженерної психології була ергономіка, питання «умов існування й функціонування складних людино-машинних систем, пристосування людей до машин і машин до людей». – Штець К. О. Горизонти інженера-економіста. Диплом дев'ятої п'ятирічки // Соціалістична Харківщина. – 1971. – 24 серпня.

³⁶⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 4, спр. 1606, арк. 33.

У вересні 1983 р. у структурі економічного факультету було створено ще одну базову кафедру економічного профілю – кафедру аналізу господарської діяльності, яку очолив професор С. А. Куліш. На кафедрі було сконцентровано економічно-аналітичні дисципліни і курси: теорія аналізу господарської діяльності, функціонально-вартісний аналіз, внутрішньо-заводський аналіз; планування економічного і соціального розвитку народного господарства, економіко-математичні методи в економіці, економічна історія, економіка, організація і планування зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Також у 80-ті рр. створюються кафедри економіки й організації гнучких автоматизованих виробництв, народногосподарського планування, господарського права та ін.

Було реорганізовано провідні кафедри галузевих факультетів. У 1967 р. кафедра економіки і організації гірничого виробництва поділяється на дві самостійні кафедри: організації й планування гірничого виробництва і економіки гірничого виробництва. Аналогічний поділ відбувся на профільних кафедрах інших галузевих факультетів. У 1978 р. об'єднуються кафедри економіки і організації металургійного виробництва та технології металургійного виробництва. З 1974/75 навчального року підготовку фахівців за спеціалізацією «Організація й нормування праці» починають машинобудівний та економічний факультети. В 1979 р. набір студентів на металургійний і гірничий факультети було припинено. Водночас у 1983 р. було створено факультет організації і нормування праці (декан В. І. Відсота) у складі кафедр технічної механіки, управління виробництвом (завідувач Б. Г. Савченко), економіки, організації й нормування праці (проф. В. Б. Сивий).

З 1965 р. в інституті на всіх факультетах читалися нові курси: наукової організації праці (НОП), основ управління виробництвом. Нові курси присвячувалися вивченню актуальних економічних проблем, тенденцій науково-технічного прогресу, аналізу останніх досягнень світової науки та техніки в управлінні і економічних розрахунках. У 1969 р. у навчальний план було введено цикл лекцій з аналізу господарської діяльності³⁶⁷.

Орієнтуючись на прийняту 15 вересня 1971 р. ЦК правлячої партії постанову «Про поліпшення економічної освіти трудящих», адміністрація ХІЕІ все більше уваги приділяла вивченню студентами економічних дисциплін, які займали тепер 45% навчального часу. Усі факультети перейшли на роботу за новими навчальними планами, які враховували підвищені вимоги до інженерів-економістів важкої промисловості.

Потреби підготовки інженера-економіста широкого профілю викликали введення таких дисциплін, як «Охорона праці», «Інженерна психологія», «Основи радянського цивільного й трудового права», «Патентознавство й технічна інформація», «Основи стандартизації». Становлення цих курсів являло собою нелегке завдання, однак накопичений інститутом науковий і кадровий потенціал дозволяв

³⁶⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 631, арк. 38.

Глава VII

швидко та успішно долати труднощі перебудови. Більш того, увага до розробки навчальних планів і програм, постійне їх вдосконалювання з урахуванням тенденцій розвитку економіки дозволяли вести навчання студентів з випередженням процесів змін господарської практики.

Наприкінці 60-х та у 70-ті рр. інститут ставив за мету випуск як інженерів, які здатні економічно мислити, добре знають фактори підвищення ефективності виробництва, володіють методами економічного аналізу, методикою вибору на основі застосування сучасних математичних методів та обчислювальної техніки оптимальних з народногосподарської точки зору варіантів, так і економістів, що мають глибоке знання, виробництва, НОП та управління, досконало володіють обчислювальною технікою й методами її використання в економічних розрахунках економістів³⁶⁸. Протягом 60-х – 80-х рр. напрями навчального процесу в інституті диверсифікувалися й оформилися в тріаду, де до інженерно-економічного галузевого напрямку додалися економічний та організаційно-економічний.

Принципове значення для подальшого розвитку інституту мало створення наприкінці 1961 р. курсів для підвищення кваліфікації керівного персоналу промислових підприємств. Це дозволило розгорнути раніше розпочату діяльність з підвищення економічної кваліфікації керівних кадрів підприємств³⁶⁹.

Підготовка на курсах велася зі спеціальностей економіки, організації й планування виробництва; технічного нормування, наукової організації праці й зарплати; організації й планування матеріально-технічного постачання. Передбачалося ознайомлення з передовим досвідом господарської діяльності. Працівники заводів Запоріжжя, Львова, Єнакієва, Артемівська, Макіївки, Краматорська й інших міст підвищували кваліфікацію на заочній, а харківських заводів – на вечірній формах навчання. За період 1961 – 1965 рр. курси закінчили 591 чоловік. Філії курсів, що знайомили економістів з методикою застосування математичних методів у плануванні і організації виробництва, науковою організацією праці, мережними методами планування та управління було створено у Сімферополі, Сумах, Крюково, Кременчуку, Горлівці, Донецьку, Северодонецьку, Макіївці та деяких інших містах України³⁷⁰.

У жовтні 1965 р. курси було перетворено у факультет організаторів промислового виробництва (ФОПВ – декани Ф. П. Аврамов, згодом А. О. Афанасьєв) з відділенням для підвищення кваліфікації викладачів економічних дисциплін і курсами підвищення кваліфікації інженерно-технічних працівників. Крім Харкова, такі факультети було створено при профільних вищих навчальних закладах столиць деяких республік СРСР, крім Києва.

³⁶⁸ Олейник С. У. ВУЗ и экономическая подготовка кадров // Красное знамя. – 1971. – 3 ноября.

³⁶⁹ Кононенко В. В. Будем крепить наши связи // Красное Знамя. – 1963. – 17 ноября.

³⁷⁰ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 634, арк. 71-72; спр. 674, арк. 49-50; спр. 735, арк. 100; спр. 789, арк. 86-87; оп. 4, спр. 163, арк. 28.

Заняття на факультеті охоплювали чотири галузеві напрямки з економіки і організації машинобудівної, гірничої, металургійної й хімічної галузей промисловості. Заняття велися за спеціальними програмами, які враховували особливості контингенту конкретної групи слухачів (*див. діаграму 10 на кольоровій вкладці*).

Підготовка проводилася без відриву від виробництва (з 1972 р. – з відривом від виробництва)³⁷¹. До ведення занять залучалися найбільш кваліфіковані викладачі інституту та інших вищих навчальних закладів Харкова, провідні спеціалісти підприємств, науково-дослідних та проектних інститутів. Широко застосовувалися активні методи навчання, ділові ігри й ситуаційні завдання, висвітлювався досвід роботи підприємств, що перейшли на нову, у світлі економічної реформи 1965 р., систему планування й економічного стимулювання, часто практикувалися виїзні заняття на заводах, виробничі екскурсії й кінофільми³⁷². Закінчивши теоретичну частину курсу, слухачі виконували випускну роботу на базі свого підприємства. Як правило, виконані роботи приймалися до впровадження й ставали своєрідною програмою дій. Після закінчення навчання слухачам присвоювалася кваліфікація «організатор промислового виробництва»³⁷³.

Формуючи загальну концепцію діяльності факультету й організації його навчального процесу, інститут спирався на власний досвід і досягнення вітчизняної вищої освіти в цій сфері, а також на аналіз системи підготовки і перепідготовки кадрів менеджерів провідних країн, у першу чергу Великобританії, де у 1968 р. зі спеціальною ознайомлювальною поїздкою у складі радянської делегації побував проректор ХІЕІ С. У. Олійник³⁷⁴. У 1973 р. з візитом-відповіддю інститут відвідали члени англійської делегації, що також приїжджали до Радянського Союзу для обговорення проблем навчання керівних кадрів промисловості – керівник Британської ради з підготовки менеджерів Девид Чарльз Уотчерсон, професор Едінбурзького університету Норман Чарльз Хант і президент Портсмутського політехнічного коледжу доктор Вільям Давшієт.

За відгуками випускників, навчання на факультеті давало їм багато корисного. Підвищувався рівень економічних знань, прищеплювались навички аналізу господарської діяльності, оцінки роботи підприємства, вміння користуватися математичними методами у плануванні та економічних розрахунках. «Ми вважаємо дуже ефективним те... дев'ятимісячне навчання, яке мають можливість проходити наші викладачі на спеціальному ФПК при Харківському інженерно-економічному інституті», – із вдячністю відзначали у 1971 р. доценти Одеського політехнічного інституту Є. О. Бельтюков і Б. М. Полонський – слухачі курсів підвищення кваліфікації викладачів економічних дисциплін ФОПВ ХІЕІ. – «Особливо цінне те, що

³⁷¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 73 – 75.

³⁷² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 725, арк. 36 – 37.

³⁷³ Аврамов Ф. Як вчити директора // Радянська Україна. – 1969. – 15 березня.

³⁷⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 4, спр. 696.

Глава VII

тут докладно й глибоко вивчаються питання застосування математичних методів в економічних дослідженнях, всебічно висвітлюються проблемні питання господарської реформи, найбільш актуальні завдання сучасної економіки, організації і планування промисловості»³⁷⁵.

Значна частина випускників після закінчення факультету обіймала високі посади у складі керівного персоналу підприємств, ставала їх керівниками. До 1979 р. підготовку на факультеті пройшли 1745 чоловік, близько 40% з яких згодом стали керівниками вищої і близько 50% – середньої ланок управління³⁷⁶.

За той же період навчанням на курсах підвищення кваліфікації інженерно-технічних працівників було охоплено 11227 осіб³⁷⁷. При інституті працювали спеціальні курси підвищення кваліфікації працівників Міністерства вугільної промисловості СРСР³⁷⁸, створені спільно із ВНДІ «Південгіпрошахт». На них було підготовлено 2411 чоловік. Діяли курси підвищення кваліфікації для керівників і фахівців Міністерства оборонної, автомобільної промисловості СРСР та ін. Навчання велося безпосередньо на підприємствах³⁷⁹. Крім того, з жовтня 1965 р. при інституті було створено міську дворічну економічну школу з метою вивчення теоретичних питань економічної реформи 1965 р. і надання практичної та консультативної допомоги працівникам економічних служб промислових підприємств. За п'ять років цю школу закінчили ще 390 фахівців³⁸⁰.

Втім, участь інституту у розповсюдженні економічної освіти не обмежувалася цими формами роботи. На громадських засадах при інституті діяв методичний консультаційний кабінет з економічної освіти трудящих, де надавалася консультаційна допомога заводським пропагандистам. На заводі «Електромашина» у 1974 – 1975 рр. інститутом був організований і діяв народний університет економічних знань, лекції в ньому читали провідні спеціалісти машинобудівного факультету В. Й. Іванова, Г. М. Макарова, В. М. Гриньова та інші³⁸¹.

Програма поширення економічної освіти та підготовки керівного персоналу промисловості, діючим інструментом якої став ХІЕІ, була складовою частиною економічної реформи 1965 р. Накопичений раніше у цій галузі досвід був корисний для інституту й у нових економічних умовах знайшов свого подальшого розвитку.

³⁷⁵ Бельтюков Е. А., Полонский Б. М. Учить экономически мыслить // Вестник высшей школы. – 1971. – № 12. – С. 18 – 21.

³⁷⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 71-72.

³⁷⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 351, арк. 73-74; спр. 507, арк. 84; спр. 718, арк. 55

³⁷⁸ Керівники факультету підкреслювали, що Міністерство вугільної промисловості виявляло особливу зацікавленість до підвищення кваліфікації керівного персоналу своєї галузі, у тому числі через ФОПВ ХІЕІ.

³⁷⁹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 76.

³⁸⁰ ДАХО, ф. ФП-732, оп. 1, спр. 55, арк. 18.

³⁸¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 44.

Значення проведених у ці роки науково-дослідних програм для подальшого розвитку інституту важко переоцінити. Питома вага вчених у професорсько-викладацькому складі збільшувалась. У 1961 р. їх було 41,3%, у 1971 р. – 43,2%, у 1979 р. – 56,5%.

Аспірантура, як і раніше, залишалася основним джерелом поповнення професорсько-викладацьких кадрів ХІЕІ. У 1961 р. в аспірантурі інституту навчалося 29 осіб. Надалі кількість аспірантів безупинно зростала, досягши 56 осіб – у 1965 р., 127 – у 1971 р. У січні 1980 р. в інституті навчалося 72 аспіранти.

За 19 років (1961 – 1979) аспірантуру закінчили 363 особи. Найбільш активно підготовку аспірантів проводили П. Ю. Сект, Г. М. Макарова, К. Д. Науменко, К. О. Штець, С. У. Олійник, В. Б. Сивий, С. А. Куліш, А. В. Павленко, які вели по 4 і більше аспірантів і здобувачів. У 1970 р. з 244 викладачів інституту 76 були випускниками аспірантури. У 1971 – 1979 рр. було залишено в інституті 58 випускників, у січні 1977 року зі 112 викладачів економічних кафедр 63 були колишніми аспірантами ХІЕІ. Проректори тих років С. А. Куліш, С. У. Олійник, О. А. Сахно, декани факультетів В. О. Кожевников, В. П. Скіяров, А. І. Фальченко, А. О. Афанасьєв, В. І. Белоконенко, Т. М. Хміль – свого часу закінчили тут аспірантуру.

В інституті створювалися сприятливі умови для викладачів, які працювали над докторськими й кандидатськими дисертаціями: переведення на посаду старших наукових співробітників, надання творчих відпусток, направлення в цільову, заочну та річну аспірантуру. Усього за період 1961 – 1979 рр. співробітники інституту захистили 13 докторських і 265 кандидатських дисертацій. Кількість дисертацій, що захищаються у встановлений термін, збільшилося з 46,5% у 1967 р. до 65% у наступні роки.

Систематично здійснювалося підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів через інститути, факультети підвищення кваліфікації, курси, стажування, а також через систему теоретичних, методологічних і спеціальних семінарів. Велику роль зіграли семінари, проведені С. Н. Воловельською зі співробітниками кафедри вищої математики Є. П. Тарасовою, Н. Г. Ковальновою, Д. М. Єршовою. Переоцінити внесок, зроблений у цей час у розвиток інституту С. Н. Воловельською, важко. «Софія Натанівна є беззмінним натхненником і провідним співробітником кафедри вищої математики. Її енергія, інтерес до всього нового не поступаються жодному з молодих співробітників», – відзначала у 1975 р. її співробітниця, викладач кафедри вищої математики Н. Г. Ковальова³⁸². Створена зусиллями С. Н. Воловельської та її соратників наукова школа економічної кібернетики за оцінками фахівців була кращою в Харкові.

У 1961 – 1964 рр. діяв семінар з вивчення математичних методів із застосуванням обчислювальної техніки у навчальному процесі і науково-дослідній роботі

³⁸² Архив ХНЕУ, опис особистих справ проф.-викл. складу, справа Воловельської С. Н.

Глава VII

для викладачів профільних кафедр. З іншою групою викладачів було організовано вивчення аналітичної теорії масового обслуговування та методу статистичних випробувань. З 1964 р. для професорсько-викладацького складу працювали семінари для вивчення мережних методів планування та управління, динамічного програмування, механізації й автоматизації обчислювальних робіт, математичної обробки експериментальних даних. Тривало вивчення ЕОМ³⁸³. Вивчалось широке коло спеціальних проблем³⁸⁴. На базі інституту неодноразово організовувалися спеціальні семінари для співробітників державних господарських організацій, науково-дослідних і проектних інститутів, підприємств. Ці семінари мали великий успіх і отримали високу оцінку.

Надалі підвищення кваліфікації стало проводитися за спеціальними п'ятирічними планами. В інституті постійно діяли семінари для викладачів: психолого-педагогічний, з практичного використання ЕОМ у навчальному процесі, із застосування математичних методів у прогнозуванні і управлінні; з математичного забезпечення АСУ; з математичної обробки результатів експериментальних даних та, з 1967 р., семінари з питань організації наукових досліджень, філософії, психології, педагогіки, теорії і практики навчального процесу – для аспірантів.

Спрямованість наукових досліджень вчених ХІЕІ зазнавала змін. Формулюючи її цілі, ректор інституту, проф. К. О. Штець у 1971 р. писав: «Для вчених і педагогів ХІЕІ – це ясна й відповідальна програма дій. Мова йде насамперед про подальше розгортання фундаментальних досліджень, концентрацію сил та уваги вчених на найбільш важливих і передових напрямках науково-технічного прогресу. Для нас – це розвиток економіко-математичних методів у дослідженні організації, управлінні й плануванні виробництва, розробці наукових методів матеріального стимулювання робочих та економічних методів стимулювання підприємств і розробка автоматизованих систем управління виробництвом»³⁸⁵.

Починаючи з 1960 р., науково-дослідна робота інституту, яку координував С. У. Олійник, з 1964 р. – проректор з наукової роботи ХІЕІ, стрімко інформатизується. За свідченням вчених кафедри економіки й організації машинобудівної промисловості, до кінця 1960-х рр. вже не можна було «назвати таких серйозних досліджень... які не були б засновані на застосуванні математичних методів, або ж не передбачали використання ЕОМ»³⁸⁶.

³⁸³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 127.

³⁸⁴ На семінарах для економістів у 1975 р. розглядалися: лінійне та параметричне програмування, математичні методи мережевого планування і управління, динамічне програмування, теорія масового обслуговування, найкоротші шляхи в мережах, проблема згладжування, проблема заміни обладнання, теорія управління запасами, цілочислове програмування, додаткові розділи математичної статистики. Аспірантам читалися цикли лекцій з додаткових розділів математичної статистики, моделювання й ін.

³⁸⁵ Штець К. О. На головних наукових напрямках // Соціалістична Харківщина. – 1971. – 2 квітня.

Слідом за методами кореляційного аналізу було освоєно статистичне моделювання, лінійне програмування, дисперсійний аналіз, мережні методи планування, побудова й аналіз математичних моделей, методи математико-статистичного аналізу й планування надійності складних систем, екстремальний аналіз³⁸⁷. Вченими згаданої кафедри було розроблено ефективний алгоритм ведення багатофакторних кореляційних розрахунків на ЕОМ, що знайшов широке застосування у багатьох економічних і технічних розрахунках. Було підготовлено й опубліковано першу у вітчизняній літературі методичну монографію з питань кореляційних методів в економічних розрахунках³⁸⁸. З метою вивчення досвіду кафедри в 1964 – 1969 рр. в ХІЕІ побували представники декількох десятків підприємств і науково-дослідних організацій Києва, Дніпропетровська, Запоріжжя, Донецька, Луганська, Москви, Ленінграда, Свердловська, Новосибірська, Пермі, Красноярська, Тули, Іжевська³⁸⁹.

Математичні методи широко застосовувалися у дослідницьких роботах кафедри технології машинобудування з проблеми холодного видавлювання деталей у 1956 – 1960-х рр. Основну формулу для розрахунку зусилля видавлювання було створено шляхом розрахунку показників парної кореляції, стану кореляційних полів і ліній регресії щодо впливу окремих факторів.

Широку відомість одержали дослідження вчених кафедр металургійного факультету, що проводилися із застосуванням математичного моделювання й програмування на ЕОМ виробничих і технологічних процесів мартенівського, прокатного й доменного виробництва; кафедр гірничого факультету в побудові моделей для аналізу й прогнозування собівартості продукції вугільних підприємств.

В інституті склалася наукова школа економічної кібернетики, яка мала низку потужних прикладних напрямків з питань організації виробництва та матеріально-технічного постачання в провідних галузях важкої промисловості. Останні було представлено у роботах професорів К. О. Штеця, С. А. Куліша, В. Б. Сивого, І. П. Алдохіна та їх учнів.

Наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. в інституті відзначалося існування трьох великих наукових шкіл з економічних проблем галузей промисловості:

³⁸⁶Олейник С. У., Макарова Г. М., Коломиец Р. А., Спесивцева В. Д. Научные исследования ХИЭИ в области машиностроения // Экономика и организация промышленного производства. – 1969. – Вып. 5. – С. 5.

³⁸⁷Там же. – С. 6.

³⁸⁸Хайкин В., Найдёнов В., Галуза С. Корреляция и статистическое моделирование в экономических расчётах / Под. ред. Е. Г. Либермана. – М., 1964. – 216 с.

³⁸⁹Олейник С. У., Макарова Г. М., Коломиец Р. А., Спесивцева В. Д. Научные исследования ХИЭИ в области машиностроения // Экономика и организация промышленного производства. – 1969. – Вып. 5. – С. 6.

Глава VII

- «Удосконалювання оперативного управління виробництвом на вугільних шахтах за допомогою електронно-цифрових обчислювальних машин» (проф. К. Д. Науменко);
- «Удосконалювання організації та планування матеріально-технічного постачання на промислових підприємствах на основі математичних методів» (проф. С. А. Куліш);
- «Удосконалювання економіки та організації металургійного виробництва» (проф. К. О. Штець)³⁹⁰.

Тривав розвиток наукових досліджень, пов'язаних із проблемами розвитку господарського розрахунку та економічного стимулювання виробничої діяльності у промисловості, що їх започаткував проф. О. Г. Ліберман. У працях проф. О. Г. Лібермана, його учнів і співробітників – С. У. Олійника, Ю. Є. Звягінцева, Г. М. Макарової, А. М. Золотарьова, О. О. Кошути, С. К. Потьомкіна, В. П. Хайкіна та ін. – розвивалися теоретичні положення, що одержали у 60-х рр. широку апробацію у ході низки економічних експериментів, що проводилися як на рівні бригад, цехів, підприємств.

Грунтуючись на отриманих у результаті багаторічної дослідницької роботи результатах, проф. О. Г. Ліберман виступив ініціатором економічної дискусії щодо шляхів подальшого розвитку народного господарства СРСР. Її початок було покладено статтею «План, прибуток, премія», опублікованою в газеті «Правда» 9 вересня 1962 р. О. Г. Ліберман став провідним теоретиком і популяризатором економічної реформи 1965 р., учасником урядових та академічних комісій з її підготовки.

Господарський розрахунок, інтегральні показники економічної ефективності виробництва, нормативи тривалої дії, методи використання матеріальної зацікавленості робітників і керівників у результатах виробництва – ці та інші теми досліджень, що мали велике значення для інтенсифікації економічного зростання, тривалий час були у центрі уваги вчених інституту.

У вересні 1973 р. на базі інституту відбулася всесоюзна наукова конференція «Удосконалювання госпрозрахунку промислових підприємств», на якій були присутні іноземні фахівці³⁹¹. Було засновано республіканський міжвідомчий науково-технічний збірник «Економіка й організація промислового виробництва» за редакцією С. У. Олійника. Збірник комплектувався у ХІЕІ, він висвітлював питання вдосконалення економічного механізму підприємств України. З 1965 по 1991 рр. вийшло 29 випусків.

Популярність одержали дослідження професора Р. М. Колегаєва, який протягом низки років очолював кафедру економіки машинобудівної промисловості.

³⁹⁰ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 4, спр. 844, арк. 12.

³⁹¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 539, арк. 2.

Глава VII

Його розробки у галузі оцінки якості, надійності, оптимальних термінів служби, залишкової вартості машин зберігають актуальність і сьогодні. Вони заклали основу ще одного напрямку науково-дослідної роботи інституту та одержали розвиток у роботах його учнів.

Успішними були роботи О. О. Кошути³⁹² у галузі ціноутворення. Використання розроблених ним методів дозволило скоротити час на визначення ціни виробу з 5 – 7 днів до 25 – 30 хвилин, підвищувалася її якість та обґрунтованість³⁹³.

У 70-ті рр. В. С. Пономаренком було розпочато перспективні роботи в галузі імітаційних моделей технологічних процесів. Експерименти з цими моделями на ЕОМ дозволяли оптимізувати параметри організаційно-технічних систем³⁹⁴.

Зв'язок з промисловістю та інформатизація, що тривала, сприяли подальшому розширенню науково-дослідної роботи вчених інституту на найбільш пріоритетних, інноваційних напрямках господарського розвитку. Масштаби науково-дослідної роботи ХІЕІ безупинно зростали. Чисельність працівників науково-дослідного сектора зросла з 47 у 1966 р. до більш ніж 180 чоловік у 1970-ті рр. У 1975 р. у НДР брали участь 226 (з 265) професорів і викладачів інституту, 37 аспірантів, 188 штатних працівників науково-дослідного сектора й 1608 студентів (з них 505 – з сплатою) – членів студентського наукового товариства, СКБ та СТЕБ³⁹⁵.

У структурі науково-дослідного сектора створюються нові науково-дослідні галузеві лабораторії: лабораторія з економічних проблем якості та стандартизації техніки (керівник – проф. Р. Н. Колегаєв); лабораторія із застосування економіко-математичних методів у матеріально-технічному постачанні (керівник – проф. С. А. Куліш). У працях останньої було вперше використано метод багатofакторного прогнозування основних техніко-економічних показників роботи баз матеріально-технічного постачання. Розроблялися питання здійснення аналізу господарської діяльності підприємств, господарського планування і управління на основі статистичного моделювання і прогнозування³⁹⁶. Активну участь у роботах лабораторії брали співробітники кафедри вищої математики С. Н. Воловельська, Є. П. Тарасова, Н. Г. Ковальова, Д. М. Єршова.

³⁹²Обіймав посаду голови Держкомцін у раді Міністрів СРСР.

³⁹³Олійник С. У. Глибинний пошук вчених-економістів // Соціалістична Харківщина. – 1965. – 12 жовтня; Робота О. О. Кошути одержала узагальнення в монографіях: Кошута А. А. Определение цен на продукцию машиностроения. – М., 1964. – 82 с.; Его же. Цены на продукцию машиностроения / Под. ред. А. Т. Кузнецова, А. С. Гусарова. – М., 1969. – 102 с.

³⁹⁴Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805 – 2004 годы) / Под общ. ред. В. И. Астаховой и Е. В. Астаховой. – Х., 2004. – С. 543.

³⁹⁵ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 539, арк. 2.

³⁹⁶ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 183.

Глава VII

З огляду на результативність співдружності кафедр машинобудівного факультету з харківськими підприємствами Міністерство електротехнічної промисловості СРСР і Міністерство вищої освіти УРСР у 1977 р. організували на базі інституту галузеву науково-дослідну лабораторію з економіко-математичного моделювання систем стимулювання праці і виробництва (керівник – проф. В. П. Хайкін).

Вимоги ліквідувати «багатотемність» у наукових дослідженнях і, зосередивши увагу на актуальній тематиці й впровадженні наукових праць у виробництво, висунуті в зв'язку зі здійсненням економічної реформи 1965 р., повністю узгоджувались з тенденціями розвитку науково-дослідної діяльності ХІЕІ. Здійснення економічної реформи 1965 р. створювало особливо сприятливі передумови для розгортання науково-дослідної роботи інституту.

Під керівництвом С. У. Олійника було розроблено стратегію науково-дослідної діяльності, якою передбачалося, зокрема, істотне зростання обсягів робіт, виконуваних за господарськими договорами. Здійснювався комплекс практичних заходів. Було проведено координацію робіт вчених ХІЕІ. Сили колективу зосереджувалися на вирішенні декількох великих комплексних проблем. Кожен факультет і кафедра визначили головні напрямки НДР, що впливали з основного напрямку науково-дослідної роботи інституту у цілому. Було здійснено послідовну кооперацію між кафедрами, лабораторіями й факультетами.

Вчені ХІЕІ орієнтувалися на виконання спільних досліджень з іншими вузами, галузевими науково-дослідними та проектними інститутами. Ця форма кооперації досліджень дозволяла у короткий термін домагатися певних результатів і впроваджувати їх не тільки на окремих заводах, а й на низці аналогічних підприємств. Тематика науково-дослідної роботи узгоджувалась з галузевими міністерствами – з перспективою укладання довгострокових договорів і подальшого їх включення до народногосподарських планів СРСР та УРСР, координаційних планів АН СРСР та УРСР. Великі комплексні дослідження проводилися з розробки методології оцінки економічної ефективності систем управління якістю продукції спільно зі Всесоюзним науково-дослідним інститутом стандартизації Держкомітету стандартів при Раді Міністрів СРСР. Інститут вів спільні наукові дослідження з галузевими інститутами ЦНДЕІВугілля, ВНІОГЕМ, ВНДІТЕлектромаш, ПТЕІМаш, Інститутом зварювання ім. Патона АН УРСР, Інститутом проблем міцності АН УРСР, ВНДІОЧормет, ВНДІОМШС та ін.³⁹⁷ До 1974 р. вчені ХІЕІ виконували спільні дослідницькі програми з 19 науково-дослідними і проектними інститутами, підтримували ділові контакти з 14 академічними інститутами АН СРСР та АН УРСР. Найбільш тісні – з інститутами економіки АН СРСР, Центром економіко-математичних методів АН СРСР, Інститутом економіки промисловості АН УРСР – усього з 252 наукови-

³⁹⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 171 – 172.

Глава VII

ми установами, вищими навчальними закладами, галузевими науково-дослідними інститутами, відомствами, науково-виробничими об'єднаннями³⁹⁸.

Так, пропозиції кафедри економіки машинобудування щодо методології визначення економічної ефективності комплексних систем управління якістю продукції у 1976 р. були схвалені ВНДІ стандартів і впроваджені на заводі ДПЗ-8, Одеському заводі фрезерних верстатів. Кафедрою економіки машинобудівної промисловості разом з Харківським проектно-технологічним експериментальним інститутом машинобудування було розроблено галузеву методику нормування й управління виробничими запасами, виконано експериментальне впровадження її на харківському заводі ПТО ім. В. І. Леніна, Новокраматорському машинобудівному заводі, Белгородському котлобудівному заводі, заводі «Світло шахтаря». Після проведення вченими металургійного факультету спільних з Інститутом автоматики Держплану УРСР робіт з автоматизації управління виробництвом у мартенівському цеху заводу «Запоріжсталь» подібні роботи було виконано на Нижньо-Тагільському металургійному комбінаті, Комунарському та Макіївському металургійних заводах. У 1971 р. при кафедрі економіки і організації металургійного виробництва було створено лабораторію із застосування математичних методів у економічних дослідженнях (завідувач – О. М. Григоренко). Кафедра технології машинобудування за погодженням з Харківським відділенням Інституту економіки АН УРСР розробляла питання забезпечення обслуговуванням, ремонтом та інструментом автоматичних ліній і верстатів з ЧПУ. З метою виявлення резервів підвищення коефіцієнта використання автоматичного устаткування було зроблено численні фотографії, виконані методами суцільного та моментного спостережень. Зібрані статистичні матеріали оброблялися за допомогою методів математичної статистики й теорії масового обслуговування із застосуванням ЕОМ³⁹⁹.

Для виконання комплексних тем було утворено низку міжкафедральних колективів. На заводі «Електромашина» три кафедри проводили дослідження з поліпшення техніко-економічного планування, технічного нормування і технологічних процесів. У темі брали участь 53 особи, у тому числі 14 викладачів, 19 штатних співробітників, 2 аспіранти, 18 студентів. Великі колективи працювали на ХТЗ та інших заводах.

Підвищенню ефективності науково-дослідної роботи сприяло більш тісне по'єднання зусиль кафедр та НДСу. Його результатом було усунення так званих «дрібних тем», зосередження зусиль на розробці великих комплексних проблем. На машинобудівному факультеті кооперація об'єднала 135 викладачів та штатних працівників науково-дослідного сектора, близько 100 студентів. Кафедри

³⁹⁸Олейник С. У. Эффективность вузовских исследований // Красное Знамя.– 1977.– 12 января; ДАХО, ф. Р-4587, оп. 4, спр. 844, арк. 20; оп. 5, спр. 148, арк. 2.

³⁹⁹ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 176.

Глава VII

факультету діяли у кооперації з галузевими науково-дослідними лабораторіями ХІЕІ. За завданням Ради Міністрів УРСР та Українського раднаргоспу факультет розробив проект основних принципів створення виробничих об'єднань у машинобудуванні, значно випередивши здійснення цієї ідеї на практиці.

У 1965 р. в інституті було складено комплексний план надання допомоги машинобудівним підприємствам Харкова. Серед іншого план передбачав розробку рекомендацій, пов'язаних з новою системою планування, економічного стимулювання, впровадження НОП. На підприємствах створювалися групи техніко-економічного аналізу, які допомагали виявляти «вузькі місця» і невикористані резерви виробництва. Проводилися фотографії робочого дня з метою вивчення використання робочого часу й устаткування. Вчені інституту брали активну участь у русі за надання допомоги підприємствам у досягненні беззбиткового випуску продукції.

«Адреса нашого інституту стає усе більш популярною», – відзначив проректор С. У. Олійник у 1966 р.⁴⁰⁰. Підприємства прагнули широко залучати кафедри інституту до проведення спільних економічних досліджень, спрямованих на підвищення рентабельності⁴⁰¹.

У 1975 р. інститут виконував роботи за 61 господарським договором. 37 договорів було укладено з 27 заводами Харкова й інших міст України (ХТЗ, ХЕМЗ, Кременчуцький автомобільний, Полтавський завод штучних алмазів та алмазних інструментів, Криворізький та Комунарський металургійні, Донецький та Дніпропетровський коксохімічні заводи та ін.), 7 договорів з 15 науково-дослідними інститутами, 7 договорів з іншими науково-дослідними й господарськими організаціями⁴⁰².

Загальний обсяг договірних досліджень по інституту у 1965 – 1970 рр. виріс у 2,1 разу та склав 3850 тис. рублів. Було реалізовано 124 теми з отриманим економічним ефектом у сумі 9450 тис. рублів. Обсяг науково-дослідних робіт, виконуваних за господарськими договорами, продовжував зростати у подальші роки, досягши у 1980 р. значної цифри – 1 млн 300 тис. рублів⁴⁰³ (див. *діаграму 5 на кольоровій вкладці*).

За результатами наукових досліджень у 1975 р. серед вузів України економічного профілю інженерно-економічний інститут міцно посів перше місце.

Здебільшого роботи, виконувані за господарськими договорами із промисловими підприємствами, були розвитком основних напрямків науково-дослідної роботи інституту, позитивні результати яких впроваджувалися у виробництво.

⁴⁰⁰ Олійник С. У. Спільні пошуки // Соціалістична Харківщина. – 1966. – 2 березня.

⁴⁰¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 148, арк. 2.

⁴⁰² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 539, арк. 5.

⁴⁰³ Гусатинский М. Воспитать хозяина: Ректор Харьковского инженерно-экономического института Н. А. Сероштан // Слово лектора. – 1980. – № 12. – С. 47.

Дослідження, що проводилися в доменних цехах Комунарського, Макіївського та Криворізького металургійних заводів, стосувалися визначення резервів підвищення продуктивності доменних печей. Порівняльний аналіз показав, що продуктивність однотипних печей на різних заводах істотно коливається, що пояснювалося як відхиленням за часом роботи, так і за добовою продуктивністю. Обґрунтування тривалості міжремонтних періодів і поточних простоїв дозволило запроєктувати раціональний баланс часу роботи печей, на підставі чого було визначено оптимальний річний випуск чавуну. Запропоновані заходи дозволили збільшити випуск чавуну, підвищити продуктивність праці у цеху, а також збільшити економію на експлуатаційних витратах⁴⁰⁴. Кафедри металургійного факультету, керованого В. О. Кожевниковим, надавали допомогу Єнакіївському, Комунарському, Макіївському, Криворізькому, Нижнетагільському і Західносибірському металургійним заводам. Пропозиції щодо підвищення продуктивності конверторного цеху Єнакіївського металургійного заводу забезпечили одержання додатково 400 тис. тонн сталі і економічний ефект у розмірі 1 млн рублів на рік. Було поліпшено систему управління виробництвом, зросла продуктивність праці в основних цехах, керівництво підприємств одержало дані про економічну ефективність низки проектованих технологічних процесів⁴⁰⁵.

Кафедри гірничого факультету, очолюваного М. І. Чугаєнком, разом зі ЦНІЕІВугілля та підприємствами Донбасу виконали низку тем з удосконалювання техніко-економічного планування з використанням методів прогнозування. Як результат, для комбінату «Свердловськантрацит» у 1972 р. було розроблено методику аналізу та прогнозування собівартості вугілля на ділянках шахти з урахуванням зміни рівня витрат залежно від обсягу видобутку, проведення основних підготовчих робіт і величини основних фондів. Використання прогнозованих моделей собівартості у практиці вугільних підприємств сприяло оптимізації господарської діяльності гірничих підприємств – прогноз на найближчі тижні місяця (кварталу) рівня собівартості давав можливість керівництву підприємств вчасно приймати ефективні управлінські рішення. Розвиваючи наукові дослідження далі, на основі цієї методики у 1973 р. було створено прогнозовані моделі собівартості вже по всіх шахтах комбінату «Свердловськантрацит», а також по об'єднанню у цілому. Було сформовано математичні моделі для аналізу основних економічних показників роботи комбінату⁴⁰⁶.

Наприкінці 60-х – у 70-ті рр. на кафедрі очолюваного М. О. Михайленком машинобудівного факультету, тематика робіт яких була найбільш пов'язана із пріоритетними напрямками економічної реформи, припадало 52% загального обсягу наукових досліджень інституту.

⁴⁰⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 178 – 179.

⁴⁰⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 188

⁴⁰⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 148, арк. 6.

Глава VII

У середині 60-х – 70-ті рр. окремим напрямком тут стала розробка автоматичних систем управління виробництвом на провідних підприємствах регіону. Зокрема, великими за обсягом і методологічним значенням були роботи з автоматизації планово-економічних робіт на харківських тракторному й турбінному заводах, здійснені під керівництвом С. У. Олійника.

На ХТЗ така робота складалася з двох етапів: було розроблено систему централізованих подетально-вузлових нормативів виробничих витрат. Вони нотувались на 80-колонних перфокартах – отримана документація складалася зі 100 тис. перфокарт за всією номенклатурою виробів. Використання нормативів дозволило автоматизувати трудомісткі розрахунки з визначення нормативів собівартості товарного випуску заводу за місяць у розрізі цехів. З'явилася можливість систематично аналізувати рівень собівартості продукції. Було з'ясовано не тільки факт подорожчання або здешевлення продукції, але й те, у якому цеху це відбулося, за рахунок яких деталей і вузлів, за якими статтями витрат, хто «винен» у перевитраті матеріалів або заробітної плати. За умов ручної праці економістів систематичне ведення такого аналізу було неможливим.

На Харківському турбінному заводі, що використав ЕОМ «Урал-4», було розроблено алгоритм складання оптимальної виробничої програми заводу. Він вимагав проект у комплексній системі організації виробництва, планування, обліку, контролю за ходом виробництва для механічних ділянок великого унікального устаткування й дрібносерійного виробництва, алгоритм створення калькуляцій на виробу у розрізі цехів, розрахунку фондів заробітної плати, визначення оптимальної чисельності робітників⁴⁰⁷. Тут трудомісткість планово-економічних робіт знизилася у 4,2 разу, а їх вартість – у 5 разів⁴⁰⁸. Участь у роботах на турбінному заводі брали студенти В. М. Кушнарьов і О. С. Верещака. Ними було складено оптимальні величини й графіки завантаження устаткування, розроблено метод безперервного планування за допомогою ЕОМ для окремих ділянок⁴⁰⁹.

Проекти з автоматизації найважливіших планово-економічних та облікових робіт було впроваджено на ХЕМЗі, ДПЗ-8, «Електромашині» та інших підприємствах. Їх результати сприяли досягненню цілей економічної реформи 1965 р., провідною метою якої було поставити оцінку роботи у залежність від отриманих результатів.

З реалізацією економічної реформи були тісно пов'язані інші роботи кафедр факультету. Під керівництвом С. У. Олійника на заводах «Поліграфмаш» і ХТЗ було виконано тему «Наукові основи господарського розрахунку й економічного стимулювання у різних ланках народного господарства». Тема «Наукові основи системи оптимального планування й управління народним господарством» виконувалася

⁴⁰⁷ Олійник С. У. Глибинний пошук вчених-економістів // Соціалістична Харківщина. – 1965. – 12 жовтня.

⁴⁰⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 874, арк. 44; спр. 929, арк. 21.

⁴⁰⁹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 634, арк. 59.

для заводу «Комунар» під керівництвом В. П. Хайкіна, для заводу «Електроважмаш» (С. К. Потьомкін), для заводу ПТО ім. Леніна (С. Д. Мащенко) і т. д. На замовлення ХТЗ було визначено економічну ефективність заміни в сільському господарстві тракторів Т-74 тракторами Т-150. Керованими Р. М. Колегаєвим фахівцями було встановлено, що перехід на Т-150 забезпечував економію у сумі 2,5 млн карбованців на рік на кожну тисячу тракторів; розроблено прогнози щодо зниження собівартості й трудомісткості за роками п'ятирічки для виробництва трактора Т-150, розроблялися відповідні системи планування, економічного стимулювання персоналу⁴¹⁰.

Як вже відзначалося вище, спільні із ВНДІСтандартом і заводами тракторним й «Електромашина» розробки інституту привели до створення типової методики економічної оцінки якості продукції. На основі цієї методики було доведено, що у результаті підвищення надійності, довговічності, рівномірності тракторів Т-150 можна істотно збільшити їх ресурс, довівши його до 6000 годин⁴¹¹.

На заводах регіону покращився нормативний облік, підвищувався рівень планово-економічної роботи, у економістів з'явилася можливість оперативно проводити ефективний аналіз результатів виробництва⁴¹².

Головну увагу дослідники звертали тепер на допоміжні цехи, служби, технічні відділи, де, як правило, найменше порівнювалися витрати з доходами, часто допускалися втрати. Цінність пропозицій інституту зводилася до використання, залежно від виробничих умов, інтегральних стимулюючих показників – прибутку, рентабельності, собівартості⁴¹³. В основу госпрозрахунку відділів заводоуправління було покладено величину реалізованої ними економії. Досвід удосконалювання госпрозрахунку у відділах матеріально-технічного постачання та допоміжних цехах ХТЗ й електроапаратного заводу показав дієвість госпрозрахунку, що забезпечив додаткову економічну ефективність у сумі 125 тис. карбованців на рік⁴¹⁴. Істотний ефект мали роботи зі створення систем стимулювання робочих заводів електроапаратного і «Електромашина», перенесених на інші заводи регіону, створення методики оптимального нормування складських запасів металопрокату. Експериментальна перевірка її дозволяла тільки на чотирьох заводах вивільнити понад 7 тис. тонн прокату на суму 1 млн руб. і т. д.⁴¹⁵

Колектив кафедри математичного забезпечення АСУП за договором з машинобудівним заводом «ФЕД» розробив оптимальні шляхи підвищення ефективності виробництва при здійсненні реконструкції підприємства. Річний економічний

⁴¹⁰ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 148, арк. 3.

⁴¹¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 148, арк. 4.

⁴¹² Олійнік С. У. Спільні пошуки // Соціалістична Харківщина. – 1966. – 2 березня.

⁴¹³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 148, арк. 3.

⁴¹⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 148, арк. 4.

⁴¹⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 148, арк. 5.

Глава VII

ефект у розмірі понад 100 тис. руб. було отримано за рахунок підвищення рівня уніфікації деталей і вузлів, використання прогресивних технічних процесів, устаткування й оснащення, застосування раціональних методів організації праці, оптимальних способів планування роботи колективу, бригад, ділянок, цехів⁴¹⁶. Потужним важелем підвищення ефективності виробництва стало вивільнення оборотних коштів за рахунок зниження наднормативних залишків. Вчені кафедри бухгалтерського обліку і фінансів розробили систему норм і нормативів обігових коштів для заводів: тракторних двигунів, «Харпластмас», «Світло шахтаря»⁴¹⁷.

Великим у цей період продовжував залишатися обсяг прикладних технологічних досліджень, що концентрувалися на прогресивних напрямках НТП. Кафедра технології машинобудування у 70-ті рр. переорієнтовує свою дослідну діяльність на впровадження прогресивних верстатів з програмним управлінням, розробку гнучких автоматизованих виробничих систем⁴¹⁸. Подальший розвиток одержали роботи у галузі нових зчеплень у редукторобудуванні, застосування технології площинного карбування, холодного видавлювання сталевих деталей.

Успішними були роботи кафедри металургії, очолюваної Є. Б. Костюченком. Науковці створили метод виробництва високоякісних сталей з обробкою синтетичними шлаками. На спільно розроблений вченими ХІЕІ та Діпросталі метод опалення мартенівських печей природним газом із самокарбюрацією в ацетиленовому режимі було зроблено патентні заявки фірмами США, Франції, Італії, Канади, ФРН, Японії⁴¹⁹. У науково-дослідних роботах факультету активну участь брали професор О. А. Александров, І. М. Самет, Л. С. Остапенко, В. М. Чесак.

Кафедра загальної хімії, керована В. І. Міненком, розробила метод магнітної обробки води. Крім вагомого економічного ефекту, він сприяв охороні навколишнього середовища від забруднення відходами виробництва. На Курському заводі впровадження технології дало економічний ефект у сумі 120 тис. рублів на рік, на Змієвській ДРЕС – 500 тис. рублів на рік. На Старобельській ДРЕС економія, досягнута за безнакипною роботи системи охолодження, становила 10 – 15 тис. тонн умовного палива на рік. На шахті продуктивністю 2 тис. тонн на добу річна економія за здійснення магнітної обробки холодної води за методом вчених ХІЕІ оцінювалася у 200 тис. рублів на рік. Створені кафедрою прилади працювали на шахтах Донбасу та Кузбасу. Метод використовувався і на хімічних комбінатах. В 70-ті рр. інститут став однією з провідних у СРСР організацій з питань застосування нестійких станів водних систем для інтенсифікації технологічних процесів. Кафедра щорічно надавала допомогу консультаціями, технічною документацією десяткам підприємств та організацій країни⁴²⁰.

⁴¹⁶Олейник С. У. Інститут заключив договір // Красное Знамя. – 1981. – 6 октябрия.

⁴¹⁷Там же.

⁴¹⁸ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 148, арк. 5.

⁴¹⁹ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 807, арк. 43.

⁴²⁰ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 176.

Кафедра хімічної технології вела успішні роботи з удосконалювання технологічних процесів і поліпшення конструкцій апаратів у галузі основної хімії й коксохімії. Дослідження кафедри під керівництвом Г. С. Халабузаря було впроваджено на Ясинівському та Єнакіївському коксохімічних заводах, на ряді коксових батарей інших заводів країни. З 1973 р. кафедра під керівництвом відомого вченого, провідного спеціаліста УХІНу Ю. Б. Тютюнникова (О. В. Дружинін та О. С. Татарinov) проводила плідні дослідження у галузі вугле- і коксохімії. Під керівництвом О. Я. Крайньої було виконано низку спільних зі вченими ХПІ наукових досліджень з інтенсифікації баштового виробництва сіркової та азотної кислот.

Ефективною формою розвитку співробітництва інституту з підприємствами в ці роки були комплексні програми допомоги, реалізовані в рамках так званих договорів про соціалістичну співдружність. У 1975 р. діяв 41 такий договір.

Тісні ділові зв'язки було налагоджено з заводом «Серп і молот». Довгостроковий договір із заводом «Електромашина» включав два напрямки: удосконалювання планування, організації та управління виробництвом і удосконалювання технології виробництва. Кожний з них передбачав декілька тем. У співробітництві з заводом брала участь більшість кафедр. На заводі було розроблено й введено в експлуатацію комплекс АСУП (1975 р.), знайдено оптимальний варіант організації праці, поліпшення управління виробництвом, проведено дослідження факторів, що впливають на продуктивність праці, розроблено ефективну систему виробничого планування. Була надана допомога заводу при переході на нові умови оплати праці, розраховані технічно обґрунтовані норми часу на роботи низки цехів і т. д.⁴²¹ Впровадження розробок супроводжувалося систематичним підвищенням кваліфікаційного рівня персоналу підприємства. На заводі працював постійно діючий семінар з питань впровадження АСУП, підвищення якості продукції, впровадження нової техніки й технології, аналізу господарської діяльності, бухгалтерського обліку та фінансів. Діяв «Народний університет економічних знань», лекції в якому читали вчені ХІЕІ⁴²².

Реалізація комплексних договорів з підприємствами дозволяла створювати так звані навчально-науково-виробничі комплекси, що включали філії кафедр, спільні науково-дослідні лабораторії, експериментальні ділянки й виробництва. На це було націлено стратегію науково-дослідної роботи інституту у 80-ті рр.⁴²³ На початку десятиліття така форма координації науково-дослідної й навчальної роботи одержала розвиток у ході співробітництва ХІЕІ з Харківським відділенням Інституту економіки АН УРСР, заводом «Електромашина» та СКБ заводу «Електромашина», ХЕМЗом, електроапаратним заводом і об'єднанням «Укрелектромаш».

⁴²¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 43.

⁴²² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 44, 175, 186.

⁴²³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 185.

Глава VII

До роботи залучалися студенти старших курсів, які у ході виробничої практики виконували реальні курсові й дипломні проекти⁴²⁴.

У 1978 р. з метою більше ефективної координації науково-дослідних робіт було створено науково-технічну раду з основних напрямків науково-технічного прогресу, розроблено перспективний план науково-дослідних робіт до 1990 року, складено прогноз розвитку наукових досліджень до 2000 року. Основним напрямком наукових досліджень визнавалися розробка нових та удосконалювання діючих методів організації, планування й управління виробництвом на промислових підприємствах з використанням економіко-математичних методів та ЕОМ.

За станом на 1980 р. до складу інституту входили 10 факультетів: машинобудівний, гірничий, хімічний, факультет організації механізованої обробки економічної інформації, економічний, вечірній та заочний факультети з підготовки організаторів промислового виробництва та факультет з роботи з іноземними учнями; 24 кафедри, підготовче відділення, підготовчі курси, курси підвищення кваліфікації інженерно-технічних працівників, науково-дослідний сектор, бібліотека, обчислювальний центр, аспірантура, дві базові науково-дослідні лабораторії, інші допоміжні підрозділи.

Прийом на перші курси денного відділення становив у 1961 – 1962 рр. – 200 осіб, у 1963 – 1965 рр. – 300, у 1966 – 1971 рр. – 400, а з 1973 р. – 475 осіб щорічно. У ті ж роки збільшувалися випуски студентів вечірньої й заочної форм навчання. Перший випуск студентів вечірнього відділення у 1962 р. склав 53 особи. У 1966 р. він збільшився до 112, у 1969 р. – до 158, у 1978 р. – до 154 осіб. Випуск студентів заочного відділення у 1961 р. склав 48 осіб, у 1966 р. – 195, у 1969 р. – 332, а у 1976 р. – 433 особи. Студенти заочної форми навчання у 1961 – 1967 рр. навчалися переважно на IV – V курсах, оскільки приходили в інститут після закінчення загальнотехнічних факультетів. Якщо на початку 60-х років заочний факультет готував в основному інженерів-економістів гірничої та машинобудівної промисловості, то з середини 60-х років значно зросла кількість студентів, що навчалися за фахом ОМОЕІ, хімічної промисловості і бухгалтерського обліку. Їх підготовка починалася з I-го курсу. Найбільшим факультетом інституту стає ОМОЕІ, чисельність студентів на гірничому, хімічному й металургійному факультетах безупинно скорочується (див. *діаграму 6 на кольоровій вкладці*).

Підвищилася популярність ХІЕІ серед учнівської молоді. Вступний конкурс на денне відділення у 50-ті рр. становив 1,1 – 1,5 особи на місце, у 60 – 70-ті рр. стабільно перевищує 2 абітурієнти на місце (3,42 – у 1965 р., 2,62 – у 1977 р.).

Для поліпшення підготовки молоді до вступу в інститут у 1970 р. було організоване підготовче відділення на 100 учнів. Навчання велося за денною формою протягом 7 місяців, а основний контингент учнів становили направлені підприємствами до інституту молоді робітники та демобілізовані солдати строкової служби. Продовжували роботу підготовчі курси денної і вечірньої форм навчання.

⁴²⁴ Олейник С. У. Інститут заключив договір // Красное Знамя. – 1981. – 6 октября.

У 60-ті – 70-ті рр. швидко зростає кількість студентів – іноземних громадян. У 1964 р. було розпочато навчання студентів – громадян Монголії, у 1965 р. – В'єтнаму, на рубежі десятиліть – низки інших країн Азії, з 1975 р. – Африки⁴²⁵. У 1970 р. в ХІЕІ навчалися 98 іноземних громадян проти 51 у 1955 р., у 1974 році – 204, вперше в інститут прибули студенти з Кіпру, Верхньої Вольти, Руанди, у вересні 1975 р. – з Іракської республіки, Йорданії, Кенії, Малі, Перу, Заїру, Лаосу. У 1977 р. у ХІЕІ навчався вже 221 громадянин з 25 країн світу. Були вперше прийняті на навчання громадяни Чаду, Того, Ефіопії, Беніну, Мадагаскару, Сьєрра-Леоне, Сальвадору⁴²⁶. За чисельністю студентів-іноземців інститут вийшов на третє місце серед вузів Харкова, поступаючись лише державному університету і політехнічному інституту.

Глибокі зміни, що відбувалися в економічній науці й господарській практиці, знаходили своє відображення у змісті й формах організації навчального процесу. У 60-ті – 70-ті рр. адміністрацією ХІЕІ (проректори з навчальної роботи проф. С. А. Куліш, О. А. Сахно, проректор з наукової роботи – С. У. Олійник) було сформовано модель організації навчального процесу, основні принципи якої відповідали провідним тенденціям тогочасного розвитку вищої освіти, зокрема:

- інформатизації змісту навчання
- актуальності зв'язку з господарською практикою
- реалізації досягнень НДР інституту
- інтенсивності навчання
- науковості, тісного зв'язку з НДР

Безпосереднім вирішенням питань, пов'язаних з удосконалюванням навчального процесу, займалися навчально-методична рада інституту, рада кафедр суспільних наук, міжкафедральні методичні комісії загальнотехнічних, технологічних й економічних кафедр, комісії та групи, створювані на громадських засадах. Проводилися навчально-методичні конференції інституту. Організацією навчально-методичної роботи кафедр займався створений у 1975 р. навчально-методичний кабінет.

Інформатизація, усе більш глибока насиченість навчальних курсів математичними методами, використання складних електронно-обчислювальних машин, що були пов'язані з основними тенденціями розвитку науково-дослідної роботи ХІЕІ, набули поширення ще на початку 60-х рр., коли до навчальних планів та програм всіх факультетів і спеціальностей було внесено відповідні розділи⁴²⁷. Пізніше до

⁴²⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 4, спр. 816, арк. 1.

⁴²⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 718, арк. 139.

⁴²⁷ Зокрема: математичного аналізу, теорії ймовірності, математичних методів, мережного планування та програмування, а також наукової організації праці та методів техніко-економічного аналізу. Див. Тесленко-Пономаренко Ф. Ф. Экономист и жизнь. Некоторые вопросы инженерно-экономического образования // Правда Украины. – 1966. – 21 января.

Глава VII

них додалися курси обробки економічної інформації на ЕОМ, управління виробництвом, інженерної психології, низка спецкурсів і спеціальних семінарів. Форсована інформатизація освіти охопила не тільки профільний факультет ОМОЕІ і безпосередньо пов'язані з інформатикою спеціальності. Ставилося завдання готувати фахівців, «які досконало володіють обчислювальною технікою й методами її використання в економічних розрахунках... забезпечити випуск економічно мислячих інженерів, здатних економічно мислити, які добре знають фактори підвищення ефективності виробництва, які володіють методами економічного аналізу, методами вибору на основі застосування сучасних математичних методів та обчислювальної техніки оптимальних з народногосподарських позицій варіантів»⁴²⁸.

Реалізація державної програми зі створення автоматизованих систем управління виробництвом також вимагала внесення змін у всі традиційні курси, щоб підготувати інженерів-економістів до роботи на виробництвах, де діяли АСУ.

Введення до ладу великих електронно-обчислювальних машин дало інституту можливість безпосередньо використовувати їх у навчальному процесі й. У 1971 – 1975 рр. машинний час великих високопродуктивних ЕОМ «Раздан-2» і спеціально призначеної для вирішення управлінських та економічних завдань «Урал-14Д», що приходиться на кожного студента, зріс з 0,41 до 0,77 години на рік і підійшов до практичної межі їх пропускну здатності. У 1977 р., після введення до ладу ЕОМ третього покоління ЕС-1020, цей показник було доведено до 1,4 години на рік⁴²⁹. Крім того, практично всі дипломні проекти студентів, що навчалися за фахом ОМОЕІ, розроблялися ними із застосуванням електронно-обчислювальних машин, якими було оснащено обчислювальні центри підприємств – місць проходження переддипломної практики⁴³⁰. У цілому, до середини 70-х рр. економіко-математичні методи й ЕОМ застосовувалися у більш ніж 90% дипломних проектів. За показниками інформатизації навчального процесу ХІЕІ займав провідні позиції серед вищих навчальних закладів України економічного профілю⁴³¹.

Визначені постановою правлячої партії «Про поліпшення економічної освіти трудящих» інноваційні завдання освіти інженерів-економістів, визнані актуальними у 1971 р., як то:

- забезпечення широкого застосування в економіці математичних методів і засобів автоматизації процесу управління;
- вихід на ЕОМ студентів й студентських груп;
- знайомство з теорією економічного управління;
- використання моделювання завдань і побудови алгоритмів;

⁴²⁸ Олейник С. У. ВУЗ и экономическая подготовка кадров // Красное знамя. – 1971. – 3 ноября.

⁴²⁹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 507, арк. 50 – 51.

⁴³⁰ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 41.

⁴³¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 58.

Глава VII

- використання різноманітних нелінійних залежностей;
- побудова «наскрізних» математичних програм у загальноосвітніх і профілюючих курсах⁴³²

було вже з початку 60-х рр. успішно апробовано й реалізовано як у навчальному процесі, так і у студентській НДР ХІЕІ.

З 1965 р. детальну увагу профілюючі кафедри приділяли викладу на лекціях питань економічної реформи стосовно конкретних умов галузей промисловості. В технологічних дисциплінах значно розширилося висвітлення питань порівняльної економічної оцінки різних технічних рішень. Вживалися додаткові заходи з навчання студентів аналізу виробничо-господарської діяльності підприємств. Студенти мали володіти навичками обґрунтованого вирішення питань організації праці й виробництва, раціонального використанню трудових, матеріальних і фінансових ресурсів. До читання лекцій залучалися вчені АН СРСР та УРСР, науково-дослідних і проектних інститутів, фахівці підприємств. Інститут продовжував залучати до викладацької роботи провідних співробітників проектних і науково-дослідних інститутів міста. Роботу у ХІЕІ розпочали В. Й. Боронін, В. Г. Зашквара, Ю. Б. Тютюнников, Р. Г. Пушкар і багато інших.

Удосконалювалася методика викладання дисциплін. Ширше стали застосовуватися активні методи навчання, які найбільшою мірою сприяли розвитку аналітичних здібностей студентів, змушували їх логічно мислити, прищеплювали їм навички, риси та якості, необхідні майбутньому організаторові виробництва.

Використання у навчальному процесі синтезованих досягнень науково-дослідної роботи викладачів інституту дозволяло забезпечити найвищий рівень підготовки фахівців, глибоку відповідність їх знань найсучаснішому рівню розвитку економіки. Принципом діяльності колективу ХІЕІ була заснована на плідному досвіді 50-х рр. програмна настанова, висловлена Ф. Ф. Тесленком-Пономаренком: «Ми повинні прагнути того, щоб студенти, особливо на старших курсах, слухали биття пульсу сучасного наукового й виробничого життя, щоб вони були в курсі цікавих економічних проблем, що є предметом обговорення радянським суспільством... Ми домагаємося того, щоб сама лекція давала слухачам більше матеріалів і приводів для самостійного міркування й висновків»⁴³³.

Накопичений вченими інституту у роки здійснення економічної реформи величезний досвід систематизувався і передавався учням.

Велику роль відігравав тут навчально-видавничий відділ ХІЕІ. У 1976 – 1977 рр. ним було розроблено плани видання навчально-методичної докумен-

⁴³²Шишов А. Н. Современный инженер-экономист // Вестник высшей школы.– 1971.– № 12.– С. 16 – 18.

⁴³³Тесленко-Пономаренко Ф. Ф. Экономист и жизнь. Некоторые вопросы инженерно-экономического образования // Правда Украины.– 1966.–21 января.

Глава VII

тації, комплекс заходів з поліпшення її якості, систему оперативного обліку й контролю ходу підготовки навчально-методичної документації кафедрами за рік, квартали й по місяцях. Порядок підготовки, оформлення й проходження рукописів регламентувався спеціальним положенням. У 1977 р. було реорганізовано учбово-методичний кабінет та лабораторію розмнжувальної техніки.

Як результат вжитих заходів, порівняно з 1973 р., кількість найменувань виданої інститутом навчально-методичної літератури зросла з 26 до 126 – у 1976 р. і до 233 – у 1977 р., а їх загальний обсяг – з 32 друк. арк. до 156 і 378 друк. арк. відповідно⁴³⁴.

Впродовж 1961 – 1979 рр. вчені інституту видали 27 підручників із грифом Міністерства вищої і середньої фахової освіти СРСР або УРСР. Наприкінці 60-х – у 70-х рр. інститутом було підготовлено нові видання фундаментальних підручників з організації промислового виробництва у машинобудівній, гірничій, металургійній промисловості. Високу оцінку одержали навчальні посібники, що відбивали останнє слово «інформатизованої» економічної науки:

- «Математичні методи в управлінні виробництвом на гірничих підприємствах» (К. Д. Наumenко, С. А. Куліш, С. Н. Воловельська, О. К. Левченко, В. Б. Сивий), 1970 р.
- «Теорія масового обслуговування у промисловості» (І. П. Алдохін), 1970 р.
- «Економіка гірничої промисловості» (К. Д. Наumenко, С. А. Куліш, В. В. Неженцев, М. І. Чугаєнко, Л. О. Стариков), 1974 р.
- «Основи управління виробництвом» (С. А. Куліш, І. П. Алдохін, Р. І. Мартиненко, К. Д. Наumenко, М. С. Семейкін), 1975 р.
- «Математичні методи в плануванні й управлінні» (К. Д. Наumenко, С. А. Куліш, В. Б. Сивий, О. І. Жилін), 1977 р.
- «Економічна кібернетика» (І. П. Алдохін, С. А. Куліш), 1983 р.
- «Математичні методи й моделі в плануванні й управлінні гірничим виробництвом» (О. Г. Протосеня, С. А. Куліш, Є. І. Азбель, К. Д. Наumenко, В. Б. Сивий, Б. З. Безмозгін), 1985 р.
- «Соціологія праці» (М. А. Сіроштан, І. П. Алдохін, С. А. Куліш, Б. Г. Савченко, Л. О. Сасіна), 1990 р.
- «Автоматизовані системи управління машинобудівними підприємствами» (С. У. Олійник, В. Й. Іванова, Г. М. Макарова, С. К. Потьомкін), 1991 р.

На організацію навчального процесу вплинула масова кампанія 60-х – 70-х рр. за наукову організацію праці. Особливу увагу було приділено раціональному розподілу позаучбового часу студентів, вивченню, організації, їх самостійної роботи,

⁴³⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 718, арк. 70 – 71.

Глава VII

впровадженню програмованих методів навчання. Було механізовано облік поточної успішності. У 70-ті – 80-ті рр. в інституті послідовно впроваджувалося комплексне планування навчальної, наукової й виховної роботи. На факультетах і кафедрах вводилися технологічні карти дисциплін, структурно-логічні схеми спеціальностей, семестрів, курсів. У 80-х рр. у навчальний процес впроваджувалися елементи так званого проблемного навчання.

У проведенні семінарських занять упор робився на розвиток ініціативи студентів, прищеплювання їм навичок дослідника – організатора виробництва. З 1963/64 навчального року значно збільшилася питома вага семінарських занять з профілюючих дисциплін. Поліпшення матеріальної бази дозволило інституту збільшити кількість лабораторних робіт, поліпшивши методiku їх проведення. Широке використання одержали кінофільми – за 1969/70 навчальний рік на заняттях демонструвалося 180 навчальних фільмів, діафільми, магнітофонні записи. Частина фільмів стала виготовляти за сценаріями кафедр створена в інституті власна кінофотолабораторія. На магнітофон записувалися лекції, якими студенти могли скористатися у зручний для них час.

Активну роботу студентів упродовж всього семестру мало стимулювати введення у практику атестаційної системи оцінки успішності. З 1974 р. контроль поточної успішності студентів став здійснюватися за контрольними рубежами, що також мало на меті стимулювати самостійну роботу студентів протягом семестру. Впродовж кожного семестру передбачалося проведення 3-х контрольних рубежів. Оцінки виставлялися за накопичувальною системою. Були створені інститутська, факультетські й кафедральні групи аналізу успішності студентів, їх результати обговорювалися на засіданнях кафедр, радах факультетів та інституту, висвітлювалися у стінній пресі. За підсумками кожного контрольного рубежу видавався наказ по інституту. Підсистема АСУ інституту АІС-ВУЗ «Поточна успішність, відвідуваність та атестація студентів», впроваджена протягом 1975/76 навчального року дозволила оперативно аналізувати дані, що характеризують стан навчального процесу, в загальноінститутському, кафедральному, факультетському, курсовому й дисциплінарному розрізах⁴³⁵.

Технічні засоби навчання робили навчальний процес більше наочним, реальним, активізували образну пам'ять учнів, дозволяли студентам уникнути механічного зазвчення текстів. У 1964/65 навчальному році було обладнано перший спеціалізований клас навчальних і контролюючих машин. Кафедра фізики і енергетики виготовила групову навчальну машину, що використовувалася студентами при самопідготовці, а також для проведення контролю за засвоєнням пройденого матеріалу. Було розроблено машину-репетитор.

⁴³⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 518, арк. 23.

Глава VII

Ефективно використати атестації, що вимагали наявності великої кількості потокових оцінок, дозволяли впроваджені в інституті машинні методи контролю успішності. Значно збільшилася кількість накопичувальних оцінок, скоротилася трудомісткість потокового контролю⁴³⁶. Було реалізовано на практиці методи машинної обробки одержуваних у ході атестації результатів⁴³⁷. Надійність машинного контролю знань була підтверджена результатами аналізу, яким було встановлено, що середній бал, одержуваний студентами за машинного способу опитування, вищий за середній бал при усному опитуванні лише на 0,14. Цей недолік дозволяла звести до мінімуму розроблена в інституті екзаменаційна установка «Залік», що використовувала поряд з вибіркоким конструйований метод відповіді⁴³⁸. Машинний контроль активно використовували кафедри технічної механіки, фізики, іноземної мови, політекономії.

У першій половині 60-х років кафедрами інституту було проведено роботи з вивчення фактичних витрат студентами часу на пророблення дисциплін за розділами і темами, на підставі чого деканати розробили графіки позааудиторного навантаження студентів і виконання домашніх робіт як основу для складання особистих планів самостійної роботи студентів. У 1975/76 навчальному році в інституті було створено методичну комісію з планування й організації самостійної роботи студентів, яка очолювалася Я. К. Денисенком, а на факультетах – відповідні групи контролю вдосконалення навчального процесу, які координувалися учбово-методичним кабінетом та навчальною радою з планування й організації самостійної роботи студентів⁴³⁹.

Особливу увагу було приділено організації самостійної роботи студентів першого курсу, оскільки саме в цих групах відсутність вироблених навичок самостійної роботи виявилася найбільшою мірою. Самофотографії дня студента й прямі спостереження, якими було охоплено 40% студентів першого курсу, давали можливість одержати досить надійні дані для узагальнень. Для проведення обстеження було розроблено «Анкету бюджету часу студента», що складалася з трьох розділів: загальні відомості про студента, робочий і позаробочий час. Отримані показники виявили нерівномірність аудиторного навантаження по факультетах і днях тижня. Було встановлено, що студенти невинувато багато часу витрачають на вирішення завдань з вищої математики й при цьому зовсім не використовують технічні засоби. Надмірно багато часу витрачалося на конспектування першоджерел з соціально-економічних дисциплін і т. п.⁴⁴⁰. Отримані результати лягли в основу рекомендацій щодо удосконалення організації навчального процесу.

⁴³⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 32.

⁴³⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 35.

⁴³⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 33 – 34.

⁴³⁹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 29.

⁴⁴⁰ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 718, арк. 34 – 35.

Нову серію досліджень, спрямованих на поліпшення організації самостійної роботи студентів перших курсів, було розпочато у 1981 р. Після обробки масивів первинних даних на ЕОМ було сформульовано рекомендації щодо поліпшення використання загального бюджету часу самостійної роботи студентів, визначено нормативи його витрат і розроблено календарні графіки його використання щодо дисциплін 1 – 3 курсів економічного факультету.

Якнайкраще завданням творчого освоєння студентами спеціальності відповідало залучення їх до участі у науково-дослідній роботі. У 60-ті – 80-ті рр. подальшого розвитку одержала діяльність студентського наукового товариства (СНТ) ХІЕІ. Форми й методи творчої наукової роботи глибоко й комплексно впроваджувалися в навчальний процес.

У 1961 р. на кафедрах працювало 11 студентських наукових гуртків, які були об'єднані у 4 факультетські СНТ. Керували науковими гуртками викладачі й інженери лабораторій, координувала роботу Рада СНТ інституту. В тому ж 1960/61 навчальному році у роботі СНТ брали участь 334 студенти (33% студентів денної форми навчання), ними було виконано 267 наукових робіт, з яких 172 було рекомендовано на загальноінститутські науково-технічні студентські конференції, а 64 представлено на XV міжобласний огляд, – 39 з них було відзначено нагородами різного рівня. Члени наукових гуртків залучалися до науково-дослідної роботи кафедр, отриманий матеріал використовувався для підготовки курсових і дипломних проєктів, для участі в науково-технічних конференціях, оглядах і конкурсах студентських наукових робіт.

Успішний досвід участі студентів у науковій роботі кафедр послужив підставою для розгортання в ХІЕІ нових форм студентської наукової діяльності: студентських конструкторських, технологічних і техніко-економічних бюро (СКБ, СТБ, СТЕБ).

У 1960 р. при кафедрі технічної механіки і нарисної геометрії було створене перше СКБ, що працювало під керівництвом В. К. Топорського. СКБ виконало широке коло досліджень, безпосередньо пов'язаних з науково-дослідними й господарсько-договірними роботами кафедр інституту. Для базової лабораторії зубчастих передач СКБ провело технічні дослідження передач із точковим зачепленням, розрахунок і конструювання експериментальних редукторів, стелів, різального інструменту. На підставі студентських робіт було спроектовано й виготовлено експериментальні редуктори й зубчасті передачі для Кременчуцького заводу дорожніх машин, Крюківського вагонобудівного та інших підприємств. Для кафедри хімії студенти Григоров, Харченко, Яценова виконали розрахунково-конструкторські роботи для проєктів приладів магнітного очищення води.⁴⁴¹

Вже за рік, у 1961 р., в інституті було організовано студентське бюро техніко-економічних досліджень, а на кінець року діяло вже 1 СКБ і 3 СТЕБ. У 1968 р. –

⁴⁴¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 634, арк. 10.

Глава VII

5 СТЕБ й 1 СКБ; у 1973 р. – вже 11 СКБ, СТЕБ і СТБ, що діяли під науковим керівництвом профілюючих кафедр. Інститут прагнув до того, щоб робота в бюро була для студентів органічним продовженням і поглибленням знань, а реальні дослідницькі розробки оформлялися у вигляді курсових або дипломних проєктів і давали матеріал для підготовки доповідей на міські, республіканські й всесоюзні огляди⁴⁴².

СТЕБ створювали групи для аналізу роботи підприємств, виявлення резервів, визначення шляхів поліпшення якості їх роботи. Такі групи працювали на харківських заводах: тракторному, турбінному, велосипедному, електромеханічному, «Серп і Молот», підйомно-транспортного устаткування. У 1963/64 навчальному році на прохання заводу ХЕМЗ об'єднані у групи аналізу 75 студентів третього курсу машинобудівного факультету провели масові фотографії робочого часу верстатників. 73 студенти IV – V курсів за дорученням Держплану УРСР проводили фотографію роботи автоматичних ліній моторобудівного заводу «Серп і Молот».

З 1965 р. роботи СТЕБ і СКБ орієнтувалися на вирішення завдань, пов'язаних з проведенням економічної реформи. Вони розробляли пропозиції щодо удосконалення планово-економічних робіт, госпрозрахунку, наукової організації праці й управління, виконували розрахунки економічної ефективності використання виробничих потужностей підприємств і використання ЕОМ. Так, у 1973/74 навчальному році у СТЕБ при кафедрі організації й планування машинобудівного виробництва працювало 79 студентів, вони брали участь у розробці 9 господарсько-договірних й 4 держбюджетних тем. У розробці комплексної міжкафедральної теми – створенні й впровадженні АСУП на заводі «Електромашина» – брали участь студенти, 25 викладачів кафедр й 13 інженерів. У тому ж році 14 студентів при СТЕБ кафедр гірничого факультету займалися моделюванням визначення собівартості вугілля на шахтах комбінату «Свердловськантрацит», питаннями техніко-економічного аналізу процесів видобутку руди в умовах кар'єрів Курської магнітної аномалії. А студенти СТЕБ при кафедрі бухгалтерського обліку й фінансів згідно з самостійно укладеним договором з Комунарським металургійним заводом успішно провели дослідження, спрямоване на підвищення ефективності використання обігових коштів⁴⁴³.

За 1970 – 1975 рр. число учасників СНТ зросло з 54 до 68% загального числа студентів денної форми навчання. На міські, республіканські й всесоюзні конкурси було представлено 2771 наукову працю, 1214 з них було нагороджено медалями, грамотами й дипломами. Суттєво розширилася участь студентів у науковій роботі загальноосвітніх кафедр. У СКБ і СТЕБ починали свій творчий шлях провідні вчені інституту – І. П. Алдохін, Л. І. Фальченко, О. Г. Занегін. Зі 175 у 1971 р. до 614 – у 1975 р. зросла кількість студентів, що брали участь (переважно у складі

⁴⁴²Олейник С. У. Технико-экономические бюро // Вестник высшей школы.– 1975.– № 8.– С. 47 – 49.

⁴⁴³Там же.– С. 48 – 49.

Глава VII

СКБ, СТЕБ) у госпрозрахунковій роботі з оплатою праці, зростав їх авторитет і вага серед студентського колективу факультетів. Безумовними лідерами тут були машинобудівний і гірничий факультети, де у виконанні за господарськими договорами науково-дослідній роботі, як на платній, так і на безоплатній основі, брали участь відповідно 49 й 40% студентів денної форми навчання⁴⁴⁴.

У 1978 р. у 30 наукових гуртках й 10 бюро брало участь вже 77% складу студентів денних відділень факультетів – 2100 студентів. Ними було представлено на міський конкурс 510, на республіканський – 43, на всесоюзний – 25 студентських наукових робіт. Відзначено медалями й грамотами на міському огляді 137, республіканському – 8, всесоюзному конкурсі – 12 робіт. В організації науково-дослідної роботи студентів найбільш активну участь брали доценти й викладачі Д. В. Дикань, О. В. Дружинін, Л. О. Кіржнер, Р. О. Коломієць, Р. І. Мартиненко, С. К. Потьомкін, О. Є. Рябуха, В. П. Хайкін і багато інших. Вперше студенти – переможці конкурсу студентських наукових робіт – нагороджувалися грошовими преміями.

За результатами роботи СНТ інститут неодноразово займав призові місця на престижних всесоюзних і республіканських оглядах та активно залучався до їх проведення. У 1968 р. СНТ інституту було оголошено переможцем республіканського огляду студентських наукових робіт із проблем технічних і природничих наук, присвяченого 50-річчю ВЛКСМ, і посіло перше місце на міжобласному огляді наукових досягнень вузів. У 1975 р. на всесоюзному конкурсі за кращу організацію науково-дослідної роботи серед економічних вузів країни інститут посів друге місце та був нагороджений вимпелом ЦК ВЛКСМ і Мінвузу СРСР. У 1977 – 1978 рр. інститут було визнано переможцем республіканського туру огляду СКБ, нагороджено грамотою Мінвузу УРСР і ЦК ЛКСМУ, грошовою премією. Протягом 70 – 90-х рр. ХІЕІ брав участь у проведенні всесоюзних й республіканських студентських економічних олімпіад.

Студенти ХІЕІ неодноразово ставали переможцями всесоюзного конкурсу за кращу наукову роботу студентів з природничих, технічних і гуманітарних наук. Уявлення про його значущість дають такі цифри: у 1980 р. на конкурс було представлено 15 232 роботи від студентів 748 вищих навчальних закладів СРСР⁴⁴⁵. Протягом 1967 – 1975 навчальних років шість разів студенти інституту ставали його лауреатами у номінаціях економічних й інженерно-економічних наук і нагороджувалися медалями. Зокрема, лауреатами конкурсу, які були нагороджені золотими медалями, стали студенти:

1967/68	навч. рік	Хибашев Т. Х.
1968/69	– " –	Новиков В. Г.
1970/71	– " –	Бояринцева Л. О.
1972/73	– " –	Ковальова О. І., Горба В. С.

⁴⁴⁴ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 539, арк. 8.

⁴⁴⁵Вестник высшей школы. – 1981. – № 1. – С. 62.

Глава VII

1973/74	– " –	Колегаєв О. Р.
1974/75	– " –	Бутовецкий С. Г.
1981/82	– " –	Челяк Л. В.

Життя показувало, що студент, який брав активну участь у СНТ, швидше освоювався на виробництві, у нього розвивалися якості дослідника-експериментатора, вміння чітко висловлювати свої думки, прагнення до постійного удосконалення своїх знань⁴⁴⁶.

«Науково-дослідна робота стала таким же необхідним фактором успішної підготовки фахівців, як і процес навчання», – із задоволенням констатував проректор з наукової роботи С. У. Олійник у своїй доповіді про підвищення ефективності наукових досліджень ХІЕІ 29 травня 1974 р.⁴⁴⁷

Масове охоплення студентства дослідницькою роботою дозволяло активно вводити елементи НДР у навчальні програми, планомірно використовувати студентську наукову роботу як потужний засіб підвищення ефективності навчального процесу.

З 1 вересня 1975 р. у навчальний процес, починаючи з шостого семестру, було введено курс навчальної дослідницької роботи студентів (НДРС), що вбирав у себе лекції – насамперед, курс «Основи наукових досліджень» – наукові семінари, дослідницькі, практичні й ситуативні завдання, проведення дослідницьких робіт під час виробничої практики й при підготовці курсових і дипломних проєктів. Радою інституту було розроблено єдину для всіх факультетів програму курсу основ наукових досліджень, а на факультетах – робочі програми, що враховували особливості окремих спеціальностей. Для кожного студента виділявся науковий керівник, визначалася індивідуальна тема досліджень. З 1979 р. НДРС було поширено на весь період навчання, для її виконання студентам виділялося 400 – 450 годин часу навчальної й самостійної роботи, виконання практичних і лабораторних робіт. Проводилися спеціальні семінари, де заслуховувалися й обговорювалися результати НДРС. Було визначено проблематику семінарів⁴⁴⁸. Для керівництва НДРС при методичній Раді інституту було створено комісію, яку очолив С. К. Потьомкін, діяла спеціальна Рада з питань науково-дослідної роботи студентів під головуванням ректора у складі деканів факультетів, завідувачів профільюючими кафедрами, наукових керівників НДРС факультетів⁴⁴⁹.

Введення завдань з НДРС у програми техніко-економічної й переддипломної практики стимулювало участь студентів у навчально-дослідницькій роботі.

⁴⁴⁶ Мартиненко Р., Брагіна Ю. Спеціаліст формується з творчості // Ленінська зміна. – 1969. – 5 квітня.

⁴⁴⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 148, арк. 1.

⁴⁴⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 30 – 31.

⁴⁴⁹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 30.

Відповідні зміни вносилися у методичне забезпечення. Елементи НДРС були введені в усі програми курсів, у методичні вказівки з дипломного й курсового проектування, виконання практичних і лабораторних робіт, проведення виробничої практики⁴⁵⁰.

Ще однією перевагою курсу НДРС було те, що він дозволяв активніше включати студентів у науково-дослідну роботу кафедр. У 1975 р. студенти V курсу металургійного факультету, які проходили практику на металургійних заводах ім. Дзержинського, Макіївському, Комунарському і «Криворіжсталі», брали участь у виконанні кафедральної держбюджетної науково-дослідної роботи «Дослідження резервів підвищення продуктивності доменних печей» та у виконанні науково-дослідної госпдоговірної роботи «Оптимізація розкрою обтиснутої заготовки на блюмінгах-слябінгах» з використанням економіко-математичних методів та ЕОМ⁴⁵¹.

Виконуючи спеціальні завдання кафедр, студенти одержували можливість збирати для дипломного проектування, узагальнювати і використовувати отримані матеріали. Вивчивши техніко-економічне планування в одному з цехів харківського велосипедного заводу, написали роботу про розробку й впровадження уніфікованих форм техніко-економічних розрахунків у теплотехнічному й електроцеху студенти V курсу машинобудівного факультету В. М. Безверха й З. Ф. Бондаренко, а студент В. О. Лукін – вивчив методику диспетчерського аналізу на Харківському заводі тракторних самохідних шасі й застосував її для визначення техніко-економічних нормативів⁴⁵². Таким шляхом ішли багато інших – дипломні проекти були частиною наукових досліджень, які виконувались кафедрами за участю студентів на підприємствах м. Харкова, Донбасу й інших районів країни. За підсумками практики 1977 р. на наукову конференцію інституту було представлено 371 студентську роботу⁴⁵³.

Внесені у навчальний процес позитивні зміни знаходили своє продовження в питаннях організації виробничої практики студентів і стажування випускників – молодих фахівців.

Значення цього виду навчальної роботи було підтверджено у квітні 1960 р. на методичній конференції щодо перебудови навчального процесу у зв'язку з реформою вищої освіти СРСР, що проводилася в цей час. Під головуванням проф. О. Г. Лібермана спеціально запрошені випускники інституту минулих років могли висловити свої зауваження й побажання щодо організації навчального процесу у рідному інституті. Думка більшості учасників була одностайною: виробнича практика – найбільш ефективний і реальний шлях підготовки кваліфікованого й готового до практичної роботи фахівця⁴⁵⁴.

⁴⁵⁰ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 718, арк. 69.

⁴⁵¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 51.

⁴⁵² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 50.

⁴⁵³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 718, арк. 52.

⁴⁵⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 631.

Глава VII

В 60-70-ті рр. до колишніх баз виробничої практики студентів додалися обчислювальні центри. У 1962/63 навчальному році вперше було проведено восьми-місячну практику студентів четвертого курсу за фахом «Механізація обліку й обчислювальних робіт» на нормативно-дослідницьких станціях, у 1965 р. кафедра ОМОЕІ провела технологічну практику студентів третього курсу на машинолі-чильних станціях і центрах.

Практика проводилася на передових підприємствах Харкова, Донецька, Жданова (Маріуполя), Запоріжжя, Дніпродзержинська, Ворошиловграда (Луганська) й інших міст. Базами практики були такі відомі заводи, як ХТЗ, ХЕМЗ, «Серп і Молот», «Електро-важмаш», металургійні заводи «Запоріжсталь», «Азовсталь», «Криворіжсталь», вугільні шахти виробничих об'єднань «Донецьквугілля», «Ворошиловградвугілля», «Укрзахід-вугілля», хімічні комбінати й коксохімічні заводи України. Усього за інститутом було закріплено 85 баз практики⁴⁵⁵.

Перед виїздом на підприємства студенти одержували програми проходжен-ня практики, індивідуальні завдання щодо надання допомоги підприємствам для виявлення резервів продуктивності праці, зниження собівартості продукції, з 1965 р. – для впровадження нової системи планування й економічного стимулю-вання виробництва, у 70-х рр. – розвитку АСУП.

На підприємствах студенти працювали верстатниками, апаратниками, мото-ристами, помічниками машиністів, обіймали посади інженерів-економістів, нор-мувальників, плановиків. Фахівці підприємств читали для них лекції із загальних і спеціальних питань.

Уже у 60-ті рр. вдалося досягти того, що курсове й дипломне проектування цілком базувалося на практичних даних заводів, проектних організацій, на са-мостійних заводських і лабораторних дослідженнях, проведених студентами. У 1960/61 навчальному році студенти виконали понад 50 реальних дипломних проєктів, а Державна екзаменаційна комісія на своєму виїзному засіданні, що від-булося 9 червня 1961 р. на ХВЗ із запрошенням представників інших заводів міста, відзначила: «Всі обрані теми – актуальні і спрямовані переважно на надання допо-моги заводам у справі розробки передових методів організації праці, планування, нормування та організації виробництва».

Тематика проєктів заздалегідь узгоджувалася з підприємствами. На письмові запити інституту з додатком анотацій раднаргоспи, заводи, трести надсилали свої пропозиції. Результати своєї роботи студенти захищали безпосередньо на вироб-ництві з оформленням відповідних протоколів нарад інженерно-економічних працівників⁴⁵⁶. Багато дипломних робіт студенти виконували на прохання під-приємств. Вони були, як правило, пов'язані з темами наукових досліджень, про-

⁴⁵⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 725, арк. 27.

⁴⁵⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 2, спр. 631, арк. 38.

Глава VII

ведених кафедрами ХІЕІ. Понад 90% студентів захищали звіти про переддипломну практику на «добре» й «відмінно».

У 1975 р. з урахуванням завдань навчальної науково-дослідної роботи студентів програми виробничої практики знову було перероблено. Теми курсових проєктів затверджувалися кафедрою й оформлялися на спеціальних бланках у вигляді завдання з курсового проєктування для кожного студента. У завданні вказувалися дати подання керівникові окремих етапів проєкту, здачі готового проєкту та найважливіші розділи проєкту, його загальний обсяг, кількість і характер креслень. У курсовому проєктуванні передбачалося виконання результатів досліджень для розробки реальних, здійснених на практиці заходів щодо підвищення ефективності виробництва⁴⁵⁷.

У 1967/68 навчальному році вперше було виконано так звані комплексні дипломні проєкти. Прикладом комплексного проєкту може служити проєкт студентів Т. Течко й І. Течко на тему «Організація ритмічної роботи й оперативно-виробничого планування», виконаний в одному з цехів заводу «Комсомолец». Один з авторів проєкту розробив систему оперативно-календарного планування, а інший займався питаннями впровадження передової технології та передових форм організації праці у виробництві. Це дало можливість докорінно змінити роботу цеху, забезпечивши його ритмічну роботу.

Така форма роботи дозволяла суттєво підвищити результативність дипломного проєктування, у тому числі і його економічну ефективність, розцінювалась як пріоритетна й надалі одержала широкий розвиток. Прикладом вдалив комплексних дипломних проєктів можна назвати проєкт, розроблений під науковим керівництвом В. М. Гриньової і відмінно захищений у 1976 р. студентами ІV курсу машинобудівного факультету Г. Романець, Л. Хворостою, Н. Михайлюк і Н. Власовою. Проєкт на тему «Удосконалення системи техніко-економічного планування в умовах функціонування АСУП» був виконаний на матеріалах заводу підйомно-транспортного устаткування. Критично проаналізувавши існуючу методику розробки техпромфінплану, студенти виявили наявні недоліки та запропонували заходи щодо їх усунення. Комплексний дипломний проєкт студентів Н. Мельтюхової, Н. Севастьянової, С. Липовки на тему «Удосконалення техніко-економічного планування в умовах АСУП», виконаний під керівництвом Л. С. Топчій, був результатом науково-дослідної роботи на Харківському тракторному заводі. Н. Мельтюхова розробила методику нормативного планування фонду заробітної плати у механічних цехах, С. Липова – у ливарних, а для заводу й складальних цехів – Н. Севастьянова. Комплексний проєкт на тему «НОП у цеху» під керівництвом С. К. Потьомкіна та Т. С. Шапошникової розробили студенти А. Мазур і З. Савченко. У проєкті було розроблено заходи щодо організації роботи й оплати праці робітників на поточкових лініях заводу «Серп і Молот»⁴⁵⁸.

⁴⁵⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 54 – 55.

⁴⁵⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 60.

Глава VII

У тому ж 1976 р. було відзначено виконані на основі фактичних даних підприємств з елементами наукового дослідження курсові проекти студентів машинобудівного факультету III курсу С. Сидоренка на тему «Економічна оцінка надійності електрозварювального устаткування» (керівник – В. Д. Талалаєв) і V курсу заочного факультету В. Харитонова «Удосконалення внутрішньозаводського ціноутворення на деталі й вузли автомобілів моделі КраЗ» (керівник – І. Ф. Гридін). Продовженням дослідної роботи профілюючих кафедр були проекти студентів хімічного факультету Н. М. Козяр («Аналіз і планування умовнопостійних витрат на виробництво продукції цеху вловлювання», керівник – О. В. Баранов), Л. О. Попович («Аналіз умовнопостійних витрат і шляхи їх зниження при виробництві продукції смолопереробного цеху», керівник – Н. І. Шиліна), гірничого факультету М. І. Залізного («Ефективність концентрації гірничих робіт», керівник – Ю. В. Чередніченко), Л. І. Соколової («Ефективність впровадження нової техніки на ділянці», керівник – О. В. Дружинін)⁴⁵⁹.

Дипломний проект студента V курсу гірничого факультету О. В. Соловйова на тему «Раціональна організація робіт з підготовки нового горизонту на шахті» (керівник – М. М. Андросов), що був виконаний в умовах шахти «Брянська» комбінату «Кадіїввугілля», передбачав заходи щодо скорочення строку реконструкції шахти на основі сіткового методу планування та організації робіт. Студентом було визначено оптимальні швидкості проведення гірничого виробітку за найменших витрат. Високу практичну цінність роботи було відзначено у відгуку інституту «Юждіпрошахт», а запропоновані заходи рекомендовані до впровадження. Позитивно оцінювалися підприємствами дипломні проекти студентів хімічного факультету Т. В. Пустогвар «Використання економіко-математичних методів для виявлення резервів підвищення ефективності виробництва на Сумському хімічному комбінаті», факультету ОМОЕІ Л. В. Напівпан «Проектування машинної обробки інформації зі складання калькуляцій нормативної собівартості», І. І. Тютюнникова «Механізація обробки інформації з оперативного управління виробництвом» та ін.⁴⁶⁰

Більшість запропонованих у дипломних і курсових проектах реальних заходів впливали із поточних та перспективних планів розвитку підприємства. Економічно обґрунтований варіант робіт з механізації й автоматизації процесів виробництва на 1 й 2 блоках коксових батарей на основі вивчення й узагальнення досвіду проведення подібного роду робіт на 3 блоці батарей підприємства запропонувала у 1976 р. студентка V курсу хімічного факультету Л. О. Стеніна, а студентка В. О. Тонковид розробила реальні заходи щодо реконструкції й впровадження сіткових графіків проведення капітальних ремонтів компресорів у цеху капролактаму на Сіверодонецькому хімічному комбінаті⁴⁶¹. Велику роботу зі вста-

⁴⁵⁹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 55 – 57.

⁴⁶⁰ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 60.

⁴⁶¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 50.

новлення технічно обґрунтованих норм часу на виробничі операції виконала на Полтавському заводі штучних алмазів група студентів IV курсу машинобудівного факультету, причому техніко-економічне й оперативно-виробниче планування було розглянуте з погляду можливості створення автоматизованих систем управління виробництвом і т. ін.⁴⁶²

Досягнення інституту одержали високу оцінку. У 1973 р. серед вузів Харкова ХІЕІ було нагороджено обкомом профспілок за кращі показники у реальному дипломному проектуванні.

В цілому у 70-х – 80-х рр. у дипломних і курсових проектах розширювалися елементи наукового дослідження, було досягнуте стійке зростання частки реальних дипломних проєктів. У 1975 р. 47% дипломних проєктів оцінювалися як реальні⁴⁶³, у 1977 – 67, у 1981 р. – 96%. За 1978 р. 150 дипломних робіт студентів впроваджено у виробництво, економічний ефект склав 200 тисяч рублів.

Подальшим розвитком інтеграції навчального процесу й науки з виробництвом було створення навчально-науково-виробничих об'єднань (ННВО). Створене на кафедрі організації і планування машинобудівного виробництва ННВО «Економіст й електротехнічні підприємства» базувалося на харківських заводах «Електромашина», ХЕЛІЗ і «Електроапарат»⁴⁶⁴. Більш тісному зв'язку з реальною господарською діяльністю сприяло створення філій кафедр інституту на промислових підприємствах. У 1984 р. було створено філію кафедри організації і планування машинобудівного виробництва на ВО «Укрелектромаш». Очолив філію генеральний директор об'єднання канд. екон. наук М. П. Белоус. У 1985 р. філію кафедри економіки, організації і нормування праці було створено на машинобудівному виробничому об'єднанні «Серп і Молот». До 1988 р. кількість діючих філій кафедр досягла 10.

Інститут приступив до укладення договорів про підготовку фахівців з конкретними підприємствами⁴⁶⁵. По закінченні інституту студенти ставали висококваліфікованими, творчо мислячими фахівцями, що були обізнані з останніми тенденціями сучасної господарської практики та безпосередньо готові приступити до роботи на підприємствах і організаціях.

У середині 60-х – 70-х рр. продовжувалася реконструкція корпусів інституту. Це дозволило розширити площу обчислювальної лабораторії, збільшити лабораторії машинобудівного факультету, оновити гірничу лабораторію, створити лабораторії обчислювальних машин, організації виробництва і управління машинобудівних підприємств, організації праці і технічного нормування, кабінет програмованого навчання, цивільної оборони, російської мови.

⁴⁶² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 48.

⁴⁶³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 59.

⁴⁶⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1539, арк. 20

⁴⁶⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1740, арк. 15.

Глава VII

Однією із кращих з кінця 60-х років стала лабораторія кафедри технології машинобудування, очолювана з 1951 р. В. В. Кононенком. Правило «студент повинен не тільки знати, але й вміти» було покладено в основу роботи колективу. Прикладні дослідні і конструкторські розробки, що проводилися кафедрою, знайшла безпосереднє продовження в діяльності студентського наукового товариства. Інженерно-педагогічна школа, пов'язана з ім'ям В. В. Кононенка, довгий час забезпечувала розвиток однієї з найбільш сильних сторін ХІЕІ – високого рівня практичної підготовки студентів, глибокого знання виробництва.

Лабораторії кафедри мали у своєму розпорядженні верстати новітніх моделей, у тому числі з програмним управлінням, електроімпульсними, ультразвуковими, вимірювальними приладами, голографічною установкою, кіноапаратурою. В інституті було створено кінофотолабораторію, що виготовляла за заявками й сценаріями кафедр навчальні кінофільми⁴⁶⁶. Під керівництвом В. В. Кононенка було створено перший в інституті навчальний кінофільм «Прогресивні метало-різальні верстати», виготовлено сотні слайдів.

У 1982 р. був придбаний промисловий робот пневматичного типу. Лабораторію технології металів оснащено печами для нагрівання і плавлення металу, формувальним напівавтоматом, приладами для визначення якості металу. Лабораторія засобів виміру була укомплектована новітніми контрольно-вимірювальними приладами. Кафедра технічної механіки мала у своєму розпорядженні дослідні машини для контролю міцності механізмів. Кафедра гірничої справи, очолювана О. Д. Левченком, розташовувалася в спеціальному лабораторному корпусі, де було змонтовано комбайн «Донбас», врубову машину, скребковий конвеєр й інше устаткування рудників, геолого-мінералогічні й кристало-петрографічні зразки, прилади з геодезії і маркшейдерії. Сучасне устаткування для вивчення й контролю за процесами виробництва, все необхідне для предметного вивчення технологічних дисциплін зі свого профілю мали лабораторії кафедр хімічної технології і металургії. Кафедра економіки і організації машинобудівного виробництва встановила комплекс автоматизації управління виробництвом АДУ-1, апарат безкалькового копіювання «Термокопір», діючу модель конвеєра, 10 електронно-обчислювальних машин «Бистриця». Студенти застосовували їх на практичних заняттях, при підготовці курсових робіт і дипломних проектів. Активно використовувалася ця лабораторія для науково-дослідних робіт⁴⁶⁷. До 1970 р. більшість кафедр мали сучасні технічні засоби. Діяв клас програмного навчання, обладнаний 12 контролюючими і навчальними машинами власної конструкції, а екзаменаційною установкою «Залік», у якій використовувався конструйований метод відповіді замість вибіркового. З однієї (у 1970 р.) до семи (у 1975 р.) було збільшено кількість потокових аудиторій, оснащених технічними засобами.

⁴⁶⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 4, спр. 855, арк. 7-8.

⁴⁶⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 4, спр. 448, арк. 36 – 40; спр. 855, арк. 40 – 44.

У 1975 р. в інституті створено редакційно-видавничий відділ, книжковий фонд бібліотеки до кінця десятиліття перевищив 400 тис. екземплярів.

До кінця 70-х рр. навчальний процес забезпечували 6 спеціалізованих лабораторій обчислювальних машин. Лабораторія лічильно-клавійних машин, оснащена СКМ Електромашина 3-2 й 155, Іскра-121, Аскота-170, Оптима-528 і Зоемтрон-328; лабораторія лічильно-перфораційних машин, що використовувала алфавітні й цифрові табулятори, електромеханічне й електронне сортування й перфоратори; лабораторія електронного обчислення з електронним обчислювачем ЕВП «Рута»; лабораторія перфорації й контролю з алфавітними й цифровими перфораторами; лабораторія засобів збирання інформації (телетайпи СТА-67М, телеграфні рулонні апарати й стрічкові перфоратори); лабораторія логічних елементів⁴⁶⁸. Діяла високопродуктивна ЕОМ ЕС-1020.

У 80-ті роки почали створюватися дисплейні класи, що дозволило перейти до комп'ютеризації навчального процесу. У 1988 р. ХІЕІ мав 9 дисплейних класів на 140 місць, оснащених сучасною технікою – IBM PC/XT, IBM PC/AT, Іскра 1030, Іскра 1250; дисплейними системами ЕОМ ЕС-1033, ЕС-1035, ЕС-1841. Машинний час на 1 студента було доведено до 4,8 години на ЕС-ЕОМ, 3,9 години – на СМ-2М і 11,7 години – на ПЕВМ⁴⁶⁹.

Однак вважати матеріальне забезпечення навчально-виховного процесу в ці роки задовільним не приходилося. Адміністрація інституту неодноразово відзначала «наявність суттєвого розриву» між запланованим обсягом підготовки фахівців і тих коштів, які асигнувалися інституту для розвитку навчально-лабораторної бази.

Очевидне з початку 50-х рр. відставання розвитку матеріальної бази і насамперед – площі приміщень, що використовувалися у навчальному процесі, від зростання чисельності студентів так і не було переборене. ХІЕІ продовжував відчувати гостру нестачу навчальних і лабораторних приміщень, гуртожитків для студентів й аспірантів, житлової площі для викладачів⁴⁷⁰. Студенти навчалися у три зміни, заочники на установчі й екзаменаційні сесії викликалися в три потоки. Для позанавчальної роботи аудиторій не було, як і раніше, для читання лекцій вимушено використовувалися навчальні кабінети та лабораторії. Лише 95 посадкових місць мав читальний зал бібліотеки. На однозмінний режим роботи студенти всіх факультетів перейшли лише у 1978 – 1981 рр.

Через нестачу навчальних площ інститут не мав можливості виділити спеціальні кімнати для дипломного проектування⁴⁷¹, не було можливості створити кабінети управління, оргтехніки, спеціальну бібліотеку з читальним залом, що були

⁴⁶⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 507, арк. 207.

⁴⁶⁹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1871, арк. 16.

⁴⁷⁰ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 158.

⁴⁷¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 63.

Глава VII

необхідні слухачам факультету організаторів промислового виробництва⁴⁷². «Рік за роком інститут відчуває нестачу машинного часу ЕОМ, незважаючи на те, що ОЦ працює у дві зміни... Слід також зазначити, що інститут має велику потребу збільшення аудиторного фонду, кількості різних класів обчислювальних машин. Наявні класи не дозволяють збільшити кількість машин у них. Це не сприяє подальшому розширенню використання обчислювальної техніки у навчальному процесі», – констатувала адміністрація ХІЕІ у своєму річному звіті за 1975/76 навчальний рік⁴⁷³. Введення у 1971 – 1975 рр. нової спеціалізації з математичного забезпечення ЕОМ на чотирьох факультетах не супроводжувалося пропорційним розвитком необхідної матеріальної бази взагалі⁴⁷⁴.

Гостро бракувало площі і спеціальних технічних засобів, устаткування для профільних лабораторій галузевих факультетів. У несприятливих умовах колектив викладачів, вчених, інженерів робив все можливе для підтримки властивих ХІЕІ високих стандартів навчання. За спогадами В. О. Кожевникова, у 70-ті рр. – декана металургійного факультету: «...представницька комісія Мінвузу, що обстежила інститут, була спочатку скептично настроєна стосовно можливостей факультету. Але після більш детального ознайомлення з програмами лабораторних і практичних робіт, з їх постановкою, була змушена визнати, що нам вдається досягати дуже високих, навіть не беручи до уваги стан учбово-лабораторної бази, показників у навчальному процесі, у підготовці спеціалістів».

Протягом багатьох років не задовольнялися заявки інституту на типографське устаткування, що не дозволяло повністю забезпечити навчальний процес, особливо студентів-заочників і слухачів факультету організаторів виробництва, сучасною і якісно виконаною навчально-методичною літературою⁴⁷⁵. Довгий час затримувалося надання інституту комплексу текстових дисплеїв ЕС-7906, наявність яких дозволяла підвищити ефективність використання машинного часу ЕОМ ЕС-1020 більш ніж у 30 разів (!)⁴⁷⁶. Установка самої ЕОМ ЕС-1020 з її допоміжним устаткуванням вимагала скорочення кількості класів обчислювальної техніки з 10 до 7⁴⁷⁷. Однак і без цього інститут зазнавав труднощів у зв'язку з відмовою Мінвузу надати додаткову партію малих ЕОМ⁴⁷⁸.

У середньому на одного студента денної форми навчання припадало у 1977 р. 3,2 м² корисної площі за встановленої у 11,6 м² норми⁴⁷⁹. Загальна площа при-

⁴⁷² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 718, арк. 76.

⁴⁷³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 42.

⁴⁷⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 152.

⁴⁷⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 718, арк. 70, 72.

⁴⁷⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 725, арк. 26.

⁴⁷⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 507, арк. 52.

⁴⁷⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 507, арк. 49.

⁴⁷⁹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 151.

Глава VII

міщень інституту, які використовувалися у навчальному процесі й у науково-дослідних цілях, в 1978 р. не перевищувала 8905 кв. м⁴⁸⁰.

Важкий матеріальний стан інституту, корпуси якого продовжували залишатися лише комплексом непристосованих для навчального процесу будинків, впадало в очі й часто справляло негативне враження. Проф. А. М. Гаврилов так згадує своє перше знайомство з інститутом у 1974 р.: «Інститут був невеликий і невпорядкований... Колись цей будинок був гуртожитком Харківського юридичного інституту, а тому після війни до нього зробили прибудову, але дане приміщення не відповідало вимогам навчального закладу. Зовні це був чотириповерховий будинок, що мав не дуже привабливий вигляд, а всередині й того гірше – вузькі, пофарбовані у темно-зелені кольори олійною фарбою коридори, брудні, запущені аудиторії для занять, на навчальних столах усілякі написи, навіть нецензурні. Скрізь у приміщеннях інституту було брудно – валялися недопалки. Я з самого початку був розчарований і вважав, що, мабуть, і у навчальному процесі теж немає належного порядку»⁴⁸¹.

Викладачами і співробітниками інституту неодноразово зазначалося, що зовнішній вигляд й матеріальна невлаштованість негативно впливала на студентів, їх культуру навчання і поведінку.

Багато проблем кардинально міг би вирішити створений з ініціативи ректора проф. К. О. Штеця і повністю підготовлений до виконання генеральний план розвитку ХІЕІ, який передбачав будівництво нових сучасних корпусів інституту, об'єднаних у єдиний комплекс на бульварі Фронтівиків у районі Олексіївки, і поетапне перебазування туди вузу⁴⁸². Однак нове керівництво інституту вже не розглядало цей шлях як пріоритетний.

У 1979 – на початку 80-х рр. з ініціативи нового ректора ХІЕІ М. А. Сіроштана було проведено ще один великий комплекс робіт з ремонту й реконструкції існуючих корпусів інституту. «От і добре, тепер засукуй рукава – працювати будемо! Досить прохолоджуватися!». І дійсно, він розпочав таку активну діяльність, що весь професорсько-викладацький склад, всі працівники, студенти вузу були залучені до роботи з наведення порядку в інституті: ремонтували й циклювали підлоги, обдирали стару фарбу з вікон, дверей і стін; обробили заново навчальні столи, дошки. Усе було вичищене й пофарбоване. На вікнах повісили вітражі, у коридорах – нові люстри. Незвичайним було те, що у коридорах й у туалетних кімнатах повісили дуже багато великих дзеркал. Усі дивувалися. Було непогано, але незвично. Дотепники жартували: «Інститут кривих дзеркал». Вітаючи один одного, питали: не «Як живеться?», а «Як циклюється?» й інше подібне. Інститут змінився, і тут ректорові

⁴⁸⁰ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 718, арк. 187 – 192.

⁴⁸¹ Гаврилов А. М. Воспоминания и размышления декана факультета. – Х., 2005. – С. 312.

⁴⁸² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 507, арк. 202 – 203.

Глава VII

треба віддати належне – у цьому його велика заслуга. Він не раз наголошував «Вичистив нарешті «авгієві стайні»⁴⁸³.

У 80-ті рр. вдалося вирішити проблему забезпечення житлом студентів: були побудовані нові й реконструйовані старі гуртожитки, забезпечені необхідними побутовими умовами, буфетами, спортивними майданчиками. До 1987 р. загальну площу навчально-лабораторних будівель, що використовувались у навчальному процесі, вдалося збільшити до 19440 м², що дало середній показник забезпеченості – 8 м² на студента⁴⁸⁴. Однак цього було далеко недостатньо для забезпечення подальшого розвитку інституту.

Чималих турбот додавала колективові інституту підготовка великої кількості фахівців для закордонних країн. Вона мала певну специфіку та вимагала знаходити відповідні форми й методи навчання.

Із самого початку навчання іноземних студентів було зрозуміло, що необхідною передумовою виконання поставленого завдання буде повноцінна інтеграція студентів-іноземців у студентський колектив ХІЕІ та їх спільне навчання з радянською молоддю. Це дозволило б у короткий термін адаптувати їх до умов вітчизняної вищої школи, допомогло досконало опанувати російську мову й ознайомитися з місцевим способом життя. Багаторічний досвід повністю підтвердив доцільність такого підходу. Навчання здійснювалося спільно – в одних потоках й академгрупах.

Для координації роботи з іноземними студентами було створено Раду під головуванням ректора інституту й Інтернаціональну Раду дружби на громадських засадах. Поряд з ними оформилися земляцтва, що об'єднували студентські національні колективи та допомагали адміністрації ефективно вирішувати численні питання навчального, організаційного й культурно-побутового характеру. Традиційно найбільшими були земляцтва студентів В'єтнаму, НДР й Угорщини. У 1971 р. було створено деканат для роботи з іноземними студентами, а у 1972 р. – кафедру російської мови, керівником якої стала З. П. Кузьмінська, що заслужила любов і повагу іноземних студентів.

Безпосередньо зайняті у сфері підготовки студентів – іноземних громадян викладачі кафедри російської мови систематично підвищували свою кваліфікацію на чотиримісячних курсах у Московському інституті російської мови ім. Патриса Лумумби та у центрі мовної підготовки Харківського державного університету, брали участь у роботі МАПРЯЛ, республіканських конференціях, що регулярно проводилися у Харкові. У багатьох країнах викладачам-русистам інституту довелося безпосередньо виконувати свою професійну місію: у Польщі, Англії, Афганістані, Кубі, Гвінеї, Індії, Німеччині. Для викладачів працював постійно діючий країнознав-

⁴⁸³ Гаврилов А. М. Воспоминания и размышления декана факультета. – Х., 2005. – С. 319.

⁴⁸⁴ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1740, арк. 39.

Глава VII

чий семінар, що знайомив з економікою, культурою, побутом, соціально-політичним ладом країн, звідки студенти прибували в інститут⁴⁸⁵.

Іноземні студенти брали участь у діяльності таких громадських організаціях, як Інтернаціональна Рада дружби, студкомітети гуртожитків, редколегії стінних газет, товариств Червоного Хреста, де вони рівноправно суспільно працювали й почували себе повноправними громадянами. Високою оцінкою роботи адміністрації інституту, концепції навчально-виховної роботи був запис, залишений у 1974 р. у книзі відгуків групою в'єтнамських студентів, що поверталися на батьківщину після закінчення навчання: «Сьогодні ми можемо сказати, що ми прожили ці п'ять років серед великого радянського народу не як гості, а як хазяї».

Підготовка фахівців для закордонних країн велася з п'яти інженерно-економічних спеціальностей: економіка і організація машинобудівної, гірничої, металургійної, хімічної промисловості, організація механізованої обробки інформації (ОМОЕІ), а також підготовка економістів за фахом «бухгалтерський облік»⁴⁸⁶. Навчання проводилося у повному обсязі, передбаченому навчальним планом.

Протягом усього періоду навчання іноземні й радянські студенти проживали в тих самих гуртожитках, спільно розселялися по кімнатах. Це дозволяло їм ближче познайомитися один з одним, ділити свої радощі й студентські турботи. Звичайним явищем стали спільні студентські вечори, самодіяльні концерти, присвячені знаменним датам у житті СРСР і народів інших країн, студенти яких навчалися в інституті, збори, участь у загальнодержавних святах СРСР, суботниках. Традиційними були так звані інтернаціональні студентські наукові конференції, участь іноземних студентів у конкурсах на кращі наукові роботи, у діяльності студентського наукового товариства. Деякі закордонні студенти у період трудового семестру разом зі студентами СРСР працювали в будівельних загонах.

У період канікул студенти-іноземці в рамках великої культурної програми мали можливість здійснювати туристичні поїздки по СРСР. Особлива увага приділялася їх ознайомленню з історією й культурою народів СРСР.

Набуті особисті зв'язки студенти-іноземці підтримували й повернувшись на батьківщину, залишаючись переконаними друзями країни, яка так щіро їх приймала і навчала.

У привітальній адресі, яку отримав інститут від Колегії центрального статистичного управління Ради Міністрів Монгольської Народної Республіки з нагоди 50-річчя початку навчання монгольських студентів у Радянському Союзі, говорилося: «У нашій країні з почуттям величезної подяки високо цінують заслугу вашого інституту у важливій справі підготовки наших монгольських національних фахівців. У системі статистичної служби країни працює більше половини тих, що

⁴⁸⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 97.

⁴⁸⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 88.

Глава VII

закінчили ХІЕІ. Нам радісно повідомити, що фахівці, які закінчили ваш інститут, прагнуть успішно трудитися в ім'я подальшого вдосконалення статистичної служби країни, проявляючи постійну ініціативу й зусилля».

У вересні 1984 р. було проведено першу наукову конференцію випускників інституту минулих років – громадян закордонних країн «Економічні проблеми підвищення ефективності виробництва». У роботі конференції брали участь 28 випускників з 8 країн, 218 іноземних і радянських громадян⁴⁸⁷. У вересні 1985 р. було проведено другу таку конференцію⁴⁸⁸.

Протягом 70-х рр. було встановлено тісні ділові контакти з Дрезденським технічним університетом, Магдебурзькою вищою технічною й Берлінською вищою економічною школами (НДР), Краківською Гірничо-металургійною Академією, Варшавським політехнічним інститутом і Познанською економічною академією (Польща), Остравським гірничо-металургійним інститутом (ЧРСР), з інститутом машинобудування Академії наук і політехнічним інститутом машинобудування Академії наук і політехнічним інститутом (Болгарія), Белградським університетом (Югославія), Монгольським державним економічним інститутом, Кубинським університетом Орієнте (м. Сантьяго-де-Куба), Ханойським політехнічним інститутом (СРВ) та іншими навчальними закладами держав, що входили до Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), а також з Единбурзьким університетом (Шотландія), Портсмутським політехнічним коледжем і Британською радою з підготовки менеджерів (Англія), Конголезьким університетом у м. Браззавіль (Конго), Аннабінським гірничо-металургійним інститутом (Алжир), Кабульським політехнічним інститутом (Афганістан), Нігерійським університетом у м. Іфа й деякими іншими.

Зовнішні зв'язки інституту мали неоднорідний характер. Переважно їх основними формами залишалися: взаємний обмін досвідом підготовки економічних кадрів, виконання науково-дослідних робіт міжвузівського співробітництва, цільові відрядження професорсько-викладацького складу, обмін студентами на безвалютній основі для проходження виробничої практики, співробітництво у видавничій діяльності й обмін друкованими науковими працями, підручниками й навчальними посібниками.

Спільні наукові дослідження, читання лекцій й активний обмін досвідом щодо організації й планування навчального процесу проводилися лише з двома вищими навчальними закладами країн – учасниць РЕВ – Познанською і Вроцлавською економічними академіями (Польща). Взаємний обмін студентами для проходження виробничої практики було встановлено у 1968 р. Студенти інституту побували на ознайомлювальній виробничій практиці в Польщі (Познанська економічна академія) і Чехословаччині (Остравська гірничо-металургійна академія,

⁴⁸⁷ Інтернаціональна конференція випускників вузу // Вечірній Харків.– 1984.– 19 вересня.

⁴⁸⁸ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1600, арк. 8.

Братиславська вища технічна школа), у складі будівельних загонів – в Угорщині й НДР. Досить результативним було вивчення й використання на практиці досвіду господарювання польських промислових підприємств. У співдружності з вченими академії група вчених ХІЕІ під керівництвом С. У. Олійника провела серію досліджень, впровадження результатів яких на харківських заводах ХТЗ, «Електромашина», електроапаратний і моторобудівний дало економічний ефект, що оцінювався у 1975 р. в 173 тис. рублів. З 1973 р. факультет ОМОЕІ щорічно, за угодою з Познанською економічною академією обмінюється групами студентів для проходження технологічної практики в обчислювальних центрах⁴⁸⁹.

Виховна робота зі студентством та культурне життя інституту у середині 60-х – 80-х рр. відзначалися традиційно високою ідеологізованістю, характерною для радянської вищої школи тих років. Студентське життя було насичене великою кількістю суспільно-політичних заходів. Виконувалися п'ятирічні комплексні плани ідейно-виховної роботи зі студентами, спеціальні плани виховної роботи зі студентами із закордонних країн, плани ідеологічної роботи із профессорсько-викладацьким складом і співробітниками. Панувала теза про тісний зв'язок ідейно-політичного, трудового й морального виховання.

Виховна робота несла в собі великий заряд позитивних цінностей. Виховання у студентів глибокого патріотизму, знання культури народів світу і поваги до неї, високої культури товариства й взаємодопомоги, пошани до праці були постійною метою роботи педагогічного колективу інституту.

Яскравим і насиченим було позаучбове життя студентів. З історією інституту студентів знайомив музей бойової і трудової слави ХІЕІ. У 1962 – 1991 рр. у ХІЕІ діяв університет культури, очолюваний Віктором Степановичем Філоничем, Інгою Миколаївною Васильєвою і Людмилою Володимирівною Єфімовою. Заняття університету проводилися два рази на місяць і входили до загального розкладу. Університет мав кілька факультетів – етики й естетики, морального виховання, дружби народів.

Лекції на двох перших факультетах читали наукові співробітники Ермітажу й Російського музею, музеїв Московського Кремля, Ленінградського педагогічного інституту, діячі культури міста, яких запрошувало товариство «Знання». Серед циклів лекцій, які читалися в університеті, були такі: етика й моральність; цикл лекцій з образотворчого мистецтва; музеї Московського Кремля; російський живопис XV – XIX століть. На факультеті дружби народів щомісяця проводилися тематичні вечори зі студентами-іноземцями. У 1976/77 навчальному році, наприклад, пройшли вечори, де молодь могла ознайомитися з культурою та побутом Болгарії, НДР, Кіпру, самобутньою культурою Конго, мистецтвом Польщі, культурним життям соціалістичної Куби, В'єтнаму, Угорщини. Незмінний інтерес викликали

⁴⁸⁹ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 304, арк. 46.

Глава VII

зустрічі з акторами театру й кіно, поетами й письменниками. У стінах інституту було організовано зустрічі з Євгеном Леоновим, Михайлом Жаровим, Олексієм Баталовим, Леонідом Журавльовим, Наталею Фатеевою, Юрієм Соломінім, Лією Ахеджаковою, Зінаїдою Куценко, Наталією Андрейченко, Еммануїлом Віторганом, Родіоном Нахапетовим, Марісом Ліпою, Інваром Калниншем, Олександром Белявським, Євгеном Матвеевим, Володимиром Лановим, Олександром Ширвіндтом, композитором Максимом Дунаєвським, диктором телебачення Віктором Балашовим, поетами Євгеном Євтушенком й Риммою Казаковою, письменницею Єлизаветою Аурбах – дочкою живописця Кустодієва – і багатьма іншими.

У 1966/67 навчальному році було створено факультет громадських професій (ФГП), деканом якого був В. С. Рева. У 1977/78 навчальному році на відділенні підготовки комсомольського активу, спортивних суддів, конкретно-соціологічних досліджень, лекторів-пропагандистів економічних знань навчалося 665 студентів. Теоретичні й практичні заняття зі слухачами ФГП проводили викладачі інституту.

Велике значення в ці роки набуває «третій трудовий семестр» і пов'язана з ним організація студентських будівельних загонів. За право бути зарахованим до СБЗ розгорталось змагання. У 1977 р. обсяг виконаних СБЗ робіт дорівнював сумі капіталовкладень в 953,8 тисяч рублів на будівництвах Тюменської, Магаданської, Харківської, Белгородської, Кримської й інших областей. Вони виїжджали у Польщу, Угорщину, НДР. У 1975 р. загони «Тайфун» й «Ровесник» стали переможцями змагання серед загонів міського зонального формування, за підсумками третього трудового семестру комсомольську організацію інституту було нагороджено пам'ятним прапором Харківського обкому ЛКСМУ.

У 60-х – 70-х рр. інститут здійснює поступовий відхід від вузькогалузевої спрямованості навчання. ХІЕІ переходить до широкого загальноекономічного принципу підготовки фахівців. Керівництво інституту робить ставку на форсовану інформатизацію науково-дослідної роботи і навчального процесу; змінюється структура вузу.

У 60-ті – 80-ті рр. Харківський інженерно-економічний зробив якісний ривок у своєму поступі. Одержали розвиток передові напрямки економічної науки, були сформовані потужні наукові школи. Було створено необхідну базу для подальшого переходу до більш широкої загальноекономічної спеціалізації вищого навчального закладу, необхідної в умовах економічної ситуації в країні, що змінювалася, розвитку господарського розрахунку й децентралізації економічного механізму країни. У межах інституту оформився ефективний освітній комплекс післядипломної перепідготовки та підвищення кваліфікації.

Кінець ХХ і початок ХХІ сторіччя ознаменувалися новою, четвертою за роки існування інституту, кардинальною перебудовою всього змісту та спрямованості навчального процесу. І знову вона була пов'язана з доленосними змінами у житті країни.

Розпад Радянського Союзу і перехід до економічної системи, заснованої на плюралізмі форм власності й ринковому механізмі господарювання, самі по собі вимагали серії змін, які до того ж доводилося проводити в умовах важкої соціальної й економічної кризи, що вразили Україну на перехідному етапі її історії. Збереження досягнутих позицій і подальший позитивний розвиток вищого навчального закладу багато у чому залежали від того, наскільки своєчасними і результативними будуть необхідні перетворення, наскільки вірно будуть оцінені керівництвом і колективом зміни, що відбулися у країні, і наскільки точно будуть спрогнозовані довгострокові тенденції розвитку народної освіти.

У перші роки перебудови трансформація економічної системи, що почалася, спричинила зростання потреби в управлінських кадрах і кваліфікованих фахівцях економічного профілю. Відповідно підсилювався інтерес до економічної освіти. У 1988 р. вступний конкурс на денне відділення ХІЕІ досяг 3,4 особи на місце, що було найбільшим показником серед вищих навчальних закладів Харкова⁴⁹⁰.

Радикальні зміни у суспільстві швидко поглиблювалися. Необхідним ставало прийняття рішень, що вели до корінного перегляду вироблених раніше поглядів на розвиток ХІЕІ й проведення в життя відповідно до вимог часу реформи навчально-виховного процесу. Її основою могло бути лише розуміння перспективи розвитку економіки України і місця ХІЕІ в нових економічних умовах.

«Ми відстаємо від економічно розвинених країн насамперед у сфері сучасних високих технологій, організації ринку, економічних механізмів, що забезпечують ефективне виробництво й надійне задоволення потреб суспільства», – зазначав у доповіді перед трудовим колективом інституту влітку 1991 р. ректор ХІЕІ проф. М. А. Сіроштан. «Весь світовий досвід останніх десятиліть підводить до висновку, що поза ринковою економікою не можна реалізувати принцип розподілу праці... Ринок – не мета, а засіб, що допоможе різко збільшити ефективність суспільного виробництва й дозволить направити на соціальні програми значно більше коштів, ресурсів, товарів, продовольства, ніж це можливо зараз. Мова йде про створення саме змішаної, багатоукладної економіки, про вільний розвиток всіх видів власності з упором на акціонування, оренду, що дозволять включати до числа власників, хазяїв усе більш широкі прошарки трудящих. Нарешті, що винятково важливо сьогодні, – ринкова економіка дозволить країні стати органічною частиною світового господарства. Для цього потрібно мати загальні правила підприємницької діяльності, вільний обмін товарів й ресурсів, сталу валюту, а головне – правове цивільне суспільство. Тільки забезпечивши ці всі умови, ми зможемо зайняти гідне місце у світовому поділі праці й завдяки цьому повніше задовольняти власні потреби, ощадливіше витратити свої природні багатства»⁴⁹¹.

⁴⁹⁰ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1740, спр. 13.

⁴⁹¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1871, арк. 3 – 4.

Глава VII

Керуючись таким баченням перспектив економічного розвитку країни й орієнтуючись на прийняті Верховною Радою республіки закони «Про економічну самостійність Української РСР», «Про освіту», Декларацію про державний суверенітет УРСР і схвалену 1 червня 1991 р. Концепцію нової Конституції України, адміністрація ХІЕІ розпочала глибоке коригування програм розвитку факультетів, планів прийому, вивчалися можливості відкриття підготовки за новими, затребуваними спеціальностями⁴⁹².

Демонізація зовнішньоекономічних зв'язків викликала необхідність переходу до нової моделі зовнішньоекономічної діяльності й, відповідно, до більшої потреби у підготовельних кадрах цього профілю, яких наприкінці 80-х рр. готували лише Всесоюзна Академія зовнішньої торгівлі (Москва) і Московський державний інститут міжнародних відносин. Відсутність таких фахівців гальмувала розвиток зовнішньоекономічних зв'язків і вихід підприємств регіону на зовнішні ринки. Можливість створення у ХІЕІ першого в Україні зовнішньоекономічного факультету визначалася багатьма факторами, у тому числі статусом міста – найбільшого науково-промислового центру країни, а також активною позицією місцевої влади, яка рішуче підтримала ініціативу інституту. Не останню роль відіграв високий авторитет інституту – визнаного лідера у справі перепідготовки й підвищення кваліфікації фахівців – серед вищих економічних навчальних закладів країни.

Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 25 лютого 1988 р. при Харківському інженерно-економічному інституті було створено спеціальний факультет для перепідготовки фахівців у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Його метою було визначено прискорену перепідготовку фахівців з вищою інженерно-економічною, економічною й інженерно-технічною освітою у галузі зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Деканом спеціального факультету, у 1991 р. перетвореного у Вищу школу міжнародного бізнесу (ВШМБ), а згодом – у факультет міжнародних економічних відносин ХДЕУ, став І. О. Піддубний.

Створення спецфакультету було завершено за рік. 1 грудня 1989 р. було організовано профілюючу кафедру міжнародних економічних відносин і зовнішньоекономічних зв'язків СРСР, сформовано викладацький склад, здатний самостійно здійснювати навчальний процес з усіх дисциплін зовнішньоекономічного профілю, створено дві опорні кафедри зовнішньоекономічного профілю і їх філії на зовнішньоторговельних фірмах міста, лабораторії інтенсивних методів навчання іноземній мові, кабінет кафедри зовнішньоекономічних зв'язків СРСР. До проведення навчального процесу на факультеті було залучено практиків – працівників зовнішньоекономічних служб підприємств й об'єднань, фахівців закордонних фірм і центрів⁴⁹³. Підготовка фахівців зовнішньоекономічного профілю велася з усіх спеціальностей цього напрямку.

⁴⁹² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1871, арк. 6.

⁴⁹³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1871, арк. 22.

За 1988 – 1991 рр. було підготовлено майже 200 спеціалістів-міжнародників з України, РФ, Вірменії, Грузії, Білорусії, з них 14 – для харківських підприємств. Протягом наступних 15 років у ВШМБ пройшли підготовку 1500 фахівців зовнішньоекономічної діяльності як для підприємств України, так і Російської Федерації, Білорусії, Молдови, Вірменії, Грузії і деяких країн далекого зарубіжжя.

У 1988 – 1991 рр. діяльність факультету все більш розширювалась: факультет прагнув до вступу у Асоціацію шкіл міжнародного бізнесу СРСР та Європейського фонду розвитку менеджменту, що давало змогу отримати міжнародне визнання дипломів випускників спецфакультету й відкривало можливості для їх стажування у навчальних центрах Європи.

Співробітники факультету стали надавати допомогу підприємствам міста з укладання зовнішньоторговельних контрактів, ведення зовнішньоекономічних операцій і створення спільних із закордонними партнерами підприємств на території Харкова й області. Активізувати досить перспективний напрямок діяльності мало створення при інституті Центру інжинірингових і консультативних послуг, який мав працювати на госпрозрахункових засадах. Проект було розроблено у співробітництві з уповноваженим МЗЕС УРСР і Асоціацією зовнішньоторговельних фірм Харкова. З цієї метою в червні 1990 р. було проведено реєстрацію ХІЕІ як учасника зовнішньоекономічних зв'язків СРСР.

Перетворення торкнулися ядра діючої системи перепідготовки господарських кадрів. Такі господарські реформи, як процес приватизації, впровадження в дію антимонопольного законодавства, розвиток середнього й малого бізнесу, потребували збільшення чисельності адміністративно-управлінського персоналу в економічній сфері у 3 – 6 разів найближчим часом. Це чітко усвідомлювали керівники інституту. Не міг залишитися поза увагою й той факт, що розвинені країни, флагмани ринкової економіки, здійснювали в десятки разів більш масштабні програми перепідготовки управлінських кадрів, витрачаючи на неї незрівнянно більші фінансові ресурси⁴⁹⁴. Тим більш актуальним було це завдання для України, де перед господарськими керівниками поряд із традиційними завданнями організації виробництва на повний зріст поставали проблеми дерегулювання економіки – роздержавлення, приватизації, адаптації до господарювання в умовах ринку.

5 січня 1989 р. факультет організаторів промислового виробництва було перетворено на Міжгалузевий інститут підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів (МІПК), його керівником став проф. М. В. Афанасьєв. МІПК були передані кафедри господарського механізму, теорії і організації управління виробництвом, економіки і організації промислового виробництва. У травні 1989 р. кафедрі господарського механізму МІПК була також передана філія кафедри організації і планування машинобудівного виробництва, що діяла на Сумському НВО ім. М. В. Фрунзе.

⁴⁹⁴ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1871, арк. 20.

Глава VII

У навчальні курси МІПК впроваджувались актуальні для того часу дисципліни: соціально-економічні проблеми ринкових відносин, організація зовнішньоекономічної діяльності й організація спільних підприємств, ділові ігри: «Вироблення ідеї нового товару», «Установка оптимального рівня ціни на новий товар», «Визначення рівня конкурентоздатності товару, що випускається» тощо⁴⁹⁵.

Процеси, що відбувалися в економіці перехідного періоду, характеризувалися вкрай високою рухливістю: ламалися сформовані організаційні структури, швидко й радикально змінювалося господарське право, по-новому оцінювалася робота підприємств. Виникала безліч проблем, з якими ані інститут, ані практик-економіст ще вчора не були знайомі. Нових підходів вимагали розмаїття форм власності, конкуренція, безробіття, проведення приватизації. І саме з ними все частіше доводилося зіштовхуватися випускникам ХІЕІ. Необхідно було навчити студентів правильно оцінювати зміни, що відбуваються, успішно працювати, виробляючи оптимальні рішення для виходу зі здавалося б «глухих» і критичних ситуацій. Відчувалася нагальна потреба у створенні орієнтованих на роботу у ринкових умовах нових курсів, у значному збільшенні числа спецкурсів⁴⁹⁶.

Наприкінці 80-х – початку 90-х рр. основні факультети ХІЕІ зазнали глибоких змін. З 1987 – 1988 рр. у курси, що читаються, вводилися проблеми орендних відносин, питання організації зовнішньоекономічної діяльності, проведення маркетингових досліджень. Для більш гнучкого реагування на стан, що змінюється, було організовано серію теоретичних і методологічних семінарів, актуальні питання теорії й практики переходу до ринку обговорювалися у ході навчальних дискусій-тренінгів⁴⁹⁷. У навчальні плани активно вводяться нові дисципліни: макроекономіка, мікроекономіка, менеджмент, підприємництво, трудове, господарське, торговельне право. Перероблюються плани з традиційних дисциплін, вносяться корективи у тематику курсового й дипломного проектування.

Вже у 1988 р. з успіхом пройшов захист першого дипломного проекту, виконаного під науковим керівництвом проф. В. П. Хайкіна в новій для радянської економічної науки галузі – маркетингових досліджень. Ленінський стипендіат С. Лабунська дослідила ринок збуту товарів народного споживання Харківського електротехнічного заводу й встановила, що потреби ринку в товарі забезпечуються лише на 23,5%, тобто є значний резерв для збільшення виробництва. Аналіз ситуації, що склалася, дозволив виробити комплекс пропозицій. Заводу було запропоновано розширити виробництво, побудувати новий корпус для цеху ТНС, більш гнучко використовувати існуюче обладнання. Комплекс розробок торкався організації на заводі відділу маркетингу, пропозицій щодо анкетування покупців, реклами, проведення купівельних конкурсів. Було встановлено перспективність

⁴⁹⁵ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1871, арк. 21.

⁴⁹⁶ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1871, арк. 6.

⁴⁹⁷ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1871, арк. 17.

Глава VII

нової системи комплектації вироблених товарів, надання покупцям низки сервісних послуг. Роботу було високо оцінено керівництвом підприємства, а запропоновані заходи ухвалено для використання на практиці⁴⁹⁸. У 1989 р. у МІПК було започатковано підготовку фахівців з маркетингу.

У 1990 – 1991 рр. було розпочато глибокі реформи у навчальному процесі з метою наближення його до прийнятих у країнах Заходу стандартів. Ставилися завдання переходу на нову модель навчання, що відповідає формулі 4+1+2 (бакалавр – фахівець – магістр), використання модульного принципу побудови навчальних програм, розширення самостійності студента у виборі дисциплін для вивчення. Структура навчального плану для всіх спеціальностей мала включати блок гуманітарних (основи економічної теорії, економічна історія й економічні концепції, філософія, історія світової й вітчизняної культури); загальнонаукових (вища математика, економіко-математичні методи, інформатика, статистика); техніко-технологічних галузевих (основи прогресивних технологій, матеріалознавство, технологічні процеси в галузі); організаційно-управлінських й економічних (організація й оплата праці, організація виробництва, менеджмент, виробнича логістика, економіка підприємства, мікроекономіка) дисциплін. За статусом дисципліни мали розподілятися на обов'язкові базові, обов'язкові спеціальні, спеціальні обмеженого вибору й дисципліни вільного вибору⁴⁹⁹.

Передбачалося, що інститут і надалі матиме можливість розширювати підготовку фахівців на основі трьохсторонніх договорів «інститут – підприємство – студент» та розгортати роботу з організації безперервної освіти⁵⁰⁰.

Було реорганізовано, ліквідовано або знов створено декілька основних кафедр: менеджменту, маркетингу, бізнесу й підприємництва, економіки приватизації й права. На основі машинобудівного факультету було створено факультет маркетингу й менеджменту, на основі хімічного – факультет економіки й менеджменту.

Усі спеціальності було зорієнтовано на застосування в умовах ринкових економічних відносин.

У 1991 р. на факультеті менеджменту й маркетингу навчальний план будувався виходячи із припущення, що його випускники будуть виконувати завдання менеджменту (управління) у галузі організації виробництва й праці, планування на підприємстві, проектування системи маркетингу й системи зовнішньоекономічних зв'язків підприємства. Він включав курси маркетингу, теорії та практики менеджменту, організації заробітної плати у ринкових умовах, організації й планування НДДКР у ринкових умовах, прогнозування роботи підприємства в умовах ринкової економіки. Студентам були запропоновані спецкурси в галузі

⁴⁹⁸Тарасова Л. Година на захист (Заводчани приймають для втілення пропозиції випускників Харківського інженерно-економічного інституту) // Вечірній Харків. – 1988. – 21 червня.

⁴⁹⁹ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1871, арк. 7.

⁵⁰⁰ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1871, арк. 4 – 5.

Глава VII

економічних зв'язків підприємств, економіки малого бізнесу, маркетингу професора В. П. Хайкіна, Л. П. Киенка, Ф. О. Шиголя, М. П. Белоуса, і низка курсів на вибір. Акцент у викладанні робився на проблемах, що були особливо гострими на зламі 80-х – 90-х рр. та могли викликати серйозні труднощі у молодого фахівця, але успіх у їх вирішенні забезпечував ефективний розвиток підприємства в умовах перехідної економіки. Так, студент міг детально ознайомиться зі статусом форм власності у машинобудуванні й перспективами їх розвитку, методами переведення підприємств на орендні відносини, питаннями організації малих і дочірніх підприємств, перетворення машинобудівних підприємств в акціонерні товариства, виробленням тактики підприємств у системі оподаткування, що безперервно змінювалася, основними напрямками розробки тарифної системи підприємства, організації стимулювання підрозділів заводу у процесі виробничої діяльності в нових, ринкових умовах тощо. Поглибити отримані знання й набути практичних навичок роботи студенти могли у філії профілюючої кафедри на ВО «Укрелектромаш»⁵⁰¹.

Активно розвивалися зноворганізовані факультети, формувалася їх кадровий склад, розгорталася навчально-виховна інфраструктура.

У 1991 р. на базі Державної податкової адміністрації у Харківській області було створено філію кафедри фінансів і контролю, очолювану Л. В. Дикань, що дозволило залучити співробітників ДПАУ, які найбільш повно володіють ситуацією у податковій сфері, до читання лекцій і проведення семінарських занять зі слухачами регіонального навчального центру. Очолила філію доцент М. К. Вишневецька – голова ДПАУ у Харківській області. На її базі факультетом проводилися науково-практичні конференції, спільні семінари й «круглі столи» з актуальних питань оподаткування, проходили стажування співробітників кафедри в ДПАУ та її регіональних відділеннях. Плідному співробітництву з фахівцями податкової адміністрації сприяло їх залучення до керівництва дипломними роботами, участі в комісіях із приймання державних іспитів і захисту дипломних робіт. Матеріал, одержаний завдяки діяльності філії, був широко використаний викладачами, аспірантами, студентами кафедри при проведенні держбюджетних науково-дослідних робіт, написанні дисертацій, курсових і дипломних робіт, розглядався на практичних заняттях.

Переорієнтувалася відповідно до нових напрямків дослідницька робота вчених інституту. На цьому етапі її пріоритетами стали проблеми реорганізації й корпоратизації підприємств, зміни форм власності, маркетингові стратегії та зовнішньоекономічної діяльності⁵⁰².

У короткі строки було розроблено програми курсів. Студенти одержали необхідні навчальні посібники.

⁵⁰¹ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1871, арк. 9.

⁵⁰² ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1871, арк. 23.

Остаточні зміни були закріплені у 1994 р. з одержанням ХІЕІ IV рівня акредитації й створенням відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 244 від 20 квітня 1994 р. на базі ХІЕІ Харківського державного економічного університету. Порівняно з п'ятьма спеціальностями у 1986 р., що відповідали профілю підготовки інженера-економіста, у 1996 р. в університеті проводилося навчання студентів за 15 економічними спеціальностями з напрямків: економіка й підприємництво, менеджмент, комп'ютерні науки.

Радикально змінився склад факультетів. На базі економічного було організовано факультет бухгалтерського обліку й аудиту, ОМОЕІ – факультет економічної кібернетики. Замість тих, що існували раніше, було створено факультети: фінансово-економічний, менеджменту й маркетингу, економічної інформатики, управління виробництвом і трудовими ресурсами, міжнародних економічних відносин.

У 1995 р. Харківський державний економічний університет являв собою розвинений освітній комплекс, у складі якого діяли 9 факультетів стаціонарного відділення, факультети заочної, вечірньої й довузівської підготовки, підготовче відділення для іноземних студентів, аспірантури й докторантури, Міжгалузовий інститут підвищення кваліфікації, Вища школа міжнародного бізнесу, Регіональний навчальний центр економіки й менеджменту – з 1993 по 1998 рр. курси підвищення кваліфікації пройшли тут 2339 спеціалістів – співпрацівників державних податкових адміністрацій, фінансових і контрольно-ревізійних управлінь областей Східного регіону України. Також до комплексу входили фінансовий коледж, технікум банківської справи, 30 кафедр, навчальні лабораторії, обчислювальний центр, наукова бібліотека, видавничий комплекс, студентські гуртожитки і спортивні об'єкти.

Зміни, що відбулися, дали поштовх до розгортання науково-дослідних робіт, у тому числі за новими для університету напрямками. Протягом 1992 – 1998 рр. щорічно виконувалося 9 – 12 проектів на замовлення Міністерства науки й технологій України й 5 проектів у рамках фінансування Міністерства освіти України. До розробки бралися питання вивчення стратегічних цілей й альтернатив виходу з кризового стану промислових підприємств, оцінювання ефективності зовнішньоекономічної діяльності. У 1993 – 1998 рр. було виконано близько 200 комерційних досліджень на замовлення підприємств й організацій країни.

Протягом 90-х рр. вчені університету були учасниками низки державних і міжгалузевих науково-дослідних програм. Зокрема як співвиконавці державної наукової програми «Стратегія стабілізації й економічного зростання» дослідники університету займалися розробкою системи оподаткування як методу державного регулювання економіки, стратегічним управлінням інноваціями, розробкою системи організаційних й економічних заходів забезпечення стабільного функціонування промислових підприємств в умовах переходу до ринкових відносин, проблемою переходу підприємств на систему управління за концепцією маркетингу.

Глава VII

Розроблялися проблеми наукових засад організації малого й середнього бізнесу, приватизації, становлення фондового ринку, низка робіт виконувалася за дорученням Адміністрації Президента України. На запрошення комісій Верховної Ради України вчені університету брали участь у підготовці й рецензуванні законопроектів. Відповідно до міжгалузевої програми наукових досліджень у сфері приватизації, університет брав участь у виконанні інтегрального проекту, що ґрунтувався на результатах досліджень 45 наукових колективів України, у тому числі трьох груп науковців ХДЕУ, що працювали над проблемами розробки методики якісного й кількісного оцінювання наслідків приватизації, особливостей приватизації конверсійних підприємств, наукового забезпечення приватизації у хімічній промисловості. Широкою була участь у виконанні міжгалузевої програми наукових досліджень у сфері монополізації економіки й розвитку конкуренції (проекти «Узагальнення досвіду проведення антимонопольної політики в розвинених країнах», «Розробка принципів, способів і форм антимонопольного регулювання з урахуванням специфіки монополізму в економіці України на прикладі машинобудування», «Демонополізація зовнішньоекономічної діяльності підприємств України й попередження несумлінної конкуренції на закордонних ринках»), проблем використання нафтогазових ресурсів України (проект «Розробка теоретичних основ побудови мобільного високоенергетичного устаткування й вивчення особливостей його використання в умовах України при видобуванні нафти й газу»), екологічної безпеки України тощо.

Починаючи з 1997 р., університет плідно співпрацює в науково-дослідній галузі з Головним Управлінням Державної Служби при Кабінеті Міністрів України, зокрема, виконував на його замовлення проект «Методика й підходи до визначення забезпечення органів виконавчої влади регіонального рівня».

Слід віддати належне керівництву ХДЕУ того часу. Кардинальні реформи проходили швидко й вчасно, напрямок розвитку університету було визначено правильно. Університет не лише зберіг позиції одного з провідних навчальних закладів міста, регіону й держави, а й вийшов на нові обрії розвитку.

Перехідний процес проходив нелегко. Неприємними, хоча й передбачуваними, обставинами було катастрофічне падіння промислового виробництва у 90-ті рр., фактичне припинення діяльності багатьох великих й середніх підприємств, які нещодавно були флагманами вітчизняного машинобудування. Ринок праці в цій галузі стрімко звужився. Уже у 1991 р. інститут залишили студенти й аспіранти – громадяни держав Сходу Європи, Куби, Афганістану, Монголії⁵⁰³. Швидко скорочувалося реальне фінансування загальнодержавних і регіональних науково-дослідних і прикладних програм, у яких брав участь університет. Із середини 90-х рр. знизилися обсяги державного замовлення на підготовку фахівців.

⁵⁰³ ДАХО, ф. Р-4587, оп. 5, спр. 1871, арк. 18.

Глава VII

Університет успішно впорався з проблемами: зросла кількість студентів, що навчалися на контрактній основі; спрямованість підготовки фахівців переносилася на державних службовців і персонал малих і середніх підприємств.

ХДЕУ утримав й зміцнив свої позиції лідера економічної освіти Сходу й Лівобережжя України.

Проте, на кінець 90-х рр. почали давати про себе знати інші проблеми. Було втрачено динаміку зростання. Загальмувався процес оновлення професорсько-викладацького складу. Існуючі тенденції ставили університет перед перспективою дефіциту кадрової бази, необхідної для проведення навчальної й науково-дослідної діяльності на нових напрямках, унеможливаючи прискорення процесу розвитку нових наукових шкіл. На діяльності університету негативно позначалися загальні для всієї вищої освіти країни проблеми післяреформеного періоду: гостра нестача фінансування науково-дослідної й освітньої діяльності, низька оплата праці вчених, відсталість матеріальної бази. Необхідним був стратегічний поштовх для розгортання нових наукових шкіл і напрямків на новому етапі.

НОВІ ОБРІЇ: ДО «НАЦІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО»

«...Завдання з розповсюдження знань серед нових поколінь, які повинні взяти на себе університети, означає сьогодні те, що вони зобов'язані звертатися до всього суспільства, культурне, соціальне й економічне майбутнє якого саме зараз вимагають значного й постійного внеску в справу освіти»

(Magna Charta Universitatum)

Асосправжньому життєдайними стали для університету перші роки ХХІ сторіччя, що ознаменувалися зміною епох і поколінь у колективі вищого навчального закладу. Нова команда вчених й адміністраторів: О. М. Тридід, М. В. Афанасьєв, Ю. М. Великий, В. М. Гриньова, В. Є. Єрмаченко, В. І. Отенко, на чолі з ректором – академіком, професором, Заслуженим діячем науки й техніки України Володимиром Степановичем Пономаренком – виробила й послідовно реалізує на практиці ті погляди на майбутнє університету, які дозволяють йому як успішно використати історично надані переваги й досвід минулого, так і сміливо дивитися у майбутнє, крокуючи інноваційним шляхом розвитку.

Аналіз ситуації у регіоні й державі в цілому показує, що університет має всі об'єктивні передумови для здійснення впевнених кроків у досягненні найбільш високих світових стандартів економічної освіти, для виховання економічної еліти української держави, висококласних кадрів для нової економіки.

Нова адміністрація університету протягом останніх чотирьох років почала здійснювати послідовну стратегічну програму розвитку ХНЕУ у таких напрямках:

- посилення кадрового складу, створення бази для відновлення, формування, розвитку нових наукових шкіл і перспективних напрямків;
- інтеграція науки, освіти й господарської діяльності;
- інтеграція у світовий і європейський науковий й освітній простір, максимальне використання власних конкурентних переваг;
- диверсифікованість напрямків навчання;
- формування високої корпоративної культури університету;
- створення висококласної матеріальної бази для забезпечення ефективної роботи всіх підрозділів університету.

В основу назрілих інноваційних змін покладено чітке розуміння того факту, що висококласний кадровий потенціал є фундаментальною умовою успішного розвитку університету. Перед керівництвом ХДЕУ стало нелегке завдання етапного оновлення й підвищення кваліфікаційного рівня професорсько-викладацького складу. Лише забезпечивши умови для плідної наукової праці вчених і викладачів, можна було сподіватися на позитивний хід процесу формування нових наукових шкіл, відповідно – на кадрове забезпечення традиційних і нових сфер діяльності.

Послідовне підняття наукової й педагогічної майстерності колективу університету становить концептуальне ядро політики розвитку ХНЕУ. Звертаючись до колективу університету на початку 2004/2005 навчального року, його ректор, проф. В. С. Пономаренко, ще раз підкреслив, що «...керівникам (університету) різних рівнів необхідно зрозуміти, що центральна фігура в навчальному закладі – це Вчитель з великої букви. Є Вчитель – є й наукова і педагогічна школа, а немає його – ніякі чиновники не зможуть забезпечити гідне місце університету у вітчизняній і світовій ієрархії»⁵⁰⁴.

Три фундаментальні принципи стали основою діяльності кожного члена трудового колективу:

- **принцип безперервності навчання** – кожен співробітник має постійно вчитися, удосконалювати свою майстерність, об'єктивно оцінювати свій професійний рівень. Навчання повинно сприйматися як самовираження, як нове сприйняття світу й свого зв'язку з ним, як розширення своїх творчих можливостей;
- **принцип причетності** – сприймати хиби у своїй роботі як результат своїх власних помилок і недоглядів. Не шукати винних серед колег і товаришів по службі. Ефективна діяльність починається з усвідомлення власних недоліків і продовжується усвідомленням своєї причетності до загальних завдань університету;

⁵⁰⁴ Підсумки роботи трудового колективу у 2003/2004 навчальному році та завдання на наступний навчальний рік. – Х., 2004. – С. 4.

Глава VIII

- **принцип відданості своєму навчальному закладу** – базується на довірі один до одного, по'єднанні сильних якостей і компенсації своїх слабких сторін⁵⁰⁵.

Активізації роботи з підвищення професійного рівня колективу сприяє положення про рейтингову оцінку внеску кожного викладача, кафедри, факультету в навчальний, методичний, науковий і виховний процеси.

Були прийняті принципові рішення, що дозволяють домогтися швидкого прогресу у процесі кількісного і якісного зростання професорсько-викладацького складу. Протягом 1999 – 2004 рр., за неповних 5 років, його чисельність зросла на 80%, досягши 613 чоловік. На 30 – 40% було оновлено склад основних кафедр. Незважаючи на відносне зменшення кількості викладачів зі вченими ступенями і званнями, поповнення здійснюється за рахунок молодих вчених, фахівців у віці до 30 років, що формує значний резерв якісного зростання (*див. діаграму 11 на кольоровій вкладці*).

Послідовно здійснюється орієнтація на підготовку власних кадрів. Це положення також традиційно складає основу політики адміністрації університету щодо кадрового питання⁵⁰⁶. Підготовка ведеться переважно через діючі в університеті дві спеціалізовані вчені ради із захисту докторських і кандидатських дисертацій за спеціальностями:

- 08.06.01 – економіка, організація й управління підприємствами;
- 08.03.02 – економіко-математичне моделювання;
- 08.09.01 – демографія, економіка праці, соціальна економіка й політика;
- 08.03.01 – статистика.

Якщо у 1991 – 1999 рр. в університеті було захищено 8 докторських й 147 кандидатських дисертацій, то лише за 2000 – 2003 рр. відбувся захист 5 докторських й 122 кандидатських дисертацій. У 2002 р. університетом було прийнято нову програму підготовки науково-педагогічних кадрів, що передбачала за чотири (2002 – 2005) роки додатково підготувати ще 13 докторів й 203 кандидатів наук⁵⁰⁷. Прискорене розширення кадрової бази призвело до того, що вже у 2004 р. питома вага викладачів пенсійного віку знизилася до 25,8% порівняно з 46,6% – у 2002 р. Активно накопичується кадровий потенціал на нових для університету напрямках навчання.

Важливим заходом, покликаним створити умови для кваліфікаційного зростання професорсько-викладацького складу, було зниження більш ніж на третину

⁵⁰⁵ Підсумки роботи трудового колективу у 2003/2004 навчальному році та завдання на наступний навчальний рік. – Х., 2004. – С. 2 – 3.

⁵⁰⁶ Доповідь ректора Харківського державного економічного університету професора В. С. Пономаренка про підсумки роботи у 2003 році. – Х., 2004. – С. 3 – 4.

⁵⁰⁷ Програма підготовки науково-педагогічних кадрів на 2002 – 2005 роки / Укл. В. С. Пономаренко, В. М. Гриньова, О. М. Тридід, О. І. Черкіс. – Х., 2002. – С. 20.

Глава VIII

середнього аудиторного навантаження й значне збільшення робіт, передбачених так званого другою половиною дня викладача. При цьому протягом 1999 – першої половини 2004 р. середня заробітна плата професорсько-викладацького складу зросла більш ніж у 4 рази, у тому числі викладачів зі вченими ступенями й званнями – більш ніж у 5,5 разу! У 31 раз зросло фінансування наукових відряджень⁵⁰⁸ (див. діаграми 13, 14 на кольоровій вкладці).

Могутнім засобом досягнення поставленої мети є вузівська наука. Принцип невід’ємності наукової й викладацької діяльності та їх всебічної інтеграції за останні роки став для університету основним.

Від розвитку сучасної науки значною мірою залежить поступальний рух суспільства вперед. Саме вченим належить провідна роль у прискоренні трансформаційних перетворень українського суспільства, забезпеченні інноваційного шляху розвитку економіки, зміцненні позицій нашої держави на міжнародній арені. Європейський вибір України і, відповідно, необхідність її інтеграції в конкурентне середовище зумовили необхідність формування інноваційної моделі розвитку. Моделі, у якій роль головного джерела довгострокового економічного розвитку відіграють наукові досягнення та їх технологічне використання, що дає можливість підвищувати конкурентоздатність господарства, гарантувати економічну безпеку країни.

Поряд з безсумнівними успіхами, досягнутими у виконанні науково-дослідних проектів у межах державних програм, зниження державного фінансування науково-дослідної діяльності й здійснення глибоких змін, пов’язаних з курсом на створення ліберальної ринкової економіки в Україні, призвели до відповідних змін в організації наукової роботи в університеті. Колективом університету було проведено успішний пошук шляхів підвищення ефективності використання наукового потенціалу ХДЕУ.

У межах нової концепції науково-дослідної діяльності університету її загальну спрямованість було переорієнтовано й перебудовано на трьох рівнях пріоритетності:

- 1) фундаментальні наукові дослідження, що відповідають пріоритетам державної економічної політики, які здійснюються в межах загальнодержавних програм і фінансуються з Державного бюджету;
- 2) дослідження, що здійснюються за університетськими програмами НДР, які переважно входять до складу так званої другої половини дня викладача;
- 3) прикладні дослідження з господарсько-договірної тематики кафедр і груп вчених.

Як правило, ці рівні відповідають макро-, мезо– і мікроекономічній проблематиці.

⁵⁰⁸ Підсумки роботи трудового колективу у 2003/2004 навчальному році та завдання на наступний навчальний рік. – Х., 2004. – С. 56 – 58.

Відповідно у межах першого напрямку досліджуються проблеми загальної трансформації господарства України, процеси регіонального розвитку в перехідних умовах, діяльність підприємства в близьких до кризових умовах ринкової трансформації.

У 2002 – 2004 рр. наукові дослідження, що входять до державних дослідницьких програм, велися дев'ятьма колективами вчених під керівництвом: д. е. н., проф. В. М. Гриньової – стратегія корпоративного управління; д. е. н., проф. В. С. Пономаренка – стратегічне інвестування промислових підприємств в умовах економіки, що трансформується; розробка механізму управління потенціалом підприємства; д. е. н., проф. Ю. Б. Іванова – конкурентна стратегія підприємства; д. е. н., проф. Т. С. Клебанової – адаптивні моделі стійкого функціонування соціально-економічних систем; к. е. н., доц. В. Д. Понікарова – проблема втручання контролюючих органів у фінансово-господарську діяльність підприємств⁵⁰⁹; д. е. н., проф. О. І. Пушкаря – моделі й механізми антикризового управління підприємством; д. е. н., проф. П. А. Орлова – державна амортизаційна політика; к. е. н., доц. Т. І. Леппейо – стратегічне управління розвитком фондового ринку України.

Науково-дослідні програми університету переважно спрямовані на вивчення економічних процесів у регіоні. Реалізовані у ході досліджень проекти нині групуються за такими проблемами:

- розробка стратегії соціально-економічного розвитку Харківської області до 2011 р;
- оцінка якості життя населення України;
- реформування власності й становлення інфраструктури фондового ринку;
- розвиток підприємництва у сфері виробництва, побуту, послуг;
- забезпечення зайнятості й ринок праці;
- інвестиційне супроводження інноваційних процесів;
- ресурсозбереження й екологічна безпека.

Серйозним досягненням вчених університету поза сумнівами є розробка нової, що не має аналогів в Україні, стратегії соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 р.

Стратегія має яскраво виражений інноваційний характер. У її основу було покладено прогресивну ієрархію змісту та мети соціально-економічного розвитку: якість життя, економічний розвиток регіону, ефективність використання природно-ресурсного потенціалу. Причому саме верхньому рівню – якості життя – було надано фундаментального й цільового значення. Використання низки нових методологічних підходів дозволило побороти хронічну проблему вітчизняного

⁵⁰⁹Тема виконується в рамках державної наукової програми «Проблеми демографічної політики, розвитку людського потенціалу і формування громадського суспільства».

Глава VIII

економічного планування. За цією концепцією мета економічної політики перестає бути механічною сукупністю не завжди узгоджених між собою економічних і соціальних показників, вона набуває глибокого комплексного осмислення.

Аналіз стану й перспектив розвитку господарств області в регіональному й галузевому розрізах дав можливість обрати пріоритети, уточнити напрямки й стратегію зростання його галузей, провести моделювання можливих варіантів і сценаріїв. Зрозуміло, провести роботи такого обсягу над такою складною системою, як сучасна економіка одного з найбільших промислових регіонів нашої країни, можна було лише за умов володіння досягнутими сучасною економічною наукою засобами дослідження. Обраний підхід до визначення пріоритетних напрямків розвитку включив у себе розробку нових об'єктів управління: енерговиробничих циклів (ЕВЦ), кластерів галузей і підприємств, точок економічного зростання. Точність діагностики господарської ситуації забезпечило спільне застосування таксономічного методу інтегрування й ітеративного методу кластерного аналізу k -середніх. Вибір пріоритетів розвитку вимагав розробки матриці життєвого циклу й розвитку регіону, використання нейромережних карт Кохонена, SWOT-аналізу, а для моделювання варіантів розвитку регіону у цілому було застосовано модифіковану динамічну модель Леонтьєва.

Дослідження переконливо довели переваги інвестиційної моделі розвитку індустриально-аграрного ЕВЦ. Він найбільш повно забезпечує динамічне зростання соціально-економічної сфери регіону й, насамперед, підвищення якості життя громадян, а також слугує своєрідним локомотивом розвитку, створюючи ланцюг сприятливих для розвитку всього народного господарства області й країни наслідків. Стратегія вміщує комплекс конкретних рекомендацій з подолання кризових тенденцій або стимулювання розвитку пріоритетних галузей і секторів господарства, реструктуризації підприємств, створення ефективних фінансово-промислових об'єднань⁵¹⁰.

Роботи зі створення стратегії виконувалися творчим колективом вчених – В. С. Пономаренком, А. С. Кривцовим, М. О. Кизимом, П. Т. Бубенкоєм, А. Л. Дуленком, В. В. Радченком, О. М. Тридідом, Т. С. Клебановою, Ю. Б. Івановим, О. М. Ястремською за дорученням й під загальним керівництвом губернатора Харківської області, на базі діючої при університеті науково-дослідної лабораторії соціально-економічних проблем суспільства, яку очулює проф. М. О. Кизим. У роботах брали активну участь молоді фахівці – аспіранти університету.

У червні 2003 р. проект стратегії було розглянуто на організованих Міністерством економіки та у справах європейської інтеграції науково-практичних конференціях, що відбулися на базі ХДЕУ у Харкові та в Івано-Франківську, і затверджено депутатами обласної Ради. Був досягнений принциповий прорив у науково-дослід-

⁵¹⁰ Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 року: Монографія / За заг. ред. Є. П. Кушнарьова. – Х., 2004.

Глава VIII

ному напрямку роботи університету, який повернув свої позиції лідера, наукового центру, що забезпечував вироблення стратегії економічного розвитку регіону.

Наступні напрямки досліджень лабораторії – «Рівень і якість життя населення України» та «Стратегія розвитку малого підприємництва в Україні». Останній здійснюється на замовлення Адміністрації Президента України.

Кризові для народного господарства 90-ті роки для вчених університету були, проте, роками плідних наукових досліджень. Ринкова адаптація державних підприємств, робота над їх реструктуризацією й механізмом дії вільної економічної зони, удосконалення умов роботи житлово-комунального господарства, впровадження європейських стандартів реальної оцінки основних виробничих фондів, удосконалення менеджменту й корпоративного управління – це далеко не повний перелік тем, що дали багатий матеріал для узагальнень і нових, інноваційних розробок. Створений під час науково-дослідної роботи концептуальний, методичний й економіко-математичний інструментарій, що пройшов широку апробацію на підприємствах Харківського регіону, Запорізької й Сумської областей. Він дозволив створити цілісну технологію прийняття рішень при управлінні економіко-організаційними системами, що перебувають у кризових умовах.

В останні роки подальшого розвитку набули й прикладні технологічні дослідження. У галузі технології за останні роки вченими університету було розпочато дослідження з реалізації державної науково-технічної програми «Технології зменшення токсичних викидів в атмосферу об'єктами енергетики, металургії й автотранспорту». У рамках цієї програми колектив кафедри техніки й технології працює над розробкою й дослідженням гнучких технологічних систем для ліквідації аварій в екстремальних умовах функціонування техногенних об'єктів паливно-енергетичного комплексу України. Позитивну оцінку одержав спільний з Інститутом проблем машинобудування НАН України й РКК «Енергія» (Росія) проект, пов'язаний з розробкою методів розрахунків на міцність й оптимізацію однорідних і багатошарових тонкостінних елементів конструкцій при силових і температурних впливах.

Традиційно тісними залишаються творчі зв'язки вчених університету з Харківським відділенням Інституту економіки НАН України, Головним управлінням економіки Харківської обласної державної адміністрації, Інститутом проблем машинобудування НАН України. Взаємовигідне співробітництво підтримується з ВАТ «Харківський тракторний завод», ДП «Завод ім. Малишева», ВАТ «Харківський плиточний завод», ВАТ «Світло шахтаря», ВАТ «Турбоатом», ДП ХМЗ «ФЕД». Керівництво університету домоглося швидкого зростання частки досліджень, що виконуються на основі господарських договорів. Зросла їх роль у фінансуванні наукової діяльності вчених університету (див. *діаграму 15 на кольоровій вкладки*). Економічний підйом, що відбувається у країні протягом останніх років, дозволив особливо яскраво виявитися цій тенденції. Кардинальному вирішенню проблеми

Глава VIII

фінансування прикладної дослідної діяльності має допомогти створення консалтингового центру «Інжек», покликаного сприяти інтеграції науково-дослідної роботи й господарської практики.

Відбиттям етапного зростання визнання досягнень вчених університету стала серія організованих у 2000 – 2004 рр. на базі університету регіональних і міжнародних бізнес-форумів: Української конференції з питань регіонального й місцевого розвитку, Міжнародного економічного форуму з регіонального співробітництва, Українсько-російського інвестиційного форуму.

Роботи, виконувані у рамках державних і корпоративних науково-дослідних програм, сприяють подальшому розвитку наукових шкіл у Харківському національному економічному університеті. На сьогодні загальне визнання здобули п'ять таких об'єднань.

Наукова школа проф. В. М. Гриньової «Сучасна теорія організації виробництва і підприємницької діяльності» досліджує проблеми розвитку підприємництва й удосконалення форм і методів організації виробництва на промислових підприємствах, які сприяли б їх виходу з кризового стану й надавали можливість подальшого ефективного розвитку. Протягом останніх 12 років у межах цієї школи під науковим керівництвом проф. В. М. Гриньової захищено 1 докторську й 29 кандидатських дисертацій, видано 10 монографій й опубліковано понад 500 наукових статей.

У центрі уваги наукової школи проф. В. С. Пономаренка «Розробка систем стратегічного управління промисловим підприємством» – концептуальні основи стратегії управління підприємством в умовах економіки, що трансформується. Вченими розроблено новий ситуаційно-ресурсний підхід, що є моделлю природного перебігу людського мислення й відтворює структуру складної проблеми управління підприємством. Отримані результати уточнюють і доповнюють теоретичну базу стратегічного управління підприємством у трансформаційному середовищі.

Плідно розвивається наукова школа проф. П. А. Орлова «Економічні проблеми відновлення основних виробничих фондів і амортизаційна політика». Сьогодні дослідники цієї школи працюють над розробкою рекомендацій з удосконалення державної амортизаційної політики, встановленням граничних цін на машини виробничого призначення з обґрунтуванням їх конкурентоздатності.

Динамічно формується наукова школа проф. Ю. Б. Іванова «Наукові принципи оподаткування в умовах трансформації економіки». Проблеми податкового регулювання підприємницької діяльності й корпоративного податкового планування мають не лише високу теоретичну цінність, а й актуальність у сучасних господарських умовах.

Подальшого розвитку набувають дослідження у галузі економічної кібернетики. Сьогодні у рамках наукової школи проф. Т. С. Клебанової «Розробка методів аналізу й раннього попередження дестабілізації функціонування систем різного призначення й рівнів ієрархії» підготовлено 11 кандидатів наук, опубліковано 5 монографій.

Розвиток нових наукових шкіл є основою для вдосконалення навчального процесу. Науково-дослідна робота є засобом систематичного відновлення курсів, що читаються, і створення нових актуальних спецкурсів. Саме такий, спрямований на всебічну інтеграцію навчального процесу, науково-дослідної й прикладної науково-виробничої діяльності, підхід дозволяє колективу університету активізувати свою участь у загальноєвропейському освітньому процесі і бути впевненим, що традиційно глибоке й оригінальне наукове наповнення навчальних курсів у поєднанні з виробничо-економічною практикою дає необхідні конкурентні переваги на європейському освітньому просторі.

Основне завдання своєї діяльності Харківський національний економічний університет вбачає у формуванні економічної еліти нашої держави⁵¹¹.

Умовою досягнення цієї мети може бути виховання високопрофесійного економіста з інноваційною моделлю поведінки. Подальший розвиток науково-технічного потенціалу України в умовах вільної економіки вимагає фахівців нового типу, з ринковим мисленням, умінням обирати пріоритети, комплексно аналізувати економічну ситуацію, оперативно приймати оптимальні управлінські рішення та обґрунтовано оцінювати ефективність господарювання. Якість освіти, що забезпечує високу конкурентоздатність випускників на ринку праці, виступає у данному випадку інтегральним показником оцінки діяльності університету.

Аналіз освітніх технологій і тенденцій розвитку сучасного ринку праці показує, що основними напрямками удосконалення освіти, що можуть бути основою стратегії університету на початку нового тисячоріччя, є:

- фундаменталізація освіти на всіх рівнях;
- реалізація концепції випереджаючої освіти, зорієнтованої на умови існування людини в інформаційному суспільстві;
- формування системи безперервної освіти протягом всього життя людини;
- використання в освіті перспективних інформаційних технологій;
- підвищення доступності якісної освіти шляхом розвитку системи дистанційної освіти;
- підготовка фахівців під конкретне коло робочих місць⁵¹².

Реалізації більшості з названих положень слугить система безперервної освіти, що склалася в університеті. У своєму сучасному вигляді вона є освітньо-навчальним комплексом, що включає проведення довузівського відбору й підготовки, стаціонарне й заочне базове навчання, а також систему підготовки й перепідготовки фахівців вищої кваліфікації.

⁵¹¹ Підсумки роботи трудового колективу у 2002/2003 навчальному році та завдання на наступний навчальний рік. – Х., 2003. – С. 1.

⁵¹² Там само. – С. 7.

Робота з цілеспрямованого відбору талановитої молоді, координована факультетом довузівської підготовки, полягає у створенні мережі базових спеціалізованих навчальних закладів з поглибленим вивченням економічних дисциплін, профільних класів у школах і гімназіях, очних й заочних підготовчих курсів, проведенні загальнодержавних олімпіад юних економістів.

Щорічно до 70% набору студентів проходять через систему підготовчих курсів і підготовчого відділення. Контингент слухачів охоплює більшість областей України – Харківську, Запорізьку, Одеську, Миколаївську, Дніпропетровську, Сумську, Донецьку, Львівську й Республіку Крим та деякі держави СНД. Можливість одержати достатню підготовку для вступу в університет має кожен громадянин України незалежно від місця проживання. Для слухачів з віддалених регіонів нашої держави організовані заочні підготовчі курси. Молоді економісти одержують навчальні посібники, пакети контрольних робіт і завдань, які вони мають виконати у процесі самостійної підготовки. Також вони мають можливість відвідати вступні лекції й практичні заняття, підготовчі курси вихідного дня й вечірні підготовчі курси.

Підсумки профорієнтаційної роботи підбиваються на щорічний Всеукраїнський (з 2004 р. – міжнародний) олімпіаді **«Економіст – 2000»**, перемога в якій дає право стати студентом університету бюджетної форми навчання (*див. діаграму 12 на кольоровій вкладці*).

Враховуючи зміни, що відбуваються в економіці держави, у 2001 р. керівництво університету ухвалило рішення про ліквідацію факультету економіки підприємства і управління трудовими ресурсами – підготовку студентів з цих спеціальностей було передано факультету менеджменту й маркетингу – і початок підготовки фахівців з економіко-правового профілю на створеному факультеті економіки й права.

Виходячи з принципу диверсифікації напрямків підготовки фахівців з 2000 р. в університеті відкрито підготовку з чотирьох нових спеціальностей: комп'ютерний економіко-екологічний моніторинг за напрямком «Комп'ютерні науки», оподаткування за напрямком «Економіка й підприємництво», логістика за напрямком «Менеджмент», комп'ютеризовані технології і системи видавничо-поліграфічних виробництв за напрямком «Видавничо-поліграфічна справа».

Навчання здійснюється на шести факультетах денного відділення:

★ Обліку й аудиту

Факультет університету, що має давню історію й міцні традиції. Спеціальність «Бухгалтерський облік, контроль й аналіз господарської діяльності» було виділено у 1966 р., а у 1970 р. створено економічний факультет, який у 1990 – 1994 рр. очолював професор М. В. Чечетов (нині заслужений економіст України).

Глава VIII

Фахівців (бакалаврів і магістрів) за фахом «облік й аудит» готують до роботи у державних і громадських організаціях, фірмах, на підприємствах й в установах (національного, регіонального й муніципального рівнів). Фахівець, що пройшов навчання на факультеті, здатний виконувати роботу з організації бухгалтерського обліку на підприємстві, а також будь-яку роботу, пов'язану з обліком й аудитом фінансових результатів. Отримані знання дозволяють випускникам факультету вирішувати з використанням математико-економічних методів завдання, що виникають у ході господарської практики, оцінювати й прогнозувати економічні явища, обґрунтовувати прийняті рішення й обирати стратегію діяльності підприємств й установ.

Випускники факультету можуть обіймати провідні посади бухгалтера, ревізора, бухгалтера-ревізора, експерта, бухгалтера-експерта, аудитора, а також працювати в усіх економічних службах підприємств різних форм власності.

Здійсненню навчального процесу, підготовці висококваліфікованих фахівців сприяють багатобічні пріоритети наукових досліджень кафедр факультету, спрямованих на оптимізацію господарських зв'язків підприємств усіх форм власності, реформування внутрішньофірмової системи контролю й аналізу, розробку системи оподаткування як інструмента державного регулювання економіки, удосконалення бухгалтерського обліку, розвиток господарсько-правових відносин у післяприватизаційний період.

Практичні заняття часто проводяться на філіях кафедр факультету, що діють на деяких підприємствах й організаціях міста. Там же проводиться навчально-аналітична, виробнича й переддипломна практика студентів.

Випускаючі та профілюючі кафедри факультету:

Бухгалтерського обліку

Економічного аналізу

Економіки, приватизації й права

Аудиту й оподаткування

Основні навчальні курси: бухгалтерський облік, управлінський облік, фінансова звітність, контроль і ревізія, економічний аналіз, організація обліку й контролю, організація й методика проведення аудиту, організація й методика податкового контролю, фінансовий менеджмент.

★ Фінансовому

Діючий у новому для сучасного етапу історії університету напрямку, але такий, що динамічно розвивається, фінансовий факультет останнього десятиліття виконує державне замовлення Міністерства фінансів на підготовку фахівців для роботи у фінансово-кредитних установах Північно-східного регіону України. Практична підготовка студентів за спеціальностями «Фінанси» й «Банківська справа» здійснюється на основі довгострокових договорів з відділеннями Міністерства фінансів, Державного казначейства, ДПАУ, державними й комерційними банками, страховими компаніями й промисловими підприємствами Харківської, Сумської й Полтавської областей; там же майбутні фахівці проходять практику.

Випускаючі та профілюючі кафедри факультету:

Фінансів

Банківської справи

Хімії, екології й технології виробництва

Фахівець у галузі фінансів здатний організовувати управління й керувати державними й корпоративними фінансами.

Основні навчальні курси: фінансовий менеджмент, бюджетний менеджмент, інформаційні системи й технології у фінансах, фінансовий ринок, банківські операції.

Фахівець у галузі банківської справи здатний працювати економістом з планування фінансової діяльності банку, контролю й аналізу банківської діяльності, аудитором, економістом, дилером, який спеціалізується у галузі фондових та валютних операцій.

Основні навчальні курси: грошово-кредитна система країн світу, банківські операції, банківська статистика, бухгалтерський облік й аудит у банках, казначейські операції, фінансовий менеджмент у банку, міжнародні розрахунки й валютні операції.

Фахівець із оподаткування здатний працювати в органах державної податкової служби України, економістом у галузі податкового планування на промислових і торговельних підприємствах й у банківських установах, експертом-консультантом з питань оподаткування у консалтинговому бізнесі.

Основні навчальні курси: податкова система України, бюджетна система, фінансовий аналіз, податкове право, фінансова діяльність суб'єктів господарювання, інформаційні системи й технології в оподаткуванні, податкові системи закордонних країн, фіскальна політика.

✦ Менеджменту й маркетингу

Для підготовки спеціалістів факультет має сучасну матеріально-технічну базу, до складу якої входять такі учбові лабораторії: устаткування машинобудівного виробництва, верстатів та інструменту, автоматизованого проектування. В учбовому процесі також широко використовуються Центр розвитку промислового комплексу, наукова лабораторія економічних проблем управління якістю продукції.

Центр розвитку промислового комплексу створений розпорядженням Харківської обласної держадміністрації № 108 від 11.02.1998 р. на базі Управління промислової політики, транспорту і зв'язу держадміністрації і факультету менеджменту і маркетингу університету. Метою діяльності центру є забезпечення стабілізації та прискорення розвитку промислового комплексу Харківського регіону, підсилення інформаційно-аналітичного і науково-консультаційної роботи з реформування економіки промислових підприємств області. Центр оснащений сучасними комп'ютерами, об'єднаними в локальну мережу. Використовуючи

Глава VIII

комп'ютери, студенти приймають активну участь у рішенні ситуаційних задач, що поставлені перед Центром: оцінка ефективності інвестиційних проектів, оперативне управління операційною системою підприємства, прогнозування розвитку підприємства та інші.

Багато років на факультеті при кафедрі менеджменту працювала галузева науково-дослідна лабораторія електротехнічної промисловості. У виконанні наукових досліджень активну участь приймали студенти під час дипломного проектування та розробки реальних курсових проектів. При кафедрі економіки і маркетингу працює наукова лабораторія економічних проблем управління якістю продукції, де також виконуються курсові та дипломні проекти, практичні та ситуаційні завдання. Результати наукових досліджень лабораторії стали базою для оновлення курсів, що читаються.

Участь викладачів у наукових дослідженнях лабораторії сприяла підвищенню рівня їх кваліфікації, забезпечила глибоке знання проблем реформування економіки. Підвищенню ефективності учбового процесу в значній мірі сприяло створення філіалів кафедр на кращих машинобудівних підприємствах. Такі філіали організовані на ВАТ «Укрелектромаш», ВАТ «Серп і Молот», АТ «ФЕД», ЗАТ «Інститут «Укроргверстатінпром», ХФ КБ «Приватбанк», Східноукраїнський Фондовий Центр, завод «Точприлад», ВАТ «Світло Шахтаря». На філіалах кафедр ведучі фахівці практики читають лекції, проводять практичні заняття. Під час занять широко використовується промислове устаткування, комп'ютерна техніка, робочі місця спеціалістів, де студенти роблять дублерами. Підприємства являються базою практики протягом всього часу навчання студента на факультеті. На реальних даних за заявами підприємств студенти виконують курсові та дипломні проекти, у яких вирішуються проблеми розвитку підприємств.

Випускаючі та профілюючі кафедри факультету:

Менеджменту

Економіки і маркетингу

Бізнесу і підприємництва

Логістики

Техніки і технології

Підготовка фахівців за спеціальністю «маркетинг» ведеться випускаючою кафедрою факультету економіки та маркетингу. Цю спеціальність формують закріплені за кафедрою основні дисципліни: економіка підприємств, маркетинг, фінанси, інвестування, основи бізнесу, економіка зовнішньоекономічної діяльності, управління забезпеченням якості продукції, управління витратами та прибутком, оподаткування, управління трудовими ресурсами та інші.

Підготовку фахівців за спеціальністю «менеджмент організацій» виконує випускаюча кафедра менеджменту. Основні дисципліни, що формують спеціальність, такі: теорія менеджменту, маркетинг, планування в організації, організація діяльності підприємств, операційні системи менеджменту, світова економіка, техніко-економічний аналіз, економіка праці, інноваційний менеджмент, страте-

гічний і економічний менеджмент, прогнозування розвитку підприємства, управління та виробничий облік, антикризове управління фірмою, управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємства.

Підготовку фахівців за спеціальністю «адміністративний менеджмент» виконує випускаюча кафедра бізнесу та підприємництва. На цій кафедрі викладаються менеджмент у державній організації, державне регулювання економіки, адміністративна система України, державні фінанси, техніка державного управління, планування в організації, підприємництво: техніка і стратегія, управління та виробничий облік. Під час навчання студенти вивчають основи економічної теорії, мікроекономіку, макроекономіку, економічну теорію, математику для менеджерів, основи технологічних систем, техніку і технологію виробництва, статистику, інформатику, бухгалтерський облік, господарське законодавство, основи екології.

Підготовку фахівців з логістики здійснює випускаюча кафедра логістики, що провадить навчання за курсами: логістика, контролінг, інтегровані матеріальні потоки, управління ризиками у логістиці, логістичне обслуговування, виробнича логістика, оперативно-виробниче планування.

Навчання спрямоване на здобуття студентами фундаментальної підготовки, що дозволить їм приймати і здійснювати ефективні рішення щодо всього комплексу сучасних виробничо-економічних проблем, включаючи вибір конкурентоспроможних виробів, оцінку ефективності інвестиційних проектів і техніко-організаційного рівня виробництва, розробку стратегії розвитку підприємства, планування діяльності, організацію виробництва і праці, здійснення маркетингових досліджень, організацію збуту продукції, проведення економічного аналізу господарської діяльності. Фахівець з логістики може здійснювати виробничу, управлінську, дослідну та аналітичну діяльність на виробництві, виконувати роботу, пов'язану з оперативно-виробничим плануванням й організацією виробництва, а в перспективі – виконувати функції керівника як планових, оперативно-виробничих підрозділів, так і підприємств в цілому.

Набуття необхідних практичних навичок сприяє виконання студентами курсових проектів і практичних завдань, проходження виробничої практики в умовах підприємства, участь у виконанні науково-дослідних робіт, виступ на наукових конференціях, а під кінець навчання – виконання дипломного проекту. Тим студентам, що відзначилися під час навчання та які знають іноземну мову, надається можливість закордонного стажування.

★ Економіка й права

Серед постійних роботодавців випускників факультету економіки й права – найбільші проектно-конструкторські і промислові підприємства України. Діпрокос, НВО «Карбонат», НВО «Монокристал», черкаські «Азот», «Хімволокно», северськодоонецький «Азот», сумський «Хімпром» не тільки запрошують до себе на роботу випускників факультету, але й самі направляють на навчання до університету своїх співробітників. Кращі студенти факультету одержують право

Глава VIII

навчатися за індивідуальним графіком, поєднуючи навчання з виконанням доручень замовників безпосередньо на виробництві.

Підготовка ведеться за спеціальностями: «Економіка підприємства» (з магістерськими групами «Менеджмент підприємницької діяльності», «Виробничий менеджмент», «Менеджмент проектів і консалтинг»), «Управління персоналом й економіка роботи» (з магістерською групою «Управління персоналом й економіка праці»).

Випускаючі та профілюючі кафедри факультету:

Економіка підприємств і менеджмент

Управління персоналом

Управління виробництвом

Правового регулювання економіки

Регіональної економіки

Фахівець у галузі економіки підприємства може виконувати функції економіста, менеджера і керівника відповідних служб на підприємствах, у корпораціях, організаціях й установах, – скрізь, де потрібно вміти будувати ділові стратегії й поточні плани, а також організовувати їх здійснення на практиці, керувати економічними процесами й координувати роботу виконавців.

Основні навчальні курси: економіка підприємства, облік, аналіз і аудит, фінансовий менеджмент, стратегія управління підприємством, організація виробництва, управління проектами, маркетинг, економічна діагностика. Господарське, адміністративне, цивільне, фінансове, податкове, трудове право, арбітраж.

Фахівець з управління персоналом й економіки праці може виконувати роботу у сфері менеджменту персоналу (мотивація й стимулювання праці), планування ділової кар'єри, розробки стратегії управління персоналом підприємства, соціального розвитку.

Основні навчальні курси: економіка праці, фізіологія праці, управління трудовими ресурсами, управління персоналом, нормування праці, організація праці, мотивація й оцінка персоналу, менеджмент продуктивності праці, планування й аналіз трудових показників, соціологія праці. Господарське, адміністративне, цивільне, фінансове, податкове, трудове право, арбітраж.

✦ Економічної інформатики

Факультет економічної інформатики забезпечує навчання з широкого спектру економіко-інформаційних спеціальностей і сфер діяльності.

Кафедри факультету готують конкурентоздатних фахівців, що володіють теоретичними знаннями й практичними навичками проектування, організації, експлуатації, підтримки й розвитку автоматизованих інформаційних систем у промисловій і фінансово-кредитній сферах на базі новітньої обчислювальної техніки, систем телекомунікацій, програмних засобів. Також факультет готує фахівців з економічної кібернетики, що можуть вирішувати управлінські завдання з використанням математичного апарату й методів економіко-математичного

моделювання на ЕОМ. Економічна статистика, статистична методологія досліджень, пов'язані з практикою роботи в органах статистики різних рівнів – цими знаннями також можуть оволодіти випускники факультету. При управлінні статистики Харківської області відкрито філію кафедри статистики, де систематично ведуться наукові роботи за тематикою переходу господарських структур Харківської області на міжнародні стандарти економічної діяльності.

На факультеті створено 18 лабораторій – комп'ютерних класів, обладнаних новітньою технікою.

Навчання ведеться за спеціальностями: «економічна кібернетика», «економічна статистика», «інформаційні керуючі системи й технології», «комп'ютерний еколого-економічний моніторинг».

Випускаючі та профілюючі кафедри факультету:

Інформаційних систем

Економічної кібернетики

Економічної статистики

Фізики й електроніки

Обчислювальної техніки й програмування

Фахівець з економічної статистики може виконувати професійну роботу економіста-аналітика й статистика, пов'язану з практикою державних установ і великих суб'єктів господарської діяльності.

Основні навчальні курси: загальна теорія статистики, статистика промисловості, інформаційні системи й технології статистики, статистика фінансів і банківської справи, спеціальні програмні оболонки й пакети, фінансовий ринок, страхування, теорія організаційних систем і дослідження операцій.

Фахівець з інформаційних систем і технологій може виконувати роботу проєктувальника інформаційних систем в економіці, аналітика з обробки економічної інформації й розробки систем управління базами даних, системного адміністратора.

Основні навчальні курси: економіка й організація інформаційних систем, системи програмування й операційні системи, економіка й організація виробництва, технологія програмування й створення програмних продуктів, менеджерські комунікації інформаційних систем, моделі й структури даних, архітектура комп'ютерів.

Фахівець з економічної кібернетики може виконувати роботу економіста-аналітика з дослідження операцій, економіста, консультанта з економічних питань, наукового співробітника, може обіймати відповідні керівні посади в економіці, комерції й бізнесі.

Основні навчальні курси: економічна кібернетика, моделювання економіки, методи дослідження операцій, моделі якісного аналізу динаміки економіки, корпоративні інформаційні системи, стратегічне управління економічними системами, методи багатовимірного статистичного аналізу, імітаційне моделювання, програмні оболонки й пакети.

Глава VIII

Фахівець з еколого-економічного моніторингу може працювати у відділах комп'ютеризації, комп'ютерного еколого-економічного моніторингу, в еколого-експертних підрозділах Міністерства екології, Державної екологічної інспекції, державних управліннях екології й природних ресурсів, відділах екології на підприємствах.

Основні навчальні курси: моделювання економічних, екологічних і соціальних процесів, методи моделювання й оптимізації в екології, екологічна й економічна безпека, система державного моніторингу навколишнього середовища, екологічний менеджмент і аудит, екологія людини, економіка природокористування, промислова екологія й технологія основних виробництв.

✦ Міжнародних економічних відносин

Перший у вищих навчальних закладах нашої держави факультет міжнародних економічних відносин є одним з тих закладів, що сьогодні здійснюють підготовку з усіх спеціальностей цього напрямку. Висока якість навчання гарантується розвинутою інфраструктурою навчального процесу – спеціально обладнаними аудиторіями, сучасною обчислювальною технікою, великим бібліотечним фондом професійної літератури, лінгафонними лабораторіями.

Факультет підтримує постійний зв'язок з підприємствами й організаціями – замовниками фахівців. Тут уперше в університеті було впроваджено систему безперервної освіти, послідовно проведено індивідуалізацію навчання, розширено самостійність студентів у виборі навчальних дисциплін, надано можливість одержання другої спеціальності в університеті або вузах Європи. Мовна підготовка студентів зорієнтована на вивчення англійської, французької, німецької, новогрецької й китайської мов; є низка факультативних курсів для всіх студентів університету. На факультеті панує творча, ділова атмосфера, що позитивно впливає на роботу викладача, наукового співробітника, студента.

Підготовка здійснюється за спеціальностями: «Економічна теорія», «Міжнародна економіка», «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності».

Випускаючі та профілюючі кафедри факультету:

*Міжнародної економіки й менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Економічної теорії*

Іноземних мов і перекладу

Іноземних мов

Фахівець з економічної теорії може працювати в науково-дослідних інститутах, у державних, громадських або приватних підприємствах й установах на посадах, пов'язаних з аналізом соціально-економічних процесів, викладачем загально-теоретичних економічних дисциплін у вищих й середніх навчальних закладах.

Основні навчальні курси: економічна теорія, макро- і мікроекономіка, сучасні економічні системи, економіка підприємства, маркетинг, фінанси, менеджмент, педагогічна майстерність, моделювання й прогнозування економічних процесів, ділова іноземна мова.

Глава VIII

Фахівець з міжнародної економіки може здійснювати організаційно-економічну, маркетингову, комерційну, управлінську, фінансову й валютно-кредитну зовнішньоекономічну діяльність.

Основні навчальні курси: міжнародні економічні відносини, міжнародні фінанси, зовнішньоекономічна діяльність, митна справа, облік і аудит у закордонних країнах, міжнародне економічне право, ділова іноземна мова, міжнародний маркетинг, транснаціональні корпорації, міжнародна торгівля й торговельна політика, ціни й ціноосвіти у міжнародній торгівлі.

Фахівець з менеджменту зовнішньоекономічної діяльності може виконувати організаційно-економічні, управлінські, комерційні й фінансово-аналітичні функції у галузі зовнішньоекономічної діяльності підприємств, організацій, установ різних форм власності.

Основні навчальні курси: менеджмент зовнішньоекономічної діяльності, міжнародний фінансовий менеджмент, митна справа, менеджмент транспортних послуг, управління персоналом, маркетингові комунікації у міжнародному бізнесі, управління міжнародними проектами, ділова іноземна мова.

У вересні 2004 р. близько 45% (40% – у 2001 р.) студентів ХНЕУ навчалися на **заочному відділенні університету**, діяльність якого нині охоплює переважний регіон Сходу й Півдня України. Починаючи з 2001 р., тут було розгорнуто широку мережу консультативних пунктів, що охопила Кіровоград, Кременчук, Маріуполь, Кам'янець-Подільський, Куп'янськ, Артемівськ, Енергодар, Полтаву, Стаханов, Феодосію, Херсон. Безупинно вдосконалюється їх методичне й матеріально-технічне забезпечення, зокрема, у 2004 р. для проведення занять було створено пересувну комп'ютерну клас-лабораторію на основі портативних «ноутбуків».

Гнучка система організації навчального процесу та її ефективне методичне забезпечення сприяли зростанню популярності цієї форми одержання освіти серед потенційних абітурієнтів. За 2001 – 2004 рр. загальна кількість слухачів тут зросла на 31%.

Сьогодні навчання на факультеті проводиться за 11 спеціальностями і за трьома напрямками:

Економіка й підприємництво	Менеджмент	Комп'ютерні науки
■ Економіка кібернетика ■ Міжнародна економіка ■ Фінанси ■ Банківська справа ■ Облік і аудит ■ Економіка підприємства ■ Маркетинг ■ Управління трудовими ресурсами ■ Економічна статистика	■ Менеджмент організацій	■ Інформаційні керуючі системи й технології в економіці

Факультет здійснює підготовку фахівців на основі середньої, середньої спеціальної, вищої освіти й бакалаврату. Програма підготовки залежить від базової освіти абітурієнта і її тривалість становить від 1,5 року для бакалаврів, що бажають одержати повну вищу освіту, до 6 років – для випускників шкіл, ліцеїв і гімназій. Заочний факультет бере участь у здійснюваній університетом підготовці й перепідготовці фахівців для податкових і фінансово-кредитних організацій, службовців Державного казначейства й контрольно-ревізійного управління Харківської, Полтавської і Сумської областей.

Великий досвід перепідготовки й післядипломної освіти фахівців, нагромаджений університетом починаючи з 1962 р., набуває подальшого розвитку.

Провідним в Україні навчальним закладом з перепідготовки й підвищення кваліфікації державних службовців України став **Міжгалузовий інститут підвищення кваліфікації (МПК)**, затверджений базовим інститутом з методичного забезпечення системи перепідготовки кадрів для підприємницької діяльності та перепідготовки військовослужбовців.

На початку 90-х рр. переважним напрямком діяльності інституту була робота з підвищення кваліфікації працівників народного господарства, викладачів вищих і середніх спеціальних навчальних закладів Східного регіону України з основних проблем ринкової економіки. З 1995 р. розширюється контингент слухачів інституту на контрактній основі. Відповідно до генерального договору між Головним управлінням державної служби при Кабінеті Міністрів України і Харківським державним економічним університетом (№ 8/97 від 08.07.97) з 1997 р. інститут почав здійснювати підготовку й підвищення кваліфікації державних службовців за магістерськими програмами.

В очолюваному проф. М. В. Афанасьєвим Міжгалузовому інституті підвищення кваліфікації перепідготовку щорічно проходить близько 200 співробітників податкових, фінансових, контрольно-ревізійних державних служб трьох областей України. Крім того, Міжгалузовий інститут підвищення кваліфікації виконує завдання підвищення кваліфікації кадрів для підприємницької діяльності, перепідготовки військовослужбовців, є учасником патрованої Президентом України програми з перепідготовки управлінських кадрів для сфери підприємництва «Українська ініціатива».

Харківський державний економічний університет став одним із провідних навчальних закладів у сфері магістерської підготовки державних службовців. На замовлення Головного управління державної служби України тут було виконано проект «Стандарт вищої освіти України за фахом 8. 150101 «Державна служба» напрямку підготовки 1501 «Державне управління»; розроблено комплекс матеріалів з методичного забезпечення підготовки фахівця освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Принципове значення мала для університету робота «Розробка стандартів вищої освіти з урахуванням вимог ЄС», виконана під керівництвом професора М. В. Афанасьєва на замовлення Головного управління державної служби України.

Глава VIII

В останні роки підготовлено 60 магістрів на денній формі навчання й 120 – на заочній. Підготовці випускників з освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр державного управління» університет надає особливої уваги. Тут зосереджено кращі викладацькі сили й методичні засоби, найшвидше відбувається процес удосконалення програм і впровадження нових технологій навчання.

Закономірним розвитком системи безперервного навчання стало відкриття у 2003 р. при факультетах **вищих шкіл** фінансового менеджменту, менеджменту, обліку й аудиту, – вища школа міжнародного бізнесу діє з 1991 р., де студенти мають можливість набути суміжної спеціальності. Студенти університету за здобуття другої спеціальності вносять пільгову оплату – 50% від вартості навчання. У 2003 р. кількість випускників системи післядипломної освіти склала 132, а загальна кількість слухачів – 435 осіб⁵¹³.

Сьогодні університет бере активну участь у проектах відродження системи професійної освіти, в яких зацікавлені промислові підприємства міста, що перемогли кризу.

«Знання не пересаджуються з голови в голову через одну найпростішу онтологічну обставину: ніхто замість іншої людини не може нічого розуміти, зрозуміти повинен сам... знання не перекачуються в іншу голову, як у якусь порожнечу перекачувалася б рідина», – говорив в одному зі своїх виступів філософ М. Мамардашвілі.

Обсяги навчального матеріалу, що постійно збільшується, зростання інтенсивності навчального процесу, вимоги практики рішуче порушили питання про більш ефективну організацію навчання, перенесення акцентів з викладання на засвоєння знань студентами та слухачами. Інформаційний вибух, що відбувся в останні десятиліття, вимагає від викладачів переходу від пасивних методів передачі знань до всебічного розширення активної самостійної роботи студентів і слухачів, прищеплювання їм навичок оптимального пошуку й засвоєння необхідної інформації.

Процес викладання все частіш вимагає використання нетрадиційних методів: ділових і рольових ігор, проблемних ситуацій, вікторин, тестів, диспутів. У по'єднанні з традиційними формами навчання вони полегшують засвоєння матеріалу, роблять цей процес творчим, максимально наближають студентів до практики. Підвищенню мотивації студентів сприяє створена система контролю знань вмінь слухачів, що базується на інтегральній оцінці іспиту в письмовій формі з шифруванням робіт й оцінюванні практичних занять, лабораторних, курсових робіт і проектів.

Ціла низка завдань, пов'язаних з підвищенням ефективності навчального процесу, дозволяє створювати навчальні і дослідницькі лабораторії і філії провідних кафедр університету на базі підприємств та органів державного управління.

⁵¹³ Підсумки роботи трудового колективу у 2002/2003 навчальному році та завдання на наступний навчальний рік. – Х., 2003. – С. 17.

5 жовтня 2002 р. філію кафедри аудиту й оподатковування було створено на основі Контрольно-ревізійного управління. Активно йде робота зі створення навчальної лабораторії, що буде забезпечена методичними матеріалами КРУ. Завершується створення центру, що буде моделювати за допомогою ПЕОМ функціонування підприємства, його бухгалтерії та структур менеджменту у ринковому середовищі.

З лютого 1998 р. діє Центр розвитку промислового комплексу, створений на основі Управління промислової політики, транспорту й зв'язку Харківської обласної державної адміністрації й кафедри менеджменту й маркетингу ХНЕУ. Філію кафедри статистики відкрито в Обласному статистичному управлінні Харківської області. Філії кафедри економіки й маркетингу працюють на промислових і фінансових підприємствах міста. При кафедрі діє лабораторія економічних проблем управління якістю продукції. На реальних даних підприємств студенти виконують курсові й дипломні проекти, в яких вирішують проблеми розвитку підприємств.

Продовжуючи історичні традиції університету, учні беруть активну участь у **студентській науково-дослідній роботі**. Доводиться констатувати, що в умовах економічної кризи останнього десятиліття не завжди вдавалося витримати характерний для 50-х – 80-х років зв'язок студентської НДР з практикою господарювання, забезпечити її матеріалами й результатами, яких досягають учні на виробничій й переддипломній практиках. Однак на початку нового тисячоліття науково-дослідна робота студентів, активне використання практичних методів навчання, інформатизація навчального процесу, знову стають по-справжньому сильними сторонами підготовки студентів у ХНЕУ.

Науково-дослідну роботу студентства координує Рада під головуванням проректора з наукової роботи проф. В. М. Гриньової. Свій науковий сектор має молодіжна організація студентства ХДЕУ. На сьогодні в університеті працюють 43 наукові гуртки при кафедрах, у діяльності яких беруть участь 855 студентів. Активізації НДРС сприяє низка позитивних стимулів. У дипломні й курсові проекти вводяться науково-дослідні завдання й розділи. Студенти збирають і систематизують інформацію для досліджень під час переддипломної й виробничої практики на підприємствах та в установах. Розгорнуто мережу студентських наукових конференцій при кафедрах.

Всебічно заохочується участь студентів у наукових конференціях і професійних конкурсах різного рівня. В останні роки брали участь і неодноразово перемагали студенти ХДЕУ у регіональному студентському конкурсі «Аудитор», регіональному конкурсі на кращий студентський проект, міському конкурсі студентських робіт, конкурсах «Бізнес-плани» й «Муніципальний менеджмент», «Молода економіка», Всеукраїнському бізнес-форумі «Нова філософія бізнесу», Всеукраїнському конкурсі бізнес-планів, конкурсі на честь 350-річчя Харкова, Всеукраїнському чемпіонаті з інформаційних технологій «Екософт», «Молода економіка» (НДАЦ «Інститут

Глава VIII

реформ»), «Студентська весна» (МАУП), конкурсах з гендерної проблематики, Міжнародному молодіжному економічному форумі (КНЕУ), міжнародних конкурсах проведених за кордонами країни.

Все частіше університет сам стає базою для проведення таких форумів. У квітні 2003 р. тут відбулася представницька міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених «Світова економіка: день сьогоднішній і майбутній», у квітні 2004 р. – «Проблеми й перспективи інноваційного розвитку підприємств». У межах останньої молоді вчені могли обмінятися досягненнями й оглянути результати наукових робіт, працюючи у секціях стратегічного управління інноваційним розвитком підприємства, фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств, інформаційних і комп'ютерних систем управління інноваційною діяльністю підприємств.

У ході престижних регіональних, всеукраїнських і міжнародних конкурсів, олімпіад і конференцій усе більш виявляється високий рівень навчання й науково-дослідної роботи студентства. Так, у 2004 р. у проведеній Міністерством науки й освіти Всеукраїнській студентській олімпіаді з навчальних дисциплін взяло участь 57 студентів університету (у 2000 р. – 7), при цьому переможцями стали 13 осіб (у 2000 р. – 1).

Науково-дослідна робота студентів підсилює активні, творчі починання у навчальному процесі, слугує потужним засобом селективного відбору кадрів для підготовки молодих вчених, збереження й відновлення наукових шкіл.

Підвищити ефективність наукової роботи студентів має створюватися автоматизована система з обліку проваджуваних в університеті студентських наукових праць. За її допомогою буде спрощено доступ до інформації щодо тематики наукових робіт, уніфіковано процес статистичної обробки даних. Такий каталог буде загальноуніверситетським ресурсом, що сприятиме розвитку співпраці у науковій сфері, а також буде популяризувати інформацію про наукові роботи серед студентства.

В університеті панує творча атмосфера. Активна навчальна й науково-дослідна робота студентів всебічно підтримується; стабільно зростає фінансування програм підтримки талановитої молоді.

Інтегральним показником навчальної діяльності університету може розглядатися тільки якість підготовки фахівців, що проявляється у високій конкурентоздатності випускників університету, їх успіхах у трудовій і підприємницькій діяльності⁵¹⁴. Для цього університет створює динамічну систему керівництва якістю підготовки фахівців, засновану на безперервному моніторингу успішності роботи випускників. Перспективною є практика створення психологічних характеристик для їх коректної профорієнтації, здійснювана колективом навчально-методичної лабораторії оцінки рівня креативності й інтелекту, яка діє при університеті.

⁵¹⁴Доповідь ректора Харківського державного економічного університету професора В. С. Пономаренка. «Про підсумки роботи у 2003 р.»– Х., 2004.– С. 15.

Глава VIII

У сучасну епоху в центрі уваги народної освіти стає особистість кожної людини, єдина й неповторна, з властивими тільки їй рисами, схильностями й інтересами. Забезпечення стабільного розвитку суспільства можливе лише на основі всебічного розвитку особистості. «Зневага виховання означає загибель для людей, сімей, держав, усього світу», – говорив великий педагог Ян Амос Коменський. Сам характер сучасного виробництва вимагає від співробітника не лише професійних навичок, але й реалізації його особистих рис, сформованих на основі його всебічного виховання⁵¹⁵. Умови часу й нові високі вимоги, що ставляться до сучасного вищого навчального закладу, висунули на порядок денний питання про необхідність розробки й впровадження нових підходів до виховної роботи.

На сьогодні можна констатувати наявність глибокої кризи духовності суспільства, особливо серед молодого покоління. Бездуховність проявляється в негативному ставленні до історії своєї Батьківщини, її культури й традицій, у схиланні перед іноземною культурою й способом життя, у втраті сенсу життя й життєвих цінностей. Однак найбільш бездуховність проявляється в негативних особистісних рисах, таких як цинізм, агресивність, схильність до насильства й втрата позитивних, історично властивих вітчизняній культурі, моральних рис і цінностей – чесності, порядності, милосердя, доброти, любові до ближнього⁵¹⁶.

Сьогодні студент перебуває в агресивному й несприятливому для його морального й інтелектуального розвитку інформаційному середовищі. З подачі засобів масової інформації відбулося формування негативних норм поведінки, психологічних ідеалів, світогляду. Сумнівний характер мають цінності молодіжної субкультури сучасного українського міста. Різко впав рівень загальноосвітньої підготовки у середній школі, катастрофічно – навчальної дисципліни. Негативно впливає на морально-психологічну ситуацію і залишений спадок від перехідного періоду соціальний стан суспільства, низка міцно вкорінених хибних традицій. Студентство охоплене соціальним песимізмом, зневірою у свою країну й власні сили, деструктивним конформізмом. Воістину загрозливий розмах у молодіжному середовищі дістали відверто антисоціальні явища: наркоманія, епідемія ВІЛ, залучення молоді до кримінальних груп.

Першорядна відповідальність за подолання зазначених тенденцій, відмежування від них учнівської молоді лягла на вищу школу. Крім передачі студентам знань і професійних навичок, необхідно піклуватися про формування її позитивних ідеалів і цінностей – без цього оздоровлення суспільства неможливе, без цього складно уявити собі висококваліфікованого фахівця й гідного громадяни-

⁵¹⁵ Підсумки роботи трудового колективу у 2003/2004 навчальному році та завдання на наступний навчальний рік. – Х., 2004. – С. 39 – 40.

⁵¹⁶ Метаморфози виховання / Нар. укр. акад.: Под общ. ред. д-ра. ист. наук, проф. В. И. Астаховой. – Х., 2004. – С. 143.

Глава VIII

на своїй Вітчизни. «Знання без виховання – меч у руках божевільного», – ці слова видатного вченого Д. І. Менделєєва найбільш повно відображають значущість завдання, що стоїть перед сучасною вищою школою.

У Харківському державному економічному університеті розроблена й послідовно реалізується концепція виховної роботи, що є інтегральною частиною загального курсу на виховання економічної еліти нашої держави.

Принцип причетності – один із трьох головних принципів стратегії університету⁵¹⁷. Він же є базовим для виховної роботи серед студентства. Відродження й формування високих традицій університетської культури, корпоративної етики, гордості за свій навчальний заклад – всьому цьому адміністрація університету надає першорядної ваги. Здорова моральна атмосфера у студентському колективі має сприяти досягненню високих академічних результатів, дотриманню високих етичних норм поведінки студентів.

Премія (стипендія) ректора, мармурова Дошка пошани, на яку заносяться імена всіх лауреатів Золотого знака ХДЕУ, а також Книга пошани – вдалі засоби морального й матеріального стимулювання участі у громадському житті, що діє в університеті. Формуванню нового іміджу університету сприяють розроблені у 2000 р. його емблема (герб) і прапор. Відтворено музей історії ХДЕУ. Проведені роботи з дослідження його історії відновлюють у пам'яті нащадків славні сторінки минулого, роблять відомими імена видатних вчених і педагогів, які присвятили життя вихованню фахівців і розвитку вітчизняної науки, надають студентові почуття історичної наступності, гордості за можливість вчитися в університеті.

Виховна робота в ХДЕУ спрямована на формування соціально активної творчої молоді, чому якомога більше сприяє участь у культурних, суспільно- і громадсько-політичних програмах. Акцент робиться на стимулювання й підтримку ініціативи студентів, розвиток тих форм роботи, які викликають найбільшу зацікавленість студентської молоді.

До послуг творчо обдарованих юнаків і дівчат – численні клуби та секції за інтересами: гуртки сучасного танцю, КВБ, медіа-центр, вокальна й театральна студії. Протягом останніх десятиліть традицією стало проведення низки молодіжних свят і заходів, які викликають зацікавлення і користуються визнанням серед студентства: посвята у студенти, фестиваль «Дебют першокурсника», економічний брейн-ринг на кубок ректора, фестиваль КВБ, конкурс «Місс ХДЕУ», та багато інших. Відроджено художню самодіяльність. Творчі колективи і окремі «зірки» університетського студентства, у тому числі представники зарубіжних країн і народів, вийшли на найбільш престижну сцену міста – Харківського театру опери й балети ім. М. В. Лисенка. Учасники молодіжного культурного центру універси-

⁵¹⁷ Доповідь ректора Харківського державного економічного університету професора В. С. Пономаренка. «Про підсумки роботи у 2003 році». – Х., 2004. – С. 29.

Глава VIII

тету останніми роками ставали лауреатами п'яти міжнародних конкурсів, у тому числі «Ялтинські канікули», «Жива вода». Доброю традицією стали виставки робіт молодих художників Харківщини, де високу оцінку глядачів викликають роботи кількарязового переможця міського художнього огляду Т. Колісник. Наближенню середнього студента до мистецтва, що створюється їх сучасниками й ровесниками, дієво сприяють виставки молодих талантів, що проводяться в університеті.

Виховання соціально активного громадянина вимагає розвитку навичок самоорганізації та вміння керувати студентським колективом. Саме тому студентському самоврядуванню в університеті приділяється особлива увага. За останні 4 роки оновлена й структурована до рівня факультетів і груп молодіжна організація ХДЕУ, створене спеціальне керівне положення, що визначає мету і завдання цього напрямку діяльності. Відновлено публікацію неформальних студентських друкованих видань, великої популярності серед студентської молоді набула інтернет-сторінка молодіжної організації на університетському сайті. Створений і успішно функціонує студентський загін «Контроль і порядок».

Сьогодні студенти ХДЕУ, що пройшли школу громадсько-політичного лідерства в рядах молодіжної організації університету, найкращі в регіоні. Про це свідчать досягнення: у червні 2004 р. молодіжна організація доповіла про своє бачення майбутнього нашої держави на регіональному конкурсі, що набирає популярності, «Молодіжна модель державного устрою», де отримала високі оцінки, заслужено зайнявши 1-е місце серед учасників. На загальноуніверситетському конкурсі «Студентська республіка», що проходив у Харкові 25 – 26 червня, почесне звання молодіжного мера міста у завзятій боротьбі завоювала студентка А. Чистякова. А 21 липня на всеукраїнському конкурсі «Студентська республіка» С. Ряполов став єдиним депутатом від студентського Харкова. Навіть звання «Королева Харкова» дісталось у 2004 р. студентці факультету менеджменту й маркетингу М. Пановій.

Лише протягом 2003/04 навчального року за сприяння молодіжної організації ХДЕУ студенти університету взяли участь у семінарах і форумах при ООН за програмою «Цілі розвитку тисячоліття», спрямованою на вирішення проблем молоді в Україні, – «Пробігу заради життя» у Києві, регіональному конкурсі SIFE («Students In Free Enterprise»⁵¹⁸), де зайняли I місце, і його Всеукраїнському турі в Одесі, де цього разу зайняли почесне III місце, грі «Що? Де? Коли?», конкурсі KBV і фестивалі караоке, туристичній подорожі до Гурзуфу, цілій низці культурно-дозвільних і громадських добровільних акцій. Велике захоплення учасників міжнародної олімпіади «Економіст – 2004», яку проводить університет, викликала яскрава культурно-дозвільна програма, організована молоддю ХДЕУ для гостей і студентів – святковий концерт, барвіста виставка картин молодих художників міста, пізнавальна й за-

⁵¹⁸ Міжнародний конкурс студентських робіт, який бере початок в 1976 р. у США. В Україні і ХНЕУ проводиться з 2000 р.

Глава VIII

хоплююча екскурсійна програма, і, звичайно ж, феєричний вечір відпочинку – залишили у молодого покоління майбутніх економістів незабутні враження.

Можна з упевненістю сказати, що сьогодні ефективно працює система заохочення студентів до громадського життя в університеті, розроблена на основі рейтингів факультетів і добровільних об'єднань⁵¹⁹.

Швидкий прогрес у розвитку матеріальної бази ХДЕУ дозволив зайнятися аналізом планування другої половини робочого дня студентства і його вільним часом. Не антисоціальна активність і сумнівні форми дозвілля, а молодіжний спорт, позитивна творчість мають стати основними інтересами студента університету – таке тверде переконання ректора.

Уперше з початку 90-х рр. введено в дію програми оздоровлення й активного відпочинку викладачів і студентів. Стрімкими темпами розвивається в університеті молодіжний спорт. Розгортання спортивної бази й перехід до прогресивного методу проведення спортивних занять за інтересами, що був підтриманий міністром освіти й науки і рекомендований ним для всіх вищих навчальних закладів як позитивний досвід для запозичення, дозволили не тільки активізувати спортивне життя університету, але й підняти його на новий рівень. У численних спортивних секціях культивуються класичні і відносно нові для країни види спорту: самбо, дзюдо, кендо, аеробіка, карате, теквондо, настільний теніс. На основі подальшого зміцнення матеріальної бази спорт повинен охопити все більш широке коло студентства – введення в дію у 2007 р. нового сучасного спортивного комплексу (площею 8000 м²) дозволить розгорнути спортивну роботу із ще більшим розмахом. Розвиток спорту посів чільне місце в концепції адміністрації ХДЕУ, також ставши невід'ємною частиною програми виховної роботи в університеті.

«Де приємніше вчитися студентові – в обшарпаній аудиторії з убогими меблями або у пристойному інтер'єрі? Як престижніше й комфортніше працювати викладачеві – ділячи стіл з колегами та упираючись поглядом у синю масляну фарбу, що облупилася на стіні або за персональним комп'ютером? Це – не питання, а тест на осудність. У Харківському державному економічному університеті намагаються вирішувати проблему якості навчання студентів кардинально. Якщо не сказати, глобально» – такими словами починається стаття «Навчися рахувати, вчити й будувати» кореспондента харківської газети «Слобода» Є. Маслова про його розмову з ректором ХДЕУ професором В. С. Пономаренком 6 травня 2003 р.⁵²⁰

Університет впритул наблизився до вирішення питання, яке тривалий час негативно впливало на розвиток усіх сфер діяльності ХДЕУ, – до подолання відставання в розвитку матеріально-технічної бази.

⁵¹⁹ Підсумки роботи трудового колективу у 2003/04 навчальному році та завдання на наступний навчальний рік. – Х., 2004. – С. 40.

⁵²⁰ Маслов Е. Научись считать, учить и строить // Слобода. – 2003. – 6 мая.

Глава VIII

Протягом 2000 – 2004 рр. університет повною мірою відновив свої провідні позиції у галузі інформатизації навчального процесу. На сьогодні досягнуто відповідної до сучасних світових стандартів комплексної й повної інформатизації як навчального процесу, так і науково-дослідної роботи й діяльності всіх підрозділів ХДЕУ. Якщо з 1996 р. тут діяли дві локальні мережі із серверами на базі процесорів Pentium, а на кафедрах і в підрозділах до 1999 р. практично повністю була відсутня сучасна оргтехніка, то сьогодні навчальний процес забезпечують більш 20 комп'ютеризованих класів-лабораторій і їх кількість, як і кількість одиниць електронно-обчислювальної техніки в них, продовжує швидко зростати. Переоснащено і реконструйовано робочі місця практично всіх підрозділів інституту. Забезпеченням і координацією робіт у галузі інформатизації займається новостворений відділ технічної експлуатації корпоративної інформаційної системи управління університетом (ТЕКІС).

Прориву досягнуто у справі розгортання власної високоякісної поліграфічної бази. Провідну роль у забезпеченні університету навчальною й методичною літературою відіграє видавництво ХНЕУ та створений у лютому 2003 р. Видавничий Дім «ІНЖЕК». Якщо за 20 років (1980 – 1999) було видано 115 назв навчальних посібників і конспектів лекцій (і жодної монографії) загальним обсягом 652,5 друкованих аркушів, то лише за один 2000 р. було видано 309 назв науково-методичної літератури, навчальних посібників і конспектів лекцій загальним обсягом більше 899 друкованих аркушів. У 2002 р. було досягнуто показника 425 назв при обсязі 1270 друк. аркушів, а у 2004 р., коли розгорнув свою діяльність ВД «ІНЖЕК», – 496 найменувань літератури обсягом 1521 друк. ар.⁵²¹

З'явилася можливість не тільки вперше повністю забезпечити навчальний процес на всіх напрямках високоякісною за навчально-методичним рівнем і поліграфічним виконанням літературою у самому університеті, але й вийти на вітчизняний ринок. За виданням науково-методичної літератури у ХНЕУ відповідає науково-дослідна лабораторія креативності й інтелекту, що забезпечує її відповідність державним і світовим стандартам. Проводиться активна маркетингова політика з поширення виданих ВД «ІНЖЕК» підручників і науково-методичної літератури на території України, для чого створено представництва в областях країни. Свої результати принесло поширення відомостей про авторів – викладачів і вчених ХНЕУ. Результатом успішного співробітництва є досягнуті угоди про видання спільних підручників у співавторстві із закордонними – польськими, грецькими, британськими – авторами.

У університеті видаються три наукові видання, визнані ВАК України: науковий журнал «Економіка розвитку» (до березня 2002 р. – «Вісник ХДЕУ»), збірник наукових статей «Управління розвитком», а також Всеукраїнський науковий інформаційний журнал «Бизнес Інформ».

⁵²¹ Підсумки роботи трудового колективу у 2003/2004 навчальному році та завдання на наступний навчальний рік. – Х., 2004. – С. 26 – 27.

Глава VIII

Зростає роль бібліотеки ХНЕУ, що нині виконує роль культурного, інформаційного й освітнього центру вищого навчального закладу. Успішному виконанню цих завдань сприяє істотне поліпшення умов розміщення бібліотеки в новому, спеціальному навчально-бібліотечному корпусі ХНЕУ, проведення автоматизації робочих місць на основі сучасної комп'ютерної й офісної техніки, удосконалення на основі електронно-обчислювальної техніки й спеціалізованого програмного забезпечення її довідково-інформаційної системи, розгортання локальної мережі, до якої, на першому етапі, буде підключено 126 комп'ютерів і яка буде з'єднана з корпоративною мережею університету за допомогою високошвидкісного каналу оптико-волоконного зв'язку. Якщо до 2000 р. загальна площа бібліотеки не досягала й 300 м², то нині цей показник досяг 6037 м² – у 2004 р. площа бібліотеки набагато збільшилася. Уперше з 1919 року було радикально вирішено весь комплекс проблем забезпечення навчального процесу науковою й навчально-методичною літературою.

На 6900 м² збільшено площу студентських гуртожитків. За 4 роки (2000 – 2004) було введено в дію три нові корпуси: лабораторний, навчально-бібліотечний і навчальний, загальною площею 14500 м². Уперше з 1981 р. площа використовуваних у навчальному процесі приміщень збільшилася більш ніж удвічі. Було введено у дію критий спорткомплекс (1200 м²), що в сукупності зі створенням нових спортзалів призвело до збільшення приміщень для занять спортом у 6,5 разу.

Уперше з 1919 р. слабкість матеріальної бази забезпечення навчального процесу й науково-дослідної роботи перестала обмежувати й стримувати розвиток університету. Варто підкреслити, що створення навчально-бібліотечного корпусу є лише частиною розробленої та реалізованої у 2000 – 2004 рр. комплексної програми реконструкції університету, покликаної остаточно розв'язати питання забезпечення навчально-виховного і науково-дослідного процесу високоякісною матеріальною базою.

Не обмежуючись вже здійсненими кроками, керівництво університету ставить за мету вивести ХДЕУ на рівень показників, що відповідають поняттю так званого європейського стандарту з матеріального забезпечення навчального процесу. Її здійснення розгортається все далі. Розрізнені до цього часу корпуси стають єдиним цілим; у них розміщено просторі бібліотечні приміщення, читальні зали з доступом до Інтернету, лінгафонні кабінети й комп'ютерні класи. Розробляється проект нового навчального корпусу площею 2800 м², запланована добудова мансардних поверхів і реконструкція корпусів, що вже існують. Передбачені також рекреаційні й спортивні зали. Електронні картки для студентів і викладачів дозволять вирішити безліч проблем обліку, контролю й безпеки⁵²².

⁵²² Маслов Е. Научись считать, учить и строить // Слобода. – 2003. – 6 мая.

Міжнародне співробітництво – важливий напрямок діяльності сучасного вищого навчального закладу. Стратегічним курсом університету на початку XXI ст. стала інтеграція в європейський і світовий освітній простір, встановлення стратегічних партнерських відносин з вищими навчальними закладами зарубіжжя. До початку XXI ст. істотно змінилася географія міжнародних зв'язків університету і їх спрямованість. Політику подальшої інтернаціоналізації спрямовано на мобілізацію педагогічного й наукового потенціалу, створення іміджу (бренду) університету у світі.

Університет розширює своє закордонне співробітництво в межах європейських програм TEMPUS, TACIS, INTAS, міжнародних програм академічних обмінів за проектами міжнародних освітніх організацій TACIS, USIA, USAID, IREX, DAAD, Французький альянс.

Зростає кількість студентів ХДЕУ, що навчалися в університетах Європи або одержували цільові гранти у рамках міжнародних програм і проєктів. Координацією робіт на міжнародному напрямку діяльності ХДЕУ займається створений у 2002 р. Міжнародний відділ університету, що надає всебічну, і насамперед інформаційну й правову, допомогу студентам, аспірантам і вченим у пошуках перспективних наукових контактів, освітніх програм, закордонних грантів і стипендій.

У 2000 – 2004 рр. було укладено угоди про співробітництво й обмін студентами з Партнерством університетів Західної Греції й Епірису з підготовки підприємців, Ліонським університетом Люм'єр-2 (Франція), Краківською економічною академією (Польща). Метою укладених угод є підготовка, перепідготовка й удосконалення професійних навичок фахівців з економіки і менеджменту, розширення контактів та узагальнення досвіду навчальних закладів, організація спільних науково-дослідних контактів. Швидко зростає кількість договорів про співпрацю й обмін студентами. Такі контакти налагоджено з Варшавською вищою школою економіки, Вищою школою торгівлі ім. Болеслава Марковського в м. Кельце (Польща) і В'єтнамсько-Російським інститутом (В'єтнам). Відновлено спільну роботу з фондом Польсько-Американсько-Української співпраці та ініціативи, що передбачає, зокрема, проведення Міжнародного ділового форуму й налагодження виробничої практики студентів ХДЕУ на польських підприємствах. Територіальна близькість, так само як і подібність соціального та економічного розвитку, України і Польщі роблять творче вивчення й осмислення польського досвіду досить перспективним.

Перелому досягнуто у такому напрямку міжнародної діяльності ХДЕУ, як навчання студентів із країн зарубіжжя. Університет швидко відновлює втрачені у 90-ті рр. позиції. З 50 осіб у 1999 р. чисельність іноземних студентів та аспірантів у 2003 р. досягла 155, у 2004 р. – 195 осіб, що дозволяє говорити про досягнення рівня радянських часів і ставити завдання подальшого просування у цій сфері (див. *діаграму 16 на кольоровій вкладці*). Перспективним прикладом є угода, під-

Глава VIII

писана 15 липня 2003 р. ХДЕУ разом з трьома вищими навчальними закладами міста – Харківським національним університетом ім. В. Н. Каразіна, Національним технічним університетом «ХПІ» і Національною юридичною академією ім. Ярослава Мудрого і Народним комітетом провінції Кхань Хоа (СРВ). Цією угодою передбачається щорічний прийом на навчання 200 в'єтнамських студентів і підготовку в аспірантурі протягом трьох років 50 магістрів. Розширюється географія прийому, що охопила сьогодні 22 держави, що перебувають на різних континентах, університет знову приступив до навчання громадян країн Європи.

Адміністрація університету пильно стежить за тенденціями розвитку вищої освіти у світі, насамперед на Європейському континенті, де все більшого значення набуває так званий Болонський процес. Насамперед можна відзначити два факти: відповідність більшості болонських принципів стратегії розвитку університету і його сучасному стану, й наявність безсумнівних конкурентних переваг, які надає ХДЕУ активна інтеграція до європейського освітнього простіру.

Справді, університет є одним з тих вищих навчальних закладів нашої країни, де на практиці проведено в життя прозору та сумісну з болонськими параметрами систему навчання за двома навчально-кваліфікаційними рівнями, діє ефективна система безперервної освіти, використовується прозора процедура оцінки знань. Успішно ведуться роботи із впровадження предметно-модульного підходу у складанні навчального плану. Побудова останнього згідно із принципом «уніфікація форми (стандартизація курсів) – оригінальність змісту (наповнення модулів)», дозволяє повніше реалізувати переваги ХДЕУ, пов'язані з високим рівнем розвитку НДР і її інтеграції з навчальним процесом і господарською практикою. Активізувати поступальний рух у цьому напрямку повинна ініціатива університету, спрямована на його участь у розпочатому Міністерством освіти й науки педагогічному експерименті з використання кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

У 2004 р. досягнуті ХНЕУ успіхи увінчалися визнанням його з боку світового університетського співтовариства. З ініціативи голови Наглядацької Ради **Magna Charta Universitatum** професора Ф. Роверси-Монако 24 травня ХДЕУ було запрошено підписати цю конвенцію і приєднатися таким чином до престижних зборів більш ніж 500 університетів усього світу, які погоджуються з принципами цього документа.

Міжнародне визнання університету принесло дотримання базових принципів Magna Charta, що полягають в усвідомленні ролі університетів у сучасному світі як базових центрів культури, науки і освіти й реалізації таких провідних положень цього документа, як невіддільність дослідницької діяльності від викладацької, надання студентам прав і можливостей для досягнення високих культурних та освітніх стандартів, розвиток спільних наукових проєктів, повага національних дипломів, ступенів і звань. Усе це давно стало основою концепції розвитку ХДЕУ.

Урочиста церемонія підписання Хартії відбулася 18 вересня в Болоньї, у древніх стінах першого європейського університету. ХНЕУ став дев'ятим (з десяти) вищим навчальним закладом України й однією із трьох (поряд з Національним університетом ім. В. Н. Каразіна й Національною юридичною академією ім. Ярослава Мудрого) вищих шкіл Харкова, удостоєних цієї честі.

Звістку про підписання болонської Хартії університет зустрічав уже в новому статусі. **21 серпня 2004 р. Президент України підписав указ про надання ХДЕУ високого статусу Національного.** Це рішення, відзначається в указі, стало результатом визнання чудових успіхів у розвитку вищої освіти й економічної науки і того безумовного внеску, що університет робить у справі підготовки висококваліфікованих кадрів для Української держави – майбутньої економічної еліти нації.

Десятиліття розвитку університету в 1994 – 2004 рр. дозволяє йому із упевненістю дивитися в майбутнє. **Харківський національний економічний університет** завершив перехід від галузевої до широкопрофільної економічної освіти, виробив й освоїв актуальні напрямки навчання молоді, міцно зайняв провідне місце на ринку освітніх послуг. Сьогодні ХНЕУ є єдиним вищим навчальним закладом економічного профілю на Сході України, що здійснює багатоступінчасту підготовку фахівців трьох рівнів: бакалавр, фахівець, магістр. Набув розвитку і сформований на рівні кращих світових стандартів комплекс безперервної до і післядипломної освіти. Протягом кризових років збережено колектив висококваліфікованих вчених і педагогів – професорів і викладачів; університет успішно працює над підвищенням свого наукового й науково-педагогічного потенціалу та створенням нових шкіл у відносно нових напрямках навчально-виховної й наукової діяльності. ХНЕУ одержав широке визнання як в Україні, так і за кордоном.

На початку ХХІ ст. Харківський національний економічний університет заслужено став найбільшим вузом економічного профілю Лівобережжя України, загальновизнаним центром і лідером економічної науки й економічної освіти. Послідовно здійснюється зміна поколінь у науці, формування нових, що відповідають запитам часу і новій економічній системі, наукових шкіл і напрямків, широка інформатизація навчального процесу й наукової праці. Беручи за основу концепцію інноваційного розвитку, нове покоління «інженерів» твердо тримає курс на інтеграцію у світовий освітній простір, на створення світових освітніх стандартів!

*Фотографії з фондів Харківського історичного музею,
приватних колекцій, особистих архівів співробітників університету,
колекції музею історії ХНЕУ*

**Вищі комерційні курси Харківського купецького товариства
й Харківський комерційний інститут**

Тимофєєв Володимир Федорович 1912 – 1920 рр.

Харківський інститут народного господарства

Фомін Петро Іванович 1920 – 1923 рр.

Соколін Яків Олександрович 1923 – 1926 рр.

Величко Лев Ісаакович 1927 – 1928 рр.

Кустолян Євген Олександрович 1929 – 1930 рр.

Харківський інженерно-економічний інститут

Бідний Василь Герасимович 1930 р.

Толстов Іван Іванович 1932 – 1933 рр.

Облонський Яків Антонович (вик. об.) 1933 – 1934 рр.

Брагін Іван Дмитрович 1934 – 1938 рр.

Ямпольський Стефан Михайлович 1938 – 1941 рр.

Сазонов Олександр Васильович 1943 – 1947 рр.

Тесленко-Пономаренко Феодосій Федотович 1947 – 1965 рр.

Золотарьов Анатолій Миколайович (вик. об.) 1965 р.

Штець Костянтин Олександрович 1966 – 1977 рр.

Олійник Станіслав Улянович (вик. об.) 1978 р.

Сіроштан Микола Антонович 1978 – 1994 рр.

Харківський державний економічний університет

Сіроштан Микола Антонович 1994 – 2000 рр.

Пономаренко Володимир Степанович з 2000 р.

БІОГРАФІЧНІ ДОВІДКИ

Харківське комерційне училище Імператора Олександра III

Велитченко Іван Кирилович.....	228
Виноградов Іван Олексійович.....	228

Вищі комерційні курси та Харківський комерційний інститут

Анциферов Олексій Миколайович.....	229
Діманштейн Яків Борисович.....	231
фон-Дітмар Микола Федорович.....	233
Ємельянов Іван Васильович.....	236
Іванцов Дмитро Миколайович.....	238
Левитський Володимир Фавстович.....	240
Палієнко Микола Іванович.....	241
Соболев Михайло Миколайович.....	242
Стеллецький Микола Семенович.....	245
Тимофеев Володимир Федорович.....	247
Челінцев Олександр Миколайович.....	248

Харківський інститут народного господарства

Акуленко Віктор Прокопійович.....	250
Кустолян Євген Олександрович.....	251
Соколін Яків Олександрович.....	252
Фомін Петро Іванович.....	253

Харківський інженерно-економічний інститут

Алдохін Іван Павлович.....	255
Александров Олександр Абрамович.....	256
Барац Ісаак Семенович.....	257
Бідний Василь Герасимович.....	258
Брагін Іван Дмитрович.....	259
Введенський Павло Іванович.....	260
Воловельська Софія Натанівна.....	261
Денисенко Яків Костянтинович.....	262
Зашквара Василь Григорович.....	263

Золотарьов Анатолій Миколайович.....	264
Колегаєв Ростислав Миколайович.....	265
Кононенко Віктор Васильович.....	266
Куліш Станіслав Андрійович	268
Ліберман Овсій Григорович	269
Макарова Галина Михайлівна.....	272
Москаленко Володимир Петрович	273
Науменко Костянтин Денисович	274
Облонський Яків Антонович	275
Олійник Станіслав Улянович	276
Рубін Павло Германович.....	277
Сазонов Олександр Васильович.....	279
Сект Павло Юхимович.....	280
Серіков Олександр Миколайович.....	281
Тесленко-Пономаренко Феодосій Федотович.....	282
Штець Костянтин Олександрович.....	284
Ямпольський Стефан Михайлович	285

Харківський національний економічний університет

Афанасьєв Микола Васильович.....	287
Гриньова Валентина Миколаївна	288
Іванов Юрій Борисович	289
Кизим Микола Олександрович	290
Клебанова Тамара Семенівна	291
Пономаренко Володимир Степанович	292
Сіроштан Микола Антонович.....	293

Представлені увазі читачів додатки – біографічні довідки – мають за мету ознайомлення з професійним шляхом та творчістю вчених, які протягом періоду, що розглядається, становили «обличчя» навчального закладу, закладаючи підвалини навчально-виховного процесу, науково-дослідної діяльності, надати додаткові відомості щодо формування кадрового складу університету на всіх етапах його історії. Біографічні довідки створені переважно на основі архівних даних та оригінальних матеріалів, але не вичерпуються вказаною літературою. Це дозволило уточнити та суттєво доповнити дані щодо фактів біографії та наукової діяльності низки провідних вчених початку ХХ ст. – О. Г. Лібермана, П. Г. Рубіна, Я. Б. Діманштейна, М. І. Палієнка, Є. О. Кустоляна, В. П. Акуленка, доповнити біографії М. Ф. фон-Дітмара, М. М. Соболева та деяких інших. У той же час, матеріали до біографій І. В. Ємельянова, Д. В. Іванцова цілком надані с. н. с. Інституту Російської історії РАН, д-ром. іст. наук В. Л. Теліциним, широко використовуються дані, опубліковані проф. Е. Л. Лортикяном в роботі «Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования».

ХАРКІВСЬКЕ КОМЕРЦІЙНЕ УЧИЛИЩЕ ІМПЕРАТОРА ОЛЕКСАНДРА ІІІ

ВЕЛИТЧЕНКО Іван Кирилович – відомий харківський підприємець і суспільний діяч, меценат і добродійник.

Власник і співвласник великих торговельних підприємств, голова правління страхової компанії «Якір», Харківського нафтопромислового товариства, акціонер і член правління низки банків і фінансових компаній. Голосний міської думи.

І. К. Велитченко – видатний організатор економічної освіти. Очолював Піклувальну раду Харківського комерційного училища Імператора Олександра ІІІ (з 1902 р.), Вищих комерційних курсів Харківського купецького товариства (з 1912 р.), Харківських торгових класів, виступивши ініціатором їх створення та підтримавши свою ініціативу великими пожертвуваннями.

Комерції радник, удостоєний низки державних нагород Російської імперії. За політичними переконаннями і фракційною приналежністю був монархістом.

Література:

Берлин В. Интеллигенты от коммерции: И. К. Велитченко – купец, депутат, меценат // Деловая жизнь. – 2003. – № 7-8. – С. 52 – 53; Берлин В. И. К. Велитченко – купец, бизнесмен, меценат // Харків'яни. – 2003. – 23 – 29 січня, 30 січня – 5 лютого.

ВИНОГРАДОВ Іван Олексійович (1846 р., с. Хобол Староруського пов. Новгородської губ. – не раніше 1907 р.) – педагог і організатор комерційної освіти.

Народився в родині військового лікаря. По закінченні Новгородської гімназії вступає на фізико-математичний факультет Імператорського С.-Петербурзького університету (1864 р.), одночасно працює приватним вихователем, гувернером і репетитором, з 1871 р. – починає роботу в С.-Петербурзькому комерційному училищі на посадах репетитора при пансіоні і викладача арифметики в молодших класах.

У 1872 р., після захисту виконаної під керівництвом акад. П. Л. Чебишева кандидатської дисертації, присвяченої проблемам інтегрального обчислення, був

затверджений у посаді штатного викладача математики С.-Петербурзького комерційного училища. З 1874 р. викладає в 1-й С.-Петербурзькій військовій гімназії і

Пажеському корпусі, у 1882 – 1893 рр. обіймає посаду інспектора С.-Петербурзького комерційного училища. У 1893 – 1906 рр. за запрошенням Піклувальної ради працює директором Харківського комерційного училища Імператора Олександра III.

У Харкові І. О. Виноградов веде широку суспільну діяльність, будучи членом Харківського Благодійного товариства, Товариства піклування про хворих дітей, Піклування про сліпих учнів, відділення Піклування про глухонімих, Товариства допоможення студентам, Червоного Хреста, Місіонерського товариства й ін. Після виходу у відставку з 1906 р. був головою педагогічної ради Староруської жіночої гімназії.

Кандидат математичних наук (1872 р.), дійсний статський радник (1896 р.); кавалер орденів Російської імперії, у тому числі ордена Св. Станіслава 1-го ступеня (1899 р.).

Література:

Иван Алексеевич Виноградов как администратор-педагог (1871 – 1906 гг.): С 13-ю иллюстрациями. – 1906. – 49 с.

ВИЩІ КОМЕРЦІЙНІ КУРСИ ТА ХАРКІВСЬКИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ

АНЦИФЕРОВ Олексій Миколайович (10.08.1867, Воронеж – 05.03.1943, Париж).

З родини викладачів гімназії. Після закінчення Воронежської гімназії вступає до юридичного факультету Імператорського Московського Університету, де особливий вплив на становлення Анциферова як вченого дослідника робить проф. О. І. Чупров. У 1890 р. закінчує курс навчання і працює в земстві, будучи повітовим і губернським голосним Воронежської губернії.

У 1899 р. у званні Почесного Світового Судді відправляється в наукове відрядження до Німеччини. Першу самостійну друковану працю присвячує проблемам оренди селянських душових наділів у Росії. З 1903 р. – приват-доцент Імператорського Харківського університету. Після повтор-

ної наукової поїздки в Німеччину і Францію захищає магістерську дисертацію «Кооперація в сільському господарстві Німеччини і Франції» (1907 р.), одержує посаду екстраординарного професора Харківського університету по кафедрі статистики;

очолює статистико-економічний семінар юридичного факультету. З 1912 р. – професор Вищих комерційних курсів Харківського купецького товариства (вів курси «статистика», «історія і теорія кооперації», «кооперативний кредит»), професор Харківських вищих жіночих курсів. Читає лекції з кооперації в Комерційному інституті і Народному Університеті ім. О. І. Шанявського в Москві.

Наукову і викладацьку діяльність сполучає з участю в суспільному житті міста і країни. Активний діяч кооперативного руху, один з авторів статуту Московського народного банку і член його Ради, голосний Харківської міської думи, голова її фінансової комісії, голова комітету сприяння сільськогосподарській кооперації і Піклувальної ради Суспільної бібліотеки в Харкові, член комітету сільських ощадно-позичкових і промислових товариств при Московському товаристві сільського господарства, член Ради Харківського товариства сільського господарства, член юридичного товариства при Харківському університеті, учасник міжнародних конгресів кооператорів у Баден-Бадені і статистиків у Відні, Всеросійського з'їзду кооператорів у Києві (1913 р.).

У 1917 р. очолює законодавчу комісію з вироблення «Положення про кооперативні товариства та їх союзи», прийнятого 20 березня 1917 р. У травні 1917 р. захищає докторську дисертацію «Центральні банки кооперативного кредиту».

В роки Громадянської війни активно підтримує Білий рух, бере участь у роботі Академічного союзу. З 1920 р. – в еміграції. У травні 1921 р. на Всеслов'янському Кооперативному З'їзді, представляючи російський «Сільськосоюз», бере участь у розробці проекту організації Російського Інституту сільськогосподарської кооперації (ІСГК) у Празі, протягом ряду років очолював Раду інституту, працює редактором наукових видань інституту, входить до складу редакцій науково-дослідних журналів, що виходять у Празі російською мовою. З кінця 1920-х рр. завідує кафедрою сільськогосподарської кооперації і кооперативної статистики в ІСГК. Професор Російського відділення юридичного факультету при Паризькому університеті, глава Російської академічної групи, один з організаторів Міжнародного Інституту з вивчення соціальних рухів, глава правління науково-дослідного гуртка «До пізнання Росії».

Сферою наукових інтересів О. М. Анциферова була кооперація (переважно в сільському господарстві) і кооперативний рух у Росії, фінансова і банківська діяльність у кооперації.

Доктор політичної економії і статистики (1917 р.), професор (1907 р.); статський радник. Удостоєний премії Паризької Академії Наук (1942 р.).

Деякі роботи:

Аренда крестьянских душевых наделов и ее значение: Доклад, читанный в заседании Харьк. юрид. общ-ва 25 марта 1901 г. – М., 1902.

Система домашней промышленности. – Х., 1903.

Учение о заработной плате. – Х., 1904.

Курс элементарной статистики: Пособие к лекциям. ч. I (1-е изд.). – Х., 1908.

Кооперация в сельском хозяйстве Германии и Франция. (1-е изд.). – Воронеж, 1907. Очерки по кооперации. Сборник лекций и статей 1908 – 1912 гг. (1-е изд.). – М., 1912.

Центральные банки кооперативного кредита. – Х., 1916.

Кооперативный институт и музей. – Х., 1914.

Новая форма кооперации. Снабжение деревни электрической энергией. – М., 1912.

Новый кооперативный закон и ближайшие задачи русской кооперации. – М., 1917.

Московский Народный Банк. – М., 1917.

Центральные банки кооперативного кредита. – Пг., 1918.

Cooperative Credit and Rural Cooperation in Russia. – США, 1929.

Важнейшие законодательные акты Державы Российской. – Париж, 1950.

Література:

Телицин В. Л. Алексей Николаевич Анциферов: Краткий биографический очерк // Кооперация. Страницы истории. – Вып. 4. – М., 1994; Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995.

ДІМАНШТЕЙН Яків Борисович (05.07.1883 р., Двінськ – не раніше 1931 р.).

Народився в родині дрібного службовця хліботорговельної фірми. Закінчив Двінське реальне училище (1893 – 1890 рр.). Захоплюється соціалістичними ідеями, в 1902 р. вступає в партію Бунд та становиться професійним революціонером. Входив до складу комітетів Бунда в Мінську, Варшаві, Вільно, Бердичеві, Одесі. Під прізвиськом «Ісая» входив в Об'єднаний комітет РСДРП Одеси, був обраний від Одеси на Лондонський з'їзд РСДРП. В 1904 р. за нелегальну політичну діяльність був заарештований.

Восени 1907 – 1908 рр. слухав лекції на юридичному факультеті Імператорського С.-Петербурзького університету. Відчувши схильність до наукової діяльності, відходить від участі в революційному русі й, легалізувавши своє положення, виїжджає до Німеччини, де продовжує навчання. В 1913 р. у Геттингентському університеті захищає докторську дисертацію (Ph) з економіки «Die Arbeitssuit der gewerblichen Arbeiter in Deutschland»; у передвоєний час там же працює асистентом, готуючись обійняти посаду приват-доцента. Влітку 1914 р. повертається до Росії та обіймає посаду викладача Вищих комерційних курсів Харківського купецького товариства. Водночас працює помічником керівника робіт з переоцінки нерухомого майна міської управи, виконує обов'язки завідувача статистичним відділом Харківського окружного Страхового товариства, завідує економіко-статистичним відділом організаційного бюро АТ «Углетан», що займалося електрифікацією Донецького басейну. В 1917 р. – помічник секретаря, секретар Ради з'їздів гірничо-промисловців півдня Росії, помічник редактора журналу «Гірничозаводська справа»; близький співробітник П. І. Фоміна.

У роки Громадянської війни виступає супротивником радянської влади та руху за незалежність України, активно співпрацює з газетами «Російське життя» й «Від-

родження». В 1919 р., крім викладацької роботи в ХКІ, читав курс економіки промисловості в Харківському технологічному інституті.

Восени 1919 р. разом з Радою з'їздів гірничопромисловців півдня Росії евакуюється в Ростов-на-Доні. В 1920 р., у Криму, працював професором Вищого юридичного інституту, консультантом з питань економіки промисловості Бюро Ради промисловості й торгівлі, брав активну участь в організації Севастопольського політехнічного інституту.

Після повернення в Харків стає професором Харківського інституту народного господарства, працює керуючим справами Ради з'їздів промисловості, торгівлі й транспорту. Залишивши цю посаду за «надто капіталістичні погляди» (1924 р.), служив науковим секретарем статистичної підсекції економічної секції й консультантом промсекції, членом промислової секції Держплану УРСР, співробітником тресту Донвугілля, з 1927 р. – знову працював в промсекції Держплану, керуючи комісією з металу й координуючи низку дослідницьких проектів. Очолював відділ перспективного планування Держплану УРСР. Брав активну участь в економічній дискусії 1920-х рр., виступав із проблем ринкової кон'юнктури, грошового обігу, кредитування й оподаткування промисловості. В 1928 – 1930 рр. – завідувач планового відділу Укрдіпромеза. У листопаді 1930 р. був заарештований органами ГПУ за обвинуваченням в участі в галузевій, шкідницькій контрреволюційній організації в Держплані України, в 1931 р. достроково звільнений. Реабілітований у серпні 1989 р.

Основні наукові інтереси Я. Б. Діманштейна лежали в сфері економіки промислового виробництва й економічного планування. Будучи представником «правого» крила радянської економічної науки 1920-х рр., був прихильником так званого генетичного підходу до планування. Послідовно відстоював ідеї широкого сполучення планових і ринкових начал, використання ринкових стимулів й орієнтирів у господарському плануванні, що, як він доводив, вже мало місце в сучасній капіталістичній економіці. Виступав за співіснування різних форм власності, широке залучення іноземного капіталу. На думку Я. Б. Діманштейна, актуальним було протиставлення не капіталістичного господарства плановому началу, а протиставлення сучасного господарства безринковому натуральному господарству зразка так званого «воєнного комунізму», де все виробництво й циркуляція благ відбувається централізовано, поєднуючись позаекономічною волею.

Доктор філософії (1913 р.), професор.

Найважливіші роботи:

Рабочий вопрос. – Х., 1917.

К синдикатской проблеме // Горнозаводское дело. – 1919. – № 7 – 8. – 15 октября.

Проблемы возрождения промышленности: Доклад, прочитанный в публичном заседании Харьковского отделения Русского технического общества 9 июля 1919 г. // Горнозаводское дело. – 1919. – № 9-10. – 31 октября.

О плановой работе трестов // Украинский экономист. – 1925. – № 164 (467). – 21 июля.

Проблемы районирования металлургического производства СССР // Хозяйство Украины. – 1927. – № 3.

О районировании машиностроительной промышленности // Хозяйство Украины. – 1927. – № 7.

Об исследовании вопросов, связанных с подготовкой хозяйства военного времени // Хозяйство Украины. – 1927. – № 11 – 12.

Проблема районирования металлопромышленности в связи с условиями промышленного развития Украины и Союза: Выводы работы Комиссии по металлу при Госплане УССР. – Х., 1927.

Уголь, руда и железо в их взаимной связи // Труды комиссии по металлу при Госплане УССР. – Х., 1928.

Література:

Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995. – 193 с.

фон-ДІТМАР Микола Федорович (1865, Москва – 05.07.1919, Харків) – підприємець, державний і суспільний діяч.

З потомствених дворян.

Закінчує 1-й Московський кадетський корпус, С.-Петербурзький гірничий інститут (1889 р.). Як вільний слухач відвідує заняття на фізико-математичному і юридичному факультетах Імператорського С.-Петербурзького університету.

У 1889 – 1891 рр. у званні гірничого інженера працює на Путиловському заводі, у 1891 – 1893 рр. – на будівництві Рязансько-Казанської залізниці. У 1893 р. відкриває механічну майстерню в Харкові, у 1893 – 1895 рр. бере участь у будівництві Балашова-Харківської залізниці. У 1914 р. був власником двох машинобудівних за-

водів, що спеціалізувалися на виробництві устаткування для гірничодобувної і металургійної промисловості (нині – завод «Світло шахтаря», Харків); продукція заводів неодноразово відзначалася на російських і міжнародних виставках, у т. ч. премією і золотою медаллю на Римській виставці 1911 р. Входить до складу правління Новосильцевського кам'яновугільного товариства, Донецько-Грушевського товариства кам'яновугільних і антрацитових копій, обіймає посаду голови ради Петроградського торгового банку.

У 1895 р. вступає в Раду з'їздів гірничопромисловиків Півдня Росії (РЗГППР), керує його Статистичним Бюро, обирається секретарем Ради з'їздів, секретарем з'їздів, членом Харківського порайонного комітету з вивозу гірничозаводських вантажів, керуючим справами. З 1906 р. – голова РЗГППР. Виступає послідовним прихильником установа цивілізованих відносин між підприємцями і робітниками. Ініціює створення гірничорятувальні станції на Донбасі, школи гірничих десятників; у 1907 р. – медико-механічного інституту і клініки для лікування травмованих робітників (нині – Харківський НДІ ортопедії і травматології ім. проф. М. І. Сітенка), сейсмічної і метеорологічної станцій, хімічної лабораторії. Координує роботи РЗГППР у питаннях упровадження соціального страхування робітників, інших соціальних програм, очолює Товариство допомоги гірникам півдня Росії. У 1910 р. створює й очолює Південно-російське товариство з нагляду за паровими котлами.

Координує дії промислових концернів Півдня Росії на внутрішньому і зовнішньому ринках, що привело до прориву на ринки Півдня Європи і Близького Сходу. Ініціює розробку програм вивчення виробничих потужностей і ринків збуту гірничого і металургійного виробництва, залізничної мережі, портів, фінансового стану підприємств, редагує низку спеціальних видань («Зведення статистичних даних із залізничного виробництва», «Залізна промисловість Півдня Росії», «Праці статистичного бюро з'їзду гірничопромисловиків Півдня Росії», журнали «Рахівництво і господарство», «Гірничозаводська справа»). Координує розробку програм залізничного будівництва в регіоні, що оформлялися у вигляді доповідних записок РЗГППР міністрам торгівлі і промисловості та шляхів сполучення.

З 1902 р. постійно обирався голосним міської думи, діяльно працював у її комісіях, виступаючи провідником серії ініціатив, що мали значення для розвитку міського господарства.

25 жовтня 1912 р., будучи обраним членом Державної Ради від організацій промисловців, відстоює ідею «нової великої справи – виступу промисловості і торгівлі на арену активного політичного життя». Прагне до поліпшення образу підприємця у вітчизняній культурі і суспільстві. Виступає прихильником децентралізації державного управління і створення відповідального перед Думою кабінету міністрів, у той же час різко виступаючи проти конфронтації з діючою владою. Підтримує проведення курсу активної економічної політики з метою розвитку «продуктивних сил країни».

Товариш голови Ради з'їздів представників промисловості і торгівлі, член Ради із залізничних справ Міністерства шляхів сполучення, голова Харківського відділення Російсько-Італійської торговельної палати, Харківського відділення Імператорського Російського технічного товариства (ІРТТ) і його Рахівничого відділення, член піклувальних рад низки навчальних закладів.

Як учений-економіст працює в галузі рахівництва і статистики над проблемою постановки викладання рахівництва в середніх і вищих навчальних закладах, виступає з проектом створення інституту присяжних рахівників, які повинні стояти на охороні цивільного права – володіння правдивою господарською інформацією. Видає перший у Росії підручник «Основи рахівництва», присвячений своєму

вчителю – Д. І. Менделєєву. Будучи одним з організаторів Харківського комерційного інституту, входить до складу її Піклувальної ради і Навчального комітету, активно працює над розробкою навчального плану інституту, питаннями методики викладання спеціальних дисциплін.

У роки Першої світової війни входить до складу створеного за Найвищим повелінням Особливої наради з оборони держави (1915 р.) і утвореної в 1917 р. Економічної ради при Тимчасовому уряді, у керівні органи Центрального військово-промислового комітету, Всеросійського союзу земств і Всеросійського союзу міст. Бере участь у розробці військово-промислових і мобілізаційних програм, ініціює роботи ІРТТ зі створення імпортозамісних виробництв.

Після Лютневої революції очолює боротьбу промисловців Півдня Росії проти робочих організацій і лівих партій. Керує проведенням конференції підприємців і робітників у Харкові, представляє інтереси промисловців перед урядом, бере участь у виробленні планів нормалізації обстановки в Донбасі.

У травні 1918 р. виступив за співробітництво з урядом Української Держави; головує на З'їзді промисловців, банкірів і землевласників України в Києві, де був створений «Союз промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства» («Протофіс»), обирається товаришем голови Протофіса кн. Голіцина. Після падіння Української Держави бере участь у Яській нараді в листопаді 1918 р., усю свою енергію напружує на створення Добровольчої армії.

Закінчився життєвий шлях М. Ф. фон-Дітмара в Харкові, де 5 липня 1919 р. він помер від тифу.

Нагороджений високими нагородами Російської імперії й іноземних держав, у т. ч. отримав звання Командора ордена Корони Італії (1911 р.). У 1914 р. стипендії імені М. Ф. фон-Дітмара засновані в Петроградському й Єкатеринославському гірничих інститутах.

Деякі роботи:

О налогах и сборах, уплачиваемых промышленностью и сельским хозяйством. – Х., б. м., б. г.

К вопросу о недостатке рабочих на каменноугольных копях Донецкого бассейна в 1899 г.: (Опыт исследования спроса и предложения рабочих рук). – Харьков, 1899.

Материалы по вопросу о портах, пристанях и вообще об отношении южной горной промышленности к водным путям сообщения. – Харьков, 1899.

Деятельность доменных заводов Юга России за 1899 г. и предполагаемое производство металлов и потребление сырых материалов заводами Юга России в 1901 г. – Харьков, 1900.

О земском обложении горнопромышленных предприятий Юга России. – СПб., 1902.

Доклад XXVIII съезду горнопромышленников Юга России по вопросу: во что обойдется каменноугольной промышленности осуществление нового закона о вознаграждении увечных. – Харьков, 1903.

Основы счетоводства (по новой форме). – Харьков, 1907.

Неожиданный отказ и ожидание // Горнозаводское дело. – 1912. – № 2-3. – С. 3439.

Кто мы? // Горнозаводское дело. – 1912. – № 36. – С. 5752.

Проекты аграрной реформы и их значение для горной промышленности. – Х., б. г.

Задачи промышленности в связи с войной: Доклад Харьковского Отделения Императорского Русского Технического Общества. – Харьков, 1915.

Література:

Н. Ф. фон-Дитмар: (К 25-летию деятельности) // Южный край. – 3 декабря 1914 г. – № 12417.

Чествование почетного члена Совета Съезда горнопромышленников Юга России, Председателя Совета Съезда, Члена Государственного Совета Николая Федоровича фон-Дитмара по поводу 25-летия его деятельности // Горнозаводское дело. – 1914. – № 40.

Н. Ф. фон-Дитмар: (Некролог) // Новая Россия. – 1919. – № 41. – 6 июля.

Чорний Д. М. Досвід культурного підприємництва: Микола Федорович фон-Дітмар / Харків початку ХХ ст.: історія міста, долі людей. – Х., 1995.

ЕМЕЛЬЯНОВ Іван Васильович (01.11.1880, Успенський завод, Тобольської губ. – 17.12.1945, Вашингтон).

У 1898 р. закінчив Тобольську духовну семінарію, в 1904 р. – біологічний факультет Дерптського університету, в 1907 р. – економічне відділення Київського політехнічного інституту.

З 1908 р. – помічник агронома й ентомолог Харківської губернської земської управи, з березня 1910 р. – на службі в Єкатеринославському земстві. В 1910 – 1912 рр. працював у складі Американських агентур Єкатеринославського губернського земства. У лютому – квітні 1912 р. перебував у закордонному відрядженні в США, де вивчав сільськогосподарську ентомологію. З червня 1912 р. – ентомолог Харківської губернії, потім – губернський агроном, асистент Харківського комерційного інституту (вів практичні заняття з сільськогосподарської кооперації). Як авторитетний фахівець в сфері сільськогосподарської кооперації співробітничав у виданнях «Хлібороб», «Південно-російська сільськогосподарська газета». З 1918 р. входив до складу Комітету сприяння сільській кооперації Харківського товариства сільського господарства.

З 1920 р. – в еміграції. Живучи в Празі, входив до складу російського відділу Міжнародного аграрного бюро, до редакції журналу «Землеробство» (Прага). В 1921 р. взяв участь у кооперативному з'їзді, що проходив у Празі. Представляючи Центральне товариство льонарів, виступив з ініціативою організації російського кооперативного видавництва й інституту сільськогосподарської кооперації. Викладав у Російському інституті сільськогосподарської кооперації в Празі. Перебував у спілці російських агрономів у Чехословаччині й Російській землеробській

(аграрній) групі. Викладав, завідував адміністративною й господарською частинами курсів по сільськогосподарській кооперації й сільському господарстві в Празі. Був одним з редакторів журналу «Хазяїн» (Прага).

У жовтні 1924 р. захистив дисертацію магістра агрономії (по відділу сільськогосподарської економії) на тему «Кооперативні організації серед хліборобів». У червні 1927 р. виїхав до США, де одержав запрошення обійняти посаду при департаменті землеробства.

Наприкінці 1920-х – напочатку 1930-х рр. виступав з антирадянськими і антилівацькими лекціями. Спільно з П. Сорокіним, К. Гальперінім і К. Циммерманом підготував до видання 2-й том «Селянської соціології», для якої написав розділ, присвячений сільськогосподарській кооперації. В 1933 р. здав докторський іспит і представив до захисту дисертацію «Економічна природа кооперації» у Колумбійському університеті. Обирався головою комітету національних організацій у Нью-Йорку, очолював Всеросійську національну селянську спілку, ЦВК Російської землеробської партії, співробітничав з Російською національною студентською спілкою у США, Товариством друзів російської культури в Нью-Йорку, у ході Російського шкільного з'їзду (Нью-Йорк, вересень 1929 р.) був обраний почесним членом Педагогічного бюро.

Наукові інтереси І. В. Ємельянова знаходилися в області кооперації та економіки сільського господарства. Він був послідовним прихильником століпінського аграрного курсу, виступав проти спроб політизації кооперативного руху. Розробив теорію становлення сільськогосподарської ферми, що утворювалася в результаті розвитку сімейного селянського господарства. Аналізуючи розвиток сільського господарства СРСР, підкреслював, що при оцінці його успіхів у галузі економіки постійно відбувається підміна господарських понять технологічними.

Доктор політичної економії (1933 р.), професор Рутгерського університету.

Деякі роботи:

Сельскохозяйственная кооперация // Справочная книга для сельских товариществ. – Харьков, 1910.

Из истории американской кооперации. – Харьков, 1912.

О началах, на которых должны строиться взаимоотношения общественно-агрономических и опытных организаций. – Харьков, 1915.

Сельскохозяйственная кооперация. – Харьков, 1918.

Харьковское земство и сельское хозяйство губернии. – Харьков, 1918.

Кооперативные организации среди земледельцев. – Прага, 1923. – Т. 1-2.

О природе кооперативного движения среди земледельцев. – Прага, 1924.

Кооперативные объединения как предприятия. – Прага, 1925.

Опыт русской кооперации и основные проблемы кооперативного земледельческого движения // Хозяин. – Прага, 1926. – № 10.

Кооперативные объединения и картель // Записки Русского института сельскохозяйственной кооперации в Праге. – Прага, 1926. – Кн. 4.

Закономерности в географическом распределении кооперативного движения.– Прага, 1927.

Теоретическая постановка кооперативной проблемы.– Прага, 1929.

Economic theory of cooperation. Economic structure of cooperative organizations.– Washington, 1942.

Література:

Бродская И. А. О двух концепциях кооперации в сельском хозяйстве: А. В. Чаянов и И. В. Емельянов // Кооперация. Страницы истории.– М., 1991.– Вып.1; Телицын В. Л. Иван Васильевич Емельянов и его исследование кооперации: Опыт научной биографии // Кооперация. Страницы истории. М.– 1997.– Вып. 6; Пахомчик С. А. Наследие И. В. Емельянова как ученого-кооператора // Зарубежная Россия. 1917 – 1939.– СПб., 2000.– Кн. 1.

ІВАНЦОВ Дмитро Миколайович (08.05.1886, Москва – 1974, США).

Народився в родині священнослужителя. По закінченні 6-ї московської гімназії вступив на юридичний факультет Імп. Московського університету, де по завершенні курсу навчання був залишений для підготовки до професорського звання. В 1915 р. зарахований приват-доцентом по кафедрі політичної економії й статистики. В цей же рік видав роботу «До критики російської врожайної статистики: Досвід аналізу деяких офіційних і земських поточних даних», де застосував методи кореляційного аналізу й статистичної оцінки значущості розходжень вибірових середніх. Робота узагальнювала доповідь Д. М. Іванцова на засіданні Відділення статистики ІРТТ 13 грудня 1913 р., за що автор було нагороджено срібною медаллю ІРТТ. З 1916 р. Д. М. Іванцов – ад'юнкт-професор по кафедрі основ політичної економії і статистики Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва, викладач Імператорського Харківського університету й Харківського комерційного інституту. В 1919 р. Д. М. Іванцов був обраний професором Кубанського політехнічного інституту в Єкатеринодарі. Виступивши послідовним критиком економічної політики уряду більшовиків, з початку 1920 р. Д. М. Іванцов перебував у вимушеній еміграції.

В 1920 – 1923 рр. проживав у Югославії, де був співробітником державної статистичної служби, державного комітету з допомоги російським біженцям, виступив одним із засновників Російської академічної групи в Белграді. В 1923 – 1930 рр. – професор Російського інституту сільськогосподарської кооперації, приват-доцент Російського юридичного факультету в Празі; у Російському народному університеті Д. М. Іванцов читав лекційний курс «Робітниче питання в Росії». Співробітничав в Економічному кабінеті професора С. М. Прокоповича, Товаристві правознавства і суспільних знань, Євразійській семінарії «Селянської Росії» (1925 – 1933 рр.), де обирався членом Центрального комітету. Працював над дисертацією «Нариси з теорії цін».

У роки Другої світової війни виконував обов'язки секретаря ради професорів Вільного університету та члена редакційної комісії Російського науково-дослідного товариства в Празі.

В 1945 р. переїхав до Західної Німеччини, де до 1947 р. був професором Мюнхенського університету, співробітничав в UNRRA (United Nations Relieve and

Rehabilitation Administration). З 1947 р. жив і працював у США, викладав у Фордагамському і Колумбійському університетах, входив до правління Російської академії групи. В 1966 р. російська емігрантська наукова громадськість урочисто відзначила 80 років з дня народження й 50-літній ювілей дослідницької діяльності Д. М. Іванцова.

Обравши сферою наукових інтересів економіку сільського господарства і державну економічну політику в цій сфері, Д. М. Іванцов одним з перших застосував у своїх дослідженнях методи математичного й статистико-математичного аналізу, розробив оригінальний погляд на економічні процеси в російському селі в роки Першої світової війни й революції. Як радянолог Д. М. Іванцов систематично аналізував аграрну політику радянського уряду в 1920-ті – 1960-ті рр.

Деякі роботи:

Об устойчивости русских урожаев. – М., 1913.

К критике русской урожайной статистики: Опыт анализа некоторых официальных текущих данных. – Пг., 1915.

Потребительская кооперация. – Харьков, 1918.

К походу на нэп // Свободная Россия. – Париж, 1924. – № 4.

Промышленность и восстановление крестьянского хозяйства // Крестьянская Россия. – Прага, 1924. – Кн. 7.

Война и современное состояние русского сельского хозяйства // Труды первого съезда русских деятелей сельского хозяйства, сост. в Праге 18-24 апреля 1924 г. – Прага, 1925.

Теория организации торгового предприятия. – Прага, 1925.

Черты своеобразия русской экономической мысли // Евразийский сборник. – Прага, 1929.

Основной закон ценообразования // Науч. труды Русского народного ун-та в Праге, 1933. – Т. 5.

Что такое советский колхоз. Его устройство, отношение с государством, значение для крестьянства. – Прага, 1931.

Итоги коллективизации // Хозяин. – Прага, 1933. – № 7-8.

Аграрная и сельскохозяйственная политика Маленкова // Вестник Института по изучению СССР. – Мюнхен, 1954. – № 10.

Назад к советскому строю // Новый журнал. – 1957. – № 51.

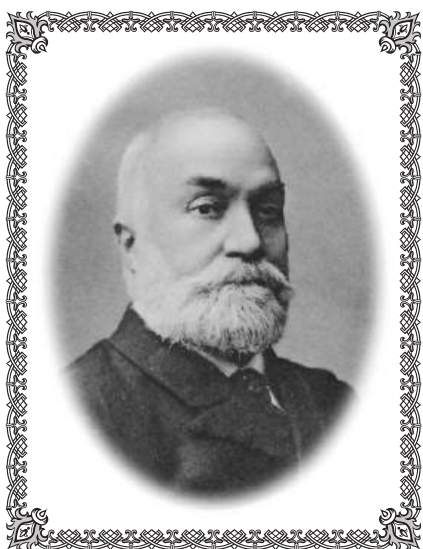
Легенды о советской деревне // Новый журнал. – 1960. – Кн. 62.

О сельскохозяйственных затруднениях в СССР // Новый журнал. – Кн. 66.

Хозяйство и нужда // Записки русской академической группы в США. – Нью-Йорк, 1967. – Т. 1.

Література:

Телицын В. Л. Дмитрий Николаевич Иванцов // *Из истории экономической мысли и народного хозяйства в России.* – М. – Волгоград, 2002. Вып. 3; Елисеева И. И. *Экономико-статистические взгляды Д. Н. Иванцова // Зарубежная Россия. 1917 – 1939.* – СПб., 2003. – Кн. 2.

ЛЕВИТСЬКИЙ Володимир Фавстович (1854, с. Старостинець Сквирського пов. Київської губ.– 1939, Харків).

З родини священика. Учився в Київській духовній семінарії, з 1874 р. – в Імператорському Новоросійському університеті, закінчив юридичний факультет. Виявляючи великий інтерес до економічних наук, брав участь у діяльності гуртка проф. О. С. Постникова; кандидатську дисертацію присвятив темі «Про народний кредит у Росії». У 1881 – 1883 рр. продовжує освіту в університетах Гейдельберга і Берліна, вивчає роботу німецьких сільськогосподарських і промислових підприємств, відвідує заняття економічного семінару проф. Густава Шмоллера.

У 1885 р. у Демідовському юридичному ліцеї захищає дисертацію на ступінь магістра

політичної економії і статистики «Питання про метод політичної економії в новітній Німецькій літературі» і обирається приват-доцентом по кафедрі політичної економії; у 1890 р. одержує ступінь магістра політичної економії і статистики за твір «Задачі і методи науки про народне господарство» у Імп. Московському університеті, де з 1891 р. обіймає посаду екстраординарного професора по кафедрі політичної економії і фінансового права. У 1893 р. обирається в тій же посаді по кафедрі поліцейського права юридичного факультету Імп. Харківського університету. З 1900 р., після захисту при Імп. Московському університеті докторської дисертації «Сільськогосподарська криза у Франції», – ординарний професор; з 1902 р. працює на кафедрі політичної економіки і статистики; з 1906 р. – декан юридичного факультету. У жовтні 1912 р. затверджується в званні заслуженого професора ІХУ. З 1895 р. – голова комітету з присудження премій за твори по дослідженню господарського побуту Харківського району, заснованих Харківським земельним банком у пам'ять Імператора Олександра II, з 1899 р. – керівник студентського економічного гуртка юридичного факультету ІХУ.

Учасник організації Вищих комерційних курсів Харківського купецького товариства, професор ХКІ (вів курси «Історія економічних навчань у зв'язку з історією господарського побуту» і «Економія сільського господарства»), член його Піклувальної ради і Навчального комітету. Наприкінці 1919 – на початку 1920 рр. виконував обов'язки ректора Харківського університету. Після 1920 р. – професор Харківського сільськогосподарського інституту.

Належачи до соціально-інституціонального напрямку в економічній науці, В. Ф. Левитський розвивав навчання про метод економічної науки, аналізував історію розвитку економічної науки. В коло його наукових інтересів входила також

економіка сільського господарства, де вивченню піддавалися дрібні, середні й великі форми організації вітчизняних с.-г. підприємств, їх еволюція і проблема продуктивності.

Доктор політичної економії (1900 р.), професор (1891 р.), академік АН УРСР (1925 р.).

Деякі роботи:

Задачи и методы науки о народном хозяйстве. – Ярославль, 1890.

Предмет, задача и метод полицейского права. – Харьков, 1894.

Аграрный вопрос в России с точки зрения основных течений в развитии современного народного хозяйства. – Харьков, 1906.

К вопросу об экономическом значении крупных и мелких заводско-земледельческих хозяйств: Описание латифундии наследников Л. Е. Кенига и др. – Харьков, 1907.

История политической экономии в связи с историей хозяйственного быта. – Харьков, 1907, 1914.

Курс политической экономии в связи с историей хозяйственного быта. – Харьков, 1907.

Література:

Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования, 1805 – 1905 / Под ред. М. П. Чубинского и Д. И. Багалия. – Харьков, 1908. – С. 286 – 288.

Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995.

ПАЛІЄНКО Микола Іванович

(07.12.1869, Київ – 11.11.1937, Київ) – видатний український учений-юрист і теоретик права.

Вищу освіту одержав на юридичному факультеті Імператорського Київського університету св. Володимира (1892 р.), по закінченні якого два роки знаходився в науковому відрядженні, завершуючи навчання у вищих навчальних закладах Парижа, Гейдельберга, Страсбурга. За дисертацію «Суверенітет. Історичний розвиток ідеї суверенітету і її правове значення» (Ярославль, 1903) одержав ступінь магістра державного права, викладав у Ярославльському Демідовському юридичному ліцеї. З 1906 р. – професор, з 1912 р. – проректор Імп. Харківського університету, доктор державного права.

У 1908 р. М. І. Палієнко виступив ініціатором створення Комерційного інституту в Харкові, викладав із дня заснування ВКК ХКТ. Після реорганізації вищого навчального закладу в 1919 р. продовжив роботу на правовому факультеті ХІНГа, очолив науково-дослідну кафедру проблем сучасного права ВУАН.

Його наукові інтереси переважно стосувалися сфери загальної теорії права, де їм була розроблена оригінальна психологічна теорія права, правової держави, державного і національного суверенітету, питання федералізму.

Дійсний статський радник, доктор права (1906 р.), професор, академік АН УРСР. Нагороджений низкою державних нагород Російської імперії.

Основні роботи:

Новая психологическая теория права и понятие права. – Ярославль, 1900.

Суверенитет: Историческое развитие теории суверенитета и ее правовое значение. – Ярославль, 1903.

Учение о существе права и правовой связанности государства. – Харьков, 1908.

Основные законы и форма правления в России: Юридическое исследование. – Харьков, 1910.

Областная автономия и федерация. – Харьков, 1917.

Конфедерации, федерации и Союз социалистических республик. – Одесса, 1923.

Право гражданства в сучасних федераціях і Союзі РСР. – Харків, 1926.

Проблема суверенітету сучасної держави. – Харків, 1929.

СОБОЛЄВ Михайло Миколайович

(03.12.1869, Нижній Новгород – не пізніше 1945, Москва) – видатний російський і український вчений-економіст.

Народився в дворянській родині. Закінчивши гімназію в Нижньому Новгороді, вступає на юридичний факультет Імператорського Московського університету, який закінчив з дипломом 1-й ступеня (1891 р.), після чого був залишений для підготовки до професорського звання по кафедрі політичної економії і статистики; учень проф. О. І. Чупрова. Одночасно викладає комерційну географію й історію торгівлі в Московському Олександрівському комерційному училищі (1892 – 1896 рр.); після складання магістерського іспиту був допущений до читання необов'язкового курсу політичної економії в Імп. Московському

університеті. У 1896 – 1897 рр. знаходився в закордонному відрядженні, за підсумками якого підготував магістерську дисертацію «Мобілізація земельної власності і новий плін аграрної політики в Німеччині», захищену в Імп. Московському університеті, де він продовжив роботу, будучи обраний приват-доцентом.

З 1 липня 1899 р. призначається в. о. ординарного професора, з 21 травня 1912 р. – ординарним професором по кафедрі політичної економії і статистики Імп. Томського університету. Викладав у Томському технологічному інституті (курс політичної економії), Першому Сибірському комерційному училищі Цесаревича Олексія, на Вищих історико-філософських курсах. Вів активну викладацьку, наукову і суспільну діяльність. Здійснює експедицію в Монголію (1910 р.), проводить ряд статистико-економічних обстежень, вивчає питання економічного розвитку Сибіру і значення Транссибірської залізничної магістралі. Створює студентський статистико-економічний гурток. Бере участь у популяризації наукових знань, читаючи публічні лекції. Неодноразово виїжджаючи з науковими відрядженнями за рубіж, М. М. Соболев знайомиться з постановкою статистики праці в провідних державах Європи, працює в бібліотеках, музеях і держустановах Берліна, Брюсселя, Лондона, Парижа, Цюриха, Відня, виступає на конгресі з викладання соціальних наук у Парижі, збирає комплект видань зі статистики праці на німецькій, французькій, англійській мовах, які передає у Юридичний кабінет Томського університету. Активно бере участь в організації і діяльності Томського відділення партії Народної волі.

У 1911 р. як дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора політичної економії захищає свою монографію «Митна політика Росії в другій половині XIX ст.». Одночасно обирається ординарним професором кафедри фінансового права Імператорського Харківського університету. З перших днів свого перебування в Харкові М. М. Соболев включається в роботу зі створення Харківських вищих комерційних курсів ХКТ, обирається професором і деканом економічного відділення, веде курс економічної політики, педагогічний семінар з політичної економії, входив до складу Навчального комітету і піклувальної ради ХВКК-ХКІ. Перед війною М. М. Соболев робить наукову поїздку в Берлін (1913 р.), у 1914 р. знову відвідує столицю Німеччини, Мюнхен, Париж і Брюссель. У період 1912 – 1916 р. М. М. Соболев публікує ряд робіт з питань податкової (уведення прибуткового і помайнового податків), митної і торговельної політики (проблема протекціонізму, російсько-німецький торговий договір), виступає послідовним прихильником активної ролі держави в економічному житті країни. У 1916 р. їм була видана узагальнююча робота «Нариси економічної політики промисловості і торгівлі» (Х., 1916). Як товариш голови бере участь у роботі економічного відділу Харківського відділення Всеросійської спілки міст (1916 р.) і фінансово-економічної комісії міської думи. У 1917 р. виступає доповідачем з питань фінансової політики на Московській нараді суспільних діячів (1917 р.), де вимагає встановлення дієздатної державної влади як необхідної передумови нормалізації становища, що склалося; виступає із серією статей у журналі «Народоправство».

Після заняття Харкова Добровольчою армією влітку 1919 р. виконує обов'язки директора ХКІ, очолює фінансово-економічну комісію міської думи, фактично керуючи господарством міста в цей час.

Після реорганізації ХКІ обіймає посади проректора з навчальної роботи і декана двох факультетів ХІНГ – торгового і фінансово-банково-страхового, продовжує вести широку викладацьку, наукову і видавничу роботу. Виступає в економічних виданнях з питань організації кредиту, фінансів і грошового обігу. Наприкінці 1920 – напочатку 30-х рр. працює професором Московського промислово-економічного інституту ім. Рикова.

Сферу наукових інтересів М. М. Соболева переважно складали загальні теоретичні питання державного регулювання економічного розвитку, митної і монетарної політики, статистики промисловості і торгівлі, проблеми іноземних інвестицій в економіку Росії.

Доктор політичної економії (1912 р.). Дійсний статський радник. Нагороджений орденами Російської імперії – Св. Ганни 2 ст. (1916 р.), Св. Станіслава 2 ст. (1904 р.), медаллю в пам'ять царювання Імператора Олександра III і медаллю 300-річчя царювання Дому Романових.

Деякі роботи:

Очерк истории всемирной торговли в связи с развитием экономической жизни. – М., 1899.

Коммерческая география России. Очерк хозяйственной статистики России сравнительно с иностранными государствами. – М., 1899. (учебник, с 1899 по 1913 гг. 7 изданий).

Конкуренция как двигатель современной экономической жизни // Мир Божий. – 1900. – № 9.

Универсальные магазины, как явление новейшего торгового оборота // Там же. – № 4.

Женский труд в народном хозяйстве XIX в. // Там же. – 1901. – № 8.

Экономическое значение Сиб. ж. д. // ИТУ. – 1901. – Кн. 18.

Организация и методы статистики труда // Там же. – 1902. – Кн. 22.

Реформа крестьянского управления в Сибири // Сибирские вопросы, 1904.

Задачи экономической политики в Сибири // На сибирские темы, 1904.

Экономические интересы и группировки политических партий в России. – М., 1906.

Добывающая промышленность в Сибири // Сибирь и ее нужды, 1908.

Пути сообщения в Сибири // Там же.

Темы для практических занятий по политической экономии. Вып. 4 // ИТУ. – 1910. – Кн. 3в.

Кустарные промыслы Томской губернии. Выпуск 5 // Там же. – 1910. – Кн. 36.

Таможенная политика России во второй половине XIX века // Там же. – Кн. 41.

Очерки русско-монгольской торговли. – Томск, 1911 (Совм. с Боголеповым М. И.).
Очередные задачи реформы таможенного тарифа // Экономист России. – 1911. – № 4.

Пересмотр русско-китайского договора // Там же. – № 9.

Ипотечный кредит в Сибири и проект земельного банка // Там же. – № 47.
Таможенная политика России во второй половине XIX в. – Томск, 1911.
Перестройка принципов торговой политики России в связи с вопросом о протекционизме. – Харьков., 1915.
Русско-германский торговый договор // К вопросу о торговом договоре с Германией, 1915. (Сб.).
Политическая экономия. Элементарный учебник для кооперативных школ, народных университетов, училищ и для самообразования. – Харьков, 1919.
Очерки финансовой науки (Общедоступные беседы). – Харьков, 1925.
Экономическая политика капиталистических стран. – Харьков, 1925.

Література:

Наука и научные работники СССР. – Л., 1930. – Ч. 4. Научные работники Москвы; Проф. М. Н. Соболев // Сиб. жизнь. – 1912. – 5 сент.; Соболев М. Н. (Автобиография) // Русские ведомости, 1863 – 1913. – М., 1913; Шейнфельд М. Б. Историография Сибири: конец XIX – нач. XX вв. – Красноярск, 1973. Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995; Профессора Томского университета: Биогр. словарь. Вып. 1. 1888 – 1917. – Томск, 1996; Становление и развитие научных школ Томского политехнического университета. 1896 – 1996: Ист. очерк. – Томск, 1996; Соболев М. Н. // Профессора Томского политехнического университета: Биографический справочник. – Т. 1. – Томск, 2000. – С. 231 – 235.

СТЕЛЛЕЦЬКИЙ Микола Семенович (1862, сл. Мурафа Богодухівського пов. Харківської губ. – 07.1919, Суми).

З родини священика.

Закінчив Харківську духовну семінарію, потім – Київську духовну академію (1888 р.) зі ступенем кандидата богослов'я, де спочатку був залишений для підготовки до професорського звання. Прийнявши сан священика, починає пастирську діяльність у Київській Набережно-Нікольській церкві; одночасно був законоучителем у кращих київських гімназіях. Протягом багатьох років був цензором журналу «Південно-Західна школа».

У 1893 р., після захисту дисертації, протоієрей М. Стеллецький затверджений Священним Синодом у ступені магістра богослов'я. У 1896 р. одержує призначення в Київський Софійський Собор. У 1909 р. обирається професором і завідувачем кафедрою богослов'я Імператорського Харківського університету. Одночасно виконував обов'язки протоієрея Антонієвської (університетської) церкви, професора богослов'я Вищих жіночих курсів, жіночого медичного і Вищих комерційних курсів Харківського купецького товариства (з 1912 р., читав курс богослов'я). Протягом 4-х років був головою Ради Харківського єпархіального жіночого училища.

Влітку 1919 р. взятий Харківською НК як заручник, був вивезений і по-звірячому вбитий у Сумах.

Понад 30 років віддав служінню священиком в приходах Києва і Харкова, викладацькій і науковій діяльності в ряді вищих навчальних закладів. «Щирий трудивник науки», відданий богослов'ю «найвищою мірою», за 30 років діяльності проф. М. С. Стеллецький опублікував більш 40 робіт з богослов'я, історії Церкви, філософії, історії літератури. Сферою його переважних наукових інтересів було моральне богослов'я, історія Церкви в нашій Батьківщині, соціально-філософські і моральні аспекти сучасних культурних і суспільно-політичних течій (соціалізм, декадентство), духовна освіта.

Доктор богослов'я (1914 р.), професор (1909 р.), протоієрей. Нагороджений настановником (1890 р.), скуфією (1893 р.), орденами св. Ганни III ступ. (1908 р.), св. Ганни II ступ. (1912 р.).

Деякі роботи:

Странствующий украинский философ Григорий Савич Сковорода. – К., 1894.

Харьковский коллегіум до преобразования. – К., 1895.

Протоієрей А. А. Самборский – законоучитель императора Александра I. – К., 1897.

О значении Киева как религиозного центра православной России. – К., 1897.

Значение Церкви и ее школы в решении вопроса о всеобщем образовании. – К., 1898.

Князь А. Н. Голицын и его церковно-государственная деятельность. – К., 1901.

Очерки нравственно-христианского нравоучения. – К., 1901.

Религиозно-нравственное мирозерцание Гоголя // Труды Киевской духовной академии. – К., 1902.

Современное декадентство и христианство. – К., 1909.

Социализм – его история и критическая оценка с христианской точки зрения. – К., 1905.

Новейший социализм и христианство. – Х., 1912.

Опыт нравственного православного богословия в апологетическом освещении. Т. 1-2. – Х., 1914 – 1916.

Література:

Вера и разум. – 1915. Т. 1. – С. 110 – 111, 120; *Харьковские губернские ведомости.* – 1914. – 26 июня, 16 ноября; *Южный край.* – 1914. – 7 декабря; *Шудрик И. А. Жизнь, духовное наследие и мученическая смерть профессора, протоієрея Николая Стеллецького (к 80-летию его трагической гибели) // Віра і розум.* – № 1. – 2000 р. – С. 71 – 78.

ТИМОФЄЄВ Володимир Федорович
(05.08.1858, Полтава – 14.12.1923, Харків).

Після смерті батьків залишився на піклуванні сестри Ганни Федорівни, яка викладала російську мову й історію в Харківської Маріїнської жіночій гімназії. У 1877 р. із золотою медаллю закінчує 3-ю Харківську гімназію і вступає до фізико-хімічного відділення фізико-математичного факультету Імператорського Харківського університету (1877 – 1881), де одержав фундаментальну наукову підготовку, ставши учнем засновника харківської наукової школи фізичної хімії проф. М. М. Бекетова. За роботу «Дослідження дії спиртового ідкого калі на галоїдоз'єднання спиртових радикалів» Ученою Радою університету був нагороджений золо-

тою медаллю (1881 р.). Як приват-доцент університету (1887 р.) продовжив освіту під час закордонного відрядження в навчальних закладах Лейпцигу, Парижа, Гейдельберга (1889 – 1891 рр.). У квітні 1894 року захистив дисертацію магістра хімії «Дослідження над розчинністю речовин в органічних розчинниках» і був призначений на посаду екстраординарного професора по кафедрі технічної хімії фізико-математичного факультету ІХУ.

У 1900 р. за конкурсом обраний професором кафедри фізичної хімії Київського політехнічного інституту, обіймав посаду директора КПІ. У 1906 р. у ІХУ захищає докторську дисертацію.

У 1908 р. повернувшись у Харків, очолює кафедру неорганічної, а потім фізичної хімії ІХУ, організовує лабораторію фізичної хімії і веде інтенсивну наукову роботу. Багато часу приділяє широкий громадській, суспільній діяльності, здобуває заслужений авторитет серед громадськості міста. Бере участь у роботі Товариства грамотності, першої Харківської читальні і Харківської публічної бібліотеки, Фізико-хімічного товариства при Харківському університеті. Читає курс фізичної хімії на Вищих жіночих курсах товариства працюючих жінок. У 1912 р. Піклувальною радою обирається на посаду директора Вищих комерційних курсів Харківського купецького товариства, бере активну участь у їх організації, читає там курс загальної хімії. Цю посаду залишив 23.08.1919 р. за станом здоров'я.

Після закінчення Громадянської війни призначений директором Українського інституту прикладної хімії (1922 р.), виступивши при цьому його безпосереднім організатором, створює при Інституті народної освіти першу в Україні науково-дослідну кафедру фізичної хімії.

Професор В. Ф. Тимофєєв був видатним представником харківської наукової школи фізичної хімії, організатором науки й освіти, громадським і суспільним діячем, чие ім'я створює славу нашого міста.

Доктор наук (1906 р.), професор (1894 р.). Нагороджений державним нагородами Російської імперії.

Деякі роботи:

Исследования над растворимостью веществ в органических растворителях. – Харьков, 1894.

О теплоте образования неводных растворов. – Киев, 1905.

Физическая химия. – Харьков, 1923.

Література:

Комарь Н. П. Жизнь и деятельность профессора В. Ф. Тимофеева // Из истории отечественной химии. – Х., 1952; Константинов В. Володимир Федорович Тимофєєв // Київський політехнік. – 4 квітня 1996 р. – № 11 (2350); Тимофєєв Владимир Федорович // История физико-математического факультета Императорского Харьковского университета за первые 100 лет его существования: Опыт истории (1805 – 1905). – Х., 1905. – С. 187 – 191.

ЧЕЛІНЦЕВ Олександр Миколайович (03.08.1874, м. Вольськ Саратовської губ. – 1962, Москва) – економіст-аграрник і статистик, значний вчений у галузі організації, статистики, економіки і географії сільського господарства.

У 1895 р. закінчив Мар'їнське землеробське училище, у 1900 р. – Ново-Олександрійський сільськогосподарський інститут. У ході наукового відрядження 1904 – 1906 рр. вивчав сільське господарство Німеччини і Франції. З 1906 р. працював у середній сільськогосподарській школі, як приват-доцент читав курс у Ново-Олександрійському сільськогосподарському інституті, де в 1913 р. обійняв кафедру сільськогосподарської економії. У 1913 – 1919 рр. проводив велику дослідницьку програму вивчення бюджетів селянських господарств. Викладав у Харківському комерційному інституті (курс землевпорядження на підвідділі місцевого господарства). У 1920 – 1925 рр., не перериваючи науково-дослідної і викладацької діяльності, жив у Сербії і Чехословаччині; керував Економічним відділом Російського інституту сільської культури (з 1924 р. – Інститут вивчення Росії) у Празі. У 1930 – 1960-ті рр. працює в науково-дослідних організаціях Наркомзема СРСР, брав участь у підготовці 1-го п'ятирічного плану, висунув ідею формування великих спеціалізованих сільськогосподарських районів. Піддавався політичним репресіям. У 1950 – 60-ті рр. викладав у Московській сільськогосподарській академії ім. Тімірязєва.

Наукові інтереси О. М. Челінцева були зосереджені в сфері економіко-організаційного й економіко-географічного дослідження сільського господарства Європейської Росії й України. Прагнувши виявити закономірності просторового розміщення різних типів сільськогосподарського виробництва, розробив і застосував

оригінальний метод так званої експертно-агрономічної оцінки агротехнічних комплексів. Один з провідних представників організаційно-виробничої школи російської аграрної думки.

Основні публікації:

Очерки по сельскохозяйственной экономии // Сельское хозяйство и лесоводство. – 1910, ноябрь.

Сельскохозяйственные районы Европейской России как стадии сельскохозяйственной эволюции и культурный уровень сельского хозяйства в них. – СПб., 1910.

Районы Европейской России, устанавливаемые по типам организации сельского хозяйства // Труды Вольного экономического общества. – Т. 1., кн. 3 – 4. – СПб., 1912.

Перемены в хлебной продукции России в связи с общим развитием сельского хозяйства. Доклад Екатеринославскому совещанию // Агрономический журнал. – Харьков, 1913.

Сельскохозяйственная кооперация: Пособие для кооперативных школ и курсов. – Харьков, 1914.

К реформе высшей сельскохозяйственной школы. Доклад Съезду представителей высших сельскохозяйственных школ 30 авг. – 1 сент. 1917 г. в Москве. – Харьков, 1917.

Теоретические основы организации крестьянского хозяйства // Харьковское общество сельского хозяйства. – Харьков, 1919.

О строительстве сельскохозяйственной кооперации. – Харьков, 1919.

Сельскохозяйственная география России. – Прага, 1925.

Аграрная реформа в Чехословакии. 1924 – 25 гг. – Прага, 1925.

Сельскохозяйственные районы, порайонные перспективы сельского хозяйства и мероприятий сельскохозяйственной политики // Материалы к перспективному плану развития сельского и лесного хозяйства на 1928/29 – 1932/33 гг. – М., 1927.

Динамика крестьянского хозяйства // Материалы динамических переписей ЦСУ за 1920 – 1926 гг. // Труды института сельхозэкономики. Вып. XXXVIII. – М., 1928.

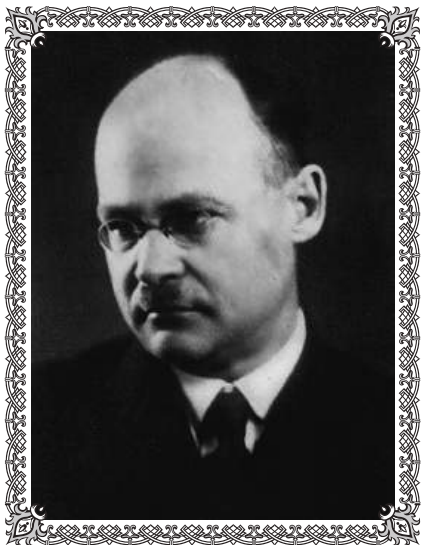
К теории организации сельского хозяйства массы крестьянских хозяйств // Пути сельского хозяйства. – 1928. – № 11.

Русское сельское хозяйство перед революцией. – М., 1928.

О размещении комплекса сельскохозяйственных отраслей и культур в СССР // Доклады Московской сельскохозяйственной академии им. Тимирязева. – Вып. 3, 1946.

Сельскохозяйственные районы СССР // Вопросы народного хозяйства СССР. К 85-летию С. Г. Струмилина. – М., 1962.

ХАРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

АКУЛЕНКО Віктор Прокофійович (1899, с. Кленове Бахм. пов. Єкатериносл. губ. – 1946, Харків).

З родини вчителя. У 1918 – 1922 рр. працював учителем земської і залізничної шкіл.

У 1922 р. вступив до торговельного факультету Харківського інституту народного господарства, у 1926 – 1929 рр. навчався в аспірантурі ХІНГУ, одночасно будучи асистентом-керівником курсів політехномії й економічної географії. Викладацьку діяльність В. П. Акуленко сполучав з роботою у вищих органах господарського планування УРСР – у 1920 – 1934 рр. він займає посади члена сектора поточного планування, члена Центрального планового бюро і керівника сектора капітальних вкладень Держплану при РНК УРСР.

Брав діяльну участь у розробці перших планів розвитку народного господарства України, виступав активним учасником дискусії другої половини 1920-х – початку 1930-х рр. про шляхи і методи економічного розвитку УРСР. Погляди В. П. Акуленка на початку 1930-х рр. були піддані розгромній критиці, а сам він змушений був відійти від роботи у вищих органах народногосподарського планування.

У 1930 – 1931 рр. – доцент Харківського планового інституту, професор і завідувач кафедри економічної географії в Харківському інженерно-економічному інституті (1930 – 1941 рр.), виконуючий обов'язки завідувача кафедрою економічної географії Харківського сільськогосподарського інституту (1934 – 1937 рр.). У 1941 – 1943 рр. був службовцем міської потребнооперації, після звільнення Харкова обіймав посаду начальника територіального планування Держплану при РНК УРСР, доцента кафедри політичної економії ХІЕІ. Брав активну участь у відбудуванні інституту.

Досліджував проблеми розвитку господарства України 1920-х – 1930-х рр. – питання кредиту, фінансів, грошового обігу, ефективності капіталовкладень, темпів і рівноваги промислового зростання, «товарного голоду». У ряді робіт аналізує кон'юнктуру ринку, взаємини кон'юнктури і плану. Кон'юнктуру В. П. Акуленко розглядає як додатковий коректив до плану, критерій правильності і доцільності заходів економічної політики і регулювання; обґрунтовує необхідність так званого балансового методу вивчення економічної кон'юнктури.

Кандидат економічних наук, доцент. Нагороджений Персональною почесною грамотою Всесоюзного комітету змагання вузів (1935 р.), медаллю «За доблесну працю у роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.» (1946 р.).

Деякі роботи:

К изучению сезонных колебаний народного хозяйства // Экон. бюл. конъюнкт. бюро Госплана УССР. – Харьков, 1925. – № 2. – С. 3 – 10.

Деньги, кредит, финансы // Экон. бюл. конъюнкт. бюро Гос. общепл. комисс. УССР. – Х., 1925. – № 3. – С. 67 – 76; № 5. – С. 50 – 57.

Природа товарного голода // Хозяйство Украины. – № 4. – 1928. – С. 33 – 52.

Проблема резервов. К постановке вопроса // Хозяйство Украины. – № 10. – 1928.

Проблема мирового хозяйства // Сб. научных трудов ХИНХ. – № 2. – 1929.

Направление, темп, равновесие // Плановое хозяйство. – № 2. – 1929. – С. 135 – 156.

Народнохозяйственная эффективность капиталовложений // Хозяйство Украины. – № 3. – 1929. – С. 49 – 64.

О марксизме, индустриализации и безграмотности // Хозяйство Украины. – 1929. – № 9. – С. 61 – 92.

Производительность общественного труда // Плановое хозяйство. – № 12. – 1929.

Гіпотеза матеріального будівництва України на 1933 – 1937 рр.: [Матеріали до побудови II п'ятирічного плану розвитку України] // Господарство України. – № 9 – 10. – 1931. – С. 26 – 57.

Технико-экономические основы производительности труда при социализме // Сб. научн. трудов ХИЭИ. – № 2. – 1940.

Література:

Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования. – Х., 1995.

КУСТОЛЯН Євген Олександрович

(13.12.1898 р., Харків. – 02.09.1937 р., Київ).

Народився в родині кустаря-кравця, селянина із с. Козельщина Харківської губ. Закінчивши в 1910 р. курс Першого училища ім. Ф. С. Каркова Харківського товариства грамотності, вступає у Харківську торгову школу ОВВП, яку успішно закінчує в 1915 р.

У 1917 р. вступає в Червону Армію, бере участь у боях на фронтах Громадянської війни. У 1919 – 1921 рр. – військовий комісар 888, 889, 884 військових госпіталів м. Харкова, співробітник Артема (Сергєєва).

У 1921 – 1924 рр. навчається на промисловому факультеті ХІНГ, потім закінчує

аспірантуру. Успішно займається науковою працею, пише низку робіт з економіки металургійної промисловості, з науково-ознайомлювальними цілями відвідує Німеччину. Веде курси «Економіка промисловості» і семінар «Раціоналізація». З 1928 р. – проректор з навчальної частини, завідувач кафедри, професор. У жовтні 1929 – вересні 1930 рр. очолює ХІНГ і активно проводить програму його реформування і розвитку.

Після реорганізації інституту продовжує роботу в ХІЕІ; у 1931 р. за направленням ВКП(б) призначається заступником голови Держплану при Держраді; у 1932 р. – помічник секретаря ВКП(б) Л. М. Кагановича. У 1933 р., у зв'язку з новим призначенням П. П. Постишева, призначений зам. голови Харківської міськради. У 1934 р. призначений на посаду завідувача Харківського обласного відділу народної освіти. За направленням КП(б)У в 1935 р. був призначений заступником начальника республіканського управління народногосподарського обліку при РНК УРСР.

22.06.1937 р. арештований за сфабрикованим обвинуваченням у шкідницькій фальсифікації результатів Всесоюзного перепису 1937 р. в Україні; розстріляний. Реабілітований посмертно.

Сферою наукових інтересів Є. О. Кустоляна була економіка промислового виробництва: належачи до першого покоління випускників створеної в кінці XIX – початку XX ст. харківської системи професійної економічної освіти, він був гідним представником наукової школи П. І. Фоміна. Є. О. Кустолян уносить внесок у формування інженерно-економічної спеціалізації в рамках промислового факультету ХІНГ, а потім Харківського інженерно-економічного інституту.

Професор (1928 р.).

Деякі роботи:

Кустолян Е. А. К вопросу об исчислении эффективности загрузки предприятия металло-промышленности. (По материалам завода «Серп и Молот») // Вопросы экономики Донецкого бассейна. – 1928. – № 3-4. – С. 17 – 22.

СОКОЛІН Яків Олександрович (1888 р.).

Народився в родині службовця-підрядчика, одержав вищу освіту. В роки війни і революційних подій бере участь у політичному житті армії, потім викладає в Києві, у 1920 – 1921 рр. – у лавах РСЧА. З 1921 по 1923 рр. працює в Київській губернській раді профспілок, Південбюро ВЦРПС. У 1923 р. призначений ректором ХІНГ. У 1927 – 1929 рр. – член президії Держплану УРСР.

ФОМІН Петро Іванович (1873, Москва – не раніше 1930) – економіст, видатний організатор економічної освіти.

Народився в Москві, по закінченні гімназії вступив на юридичний факультет Імператорського Московського університету. У 1895 р. переводиться на юридичний факультет Імп. Харківського університету, який у 1897 р. успішно закінчує. Рішенням ректорату була опублікована окремим виданням його робота, що аналізувала становлення цвяхової промисловості в Росії.

По закінченні університету тривалий час працював завідувачем відділом статистики і секретарем Ради З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії. З 1912 р. – приват-доцент Імп. Харківського університету, один з організаторів і провідних викладачів Харківського комерційного інституту (курси політичної економії й економічної географії), де з 1914 р. створює й очолював роботу Кабінету економічного вивчення Росії.

У 1916 р., як дисертацію на здобуття вченого ступеня магістра політичної економії і статистики, захистив у Імп. Харківському університеті першу частину своєї фундаментальної монографії «Гірничі і гірничозаводська промисловість Півдня Росії».

У 1918 – 1920 рр., не перериваючи викладацької діяльності, завідує фінансовим відділом Харківського губернського земства і Спільки споживчих товариств Півдня Росії. З кінця 1919 р. по 1923 р. – ректор реорганізованого Харківського інституту народного господарства, декан його економічного факультету (1924 – 1929 рр.), завідувач науково-дослідною кафедрою світового господарства ВУАН. У 1920-ті рр. співробітник Вищої ради народного господарства України, де послідовно обіймав посади завідувача науково-технічним видавництвом, члена комісії з трестування, заступника начальника економічного управління, завідувача економічним відділом, начальника економічного управління і знову заступника начальника економічного управління. Із середини десятиліття на сторінках «Українського економіста», «Планового господарства», «Господарства Донбасу» брав активну участь у наукових і політичних дискусіях про шляхи розвитку вітчизняної економіки, цілі і методи економічного планування, проведення індустріалізації України.

П. І. Фомін, безсумнівно, є видатним ученим-економістом і організатором вітчизняної економічної науки й освіти. Протягом своєї плідної наукової і педагогічної кар'єри він висунув і реалізував ідею створення першого в країні науково-дослідного економічного інституту, яким, по суті, був Кабінет економічного вивчення Росії Харківського комерційного інституту, брав участь у створенні Харківського комерційного інституту, довгий час керував його діяльністю після реорганізації 1919 р. Наукові інтереси П. І. Фомина були зосереджені на питаннях створення

і функціонування великих фінансово-промислових об'єднань, можливості і методах економічного планування в масштабах усього народного господарства країни – тут він відстоює ідею необхідності орієнтованого, індикативного планування, що враховує хід і тенденції ринкової кон'юнктури. П. І. Фомін був одним з піонерів використання математичних і математико-статистичних методів у вітчизняній економічній науці.

Магістр політичної економії (1916 р.), професор. Удостоєний низки вітчизняних і закордонних урядових та неурядових нагород і звань (до 1917 р.).

Деякі роботи:

Горная и горнозаводская промышленность Украины. Т. 1 – 2.– Харьков, 1915 – 1926.

Очерки экономического описания России: Из курса лекций, читанных на высших коммерческих курсах Харьковского купеческого общества в 1913 – 1914 гг.– Харьков, 1914.

Экономическое изучение России: К вопр. об учреждении «Института экономического изучения России».– Харьков, 1914.

Синдикаты и тресты.– Харьков, 1919.

Современное мировое хозяйство и его проблемы: Речь, произнесенная на собрании членов кафедры мирового хозяйства // Наука на Украине.– 1922.– № 2.– С. 46 – 53.

Каменноугольная промышленность СССР. Ч. 1.– Харьков, 1929.

Література:

Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования.– Х., 1995;
Фомін П. І. //Економічна наука в Харківському університеті: Колективна монографія / В. В. Глущенко, В. В. Александров та ін.– Х., 2005.– С. 101 – 118.

ХАРКІВСЬКИЙ ІНЖЕНЕРНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
ІНСТИТУТ

АЛДОХІН Іван Павлович (19.06.1938, Краматорськ – 1997, Харків).

Народився в родині робітника. Після закінчення технічного училища працював токарем-розточником на Новокраматорському машинобудівному заводі ім. Леніна. У 1958 р. вступає до ХІЕІ і з відзнакою закінчує його машинобудівний факультет (1964 р.), під час навчання бере активну участь у роботі студентського наукового товариства. Навчався в аспірантурі ХІЕІ, проходив стажування на економічному факультеті Белградського університету. Після захисту кандидатської дисертації (1966 р.) працював в інституті, займаючи посади асистента, ст. викладача, доцента кафедри організації механізованої обробки економічної інформації, завідувача (з 1969 р.), доцента, професора ка-

федри управління виробництвом, завідувача кафедрою радянського права і народногосподарського планування (1986 – 1989 рр.), завідувача кафедрою МППК (1989 – 1992 рр.), завідувача кафедрою менеджменту і маркетингу (1993 – 1997 рр.) Харківського державного економічного університету.

І. П. Алдохін плідно працював над проблемами імітаційного і статистичного моделювання в економіці, теорією управлінських рішень, застосуванням інформаційних систем в управлінні виробництвом. Зробив значний вклад у розвиток науководослідної й навчально-педагогічної роботи, зв'язаної зі становленням економікокібернетичного напрямку в діяльності ХІЕІ, теорією управління виробництвом. Тривалий час керував роботою студентського наукового товариства ХІЕІ.

Доктор економічних наук (1985 р.), професор (1986 р.), академік Академії вищої школи України (1996 р.).

Деякі роботи:

Теория массового обслуживания в промышленности. – М., 1970.

Моделирование управления производством. – Х. 1975.

Моделирование работы сложных производственных систем. – Х., 1978.

Экономическая кибернетика в управлении производством. – Х., 1981.

Экономическая кибернетика. – Х., 1974, 1983 (в соавт.)

Основы управления производством. – К., 1975; Х., 1987 (в соавт.)

АЛЕКСАНДРОВ Олександр Абрамович
(05.07.1901, Юзівка – 27.05.1993, Харків).

Народився в родині службовця-бухгалтера і вчительки. У 1919 р. зі срібною медаллю закінчив Юзівське комерційне училище товаристів «Освіта», працював у радянських господарських організаціях і РСЧА. Закінчив механічний факультет Харківського технологічного інституту за фахом інженер-механік (1921 – 1925 рр.).

У роки індустріалізації працював на інженерних і конструкторських посадах ряду металургійних підприємств і спеціалізованих проектних організацій СРСР, у т. ч. старшим конструктором КБ Сталінського металургійного заводу (1926 – 1929 рр.), старшим інженером-конструктором прокатного цеху Магнітобуда (1929 р.), за-

відувачем прокатної групи, головним інженером проекту інституту «Діпросталь» (1929 – 1941 рр.), головою прокатної секції УкрНІТО металургії, де придбав великий практичний досвід і виявив неабиякі здатності інженера-конструктора і дослідника. У цей же час почав викладацьку діяльність в Уральському політехнічному інституті (1929 р.). У 1930 – 1934 рр. – завідувач кафедри металургії ХІЕІ.

В роки Великої Вітчизняної війни, очоливши Омутинську бригаду Діпросталі, керував реконструкцією Омутинської групи металургійних заводів (1941 – 1943 рр.); як начальник і головний інженер Єнакіївської бригади Діпросталі брав участь у відновленні зруйнованого гітлерівцями Єнакіївського металургійного заводу. Завідував кафедрою прокатного виробництва Донецького індустріального інституту, одночасно будучи консультантом Сталінського і Краматорського металургійних заводів з проектування нових і відновлення діючих прокатних цехів і агрегатів.

З 1947 р. О. А. Александров остаточно присвячує себе науковій і викладацькій роботі в ХІЕІ, займаючи посади професора, завідувача кафедри металургійного виробництва, заступника директора інституту з наукової роботи. З 1964 р. – професор кафедри обробки металів тиском Українського заочного політехнічного інституту.

Автор низки винаходів, авторських посвідчень, більше 50 конструкторських проєктів і пропозицій. Висунув ідею створення багатоклет'євого і безупинного блюмінгів, уперше використовував математико-статистичні методи при визначенні тиску на вали прокатних станів. До останніх років життя проф. О. А. Александров користувався авторитетом видатного фахівця в галузі металургійного виробництва, надавав консультативну допомогу вченим і конструкторам.

Професор (1946 р.). Кавалер ордена «Знак Пошани» (1945 р.), нагороджений медалями «За доблесну працю в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.», «Ветеран праці» та ін.

Деякі роботи:

Реконструкция и строительство черной металлургии. Прокатное производство / Александров А. А., Полночный С. Х. – Донецк, 1934.

Блюминги и слябинги. – М., 1949.

Восстановление и реконструкция первого советского блюминга // Вестник машиностроения. – 1949. – № 3.

Многоклетьевого блюминга и перспективы его использования // Труды ХИЭИ. – Т. 6. – 1955.

Література:

Александров Олександр Абрамович // Учені вузів Української РСР. – К., 1968. – С. 319.

БАРАЦ Ісаак Семенович (1897 – 1978, Харків).

Закінчив Харківський інститут народно-го господарства, викладацьку діяльність почав у 1927 р. у профшколі. З 1934 р. працював за сумісництвом, з 1937 р. у постійному штаті Харківського інженерно-економічного інституту, займаючи посади викладача (1934 р.), ст. викладача (1938 р.), доцента (1939 р.) кафедри бухгалтерського обліку.

В роки війни в евакуації працював бухгалтером багатьох господарських організацій. В післявоєнні роки продовжив плідну викладацьку діяльність, будучи доцентом, завідувачем кафедри бухгалтерського обліку і статистики (1948 – 1967 рр.), старшим науковим співробітником ХІЕІ. Брав

активну участь у науково-дослідній роботі інституту на промислових підприємствах Харківського регіону в 1930-х і кінці 1940-х – 1970-х рр.; обіймав посади члена техніко-економічної ради, заступника голови секції організації і методології бухгалтерського обліку Харківського раднаргоспу. Науково-педагогічну діяльність Іс. С. Барац систематично сполучав із практичною роботою в господарських організаціях і установах; більш 25 років працював головним бухгалтером на підприємствах і трестах лісової, машинобудівної і металургійної промисловості.

Багаторічна практична діяльність і плідна науково-педагогічна робота зробила Іс. С. Бараца одним з найбільш авторитетних у СРСР фахівців у галузі бухгалтерського обліку й аналізу господарської діяльності підприємств. На жаль, при житті його заслуги в науковій і педагогічній області не одержали гідної оцінки з боку державної влади.

Кандидат економічних наук, доцент (1940 р.). Нагороджений медаллю «За доблесну працю в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.».

Деякі роботи:

Хозяйственный расчет в черной металлургии / Кулиш П. Г., Барац И. С., Дугинская И. А. – М., 1973.

Анализ хозяйственной деятельности промышленного предприятия. – Х., 1965.

Анализ производственной деятельности металлургического завода / Барац И. С. и др. – М., 1965.

Бухгалтерский учет и анализ хозяйственной деятельности промышленных предприятий. Общая теория бухгалтерского учета: Конспект лекций. – Х., 1964.

БІДНИЙ Василь Герасимович

(12.07.1897, ст. Куп'янськ-Узлова Харків. губ. – 1946, Харків).

З родини кондуктора Південної залізниці. У 1911 р. вступив учнем-стипендіатом у Вчительську семінарію м. Вовчанськ, по її закінченні працював вчителем у с. Верхня Писарівка Вовчанського повіту. У червні 1916 р. був мобілізований, у званні прапорщика служив командиром взводу в 249 і 283 піхотних запасних полках Південно-Західного фронту.

3 лютого 1917 р. брав активну участь у національному військовому русі, був обраний членом і заступником голови полкового комітету, у грудні 1917 р. – товаришем голови фронтової ради Південно-Західного фронту. Зі складу останньої був виключений за виступ проти політики Центральної Ради «з питання про заключення сепаратного миру, запрошення німців на Україну і відношення до Радянської влади».

Після повернення на батьківщину працював учителем початкової школи. Брав участь у діяльності Української комуністичної партії (боротьбістів). Після її ліквідації був прийнятий у члени ВКП(б) і знаходився на виборчій партроботі в м. Харків і губернії, у політичному складі РСЧА.

У 1926 р. закінчив Харківський інститут народного господарства. З вересня 1924 по 1929 рр. працював у ХІНГ викладачем, деканом робітфаку, закінчив курс аспірантури з прикладної економіки. У 1930 – 1931 рр. – завідувач кафедри обліку і калькуляції, директор ХІЕІ.

У 1932 – 1934 рр. – співробітник Управління справами Раднаркому УРСР, у 1934 – 1936 рр. – начальник сектора важкої промисловості Харківського Облмісцпрома. У 1936 – 1937 рр. – завуч і викладач школи № 100 (Харків). Як близький співробітник М. Скрипника піддавався політичним переслідуванням, арештам (03.1938 – 06.1940 рр.), які не завершилися формальним засудженням. З 1941 р. працював на посадах планово-економічної служби заводу ім. Дзержинського (Харків).

Сферою наукових інтересів В. Г. Бідного була організація і економіка соціалістичної промисловості, економічне планування.

Література:

Михайличенко Д. Ю. *Размах шага саженьи: Бидный Василий Герасимович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805 – 2004 гг.). / Под общ. ред. В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой. – Х., 2004. – С. 529.*

БРАГІН Іван Дмитрович (1893 с. Петропавлівка Єкатериносл. губ. – не раніше 1938).

Народився в селянській родині. До 1914 р. був робітником Петровського металургійного заводу в Єкатеринославі. В роки Першої світової війни був мобілізований, до 1917 р. знаходився в лавах армії. Після Лютневої революції примкнув до більшовиків, проводив пробільшовистську агітацію серед солдатів. У 1918 р. став членом РСДРП(б); діяв як активний учасник більшовицького підпілля, керівник партійної організації одного з «повстанських районів».

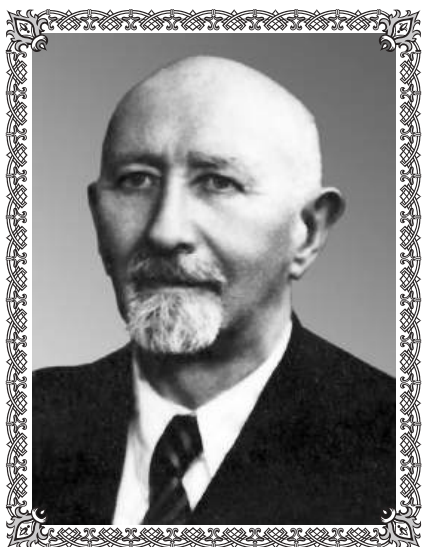
У 1920 – 1924 рр. служив у РСЧА, послідовно займаючи посади комісара кавалерійської дивізії, начальника оборони 13-ї армії, Окружного військового комісара. У 1925 р. був демобілізований.

З 1925 р. працював у Наркомземі, одночасно навчався в Харківському інституті народного господарства, закінчивши який, перейшов на посаду старшого інженера з промисловості ВРНГ України, потім був направлений у Сектор сільськогосподарських кадрів ЦК КП(б)У.

З 25 травня 1934 по 1938 рр. – директор Харківського інженерно-економічного інституту. Брав участь у розробці і проводив у життя програму розвитку інституту.

Література:

Тимченко Н. С. *Опора на самостоятельность студентов: Брагин Иван Дмитриевич // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред. В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой. – Х., 2004. – С. 532.*

ВВЕДЕНСЬКИЙ Павло Іванович

(29.06.1887, с. Бутрово Брянської обл. – 1977, Харків).

Народився в родині священика. У 1914 р. закінчив Імператорське Московське Вище Технічне Училище по хімічному відділенню, де одержав кваліфікаційне звання інженера-технолога.

Як кращий студент був рекомендований кафедрою груп підприємців і з травня 1914 р. успішно очолював будівництво й устаткування хімічного заводу при ст. Хромпик (Урал). Працював інженером на Єнакієвському металургійному заводі. З кінця 1915 р. до 1920 р. завідував Слов'янським аміачно-содовим заводом («Червоний Хімік»). До 1926 р. за станом здоров'я працював у Новоросійську, де почав свою викладацьку діяльність у Новоросійському індустріальному технікумі.

З березня 1926 р. на керівних посадах у трестах «Хімвугілля» і «Донсода» плідно працював над відновленням роботи хімічної промисловості України, реконструкцією, модернізацією, будівництвом нових підприємств (Донецький і Слов'янський содові заводи, Костянтинівський, Вінницький, Одеський кислотно-тукові заводи).

Під керівництвом П. І. Введенського створювалися засновані на нових технологічних принципах підприємства з виробництва сірчаної кислоти, суперфосфату, хлору в Костянтинівці, Вінниці, Одесі й ін. П. І. Введенський був автором першого і другого п'ятирічних планів розвитку содової і хлорної промисловості України, розроблювачем і виконавцем проекту будівництва першого содового заводу в СРСР, інших великих заводів основної хімії СРСР і України.

З 1929 р. повертається до викладацької роботи із сумісництва спочатку в Харківському хіміко-технологічному інституті (1929 – 1937 рр.), потім, у 1933 – 1958 рр. (до 1937 р. за сумісництвом), у Харківському інженерно-економічному інституті, де займає посади декана хімічного факультету, професора, завідувача кафедри хімічної технології. В середині 1940-х рр. – заступник директора Українського державного інституту основної хімії. З 1962 р. – професор-консультант кафедри економіки промисловості й організації виробництва УЗІП. Був членом науково-технічної ради ВРНГ УРСР, інститутів Прикладної Хімії, ВІСПа, НДОХІМа, членом президії і ради НІТО хіміків Харківського відділення Всесоюзного хімічного товариства ім. Д. І. Менделєєва, головою секції основної хімічної промисловості. Член учених рад низки вузів.

Роботи з техніко-економічних проблем основного хімічного і коксохімічного виробництва, технології хімічної промисловості, проектування і реконструкції підприємств хімічної промисловості.

Професор (1939 р.).

ВОЛОВЕЛЬСЬКА Софія Натанівна
(19.04.1907, Одеса – 16.02.1993, Харків).

Народилася в родині кустаря. В 1924 р. закінчила Одеську будпрофшколу, працювала в окружній бібліотеці Спілки деревообробників. У 1926 р. вступає до фізико-математичного факультету Одеського інституту народної освіти, в 1929 р. переводиться в Харківський фізико-математичний інститут, по закінченні якого, у 1930 р., під керівництвом проф. О. К. Сушкевича працює над дисертацією «Теорія функцій від гіперкомплексної змінної в системах II-го, III-го, IV-го і V-го порядків» (1939 р.), викладає в ряді харківських вузів; з 1930 р. – на кафедрі вищої математики ХІЕІ.

В роки Великої Вітчизняної війни – на викладацьких посадах у м. Кизил-Орда.

С. Н. Воловельська систематично працювала над розробкою наукових і науково-методичних питань, зв'язаних із застосуванням математичних методів у прикладній і теоретичній економіці виробництва, застосуванням в цій сфері новітніх галузей математики, у т. ч. кібернетики. Керувала низкою спеціальних наукових семінарів. Роботи С. Н. Воловельської мали першорядне значення для створення в ХІЕІ передових наукових шкіл в галузі економіки виробництва й економічної кібернетики, розвитку економічної науки в регіоні в цілому.

Кандидат фізико-математичних наук (1939 р.), доцент. Нагороджена орденом «Знак Пошани» (1953 р.), медаллю «За доблесну працю в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.».

Деякі роботи:

Влияние комплектности производственного задания на пропускную способность оборудования / С. Н. Воловельская, Е. Г. Либерман. – ХІЕІ, 1940.

Определение длины дуги шестерни. В помощь заводу КИП // Труды ХІЕІ. – Т. 4. – 1953.

Применение методов математического анализа при автоматизации управления металлургическим производством / С. Н. Воловельская, Л. М. Либерман, К. А. Штец // Труды ХІЕІ. – Т. 11.

Математические методы сетевого планирования: Конспект лекций. – Х., 1965.

Расчет кратчайших путей в сетях. – Х., 1967.

Математические методы в планировании материально-технического снабжения / Кулиш С. А., Воловельская С. Н., Рабинович И. А. – К., 1974.

Математические методы в планировании и управлении производством на горных предприятиях / К. Д. Науменко, С. А. Кулиш, С. Н. Воловельская, А. К. Левченко, В. Б. Сивый; Под общ. ред. проф., д-ра экон. наук С. А. Кулиша. – М., 1970.

Нелинейная корреляция и регрессия / С. Н. Воловельская, С. А. Кулиш, А. И. Жилин, В. Б. Сивый. – М., 1971.

ДЕНИСЕНКО Яків Костянтинович

(18.12.1920, с. Борщівка Балаклейського р-ну Харк. обл. – 28.03.1984, Харків) – український економіст, статистик.

Народився в родині селянина-бідняка, потім колгоспника. У 12 років залишився без рідних, виховувався в дитячій комуні ім. Дзержинського (м. Харків) і дитячій комуні ім. Ворошилова (м. Полтава). Після закінчення середньої школи вступив до Харківського артилерійського училища, яке закінчив у 1940 р.

До початку Великої Вітчизняної війни (ВВВ) служив у 160 ОАД, 169 с. д. у м. Літин, яку у червні 1941 р. перекинули на румунський кордон. З перших днів війни до важкого поранення в живіт (26 серпня 1944 р., м. Дембіца) знаходився в діючій армії (Південно-Західний, Південний,

Сталінградський, 1-й Український фронти), займаючи посади командира батареї, дивізіону, начальника артилерії стрілецького полку. У 1946 р. за станом здоров'я демобілізований, інвалід ВВВ II групи.

Закінчив Харківську обліково-планову школу для інвалідів ВВВ (1947 р.), у 1952 р. – Всесоюзний фінансово-економічний інститут. З 1947 р. працює викладачем статистики і планування в харківських вузах (Обліково-плановій школі для інвалідів ВВВ (1947 – 1954 рр.), гірничому технікумі (1954 – 1956 рр.), зав. заочним відділенням УПШПВВВ (1956 – 1957 рр.), старшим викладачем міжобласної партшколи (1957 – 1960 рр.), Сільськогосподарського інституту (1960 – 1961 рр.). Бажаючи спеціалізуватися на економіці промислового виробництва, у жовтні 1961 р. переходить на роботу в ХІЕІ, де займає посади старшого викладача, доцента кафедри бухгалтерської справи, завідувача кафедри статистики (липень 1967 – 1977 рр.; курси «Загальна статистика», «Статистика промисловості»; «Основні проблеми статистики» (ФОПВ), доцента кафедри статистики (1977 – 1984 р.)). У 1966 р. захистив дисертацію «Питання виявлення й обліку втрат і непродуктивних витрат у виробництві» на здобуття вченого ступеня кандидата економічних наук.

Будучи одним з провідних викладачів ХІЕІ, зарекомендував себе дисциплінованим, сумлінним педагогом, вмілим організатором колективу. Прагнув прищеплювати студентам уміння творчо підходити до рішення практичних питань сучасного виробництва. Основні наукові інтереси пов'язані з виявленням резервів зрос-

тання продуктивності праці і підвищення ефективності виробництва за рахунок раціонального використання робочого часу.

Кандидат економічних наук (1966 р.), доцент (1968 р.). Нагороджений орденами Вітчизняної війни II ст. (1944 р.), орденом Червоної Зірки (1943 р.), медалями.

Деякі роботи:

Анализ потерь от брака // Межведомственный республиканский научно-технический сборник «Экономика и организация промышленности». – 1966. – № 2.

Оперативно-статистический учёт использования оборудования // Проблемы повышения эффективности промышленного производства в новых условиях планирования и экономического стимулирования. Межведомственная республиканская научно-производственная конференция. – Харьков, 1970 (в соавт.).

Совершенствование преподавания и издание учебной литературы по статистике // Вестник статистики. – 1970. – № 9.

Сокращение внутрисменных простоев на машиностроительных предприятиях Харьковской области // Экономика Советской Украины. – 1970. – № 10 (в соавт.).

Совершенствование методов экономико-статистического анализа важнейших показателей деятельности предприятий в новых условиях работы / Результаты научно-исследовательской работы. – Х.: ХИЭИ, 1970 (в соавт.).

Стимулирование роста производительности труда // Экономика и организация промышленности: Республиканский межведомственный научно-технический сборник. – 1974. – № 10 (в соавт.).

Бюджет времени студентов 1-го курса и его оптимальное использование / Я. К. Денисенко, А. П. Шевченко, Н. П. Хохлов // Проблемы высшей школы. – 1980. – № 41.

ЗАШКВАРА Василь Григорович (1902, Павлоград – 1989, Харків).

З родини службовця. Закінчив Дніпропетровський гірничий інститут за фахом інженер-металург (1928 р.). З 1925 р. працює на металургійному виробництві, спочатку як кресляр металургійної лабораторії ДДІ, потім – дослідник мартенівських цехів заводу ім. Петровського, кресляр Діпромеза. По закінченні інституту працював у науково-проектному інституті Діпрококс керівником вугільної групи, старшим інженером, заступником начальника сектора, виконував обов'язки головного інженера (1937 – 1938 рр.). За сумісництвом викладав у Дніпропетровському інституті інженерів залізничного транспорту.

У 1933 – 1934 рр. вивчав організацію і технологію коксохімічного виробництва під час наукового відрядження до США.

В роки Великої Вітчизняної війни В. Г. Зашквара, знаходячись на керівних посадах інженерно-конструкторської служби інституту Діпрококс, брав активну участь у розробці і реалізації проектів модернізації металургійних і коксохімічних виробництв Уралу, підвищення їх продуктивності, по закінченні війни – у відновленні промисловості України.

У 1947 – 1965 рр. – директор, з 1965 р. – начальник лабораторії УХІНа. У 1966 – 1971 рр. за сумісництвом – професор кафедри хімічної технології ХІЕІ (курс технології коксохімічного виробництва). Захистив кандидатську (в ХІЕІ) і докторську дисертації.

Доктор технічних наук (1962 р.), старший науковий співробітник (1957 р.), професор (1967 р.).

Наукові праці в області технології коксохімічного виробництва, розробляв проблеми поліпшення його техніко-економічних показників.

Нагороджений орденом «Знак Пошани» (1943 р.), орденами Трудового Червоного Прапора (1945, 1949, 1958 р.), медалями «За доблесну працю в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.» і «За відновлення чорної металургії СРСР» (1948 р.).

Автор понад 80 робіт, у т. ч.:

Підготовка вугілля для коксування. – М., 1956.

ЗОЛОТАРЬОВ Анатолій Миколайович (1927, Маріуполь).

З родини службовців. Навчався в Харківському залізничному технікумі (1944 – 1945 рр.), на машинобудівному факультеті Харківського інженерно-економічного інституту (1946 – 1951 рр.). У 1954 р. закінчує аспірантуру ХІЕІ, захищає кандидатську дисертацію, працює на кафедрі економіки і організації машинобудівного виробництва на посадах асистента, старшого викладача, доцента (1959 р.); завідувача заочного і вечірнього відділень, деканом заочного факультету, проректора з навчальної роботи (1959 р.). Бере активну участь у діяльності колективу науково-дослідної лабораторії з економіки й планування машинобудівних підприємств Харківського раднаргоспу при ХІЕІ.

У серпні 1964 року, працюючи над докторською дисертацією, залишає посаду проректора ХІЕІ і переходить на посаду завідувача організованої їм кафедри мате-

матичних методів планування і обчислювальної техніки, був одним з ініціаторів створення факультету механізованої обробки економічної інформації.

З жовтня 1966 р. по листопад 1967 р. працював викладачем університету Орієнта (Республіка Куба). Після повернення на батьківщину завідує кафедрою організації механізованої обробки економічної інформації (1976 – 1972 рр.). З грудня 1973 р. керує Харківським відділенням інституту економіки АН УРСР – НАН України. З 2000 р. очолює кафедру регіональної економіки ХДЕУ.

Основні наукові праці – в галузі економіки промислового виробництва, математичних методів в економічних дослідженнях, актуальних проблем економічного розвитку України.

Доктор економічних наук (1981 р.), професор (1983 р.). Заслужений діяч науки і техніки України, академік Міжнародної інженерної академії (Росія), лауреат премії НАН України ім. Шліхтера.

Деякі роботи:

Настойчиво учиться хозяйствовать. – Х., 1961.

Использование математических методов в плановой работе совнархоза / А. Золотарев, А. Коростышев // Экономика Советской Украины. – 1962. – № 6.

Математические методы в планировании и экономических расчетах: Конспект лекций. – Х., 1966.

Календарно-плановые расчеты серийного производства. – К., 1975.

Методы прогнозирования в технико-экономическом планировании / А. Н. Золотарев, А. А. Черкашин. – К., 1976.

Повышение продуктивности воспроизводственных процессов (на примере машиностроения). – Х., 2004.

КОЛЕГАЄВ Ростислав Миколайович

(05.02.1922, с. Гайворон Белгород. обл. – 24.05.1995, Харків).

Народився в родині лікаря. Учасник трудового фронту Великої Вітчизняної війни; закінчивши річні курси автомеханіків, працював начальником транспортного відділу заводу № 683 Наркоменерго (м. Подольськ Московської області), де неодноразово був відзначений нагородами за відмінну роботу.

У 1951 р. закінчив Харківський автодорожній інститут, працював за спеціальністю на виробництві, у 1957 – 1960 рр. навчався в аспірантурі ХІЕІ на кафедрі економіки, організації і планування машинобудівного виробництва. Успішно

захистивши кандидатську дисертацію, присвятив себе науковій і педагогічній діяльності в інституті. Працював у колективі науково-дослідної лабораторії з економіки й планування промисловості Харківського раднаргоспу спочатку як керівник групи, а у 1961 – 1963 рр. – очолював лабораторію. У 1967 – 1988 рр. – завідувач (з 1988 р. – професор) кафедри економіки машинобудівної промисловості, з 1975 р. – керівник науково-дослідної лабораторії Держстандарту РМ СРСР при ХІЕІ. Член Наукової Ради АН СРСР із проблем НТР, низки вчених рад, керівних комітетів господарських і суспільно-політичних організацій. Учасник республіканських і регіональних комісій з підготовки постанов вищих органів партійного і державного керівництва. Неодноразово відзначався як організатор студентської науки.

У сферу наукових інтересів Р. М. Колегаєва входили проблеми якості продукції і стандартизації техніки, де він виступив засновником наукової школи, що одержала широке визнання.

Доктор економічних наук (1972 р.), професор (1973 р.). Нагороджений медаллю «За трудову доблесть» (1981 р.).

Деякі праці:

Определение оптимальной долговечности технических систем. – М., 1967.

Экономическая оценка качества и оптимизация системы ремонта машин. – М., 1980.

Управление обновлением парка оборудования в машиностроительной промышленности / Р. Н. Колегаев, П. А. Орлов. – К., 1981.

КОНОНЕНКО Віктор Васильович

(15.04.1914, с. Спецівка Сумськ. обл. – Харків).

З родини службовця. По закінченні графічного відділення Харківського художньо-промислового технікуму працював гравером-літографом. У 1933 – 1938 рр. навчався на вечірньому відділенні Харківського автодорожнього інституту і закінчив його за фахом інженера-механіка, виявивши неабиякі здібності і хист до обраної професії. Під час проходження строкової військової служби був призначений начальником авторемонтних майстерень Київського окружного військово-будівельного управління КОВО.

Війна застала В. В. Кононенка на посаді начальника технічного відділу 3-го авто-

ремонтного заводу (м. Харків). Як кваліфікований фахівець він був евакуйований і з листопада 1941 р. працював начальником цеху Середньоуральського механічного заводу (м. Свердловськ), де, ініціювавши комплекс організаційних і технологічних змін, домагався багаторазового перевиконання військової виробничої програми.

У 1945 – 1948 рр. – Сталінський стипендіат ХІЕІ. Закінчив аспірантуру ХІЕІ, захистив присвячену проблемам організації потокового виробництва кандидатську дисертацію. Обіймає посади завідувача кафедри технології машинобудування (1951 – 1973 рр.), декана машинобудівного факультету, проректора з наукової роботи. Протягом низки років керував діяльністю науково-дослідної технологічної лабораторії Харківського раднаргоспу.

В. В. Кононенко виступив організатором спеціальної інженерно-технічної підготовки студентів ХІЕІ, студентської науки, талановитим інженером-дослідником. Йому належить ціла низка наукових і технологічних розробок, авторських посвідчень, навчальних посібників в галузі технології машинобудування, холодного видавлювання металевих виробів, механічних передач, металорізальних верстатів і інструментів. В. В. Кононенко – організатор самостійної кінофікації навчального процесу в ХІЕІ.

Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора (1971 р.), медалями «За трудову відмінність» (1961 р.), «За доблесну працю в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.», «Ветеран праці» та ін., Почесними грамотами Президії Верховної Ради УРСР (1980 р.) і Міністерства вищої освіти УРСР (1984 р.).

Деякі роботи:

Техническая политика одного завода // Красное Знамя. – 1948. – 30 октября.

Холодное выдавливание стальных деталей / Кононенко В. В., Михайленко Н. А. и др. – Х., 1962.

Резание металлов, станки и инструменты: Конспект лекций. Ч. 1-2. – Х., 1963 – 1965.

Определение зависимости усилия холодного выдавливания с помощью корреляционного анализа / В. В. Кононенко, И. П. Алдохин, Н. А. Михайленко // Кузнечно-штамповочное производство. – 1966. – № 10.

Организация и планирование производства на машиностроительных предприятиях: Учебник для студентов узов, обуч-ся по специальности «Экономика и организация машиностроительной промышленности» / Е. Г. Либерман, Ю. Е. Звягинцев, А. Н. Золотарев, В. В. Кононенко, Г. М. Макарова, С. У. Олейник; Под ред. д-ра экон. наук, проф. Е. Г. Либермана. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М., 1967.

КУЛИШ Станіслав Андрійович

(10.12.1924, с. Ганівка Полт. обл. – 24.04.1998, Харків).

Із селянської родини. По закінченні школи був мобілізований і з липня 1941 р. по жовтень 1944 р. знаходився в лавах діючої армії на Південному, Брянському, 2-му Прибалтійському фронтах. Після важкого поранення був демобілізований у званні гвардії старшого лейтенанта.

У 1945 – 1950 рр. навчався в ХІЕІ, закінчив гірничий факультет, у 1950 – 1953 рр. – аспірантуру. Послідовно займав посади викладача, доцента, завідувача кафедри економіки і організації матеріально-технічного постачання, кафедри економічного аналізу, професора, проректора, першого проректора з навчальної роботи (1964 – 1998 рр.) Харківського інженерно-

но-економічного інституту і Харківського державного економічного університету. У 1966 р. захистив дисертацію «Витрати обороту матеріально-технічного постачання вугільних підприємств і шляхи їх зниження» на здобуття ступеня доктора економічних наук. Керував галузевою науково-дослідною лабораторією з матеріально-технічного постачання при ХІЕІ.

Високоосвічений і обдарований учений, С. А. Куліш відомий як автор численних наукових праць, навчальних посібників, монографій, авторських посвідчень в галузі актуальних проблем розвитку економіки: планування й економіко-математичного моделювання управління виробництвом і матеріально-технічним постачанням підприємств, економіки гірничої промисловості. Засновник наукової школи. Під науковим керівництвом С. А. Куліша захищено понад 80 дисертацій, його учнями є багато відомих українських економістів. Значний внесок С. А. Куліш зробив у розвиток Харківського інженерно-економічного інституту і його перетворення в економічний університет.

Доктор економічних наук, професор (1968 р.). Заслужений діяч науки УРСР (1980 р.), академік Академії вищої школи України (1993 р.). Нагороджений Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1984 р.). Кавалер ордена Вітчизняної війни II ст. (1944 р.), нагороджений декількома медалями.

Деякі роботи:

Затрати матеріально-технічного снабження и пути их снижения. – Х., 1964.

Застосування математичних методів до аналізу витрат обігу. – Х., 1966.

Математические методы в планировании и управлении производством на горных предприятиях: Учебное пособие / К. Д. Науменко, С. А. Кулиш, С. Н. Воловельская, А. К. Левченко, В. Б. Сивый; Под общ. ред. проф., д-ра экон. наук С. А. Кулиша. – М., 1970.

Нелинейная корреляция и регрессия: Учеб. пособ. / С. Н. Воловельская, С. А. Кулиш, А. И. Жилин, В. Б. Сивый. – М., 1971.

Экономика горной промышленности: Учеб. пособ. для студ. вузов по спец-ти «Экономика и организация горной промышленности» / Под общ. ред. д-ров экон. наук, проф. К. Д. Науменко и С. А. Кулиша. – М., 1974.

Математические методы в планировании материально-технического снабжения / Кулиш С. А., Воловельская С. Н., Рабинович И. А. – К., 1974.

Материально-техническое снабжение шахт / Кулиш С. А., Белевцев М. И., Пернаков Н. С. – Донецк, 1974.

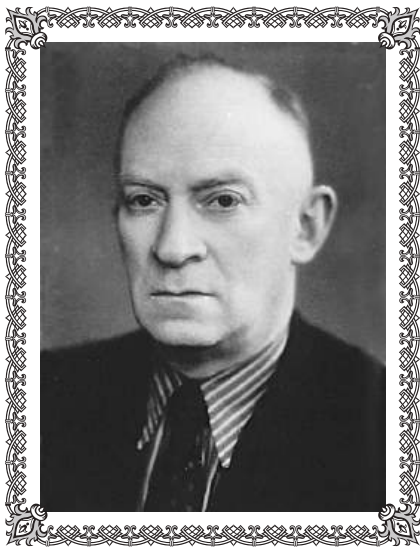
Основы управления производством / И. П. Алдохин и др.; Под ред. д-ра экон. наук, проф. С. А. Кулиша. – К., 1975.

Организация, планирование и управление производством на предприятиях горной промышленности: Учеб. пособ. для студ. вузов по спец-ти «Экономика и организация горной промышленности» / К. Д. Науменко, С. А. Кулиш, В. Б. Сивый, А. Г. Сурков, Н. И. Чугаенко, Г. А. Маевский, В. Г. Чернышев; Под общ. ред. д-ра экон. наук, проф. К. Д. Науменко. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М., 1977.

Экономическая кибернетика: Учеб. пособ. для студ. вузов по спец-ти «Организация механизированной обработки экон. информации» / Алдохин И. П., Кулиш С. А. – Х., 1983.

Математические методы и модели в планировании и управлении горным производством: Учеб. пособ. для вузов / А. Г. Протосеня, С. А. Кулиш, Е. И. Азбель и др. – М., 1985.

Производственные бригады в новых условиях хозяйствования / Под общ. ред. д-ра экон. наук С. А. Кулиша. – К., 1988.

ЛІБЕРМАН Овсій Григорович (02.10.1897, Славути Волинської губ. – 11.11.1981, Харків) – видатний радянський вчений-економіст, автор концепції економічної реформи 1965 р.

З родини службовця лісового маєтку. В 1915 р. з відзнакою закінчив гімназію в Києві, в 1915 – 1920 рр. навчався на юридичному факультеті Імп. Київського ун-ту св. Володимира, водночас в 1915 – 1917 рр. працював статистиком Всеросійської Земської Спільки, в 1917 – 1918 рр. – секретарем Київської міської продовольчої управи, в 1919 – 1920 рр. – секретарем губернського Державного контролю. Після переїзду в Харків, в 1920 – 1923 рр. обіймав посаду завідувача організаційного відділу Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції (НК РСІ) УРСР.

У 1923 – 1925 рр. продовжував навчання як практикант Інституту праці НК РСІ УРСР, з 1925 по 1930 рр. завідував лабораторією обліку і аналізу виробництва інституту; читав курси політичної економії та наукової організації праці в Харківському інституті народного господарства. В 1924 – 1925 рр. та у 1929 р. перебував у наукових відрядженнях у Німеччині, де вивчав методи організації обліку виробництва та керував закупівлями спеціальної техніки для першої в країні станції машинного обліку на заводі «Серп і Молот» (Харків). В 1926 – 1930 рр. працював її завідувачем, займався організацією обліку виробництва на промислових підприємствах міста. В 1930 р. виступив доповідачем на 1-й Всесоюзній конференції з планування в машинобудування (Москва).

В 1930 – 1933 рр. екстерном закінчив машинобудівний факультет ХІЕІ, до 1941 р. працював завідувачем кафедри економіки і організації машинобудівної промисловості ХІЕІ. В 1938 – 1939 рр. перебував під слідством, був засуджений за сфабрикованим звинуваченням у шпionaжі, терористичній та шкідницькій діяльності. Будучи звільненим, в 1940 р. захистив дисертацію кандидата економічних наук «Планування серійного виробництва встановленими партіями й баланс успішності цехів». У роки Великої Вітчизняної війни завідував відділом фінансування промисловості Наркомату фінансів Киргизької РСР.

У 1944 – 1946 рр., працюючи в науково-дослідному фінансовому інституті (Москва), формулює пропозиції, що лягли згодом в основу економічної реформи 1965 р. Підвищення ефективності низового планування, на думку О. Г. Лібермана, було можливо через усунення неузгодженості між фінансовим і виробничим планами підприємства, розширення самостійності підприємств у використанні обігових коштів, розмежування фінансів промисловості та державного бюджету. Пропонувалося стимулювати економічну зацікавленість підприємств у складанні напружених планів за допомогою формування системи фондів матеріального заохочення, що створювалися за рахунок прибутку підприємства, що зростає залежно від підвищення рентабельності виробництва.

У 1947 – 1963 рр. завідував кафедрою економіки і організації машинобудівного виробництва ХІЕІ. Керовані О. Г. Ліберманом дослідження в середині 1950-х рр. охоплювали машинобудування області й проводилися створеною ним науково-дослідною лабораторією з економіки й планування промисловості Харківського раднаргоспу при ХІЕІ (1959 р.). Вивчалися питання собівартості продукції, структури основних й оборотних фондів, розрахунки по факторах рентабельності, проводилися економічні експерименти. В 1956 р. захищає дисертацію доктора економічних наук «Шляхи підвищення рентабельності соціалістичних підприємств». У 1963 – 1981 рр. – професор кафедри статистики і обліку виробництва економічного факультету Харківського державного університету ім. О. М. Горького.

У 1962 – 1964 рр. у періодичній пресі виходить серія статей О. Г. Лібермана, в яких розкриваються основні положення, викладені у його доповіді «Про вдосконалювання планування й матеріального заохочення роботи промислових підприємств», спрямованої до ЦК КПРС (1962 р.). Статті поклали початок загальносоюзної економічної дискусії, яка передувала реформі 1965 р. і у підготовці якої О. Г. Ліберман брав активну участь.

У 1970 р. О. Г. Ліберман видав працю «Економічні методи підвищення ефективності суспільного виробництва», що витримала низку закордонних перевидань, де дає розгорнутий виклад концепції економічної реформи 1965 р. і своє бачення перспектив її розвитку. Відстоюючи реформу, розглядав низку загальних питань політичної економії соціалізму: зміну характеру прибутку підприємств при соціалізмі, неправомірність «дискримінації» окремих економічних законів (насамперед закону вартості), необхідність використання товарно-грошових відносин для досягнення збалансованості народного господарства і його найвищої ефективності. Доктор економічних наук (1956 р.), професор (1959 р.). Нагороджений медаллю «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр».

Деякі праці:

О методах учета производительности труда и эффективности рационализации / Шатан Е. О., Либерман Е. Г. // Труды Госплана УССР. Вып. XIX. – Харьков, 1929.

За эффективный и простой учет производства. – Харьков, 1933.

Финансы предприятия и планирование оборотных средств. – М., 1947.

Ускорение оборачиваемости оборотных средств социалистического предприятия. – Харьков, 1949.

Хозяйственный расчет машиностроительного завода. – М., 1950.

Планирование промышленного производства и материальные стимулы его развития // Коммунист. – 1956. – №10.

Об экономических рычагах выполнения плана промышленностью СССР // Коммунист. – 1959. – № 1.

Организация и планирование машиностроительных предприятий: Учебник для студ.-заоч. инж.-экон. инст. и фа культ / Под ред. Е. Г. Либермана. – М., 1960.

План, прибыль, премия // Правда. – 1962. – 9 сент.

Еще раз о плане, прибыли, премии // Правда. – 1964. – 20 сент.

Экономические методы повышения эффективности общественного производства. – М., 1970.

Государственный бюджет в новых условиях хозяйствования. – М., 1970.

Считать рентабельность можно точнее и проще / Е. Г. Либерман, В. П. Хайкин // ЭКО: Экономика и организация промышленного производства. – Новосибирск, 1983. – № 2.

Література:

Ліберман Овсій Григорович // Учені вузів Української РСР. – К., 1968.

Памяти Е. Г. Либермана // ЭКО: Экономика и организация промышленного производства. – 1983. – № 2.

Селиванов В. М., Богатир А. Е. Либерман Е. Г. // Економічна наука в Харківському університеті: Колективна монографія. – Х., 2005.

МАКАРОВА Галина Михайлівна

(1.07.1924 р.).

Народилася у Харкові в родині робітника паровозобудівного заводу. В роки Великої Вітчизняної війни працювала в планово-фінансових відділах Облторгів Дзямбула та Харкова. Після закінчення середньої школи навчалася на машинобудівному факультеті ХІЕІ, закінчивши його з відзнакою. В 1949 – 1951 рр. в аспірантурі захистила дисертацію кандидата економічних наук «Госпрозрахунок механічних цехів машинобудівного підприємства» (1952 р.). Ще навчаючись в аспірантурі, виявила, за оцінкою керівника кафедри О. Г. Лібермана, неабияку здібність до самостійної науково-дослідної роботи, надаючи реальну допомогу виробництву харківських заводів, з якими співпрацював інститут.

Асистент (1951 – 1952 рр.), викладач (1952 – 1954 рр.), доцент (1952 – 1993 рр.) кафедри економіки та організації машинобудівного виробництва ХІЕІ, кафедри менеджменту та маркетингу ХДЕУ (1993 – 1998 рр.), доцент Харківського інституту бізнесу та менеджменту. В 1960-ті – 70-ті рр. брала активну участь в організації навчання на факультеті організаторів промислового виробництва, в інформатизації навчального процесу та науково-дослідної роботи в інституті.

Наукові інтереси – в галузі економіки та планування машинобудівного виробництва, застосування математичних та інформаційних методів в економічних дослідженнях.

Кандидат економічних наук (1952 р.), доцент (1954 р.). Нагороджена медалями «За доблесну працю в ознаменування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна», «Ветеран праці».

Деякі роботи:

Организация внутризаводского хозрасчёта. – Х., 1956.

Внутришньозаводський госпрозрахунок на машинобудівних заводах. – К., 1957.

Организация и планирование машиностроительных предприятий: Учебник для студентов-заочников инженерно-экономических институтов и факультетов / Под ред. Е. Г. Либермана. – М., 1960, 1967.

Автоматизированные системы управления машиностроительными предприятиями: Учебник для студ. инж.-экон. факульт. и вузов / С. У. Олейник, Г. М. Макарова, В. Й. Иванова, С. К. Потемкин; Под ред. С. У. Олейника. – М., 1979, 1981, 1989.

МОСКАЛЕНКО Володимир Петрович
(1934, с. Миронівка Сумської обл.).

Із селянської родини. З відзнакою закінчив планове відділення Шосткінського хіміко-технологічного технікуму (1953 р.), машинобудівний факультет Харківського інженерно-економічного інституту (1958 р.).

З 1958 р. працював на Сумському машинобудівному заводі ім. Фрунзе, займав посади інженера планово-економічного відділу, старшого економіста, заступника начальника планово-економічного відділу; з 1966 р. обіймав посаду заступника директора (з 1976 р. – заступника генерального директора) з економічних питань, у 1985 – 1996 рр. – заступника генерального директора з наукової роботи – заступника директора ВНДІКомпресормаш. Професор

Сумського державного університету (1986 – 1996 рр.), керував Сумською філією кафедри управління виробництвом, кафедри менеджменту і маркетингу ХІЕІ. В даний час – професор Сумського національного аграрного університету (з 1996 р.).

Займаючись плідною науковою діяльністю в сфері економіки промислових підприємств і організації виробництва, В. П. Москаленко створив наукову школу в галузі створення методичних засад єдиного фінансово-економічного механізму підприємств, визначення методів переходу підприємств до роботи в умовах ринку на основі самофінансування й орендних відносин. У 1970-х роках ім було розроблено і впроваджено комплексну систему управління ефективністю виробництва. У 1980-ті роки на Сумському НВО ім. Фрунзе було проведено резонансні економічні експерименти загальнодержавного значення, спрямовані на впровадження госпрозрахункових відносин, підвищення фінансово-економічної самостійності підприємства, впровадження механізмів самофінансування.

Доктор економічних наук (1984 р.), професор (1986 р.), академік Академії економічних наук України (1995 р.), Лауреат Державної премії СРСР (1988 р.), заслужений економіст УРСР (1984 р.). Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора (1974 р.), Дружби народів (1981 р.), Жовтневої революції (1985 р.), медалями «За трудову доблесть», «Ветеран праці».

Деякі праці:

Оценка и стимулирование напряженных планов предприятия. – М., 1978.

Экономические методы повышения эффективности производства. – К., 1978.

Экономический механизм повышения эффективности производства на предприятии. – М., 1982.

Управление эффективностью производства на базе стандартов. – К., 1986.
Хозрасчетный механизм предприятия в условиях самофинансирования. – М., 1988.

Экономический механизм предприятия в условиях рынка. – Сумы, 1992.

Система управления предприятием. – Сумы, 1996.

Хозрасчет предприятия: опыт организации и усиление роли в условиях рынка. – Сумы, 1997.

Финансово-экономический механизм промышленного предприятия. – Сумы, 2003.

Экономические новации: поиск и внедрение. – Сумы, 2004.

Література:

Москаленко В. П. *Экономические новации: поиск и внедрение.* – Сумы, 2004;
 Москаленко В. П., Попов Б. В., Обозный Н. П. *АО «Сумское машиностроительное научно-производственное объединение им. М. В. Фрунзе.* – Сумы, 1996.

НАУМЕНКО Костянтин Денисович

(1905, Брянський рудник Єкатериносл. губ. – 1988, Харків).

Народився в родині гірника. Трудову діяльність почав у 1918 р., працював гірником на шахтах Лисичанського району. Закінчивши Лисичанську профшколу і технікум (1924 р.), за робочою путівкою був направлений парторганізацією технікуму на навчання у вищу школу. Закінчив гірничо-металургійний цикл економічного факультету ХІНГ (1929 р.).

Після проходження термінової військової служби закінчує аспірантуру в НДІ економіки і організації виробництва Наркомважпрома, працював науковим співробітником Всесоюзного науково-дослідного вугільного інституту (ВУГІ). З жовтня 1940 р. – директор шахти № 15 тресту

Свердловвугілля, зам. головного інженера шахти № 4/2-біс тресту Кадіїввугілля. В роки Великої Вітчизняної війни, із січня 1942 р. був науковим співробітником, директором Кузнецького науково-дослідного вугільного інституту (м. Прокоп'євськ) – тут під його керівництвом був проведений ряд робіт зі збільшення виробничих потужностей шахт Прокоп'євсько-Кисілівського району Кузбасу, що принесло значний військово-економічний ефект. У 1944 – 1945 рр. – заступник уповноваженого Держплану СРСР по Криму.

У 1946 р. починає викладацьку діяльність у ХІЕІ, займаючи посади завідувача (1946 – 1970 рр.) і професора (1970 – 1984 рр.) кафедри економіки і організації гірничого виробництва, професора кафедри економіки, організації і нормування праці (1984 – 1988 рр.). Був членом ВАК, членом науково-методичної секції НТС Мінвузу СРСР, членом Мінвуглепрому СРСР і УРСР, головою секції економіки і організації НТТ-гірниче Харківської області, членом редколегій республіканських збірників, членом спеціалізованих наукових рад по захисту докторських і кандидатських дисертацій.

Основними напрямками наукових праць К. Д. Науменка були проблеми підвищення ефективності виробництва, удосконалювання організації, планування і управління гірським виробництвом. Досліджувалася проблема раціонального режиму роботи гірничих підприємств. Він проводив дослідження в галузі створення науково-дослідної експериментально-економічної лабораторії (НДДЕЛ) при ХІЕІ з автоматизації управління й аналізу виробничо-економічної інформації з робочих місць і процесів за допомогою ЕОМ.

Доктор економічних наук (1958 р.), професор (1959 р.).

Деякі роботи:

Эффективность прогрессивной организации работы угольных шахт и лав. – М., 1959.

Совершенствование планирования и материальной заинтересованности на угольных шахтах. – Кадиевка, 1964.

Использование основных фондов на шахтах Донбасса / К. Д. Науменко, М. М. Тимуш, Н. П. Хохлов. – Донецк, 1971.

Математические методы и модели в планировании и управлении горной промышленностью / С. А. Кулиш, К. Д. Науменко, В. Б. Сивый. – К., 1974, 1979; М., 1985.

Анализ производственно-хозяйственной деятельности горных предприятий: Учебн. пособие. – М., 1982.

Использование производственных мощностей в угольной промышленности / К. Д. Науменко, С. А. Кулиш. – К., 1984.

Література:

Науменко Костянтин Денисович // *Учені вузів Української РСР.* – К., 1968. – С. 305.

ОБЛОНСЬКИЙ Яків Антонович (1905, с. Нові Санжари Харк. губ. – не раніше 1934). З родини волосного писаря. До 1916 р. навчався в сільській школі, потім, у 1916 – 1919 рр. – у Кобеляцькій гімназії. У 1920 – 1925 рр. працював підручним чинбарника в Нових Санжарах і підручним слюсаря в депо ст. Полтава-Південна. У 1925 – 1929 рр. – студент, 1929 – 1931 рр. – аспірант Харківського інституту народного господарства. У ході реорганізації ХІНГ призначений завідувачем навчальної частини ХІЕІ (1930 – 1934 р.), у 1933 – 1934 рр. тимчасово виконував обов'язки директора інституту. 17 жовтня 1934 р. рішенням бюро Харківського міськкому партії був знятий з посади директора інституту, а в 1935 р. виключений із КП(б)У.

ОЛІЙНИК Станіслав Ульянович (1927, Золочів Харк. обл.).

Народився в родині залізничника. Вищу освіту одержував у Харківському гірничо-індустріальному (1944 – 1947 рр.) та інженерно-економічному (1947 – 1949 рр.) інститутах. По закінченні машинобудівного факультету ХІЕІ працював інженером-нормувальником на машинобудівному заводі Мінвугілля в м. Ясиновата Донецької області.

У 1953 р. закінчує аспірантуру ХІЕІ, захищає кандидатську дисертацію по темі «Вплив технічного контролю на трудомісткість виробничих операцій». Подальша трудова діяльність проходила в стінах ХІЕІ, де він послідовно займав посади декана заочного, вечірнього, машинобудів-

ного факультетів (1959 – 1963 рр.), завідувача кафедри економіки й організації машинобудівного виробництва, наукового керівника науково-дослідної лабораторії з економіки і планування машинобудівних підприємств, проректора з наукової праці (1964 – 1993 рр.), виконував обов'язки ректора (1977 – 1978 рр.). З 1993 р. – професор кафедри менеджменту Харківського державного економічного університету.

Під керівництвом С. У. Олійника було досягнуто великого поступу в організації науково-дослідної роботи в інституті – відбулося становлення нових наукових шкіл, проведений курс на інформатизацію наукових досліджень, багаторазово зріс обсяг прикладних господарсько-договірних робіт, високих якісних показників досягла студентська наука, було налагоджено наукове співробітництво з вищими навчальними закладами і підприємствами країн РЕВ. Була створена система підготовки і перепідготовки керуючих кадрів вищої і середньої ланки для промислових підприємств на рівні кращих світових стандартів. За досягнуті успіхи колектив інституту неодноразово нагороджувався знаками відзнаки союзного і республіканського значення, відзначався нагородами суспільно-політичних організацій.

Заслужений авторитет і визнання принесли С. У. Олійнику його наукові праці в галузі підвищення менеджменту й економічної ефективності машинобудівного виробництва, теорії і практики господарського розрахунку, створення й експлуатації АСУ, організації науково-дослідної роботи у вузі.

Кандидат економічних наук, професор (1987 р.). Нагороджений Золотим знаком ХДЕУ (2000 р.).

Деякі праці:

Резервы рабочего времени. – Х., 1975.

Интенсификация электротехнического производства. – К., 1987.

Ритмичность поставок в условиях самофинансирования. – К., 1991.

Организация и планирование машиностроительного производства/Е. Г. Либерман, Ю. Е. Звягинцев, А. Н. Золотарев, В. В. Кононенко, Г. М. Макарова, С. У. Олейник; Под ред. д-ра экон. наук, проф. Е. Г. Либермана. – М., 1958, 1968.

Автоматизированные системы управления машиностроительным предприятием. – М., 1980.

Менеджмент: Учебн. пособ. – Х., 1997 (в соавт.).

Стратегические цели и модели эффективной деятельности предприятия. – Х., 1999 (в соавт.).

РУБІН Павло Германович (08.11.1874 – 1960, Харків) – видатний учений-металург.

З родини вчителя. Після навчання в Петербурзькому початковому міському училищі і підготовчій школі вступає до 2-ї Петербурзької гімназії (1885 – 1893 р.), яку закінчує із золотою медаллю. Вступивши за конкурсом в Петербурзький гірничий інститут, закінчує його, будучи першим серед 51 студента курсу (1898 р.), із занесенням імені на мармурову дошку інституту. Під час навчання опановує 9 європейськими і класичними мовами, одержує дві премії і три почесні відзнаки за виконані дипломні роботи і виробничу практику. Сполучає навчання з працею: у 1895 р. – кочегаром на Московському металевому заводі, де одержує атестат кочегара печей на нафтовому опаленні і паровозів, у 1896 р. – на Мальцевських заводах, де вивчає деревинно-вугільні доменні печі в Людинові, у 1897 р. – на Гданцевському чавуно-плавильному заводі і Саксаганському залізному руднику (м. Кривий Ріг); самостійно утримує себе, даючи приватні уроки. У 1898 – 1899 р. під час закордонного наукового відрядження вивчає металургійні виробництва Німеччини, Бельгії, Східної Франції і Люксембургу; на заводі Кокериль (Бельгія) проводить експериментальну роботу на доменних печах (повний тепловий баланс доменної печі).

З 1899 р. починає викладацьку діяльність у вищих навчальних закладах як асистент в Петербурзькому гірничому інституті (1899 – 1900 рр.), Єкатеринославському Вищому Гірничому училищі. В ЄВГУ організовує металургійну і коксохімічну лабораторії, музей навчальних посібників. У 1906 р. за обрання Ради Єкатеринославського гірничого інституту і за присудженням Ради Петербурзького гірничого інституту одержує вчене звання професора й очолює кафедру чавуна і паливних матеріалів, веде курси загальної металургії, металургії чавуна, металургії кольорових металів, металографії й ін. Обирається секретарем Ради і членом правління інституту. Активно продовжує широку науково-дослідну діяльність: у 1902 р. вивчає мідні заводи Закавказзя, металургійні, коксові, мідні і свинцево-срібні заводи в Німеччині, Австро-Угорщині і Швеції, вивчає Дюссельдорфську металургійну виставку, бере участь у роботі скликаного Iron and Steel Institute (Великобританія) Міжнародного конгресу з металургії заліза, обирається членом Німецького товариства металургії заліза (з 1899 р.). У 1904 і 1906 рр. вивчає заводи Домбровського басейну (Царство Польське), металургійні і мідні виробництва Уралу (1907 р.), ме-

талургійні вищі навчальні і науково-дослідні заклади Німеччини, Англії, Франції (1912 р.), Швеції (1914 р.). У 1910 р. організовує і керує металургійним відділом Обласної сільськогосподарської і промислової виставки. У 1915 р. П. Г. Рубін був обраний членом Ради Російського Металургійного товариства.

В роки Громадянської війни П. Г. Рубін обирається головою Єкатеринославського районної заводської наради (1917 – 1918 р.), керує роботами Єкатеринославського науково-технічного відділу УРНГ, обіймає посаду голови його металургійної і паливної секцій (1920 – 1922 рр.), є членом Особливої комісії РТО (Ради праці й оборони) з відновлення кам'яновугільної промисловості Донбасу (1921 – 1922 р.).

Накопичений величезний досвід науково-дослідної роботи в галузі металургії П. Г. Рубін повною мірою реалізує в післяреволюційний час. З 1922 р. керує науково-дослідною кафедрою металургії і паливних матеріалів ВУАН. Працюючи деканом металургійного факультету Дніпропетровського гірничого інституту (1925 – 1929 рр.), ініціює створення першого в країні спеціалізованого хіміко-технічного відділення зі спеціальностями коксування і газової справи, що стали основою для ряду спеціалізованих вищих навчальних і науково-дослідних інститутів. Керуючи філіями інститутів Діпромет і Коксобуд, розробляє перші в СРСР проекти коксових заводів з уловлюванням усіх продуктів коксування (Криворізький, Магнітогорський, Макіївський, Запорізький та ін. коксові заводи). Створює проекти збагачення залізистих кварцитів Кривого Рогу, проводить перші в СРСР досліді по ряду пріоритетних напрямків розвитку металургійних технологій. З 1930 р. – директор Дніпропетровського інституту металів, з 1932 р. – Дніпропетровського вуглехімічного інституту, керівник доменної групи Українського НДІ металів у Харкові.

У 1930 – 1931 рр. був репресований у справі так званої «Промпартії», після чого займається переважно викладацькою діяльністю. У 1930-ті рр. П. Г. Рубін завідує кафедрою металургії чавуна і палива Донецького металургійного інституту (1931 – 1934 рр.), кафедрою металургії Української промислової академії ім. Сталіна (1933 – 1935 рр.), кафедрою енергетики Харківського хіміко-технологічного інституту (1936 – 1938 рр.), кафедрою металургії Харківського інженерно-економічного інституту (1934 – 1941 рр.).

У роки Великої Вітчизняної війни П. Г. Рубін працював на Кузнецькому металургійному заводі, очолював новостворений Хіміко-металургійний інститут Західно-Сибірського відділення АН СРСР (1944 – 1947 рр.).

У 1950-ті – 60-ті рр. брав участь у роботі Державної екзаменаційної комісії ХІЕІ.

Видатний вчений і педагог, П. Г. Рубін виступив засновником найбільшої вітчизняної наукової школи в галузі технології й організації коксохімічного і металургійного виробництва, з його ім'ям зв'язане створення найбільших вітчизняних науково-дослідних і проектних інститутів і дослідницьких організацій.

Доктор технічних наук, професор (1906, 1935 рр.). Заслужений діяч науки і техніки УРСР.

Література:

Савчук В. С. Павел Германович Рубин: штрихи к портрету // Філософія, культура, життя.– 1998.– Вип. 1.– С. 7 – 13; Создатели новой техники в Украинской ССР / Оноприенко В. И., Щербань Т. А., Луговской А. Г. и др.; Отв. ред. В. И. Оноприенко.– К.: Наукова думка, 1991.– С. 73 – 86.

САЗОНОВ Олександр Васильович (1897, Орел – не раніше 1950).

З родини робітника-столяра; з 1901 р. разом з батьками переїжджає на Донбас. Трудову діяльність розпочав у 12 років, працюючи пастухом у поміщицьких економіях, лампоносієм і коногоном на шахтах, учнем слюсаря, помічником машиніста залізничної вітки. В роки Першої світової війни служив у лавах 5-го Київського полку Гренадерської дивізії, неодноразово брав участь у боях, був нагороджений Георгіївськими хрестами 4-го і 3-го ступеня.

Після демобілізації працював підручним на казановому заводі; під час німецького наступу навесні 1918 р. добровільно вступив у РСЧА (Азовський робочий загін, Особливий кінний полк ім. Леніна, 13 пі Радянської Української дивізії), обіймав

ряд командних посад. У 1921 р. закінчує Московські командні курси і добровольцем відправляється в 1-й Туркестанський кавалерійський полк, бере участь у боротьбі з антирадянським рухом у Середній Азії, займає посади політрука, члена Самаркандського ревкому. У 1922 р. через хворобу був переведений слухачем Вищої партійної школи в Москву.

З 1924 р. на викладацькій роботі. Вів курси лєнінізму і політекономії в Київській артилерійській школі, був начальником навчальної частини Київської об'єднаної школи командирів. Закінчив аспірантуру Економічного інституту червоної професури (1927 – 1932 рр., Харків). У 1927 – 1933 р. – викладач Українського інституту червоної професури, а з 1932 р. – директор інституту підготовки кадрів УЧП, заступник директора Центральної школи пропагандистів ЦК КП(б)У. Неодноразово виконував спеціальні завдання ЦК КП(б)У, був керівником Орггрупи ЦК КП(б)У в Донбасі, керівником профгрупи в Дніпропетровську, уповноваженим КП(б)У по хлібозаготівлях.

У 1938 р. призначений ректором Харківського державного університету. Посаду ректора займав до створення в Казахстані Об'єднаного українського університету в 1942 р., де він обійняв посаду проректора. У 1944 – 1947 рр. очолював ХІЕІ і керував його відновленням після звільнення міста від окупації. Наприкінці 1940-х рр. викладав у Харківському інституті радянської торгівлі.

Наукові інтереси О. В. Сазонова зосереджувалися на проблемах ленінізму, веденні партійної і пропагандистської роботи.

Деякі роботи:

Про радянську інтелігенцію: В допомогу пропагандистові // Соціалістична Харківщина. – 1939. – 16 квітня.

Вогнище науки: [ХДУ] // Соціалістична Харківщина. – 1940. – 29 січня.

Харьковскому университету – 135 лет // Красное Знамя. – 1940. – 29 января.

Література:

Астахова Е. В. Когда враг стоял у ворот...: (Сазонов Александр Васильевич) // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805 – 2004 гг.). / Под общ. ред.: В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой. – Х., 2004. – С. 81 – 83; Биобиблиографический словарь ученых Харьковского университета. – Т. 1. Ректоры (1805 – 1919, 1933 – 1995) / Сост.: В. Д. Прокопова, Р. А. Ставинская, М. Г. Швалб, Б. П. Зайцев, С. М. Куделко, С. И. Посохов. – Х., 1995.

СЕКТ Павло Юхимович (1905, Бахмут Екатериносл. губ. – 1968, Харків).

Після закінчення Бахмутського реального училища у 1919 р. добровільно вступив у РСЧА, брав участь у боях на денікінському фронті. У 1920 р. – відряджений на навчання до 51-х піхотних командних курсів червоних командирів (м. Харків). У 1921 р. був демобілізований як неповнолітній.

Навчання продовжив на робітфаку Харківського технологічного інституту (1921 – 1924 рр.), по закінченні якого вступив у ХІНГ (1925 р.), з листопада 1930 р., після реорганізації ХІНГ, продовжив навчання на інженерно-економічному факультеті Харківського механіко-машинобудівного інституту ім. Профінтерна, який закінчив у березні 1931 р. за фахом інженера-економіста.

У 1929 – 1932 рр. працював в інституті Діпрококс (м. Харків), був аспірантом Українського Інституту історії техніки. Викладацьку діяльність почав у 1932 р. як доцент Дніпропетровського хіміко-технологічного інституту, де надалі займав посади декана інженерно-економічного факультету і завідувача кафедри економіки хімічної промисловості. Читав курси економіки хімічної промисловості в Сталінському вуглехімічному інституті, курс економіки соціалістичної промисловості на економічному факультеті Дніпропетровського державного університету.

У 1938 – 1962 рр. – один із провідних спеціалістів Діпрококсу, начальник його техніко-економічного відділу. За сумісництвом – доцент ХІЕІ (з 1944 р.), де в 1962 – 1968 рр. обійняв посаду професора кафедри економіки й організації хімічного виробництва. Член Наукової ради Держкомітету при РМ СРСР з координації науково-дослідних робіт «Нові процеси в коксохімічній промисловості», член галузевої науково-технічної ради коксохімічної промисловості.

Наукові інтереси – в області економіки і технології коксохімічної промисловості, проблем розвитку коксохімії України.

Кандидат технічних наук (1949), доцент (1934 р.). Нагороджений медаллю «За доблесну працю в роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.».

Деякі роботи:

Кокс, газ, химия в пятилетнем плане. – Х., 1931.

Технико-экономические очерки по коксогозохимической промышленности. – Х., 1934.

Этапы развития коксохимической промышленности СССР // Труды ХГУ., 1951.

Технико-экономические основы обогащения коксующихся углей. – Х., 1953.

Основные направления размещения фабрик для обогащения коксующихся углей // Труды ХГУ. – Т. 7. – 1956.

Технико-экономические показатели обогащения шлама и пыли коксующихся углей методом флотации // Труды ХИЭИ. – 1956. – № 7.

Экономика, организация и планирование производства на углеобогачительных фабриках: Учеб. пособ. для горных техникумов / Сект П. Е., Беликов А. М., 1957.

Экономика использования газовых углей Донецкого бассейна для производства металлургического кокса / Сект П. Е., Тесленко-Пономаренко Ф. Ф., Беликов А. М., Ткачев С. Ф. // Уголь. – 1959. – № 1.

Перспективы увеличения производства коксового газа и химического сырья для тяжелого органического синтеза / Сект П. Е., Аронов С. Г. / Комплексное использование горючих газов Украины. – К., 1960.

Экономика коксования газовых углей Донецкого бассейна / Сект П. Е., Тесленко-Пономаренко Ф. Ф. // Экономика Советской Украины. – 1961. – № 1.

Экономика комплексной переработки углей Львовско-Волинского бассейна методом коксования // Экономика Советской Украины. – 1962. – № 5.

СЕРІКОВ Олександр Миколайович (1883, Харків – не раніше 1954, Харків).

З родини службовця. Закінчив Харківське комерційне училище Імператора Олександра III (1901 р.), економічне відділення Петербурзького політехнічного інституту Імператора Петра Великого (1902 – 1907 р.).

З 1907 р. почав викладацьку діяльність як учитель бухгалтерії в ХКУ ім. Олександра III; з 1912 р. викладає на Харківських вищих комерційних курсах, з 1916 р. –

у Харківському комерційному інституті (курси комерційної арифметики, земського рахівництва в зв'язку з логісмографією, земського і міського рахівництва). У 1911 – 1913 рр. кілька разів їздив за кордон з метою ознайомлення з постановкою комерційної освіти в країнах Європи, її нариси публікувалися в журналі ІРТТ «Рахівництво і господарство». У 1920 – 1940-х рр. викладав курс бухгалтерії в Харківському інституті народного господарства й інженерно-економічному інституті, очолював кафедру бухгалтерського обліку і бухгалтерського обліку і статистики ХІЕІ (1941 р., 1948 – 1953 рр.).

Одночасно з викладанням активно займався практичною діяльністю, обіймаючи посади головного бухгалтера кооперативних, промислових організацій і банків (Вукоопспілки (1917 – 1922 рр.), Спиртотресту (1922 – 1923 рр.), Облсільбанку (1923 – 1930 рр.)). У 1930-ті рр. брав активну участь у науково-дослідній роботі ХІЕІ – виконував роботи, що мали методологічне значення, з постановці обліку і нормування на харківському заводі «Серп і Молот», Велозаводі та інших підприємствах, був консультантом НДІ прикладної економіки.

У роки окупації міста в 1941 – 1943 рр. працював головним бухгалтером Обласної земельної управи, викладав у так званій Агрошколі.

Один з найзначніших у країні фахівців у своїй галузі, О. М. Сериков зробив вирішальний внесок у становлення школи бухгалтерської справи в ХІНГ-ХІЕІ.

Професор (1939). За участь у післявоєнному відновленні інституту нагороджений медаллю «За трудову доблесть».

Деякі роботи:

Курс общего счетоводства. – Харьков, 1927.

Теория бухгалтерского дела. – Харьков, 1930.

Курс промышленного учета. – Харьков, 1932.

ТЕСЛЕНКО-ПОНОМАРЕНКО Феодосій Федотович (06.05.1905, с. Харківці Полтав. губ. – 1973, Харків).

Народився в селянській родині. Після закінчення трирічних педагогічних курсів у 1925 р. був направлений на роботу в м. Лубни вчителем молодших класів трудової школи.

У 1927 р. вступає у ХІНГ, після його реорганізації продовжує навчання в ХІЕІ, закінчуючи його хімічний факультет. Був залишений в аспірантурі; послідовно займає щаблі адміністративного зростання від асистента до декана хімічного факультету (1935 р.), завідувача кафедри економіки й організації хімічного виробництва (1944 р.), директора ХІЕІ (1947 р.). На

останній посаді вирішує складні питання швидкого чисельного зростання студентського контингенту, вдосконалення навчально-виховного процесу і розвитку матеріальної бази інституту в післявоєнні десятиліття.

На посаді ректора ХІЕІ Ф. Ф. Тесленко-Пономаренко виявив себе як видатний педагог-новатор, організатор навчального і виховного процесів. Вів систематичну науково-дослідну роботу в галузі технології й економіки коксохімічної промисловості.

Кандидат економічних наук, доцент (1940 р.). Нагороджений орденом Знак Пошани (1953 р.), орденом Трудового Червоного Прапора (1961, 1966 р.), медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.».

Деякі роботи:

Выше качество подготовки специалистов // Красное Знамя. – 1950. – 28 марта.

Институт и завод // Правда Украины. – 1952. – 6 февраля.

Первоочередные вопросы организации научно-исследовательской работы // Вестник высшей школы. – 1956. – № 2.

Харьковский инженерно-экономический институт // БСЭ. – Т. 46. – 1957.

Экономика, организация и планирование производства на углеобогачительных фабриках: Учеб. пособ. для горных техникумов / А. М. Беликов, Ф. Ф. Тесленко-Пономаренко. – 1957.

Экономическое обоснование использования донецких газовых углей в шахтах коксохимических заводов Украины для производства доменного кокса // Кокс и химия. – 1958. – № 7. – С. 18 – 24.

Экономика коксования газовых углей Донецкого бассейна / П. Е. Сект, Ф. Ф. Тесленко-Пономаренко // Экономика Советской Украины. – № 1. – 1961.

Экономика комплексной переработки углей Львовско-Волинского бассейна методом коксования // Экономика Советской Украины. – 1962. – № 5.

Література:

Тимченко Н. С. Когда слово «впервые» становится привычным: Тесленко-Пономаренко Феодосий Федотович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред. В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой. – Х., 2004. – С. 536 – 538.

ШТЕЦЬ Костянтин Олександрович
(27.06.1913, Бахмут – 01.03.1997, Харків).

Народився в родині службовця. У 1928 р. після закінчення семирічної школи вступив до кооперативного технікуму в м. Артемівськ. З 1931 по 1934 рр. працював за спеціальністю в об'єднанні «Вугілля». У 1934 – 1939 рр. проходить курс навчання на металургійному факультеті ХІЕІ, по закінченні якого був запрошений в аспірантуру, однак подальше навчання було перервано війною.

З липня 1941 по липень 1946 рр. знаходився в рядах діючої армії на Брянському, Центральному, 1-му Білоруському фронтах. Закінчив війну в званні гвардії майора на посаді помічника командира артилерійської бригади з тилу.

Після демобілізації повертається в аспірантуру ХІЕІ. Усе подальше життя К. О. Штеця було пов'язане з рідним інститутом: тут він захищає кандидатську дисертацію, працює деканом металургійного факультету, завідувачем кафедри економіки й організації металургійного виробництва, ректором (1966 – 1977 рр.). Виступає ініціатором відкриття факультетів організаторів виробництва, ОМОЕІ й економічного, послідовно проводить програму інформатизації навчального процесу, реалізує ряд новаторських починань в організації вищої інженерно-економічної освіти. Усіляко підтримував розвиток студентської науки.

К. О. Штець – крупний учений-економіст, автор низки фундаментальних робіт в галузі економіки металургійного виробництва, використання математичних методів у плануванні і моделюванні виробничих і технологічних процесів. І в останні роки життя він не переривав плідну наукову і педагогічну діяльність, розробив і читав новий курс лекцій «Ринок і біржова діяльність». К. О. Штець був чудовим прикладом блискучого педагога.

Доктор економічних наук, професор (1970 р.). Нагороджений орденом Червоної Зірки (1943 р.), орденом Вітчизняної війни II ступеня (1945 р.), орденом Трудового Червоного Прапора, медалями «За звільнення Варшави», «За узяття Берліна», «За перемогу над Німеччиною», «За трудову доблесть» (1961 р.).

Деякі роботи:

Организация и планирование производства на металлургических предприятиях / К. А. Штец, Л. М. Либерман, И. М. Самет. – К., 1961.

Использование математических методов и вычислительной техники в организации и планировании металлургического производства // Труды межвузовской научной конференции по применению математики и электровычислительной техники в экономике. – Л., 1963.

Управление и оптимальная организация производства в мартеновских цехах / К. А. Штец, А. А. Мурлыкин. – К., 1967.

Математическое моделирование производственных процессов в черной металлургии // Республиканский межведомственный научно-технический сборник МВССО УССР «Экономика и организация промышленного производства». – 1972. – № 8.

Література:

Тимченко Н. С. От студента до ректора: Штец Константин Александрович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред. В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой. – Х., 2004. – С. 539 – 540.

ЯМПОЛЬСЬКИЙ Стефан Михайлович (21.12.1906, м. Ізюм Харк. губ. – 1998, Київ) – видатний український економіст і організатор вищої освіти.

З родини потомственного коваля. Після закінчення семирічної школи в 1921 р. працював молотобійцем у кузні. Закінчивши індустріально-технічну профшколу (1924 р.), продовжив трудовий шлях в Ізюмських головних залізничних майстернях. У 1927 р. за путівкою ЦК ЛКСМУ був направлений на IV курс робітфаку ХІНГ. З 1928 р. – студент промислового факультету ХІНГ, після його реорганізації в 1930 р. – машинобудівного факультету ХІЕІ.

У 1932 р. був залишений в аспірантурі для підготовки до науково-педагогічної діяльності в галузі економіки, планування й організації машинобудівного виробництва. Виявив неабиякі здібності дослідника й організатора навчального процесу, ще будучи студентом. У грудні 1931 р. призначається заступником декана, потім – деканом загальнотехнічного, машинобудівного факультетів, завідувачем навчальної частини інституту, заступником директора з навчальної та наукової роботи, а з 1938 р. очолює інститут. Паралельно з основною роботою тісно зв'язує свою наукову діяльність з народно-господарською практикою, впроваджує цілу низку своїх наукових розробок на харківських промислових підприємствах, здійснює програму розвитку ХІЕІ. Керує проведенням Всесоюзної науково-практичної конференції з проблеми розвитку госпрозрахункових відносин у галузях промислового виробництва і на підприємствах (Харків, 1940 р.).

У 1942 – 1943 рр. працює заступником директора Московського інженерно-економічного інституту ім. С. Орджонікідзе, зав. відділом науково-технічної про-

паганди АН СРСР, уповноваженим Президії АН СРСР у м. Москві, заступником завідувача лабораторії № 2 академіка І. В. Курчатова. У 1944 – 1953 рр. – директор Львівського політехнічного інституту, у 1957 – 1965 рр. – ректор Одеського політехнічного інституту.

У 1965 – 1970 рр. – директор інституту економіки АН УРСР, у 1970 – 1972 рр. – член Держплану УРСР, голова Ради з вивчення продуктивних сил УРСР АН УРСР, член ряду наукових рад АН СРСР і АН УРСР (у т. ч. з 1975 р. – Науково-координаційної ради з економічних проблем науково-технічного прогресу Інститутів економіки АН УРСР, БСРС і МСРС), у 70-х – 80-х рр. також був членом редколегії журналу «Економіка Радянської України».

Областю наукових інтересів С. М. Ямпольського була економіка промисловості, економічні аспекти створення нових виробництв і впровадження нової техніки, управління науково-технічним прогресом у народному господарстві.

Доктор економічних наук (1961 р.), професор (1961 р.). Нагороджений орденом Леніна, орденом Трудового Червоного Прапора, двома орденами Знак Пошани, медалями. Заслужений діяч науки УРСР (1967 р.), академік АН УРСР (1967 р.), лауреат премії АН УРСР ім. А. Г. Шліхтера (1981 р.).

Деякі роботи:

Вопросы скоростного проектирования и освоения новых конструкций в машиностроении. – М.; Л., 1944.

Скоростное освоение новых производств. – М., 1949.

Экономика освоения новых конструкций машин / С. М. Ямпольский, Л. Б. Эрлих. – М., 1964.

Экономическая наука и хозяйственная реформа / Редкол.: С. М. Ямпольский (отв. ред.) и др. – К., 1970.

Вопросы измерения и анализа научно-технического прогресса / С. М. Ямпольский, В. Г. Чирков. – К., 1971.

Проблемы научно-технического прогнозирования / С. М. Ямпольский, Ф. М. Хилюк, В. А. Лисичкин. – Токио, 1973. (на японск. яз).

Экономические проблемы управления научно-техническим прогрессом / С. М. Ямпольский, С. Г. Галуза. – К., 1976.

Экономическое управление созданием систем машин / С. М. Ямпольский, С. В. Козаченко, В. В. Лобанов, А. М. Майданович; отв. ред. С. М. Ямпольский. – К., 1981.

Література:

Тимченко Н. С. Крупный ученый-экономист: Ямпольский Стефан Михайлович // *Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьк. вузов (1805 – 2004 гг.).* / Под общ. ред.: В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой. – Х., 2004. – С. 533 – 534; Стефан Михайлович Ямпольский: Биобиблиография ученых Украинской ССР. – К., 1986. – 75 с.; Науменко Костянтин Денисович // *Учені вузів Української РСР.* – К., 1968. – С. 305.

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

АФАНАСЬЄВ Микола Васильович
(11.01.1949, с. Наумівка Белгородської обл.)

З робочої родини. Трудовий шлях почав у 1966 р. креслярем УДПІ «Важпромлектропроект». Після служби в лавах армії вступає до хімічного факультету ХІЕІ (1972 – 1977 рр.), закінчує аспірантуру, після чого працює в інституті на посадах асистента, доцента, професора, завідувача кафедри економіки і організації хімічної промисловості (1989 – 1990 рр.), проректора з навчальної роботи (1990 – 1997 рр.), завідувача кафедри економіки, підприємництва та менеджменту (з 1997 р.).

Сьогодні М. В. Афанасьєв – проректор університету, голова Міжгалузевого інституту підвищення кваліфікації, координатор

підготовки магістрів державної служби. Керівник програми перепідготовки управлінських кадрів для сфери підприємництва «Українська ініціатива». Член експертної ради Державної акредитаційної комісії з економіки. Заступник голови науково-методичної комісії з менеджменту Міністерства освіти і науки України, член президії науково-методичної комісії з економіки і підприємництва, член науково-методичної ради при Головдержслужбі України. Член редакційної колегії наукового журналу «Економіка розвитку». Позаштатний консультант Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти. Завідувач кафедри економіки підприємства і менеджменту.

Розробник державних стандартів освіти за напрямками «державна служба», «економіка і підприємництво», «менеджмент». Фахівець в галузі економіки підприємства, менеджменту, маркетингу, організації вищої освіти. За вагомий внесок у створення та розвиток загальнонаціональної системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців відзначений державними нагородами України.

Кандидат економічних наук (1983), професор (1993). Нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2001), знаком Державної служби України «За сумлінну працю», знаком Міністерства освіти і науки України «Відмінник освіти України», медаллю «За війську доблесть в ознаменування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна», Золотим знаком ХНЕУ.

Деякі праці:

Інтеграційні структури / М. В. Афанасьєв, Г. В. Строкович. – Х., 2001.

Питання теорії і практики розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах переходу до ринкової економіки / М. В. Афанасьєв, Л. О. Українська. – К., 1996.

Экономика предприятия: Конспект лекцій / Н. В. Афанасьев, Е. Ф. Кожанова. – Х., 1999.

Подготовка специалистов для работы в условиях рыночных отношений // Прогрессивные технологические процессы, формы организации производства и их внедрения в условиях рыночной экономики: Республиканская научно-практическая конференция. – Х., 1991.

ГРИНЬОВА Валентина Миколаївна
(1941, Єнакієво).

З родини службовців. У 1965 р. закінчила машинобудівний факультет ХІЕІ, аспірантуру, працювала в складі колективу науково-дослідної лабораторії економіки і планування машинобудівної промисловості при ХІЕІ. Після захисту кандидатської дисертації (1974 р.) продовжила працювати в інституті на посадах викладача, доцента, професора кафедри економіки і організації машинобудівного виробництва, кафедри бізнеса та підприємництва. У 2000 р. обійняла посаду проректора з наукової роботи.

Наукові праці в галузі організації виробництва і підприємницької діяльності, фінансів підприємств, інвестиційної й інноваційної діяльності, управління персоналом промислових підприємств.

Доктор економічних наук (1990 р.), професор (1991 р.), академік Академії економічних наук України (1995 р.), Міжнародної асоціації регіональної науки (1997 р.), Міжнародної академії науки й організації виробництва (1997 р.), Української академії економічної кібернетики (2001 р.). Відмінник освіти України (1995 р.), лауреат Золотого знака ХДЕУ.

Деякі роботи:

Аренда промышленных предприятий / В. Н. Гринева, А. Н. Тридед. – Симферополь, 1995.

Бизнес и предпринимательство. Пути решения проблемы / В. В. Парамонов, В. Н. Гринева. – Х., 1995.

Управление промышленным развитием региона. – Симферополь, 1998.

Экономическое обоснование процесса инвестиционного проектирования / В. Н. Гринева, Е. Н. Ястремская. – Х., 1999.

Фінанси підприємств: Навч. посіб. – Х., 2002.

ІВАНОВ Юрій Борисович (1955, Харків).

З родини військовослужбовця. У 1977 р. закінчив ХІЕІ за фахом «Економіка і організація металургійного виробництва». Закінчив аспірантуру ХІЕІ, захистивши дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук, займав викладацькі посади в ХІЕІ по кафедрах економіки галузей промисловості, економіки і менеджменту, завідувача кафедр маркетингу і менеджменту, оподатковування.

Сферою наукових інтересів Ю. Б. Іванова є теорія конкуренції – проблеми конкурентної стратегії підприємства і конкурентоздатності (розвиток теоретичних і науково-методичних принципів раціональної організації й оперативного управління виробничими процесами великих про-

мислових підприємств за допомогою системи аналітичних і оптимізаційних моделей), податкового регулювання підприємницької діяльності, корпоративного податкового планування і зв'язані з цим аспекти фінансового менеджменту підприємства.

Доктор економічних наук (1997 р.), професор (2002 р.). Консультант із питань оподатковування в Україні International Bureau of Fiscal Documentation (Amsterdam, Netherlands).

Деякі наукові праці:

Система рациональной организации металлургического производства / Б. Видеке, Ю. Иванов. – Х., 1994.

Конкурентоспособность промышленных предприятий в условиях формирования рыночной экономики: Монография. – Х., 1997.

Альтернативні системи оподаткування. – Х., 2003.

КИЗИМ Микола Олександрович
(1955, Куп'янськ).

Закінчив машинобудівний факультет (1980 р.), аспірантуру Харківського інженерно-економічного інституту; одночасно працював на посадах асистента кафедри економіки машинобудування, інженера, старшого наукового співробітника науково-дослідного сектора. Після захисту кандидатської дисертації (1984 р.), працював на підприємствах і в установах м. Харкова й в органах державної влади. Докторант кафедри економічної кібернетики Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (1997 – 2000 р.), доцент кафедри економічної кібернетики Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (2000 – 2003 р.).

З 2003 р. – професор кафедри банківської справи, завідувач науково-дослідної лабораторії Харківського національного економічного університету. Бере активну участь і координує роботи вчених університету з реалізації великих науково-дослідних проєктів, редакційно-видавничої діяльності.

Сферу наукових інтересів М. О. Кизима складають проблеми виміру рівня і якості життя населення, методологічні основи вибору стратегії соціально-економічного розвитку країни і її регіонів, система реструктуризації підприємств в умовах кризи, економічної безпеки держави, організації, функціонування і розвитку великомасштабних економіко-виробничих систем. Уперше розробив теоретичні основи організації, функціонування і розвитку великомасштабних економіко-виробничих систем (фінансово-виробничих груп і стратегічних альянсів).

Доктор економічних наук (2000 р.), професор (2003 р.).

Деякі наукові праці:

Собственность и экономическая безопасность государства. – Х., 1997 (в соавт.).

Организация крупномасштабных экономико-производственных систем. – Х., 2000.

Концентрация и интеграция капитала. – Х., 2000.

Моделирование банкротства коммерческих банков. – Х, 2003 (в соавт.).

Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства. – Х, 2003 (у співавт.).

Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 року. – Х, 2003 (у співавт.).

Рівень та якість життя населення України. – Х, 2003 (у співавт.).

КЛЕБАНОВА Тамара Семенівна

(09.01.1945, Нижній Новгород).

З родини службовця. Закінчила факультет організації механізованої обробки економічної інформації ХІЕІ (1967 р.), захистила кандидатську дисертацію за темою «Моделювання якісних показників для оперативного управління виробництвом» (1974 р.). По закінченні інституту працювала інженером, потім старшим інженером у лабораторії промислової кібернетики Українського заочного політехнічного інституту. З 1972 р. продовжила свій трудовий шлях у ХІЕІ на посадах доцента (1978 р.), професора (1994 р.), завідувачки кафедри економічної кібернетики. У 1978 – 1979 рр. викладала у Вроцлавській економічній академії (Польща).

Сфера наукових інтересів пов'язана з економіко-математичним моделюванням, розробкою методів раннього попередження дестабілізації функціонування економічних систем різного значення і рівня ієрархії, проектуванням систем підтримки прийняття рішень.

Доктор економічних наук (1993 р.), професор (1994 р.), академік Міжнародної Академії інформатизації (1997 р.), член Міжнародної асоціації з прикладної та індустріальної математики (ГАММ) (1996 р.), член Української ергономічної асоціації.

Деякі роботи:

Применение математических моделей в прогнозировании демографических процессов / И. П. Суворова, Т. С. Клебанова. – К., 1978.

Корректировка структур организационных подсистем / Т. С. Клебанова, В. А. Забродский, Я. Н. Скалько. – Х., 1995.

Економічне моделювання: Навч. посіб. – Х., 2002.

Анализ экономического роста: Учеб. пособ. / Т. С. Клебанова, Н. А. Дубровина, К. А. Стрижиченко. – Х., 2002.

Теория экономического риска. – Х., 2002.

Эконометрия: Учебно-метод. пособ. / Т. С. Клебанова, Н. А. Дубровина, Е. В. Раевнева. – Х., 2003.

Математические модели трансформационной экономики: Учеб. пособ. / Т. С. Клебанова, Е. В. Раевнева, К. А. Стрижиченко, Л. С. Гурьянова, Н. А. Дубровина. – Х., 2004.

ПОНОМАРЕНКО Володимир Степанович (1948, с. Кролевець Сумської обл.) – український учений-економіст, ректор Харківського державного (з 2004 р. – національного) університету.

Після закінчення школи вступає до ХІЕІ (1966 р.). Після служби в армії і роботи в НДІ «Важпромавтоматика» у 1973 р. був зарахований в аспірантуру Харківського інженерно-економічного інституту. Подальша трудова діяльність В. С. Пономаренка проходила в стінах цього інституту, де він послідовно обіймав посади асистента, старшого викладача, доцента, професора, завідувача кафедри, проректора з наукової роботи, першого проректора, ректора.

У 1979 р. захищає дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних

наук за темою «Управління конвеєрним збиранням виробів». У 70-ті рр. був одним з перших розроблювачів імітаційних моделей технологічних процесів. У 1980-ті рр. проходив стажування у Франції, викладав економічні дисципліни в університеті м. Браззавіль (Конго). У 1990-ті рр., будучи завідувачем кафедри інформаційних систем, розробляв теоретичні основи стратегічного управління підприємством в умовах перехідної економіки. У рамках цієї проблеми формувалася і теоретично обґрунтовувалася концепція стратегічного управління підприємством, його методологія, формувався категоріальний базис теорії з відповідними принципами. У 1999 р. захищає дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за темою «Стратегічне управління підприємством».

В. С. Пономаренко – відомий вчений-економіст в галузі стратегічного менеджменту і сучасних інформаційних технологій, засновник наукової школи.

Доктор економічних наук (1999 р.), професор, академік Академії економічних наук України (2001 р.), академік Інженерної академії України (2000 р.), Міжнародної інженерної академії (Росія, 2002 р.). Заслужений діяч науки і техніки України (2003 р.).

Деякі роботи:

Методы и модели финансового обеспечения развития предприятий. – Х., 1997.

Модели управления персоналом корпорации. – Х., 1997.

Стратегічне управління підприємством. – Х., 1999.

Системи технологій / В. С. Пономаренко, М. А. Сіроштан, М. І. Білявцев та ін. – Х., 2000.

Реальне інвестування. – Х., 2001.

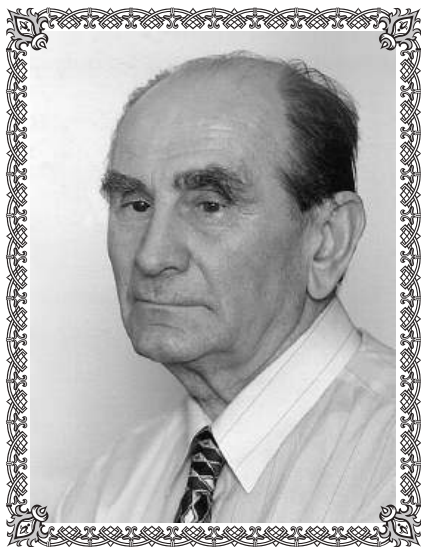
Інформаційні технології. – Х., 2001.

Механизм управления предприятием: Стратегический аспект / В. С. Пономаренко, Е. Н. Ястремская, В. М. Луцковский, С. Л. Кушнар, Л. И. Полуякова, Г. А. Шульга. – Х., 2002.

Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 року: Монографія / Кушнар Є. П., Пономаренко В. С., Кравцов О. С., Кизим М. О., Дуленко А. Л., Губенко П. Т., Райнін І. Л. та ін.; Під заг. ред. Є. П. Кушнарєва. – Х., 2004.

Література:

Вісник УАГ. – 2001. – № 1. – С. 12; Пономаренко Володимир Степанович – ректор Харківського державного економічного університету // Ректор тисячоліття: Інформ.-біогр. вид. – К., 2002. – Вип. 1. – С. 88; Тимченко Н. С. Европейский стандарт – не предел: Пономаренко Владимир Степанович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьк. вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред.: В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой. – Х., 2004. – С. 543 – 544.

СІРОШТАН Микола Антонович (1923, с. Андріївка Полтавської обл.).

Народився в селянській родині. У 1941 р. після закінчення Зачепилівської середньої школи вступив до Сумського артилерійського училища, з серпня 1941 р. по травень 1945 р. служив у лавах діючої армії, війну закінчив у Берліні. Був поранений, інвалід ВВВ II групи.

Після війни учився в Академії суспільних наук у Москві, викладав політекономію в медичному, сільськогосподарському, гірничому інститутах Харкова. У 50-х – 70-х рр. знаходився на адміністративній і партійній роботі. Очолював відділ пропаганди і агітації Дзержинського райкому партії, обирався секретарем Сахновщинського райкому, завідував відділом науки

і навчальних закладів Харківського обкому КПУ. В 1970-ті рр. – секретар обкому партії, обирався депутатом районної, міської й обласної Рад депутатів трудящих, багато років очолював планово-бюджетну комісію Харківської міської ради. У 1979 – 1999 рр. – ректор ХІЕІ, ХДЕУ.

Автор низки наукових і учбово-методичних робіт з актуальних проблем сучасної світової економіки.

Кандидат економічних наук, професор. Академік. Нагороджений орденом Бойового Червоного Прапора, орденом Вітчизняної Війни I ступеня, орденом Червоної Зірки, орденом Богдана Хмельницького III ступеня, орденом «Знак Пошани», трьома орденами Червоного Прапора, 40 медалями. Заслужений працівник вищої школи України, президент Всеукраїнської асоціації викладачів економіки.

Деякі роботи:

Економічний словник-довідник XXI століття / М. А. Сіроштан, Г. М. Григорян, Л. М. Сєдова. – Х., 1999.

Економіка в запитаннях і відповідях / М. А. Сіроштан, Л. О. Українська, Н. І. Бережна. – Х., 2000.

Погляди економіста на події минулі, сучасні і майбутні. – Х., 2000.

Про деякі важливі проблеми XXI століття. Глобалізація і анти глобалізація: Навч. посіб. – Х., 2002.

Література:

Сироштан Н. А. Так починалась и так заканчивалась Великая Отечественная война. Факты и размышления. – Х., 2000; Сироштан М. А. Погляди економіста на події минулі, сучасні і майбутні. – Х., 2000; Тимченко Н. С. На пике рыночной трансформации: Сироштан Николай Антонович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьковских вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред. В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой. – Х., 2004. – С. 541 – 542.

АФАНАСЬЄВ Микола Васильович	кандидат економічних наук, професор, проректор ХНЕУ
БУЗЬКО Ярослав Павлович	кандидат фізико-математичних наук, доцент
ВОЛКОЛУПОВА Раїса Тимофіївна	доктор фізико-математичних наук, професор, проф. кафедри вищої математики
ГРИНЬОВА Валентина Миколаївна	доктор економічних наук, професор, проректор ХНЕУ
ДОРОНІНА Майя Степанівна	доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри соціології та психології управління
ІВАНОВ Юрій Борисович	доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри оподаткування
КЛЕБАНОВА Тамара Семенівна	доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри економічної кібернетики
КОРШУНОВ Володимир Ілліч	кандидат економічних наук, доцент
ОЛІЙНИК Станіслав Ульянович	кандидат економічних наук, професор, проф. кафедри менеджменту і маркетингу
ПІДДУБНИЙ Іван Олександрович	кандидат економічних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин
ПОНОМАРЕНКО Володимир Степанович	доктор економічних наук, професор, ректор ХНЕУ
ПУШКАР Олександр Іванович	доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обчислювальної техніки та програмування
ТИМОНІН Олександр Михайлович	кандидат економічних наук, професор, декан факультету менеджменту і маркетингу
ТРИДІД Олександр Миколайович	доктор економічних наук, професор, проректор ХНЕУ
ТЮТЮННИКОВ Юрій Борисович	доктор хімічних наук, професор, проф. кафедри хімії, екології та технології виробництва
УКРАЇНСЬКА Лариса Олегівна	доктор економічних наук, професор, проф. кафедри економічної теорії

ДИСЕРТАЦІЇ, ЗАХИЩЕНІ У СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ РАДАХ УНІВЕРСИТЕТУ (1999 – 2004 рр.)

Дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата та доктора економічних наук на вчених радах Д 64.055.01 і Д 64.055.02 ХНЕУ: спеціальності 08.06.01 – економіка підприємства і організація виробництва; 08.06.02 – підприємництво, менеджмент та маркетинг; 08.03.02 – економіко-математичне моделювання; 08.09.01 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика.

Прізвище здобувача	Тема дисертації	Ступінь
2000 р.		
Авраменко О. В.	Управління формуванням оборотного капіталу промислового підприємства	канд. екон. наук
Бистрова В. В.	Організація підготовки виробництва на промислових підприємствах	— " —
Верещагіна Г. В.	Розробка та обґрунтування виробничої і збутової стратегії підприємства	— " —
Губарева І. О.	Удосконалення механізму оновлення активної частини основних фондів	— " —
Дулуб Л. М.	Організація праці та заробітної плати в ринковій економіці	— " —
Зампасі Мампасі	Формування та використання трудових ресурсів підприємств в економіці, що розвивається	— " —
Золотарьова І. О.	Управління організаційно-економічним розвитком корпорації в умовах реформування економіки	— " —
Мішустін Ю. В.	Інноваційна політика промислового підприємства	— " —
Олійник С. С.	Вдосконалення механізму просування промислових товарів на ринку	— " —
Пилипенко А. А.	Формування організаційно-економічного механізму забезпечення усталеної роботи підприємства	— " —
Путятін Ю. О.	Механізми фінансової стратегії розвитку підприємства	— " —
Рубан Л. О.	Маркетингова стратегія підприємств в галузі ресурсозбереження	— " —
Холодна Ю. Є.	Удосконалення організаційного механізму розвитку лізингу	— " —

Прізвище здобувача	Тема дисертації	Ступінь
Чуприна Л. В.	Організаційно-економічні передумови розвитку процесів роздержавлення та приватизації промислових підприємств в Україні	канд. екон. наук
Шишмарьова Л. О.	Ефективність економічної діяльності промислового підприємства	— " —
Юлегіна І. В.	Управління інвестиційними проектами підприємств в умовах ринкової трансформації економіки	— " —
2001 р.		
Алдохіна Н. І.	Визначення граничних цін на нові машини та обладнання виробничого призначення	канд. екон. наук
Болотна О. В.	Маркетингова концепція підприємства в умовах ринкових трансформацій	— " —
Бондаренко Г. С.	Управління конкурентоспроможністю автотранспортного підприємства	— " —
Буцька І. О.	Форми господарювання підприємств в умовах ринку	— " —
Гончаренко В. Д.	Розвиток інформаційного забезпечення маркетингу	— " —
Дзеніс В. О.	Організаційно-економічні аспекти залучення іноземних інвестицій	— " —
Євтушенко С. О.	Організаційно-економічні фактори підвищення інвестиційної привабливості промислових підприємств	— " —
Калініченко О. О.	Організаційно-економічні умови зниження витрат виробництва	— " —
Костромітіна М. І.	Організація ефективної роботи підприємства у постприватизаційний період.	— " —
Коц Г. П.	Управління витратами на забезпечення якості промислової продукції	— " —
Макаренко А. П.	Організація приватних підприємств в сільському господарстві (на матеріалах Дніпропетровської області)	— " —
Новікова Т. В.	Планування рекламної діяльності підприємства	— " —
Піскун О. І.	Оцінка ефективності використання позикових коштів підприємства	— " —

Прізвище здобувача	Тема дисертації	Ступінь
Прохорова В. В.	Реструктуризація організаційно-господарської діяльності підприємства в умовах трансформаційної економіки	канд. екон. наук
Савченко В. І.	Підвищення ефективності маркетингової діяльності підприємств	— " —
Сахно Л. О.	Економічні питання управління природоохоронною діяльністю на машинобудівному підприємстві	— " —
Синіговець О. М.	Управління інвестиційним процесом на підприємстві	— " —
Степаненко Н. О.	Внутрішньофірмове планування діяльності промислових підприємств	— " —
Трегуб Д. В.	Організація інноваційного менеджменту на підприємстві	— " —
Фартушняк О. В.	Організація маркетингових досліджень кон'юнктури ринку	— " —
Черноіванова Г. С.	Управління інноваціями в організаціях	— " —
Шемаєва Л. Г.	Організація матеріальних та фінансових потоків на підприємстві	— " —
Шульга Г. О.	Стратегічне управління розвитком підприємства	— " —
Ярошенко Ю. Ф.	Формування організаційно-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності підприємства	— " —

2002 р.

Байцим В. Ф.	Підприємницька модель антикризового управління підприємством	канд. екон. наук
Буднік М. М.	Адаптація промислових підприємств до ринкових умов господарювання	— " —
Гарін О. Л.	Управління витратами в системі стратегічного розвитку підприємства	— " —
Голубенко Г. О.	Інвестиційна підтримка інноваційної діяльності підприємств	— " —
Горобинська М. В.	Підвищення ефективності використання основних фондів підприємств в умовах трансформації економіки	— " —

Прізвище здобувача	Тема дисертації	Ступінь
Гриневич Л. В.	Стратегічне управління інвестиційною діяльністю підприємства	канд. екон. наук
Гур'янова Л. С.	Моделювання якісних показників діяльності великомасштабних систем	— " —
Дробітько Н. А.	Оцінка та діагностика конкурентоспроможності підприємств	— " —
Євсєєв О. С.	Моделювання матеріально-технічного забезпечення розвитку підприємства	— " —
Жихор О. Б.	Оцінка ефективності інноваційних проектів підприємства	— " —
Жуков В. В.	Інвестиційна підтримка інноваційної діяльності підприємств	— " —
Істоміна Т. А.	Діагностика кризових ситуацій в процесі управління реструктуризацією підприємства	— " —
Кір'ян О. І.	Кадрове забезпечення розробки та реалізації стратегічних рішень	— " —
Коваль Т. О.	Інвестиційна діяльність промислового підприємства	— " —
Колесникова В. М.	Управління фінансовими ресурсами підприємства в умовах реформування податкової системи	— " —
Колос А. Л.	Моделювання процесів антикризового управління підприємством	— " —
Кононова К. Ю.	Моделювання інвестиційних процесів в регіоні на основі енерговиробничих циклів	— " —
Коршунов В. І.	Планування маркетингової діяльності на підприємстві	— " —
Кривошапка Ю. М.	Організація корпоративного управління діяльністю акціонерних товариств	— " —
Кузькін Є. Ю.	Активізація інвестиційної діяльності промислових підприємств у період розвитку економіки	— " —
Лепа В. В.	Управління соціальним ризиком (на прикладі Донецької області)	— " —
Лозенко А. П.	Обґрунтування конкурентної стратегії підприємства	— " —
Лю Лі	Моделі оцінки і регулювання фінансової діяльності підприємства	— " —

Прізвище здобувача	Тема дисертації	Ступінь
Марван Алі Сала- мех Аль Салаймех	Кон'юнктура ринку і маркетингове планування на підприємстві	канд. екон. наук
Мартиненко М. В.	Організація управління підприємствами сфери соціальних послуг	— " —
Мельник В. І.	Механізм регулювання виробництва та реалізації продукції підприємства	— " —
Молдавська О. В.	Моделювання процесів координації в інвестиційній діяльності великомасштабних економічних систем	— " —
Оболенська Т. Є.	Маркетинг у сфері освітніх послуг	— " —
Піддубна Л. І.	Технологічна конкурентоспроможність у зовнішньоекономічній діяльності підприємства	— " —
Потрашкова Л. В.	Моделювання управління розвитком підприємства	— " —
Прокопович С. В.	Моделювання гнучкої стратегії пенсійного страхування в умовах нестаціонарного середовища	— " —
Проскура О. Ю.	Антикризове управління підприємством	— " —
Рак Н. О.	Спільне підприємництво і шляхи підвищення його ефективності	— " —
Салун М. М.	Оцінка ризиків у зовнішньоекономічній діяльності промислового підприємства	— " —
Стрижиченко К. А.	Адаптивні моделі вибору і формування портфеля акцій	— " —
Хоменко Л. М.	Планування та раціональна організація роботи внутрішньозаводського залізничного транспорту	— " —
Чанг Хонгвен	Моделювання діагностики банкрутства комерційного банку	— " —

2003 р.

Бестужева С. В.	Управління експортною діяльністю підприємства	канд. екон. наук
Бібік Ю. В.	Економічні аспекти сертифікації продукції та систем управління якістю за міжнародними стандартами	— " —
Бондаренко М. В.	Управління процесом забезпечення загальної стійкості промислового підприємства	— " —

Прізвище здобувача	Тема дисертації	Ступінь
Бубенко С. П.	Організаційно-економічний механізм експортної діяльності підприємства	канд. екон. наук
Галушко А. В.	Управління реструктуризацією великих акціонерних товариств	— " —
Гіковатий В. М.	Моделювання механізмів взаємодії підприємства та споживача	— " —
Дороніна М. С.	Комплексне управління економічними і соціальними процесами на підприємстві (концепція та методологія)	д-р екон. наук
Заславська К. А.	Управління інвестиційними ресурсами в умовах трансформації економіки	канд. екон. наук
Іванова Р. Х.	Формування цінової стратегії підприємств легкої промисловості	— " —
Клімова Н. І.	Управління корпоративними фінансами	— " —
Коляда О. Ю.	Організація системи моніторингу фінансової діяльності на металургійних підприємствах	— " —
Коюда О. П.	Інвестиційна привабливість підприємства в умовах трансформації економіки	— " —
Лепейко Т. І.	Управління прийняттям інвестиційних рішень в системі фінансового менеджменту підприємства	д-р екон. наук
Лисенко М. Д.	Комплексна оцінка інвестиційної привабливості підприємств як суб'єктів регіональних і галузевих економічних відносин	канд. екон. наук
Лісна І. Ф.	Єдність економічної і соціальної ефективності на підприємстві	— " —
Мартіянова М. П.	Оцінка ефективності створення і функціонування холдінгової компанії	— " —
Меренкова Л. О.	Управління витратами підприємства в ринковій економіці	— " —
Москаленко Н. О.	Організаційно-економічний механізм реструктуризації підприємства	— " —
Наумік К. Г.	Розвиток мотивації персоналу підприємства	— " —
Несторенко О. В.	Моделі формування ціни в кластерних утвореннях (на прикладі підприємств санаторно-курортної сфери)	— " —

Прізвище здобувача	Тема дисертації	Ступінь
Перепечай Н. М.	Маркетинг банківських послуг	канд. екон. наук
Плоха О. Б.	Формування систем планування на промислових підприємствах	— " —
Трет'як О. П.	Організація випуску нових виробів на основі концепції маркетингу	— " —
Харченко А. О.	Моделювання процесів прийняття рішень в системі інвестиційного менеджменту	— " —
Хмеленко О. В.	Організація управління формуванням портфелю цінних паперів	— " —
Чернова Н. Л.	Адаптивні моделі оцінки та аналізу економічної безпеки регіону	— " —
Швадченко В. О.	Податкове стимулювання розвитку малих підприємств	— " —

2004 р.

Абдаллах Алі Ахмад	Управління інноваційною діяльністю підприємств	канд. екон. наук
Андрійченко Ж. О.	Організація мотивації праці на підприємствах в умовах реструктуризації	— " —
Базалієва Л. В.	Управління транзакційними витратами підприємства	— " —
Беседовський О. М.	Прийняття управлінських рішень: процесний підхід	— " —
Борисенко М. А.	Обґрунтування амортизаційної політики підприємства в умовах її лібералізації	— " —
Бровко К. М.	Обґрунтування маркетингової стратегії розвитку підприємства	— " —
Власенко В. В.	Управління інноваційною діяльністю підприємства	— " —
Вовк В. Я.	Вибір стратегії антикризового управління (на прикладі комерційного банку)	— " —
Гонтарева І. В.	Управління логістичним процесом у виробничо-економічних системах	— " —
Калінеску Т. В.	Методологічні основи розвитку сфери діяльності підприємств	д-р екон. наук
Кривцова Т. О.	Організація управління персоналом (на прикладі комерційних банків)	канд. екон. наук

Прізвище здобувача	Тема дисертації	Ступінь
Лук'янченко І. О.	Управління обіговими коштами підприємства	канд. екон. наук
Мішина С. В.	Організаційно-економічний механізм управління фінансовими ресурсами промислових підприємств	— " —
Наumenко М. О.	Організаційно-економічні засади формування капіта- лу промислових підприємств	— " —
Низькодубова К. В.	Управління екологічною безпекою промислових під- приємств	— " —
Ноордін Ашаді Джелла	Стратегічне планування діяльності підприємства	— " —
Полтавська Є. О.	Управління конкурентними перевагами підприємства	— " —
Прокопенко В. Л.	Прогнозування підприємствами обсягів збуту спо- живчих товарів і послуг на регіональних ринках	— " —
Савченко М. В.	Управління економічним потенціалом промислових підприємств	— " —
Стрижак О. О.	Формування інтелектуального капіталу підприємства	— " —
Ястремська О. М.	Методологічне та методичне забезпечення форму- вання стратегій інвестиційної діяльності промисло- вих підприємств	д-р екон. наук

**МОНОГРАФІЇ ТА НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ, ВИДАНІ
ПРОФЕСОРАМИ І ВИКЛАДАЧАМИ ХНЕУ В 1995 – 2004 рр.**

Автори	Назва видання	Класифікація видання	Місце видання	Обсяг (др. арк.)
1995 рік				
Гринева В. Н., Тридед А. Н.	Аренда промышленных предприятий	монографія	Симферополь, «Анаорт».	7,5
Томилині, Киржнер Л. А., Лепейко Т. И., Меркулова Т. В.	Выбор направления и объекта иностранных инвестиций	— " —	Харьков, «Основа»	6,3
Дикань Л. В.	Налоговая система в Украине	— " —	Москва, «Хармос»	12,6
Иванов Ю. Б.	Система факторов конкурентоспособности предприятия	— " —	Уфимский научный центр РАН	1,9
Клебанова Т. С., Забродский В. А., Скалько Я. И.	Корректировка структур организационных систем	— " —	Харьков, «Основа»	3,25
Долгопол Г. В., Медеяев В. Н.	Экономика для начинающих	учебник	Харьков, издательство «Харьков»	5,5
Гринева В. Н., Парамонов В. В.	Бизнес и предпринимательство. Пути, решения, проблемы	монографія		15
Мирошников В. И. и др.	Макроэкономические аспекты реформ	— " —	Харьков	15
1996 рік				
Гринева В. Н., Мамонова В., Парамонов В. В., Лукашев С. В., Тридед А. Н.	Предпринимательская деятельность	монографія	Купянск, типография литейного завода	19
Милов А. В., Забродский В. А.	Адаптивные системы экономико-математической поддержки. Принятие решений в многоуровневых иерархических ПЭС	— " —	Депонировано в ГНТБ Украины	5,7
Милов А. В.	Управление экономико-математическими моделями в системах поддержки принятия решений	— " —	Депонировано в ГНТБ Украины	4,2

Автори	Назва видання	Класифікація видання	Місце видання	Обсяг (др. арк.)
Іванов Ю. Б.	Конкурентоспособность предприятия. Методология исследования и оценки	монографія		5
1997 рік				
Внукова Н. Н. и др.	Мир оценки и страхования недвижимости	монографія	Харьков, «Форт»	3,72
Іванов Ю. Б.	Конкурентоспособность промышленных предприятий в условиях формирования рыночной экономики	— " —	Харьков, ХГЭУ	15,5
Поникаров В. Д., Ялдин И. В.	Основы бухгалтерии	— " —	Харьков, «Форт»	7
Литвиненко Е. Д.	Конкурентоспособность изделий в рыночных условиях	— " —	Харьков, ИПФ «Майдан»	8,25
Сероштан Н. А., Забродский В. А., Пономаренко В. С., Клебанова Т. С.	Общество, наука и технология	— " —	Харьков, ХГЭУ	6,25
Афанасьев М. В., Вітренко Н. М., Ярещенко А. П.	Російсько-український та українсько-російський словник фінансової термінології	підручник	Харків, «Прапор»	21
Васюренко О. В.	Механизм осуществления банковских операций с иностранной валютой	монографія	Харьков, «Гриф»	11
Васюренко О. В.	Современные методы управления банковскими ресурсами	— " —	Харьков, «Гриф»	24,5
Пономаренко В. С., Пушкарь А. И.	Методы и модели финансового обеспечения развития предприятия	— " —	Харьков, ХГЭУ	10
Пономаренко В. С., Ле Ван Шон, Пушкарь А. И.	Модели управления персоналом корпораций	— " —	Харьков, ХГЭУ	14,5
Пушкарь А. И.	Модели управления развитием производственно-экономических систем	— " —	Харьков, ХГЭУ	16,75

Автори	Назва видання	Класифікація видання	Місце видання	Обсяг (др. арк.)
Внукова Н. М.	Управління ризиком лізингових операцій	монографія	Харків, АТ «Бізнес Інформ»	3
Арефьева Е. В.	Организационно-экономические проблемы управления производственными системами	монографія	Харьков, «Основа»	10,2
Арефьева Е. В.	Внешнеэкономическая и инвестиционная деятельность интегрированных производственных систем	— " —	Харьков, «Основа»	10,4
1998 рік				
Гринёва В. Н.	Управление развитием промышленного производства региона	монографія	Симферополь, «Таврида»	11,19
Klebanova T. S.	Prysto, snanost i tehnologija	— " —	Хорватия, «PUPER»	3,375
Внукова Н. Н., Московцев В. В.	Экономические риски в управленческих решениях	— " —	Липецк, ЛЭГИ	4,38
Внукова Н. Н.	Управление развитием рыночной инфраструктуры	— " —	Харьков, «Форт»	8,25
Васюренко О. В.	Менеджмент кредитних операцій у комерційних банках	— " —	Харків, РВП «Оригінал»	4,5
1999 рік				
Ястремская Е. Н., Строкович А. В.	Стратегическое инвестирование предприятий	монографія	Харьков, ХАДИ	7,7
Лисица Н. М.	Реклама в современном обществе	— " —	Харьков, «Основа»	17
Дейнека А. Г.	Теоретические и методологические проблемы формирования, управления и развития топливно-энергетического комплекса	— " —	Харьков, АО «Бизнес Информ»	20,7
Коршунов В. И.	Организация бухгалтерского учета в зарубежных странах	— " —	Харьков	11,25
Коршунов В. И.	Маркетинг и вопросы управления конкурентоспособностью и материалоемкостью продукции	— " —	Харьков	11,75

Автори	Назва видання	Класифікація видання	Місце видання	Обсяг (др. арк.)
Путятин Ю. А., Пушкар А. И., Тридед А. Н.	Финансовые механизмы стратегического управления развитием предприятия	монографія	Харьков, типография завода им. Малышева	30,75
Тридед А. Н., Пушкар А. И., Морозов М. А.	Стратегия и тактика продвижения товара на рынок.	— " —	Харьков, «Основа»	11,2
Пономаренко В. С.	Стратегічне управління підприємством.	монографія	Харків, «Основа»	25
Дороніна М. С.	Потенціал виробництва промислового підприємства	— " —	Харків	10
2000 рік				
Дейнека А. Г.	Страноведение	учебник	Харьков, АО «Бизнес Информ»	14,64
Коршунов В. И.	Планирование маркетинговой деятельности предприятия	монографія	Харьков, «Основа»	20,4
Бережной Е. Б., Воинова Т. С., Дикань Л. В., Калиниченко Е. А., Коц Г. П., Яременко О. Р. и др.	Современные проблемы предпринимательской деятельности	— " —	Харьков, «Гриф»	20,5
Амбросов В. Я., Маринич Т. Г., Новиков І. Т. та ін.	Облік господарських операцій за новим планом рахунків	монографія	Харків, ХДТУСГ	5,6
Амбросов В. Я., Маринич Т. Г., Новіков І. Т.	Рекомендації з обліку господарських операцій за новим планом рахунків	— " —	Харків, ХДТУСГ	5,6
Сіроштан М. А.	Погляди економіста на події минулі, сучасні, майбутні	— " —	Харків, ХДЕУ	24
2001 рік				
Пономаренко В. С., Журавльова І. В., Павленко Л. А., Пушкар О. І., Назарова Г. В.	Інформаційні системи та технології в економіці	підручник	Київ, «Академія»	30

Автори	Назва видання	Класифікація видання	Місце видання	Обсяг (др. арк.)
Лепейко Т. І.	Методологія управління інвестиційними ресурсами фінансового ринку	монографія	Харків, ХДЕУ	18,5
Шугіков О.М., Шелудько Г.А. й інш.	Прикладний адаптивний пошук.	— " —	Харків, «Око»	11,94
Кліменко В. І., Черкасов В. І., Мишко С. В., Гордієнко Л. Ю. та ін.	Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності	колективна монографія	Київ, УАЕ	53,18
2002 рік				
Клебанова Т. С., Молдавская Е., Чанг Хонг Вен	Модели и методы координации в крупномасштабных системах	монографія	Харьков, АО «Бизнес Информ»	8,6
Бандурка А. М., Лукин В. А., Пони́каров В. Д.	Основы судебной бухгалтерии	учебник	Издательство национального Университета внутренних дел	18,8
Пушкарь А. И., Андрієнко В. Н., Баликова Т. Ю. и др.	Стратегическое управление персоналом	монографія	Донецк, ООО «Юго-Восток»	11,39
Пушкар О. І., Чубук В. В., Перколаб Ю. В., Мокринський О. М. та ін.	Інформатика. Комп'ютерна техніка. Комп'ютерні технології	підручник	Київ, «Академія»	43,5
Ястремская Е. Н., Пономаренко В. С., Лужковский В. М. и др.	Механизм управления предприятием: стратегический аспект	монографія	Харьков, ХГЭУ	15,75
Бондаренко А. П. и др.	Проектный менеджмент	— " —	Харьков, издательство ХИУ	11
Клебанова Т. С., Прокопович С. В., Чернова Н. Л. и др.	Принятие решений в управлении экономическими объектами: методы и модели	— " —	Донецк, ООО «Юго-Восток».	3,7
Якимов А. В., Новиков Ф. П.	Теоретические основы технологии машиностроения	учебник	Одесса, ОНПУ	30, 69

Автори	Назва видання	Класифікація видання	Місце видання	Обсяг (др. арк.)
Гриньова В. М., Лепейко Т. І., Коюда В. Л.	Проблеми розвитку інвестиційної діяльності	монографія	Харків, ХДЕУ	
2003 рік				
Тридід О. М.	Стратегічний розвиток підприємства в антикризових умовах	— " —	Харків, ВЦ ХДЕУ	25
Отенко І. П., Малярець Л. М.	Механізм управління потенціалом підприємства	— " —	Харків, ВЦ ХДЕУ	15
Прокопенко І. П., Ганін В. І., Петряєва З. Ф.	Курс економічного аналізу	підручник	Харків, «Перас»	20
Дікань Л. В., Лазаренкова Г. М., Новосельцева Т. О.	Сучасні комерційні банки: персонал, організація, розвиток	монографія	Харків, ВД «ІНЖЕК»	7,4
Коюда В. О., Гриньова В. М., Лепейко Т. І., Коюда О. П.	Проблеми розвитку інвестиційної діяльності	— " —	Харків, ХДЕУ	29
Іванов Ю. Б.	Альтернативні системи оподаткування	— " —	Харків, «Торнадо»	32,25
Гринева В.Н., Дудко П.Д., Крюк А.Г., Чистяк В.Г., Шкурупий В.Г.	Проблемы развития современного общества: культура, инновации, высокие технологии и экология	монографія	Харьков, ХГЭУ	18,75
Гриньова В. М., Попов О. Є.	Організаційно-економічні основи формування системи корпоративного управління в Україні	монографія	Харків, ХДЕУ	20,25
Гриньова В. М., Ястремська О. М.	Регіональні особливості інвестиційної діяльності в Харківській області	— " —	Донецьк, ООО «Юго-Восток»	1,1
Пономаренко В. С., Гриньова В. М., Лисиця Н. М., Ястремська О. М.	Економічні та соціальні аспекти управління інвестиційною діяльністю	— " —	Харків, ХДЕУ	11,25
Пономаренко В. С., Клебанова Т. С., Іванов Ю. Б., Ястремська О. М. та ін.	Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області до 2011 року	— " —	Харків, ВД «ІНЖЕК»	13,75

Автори	Назва видання	Класифікація видання	Місце видання	Обсяг (др. арк.)
Клебанова Т. С., Мозенков О. В., Бондар О. М.	Банкротство і санація під- приємств: теорія і практика кризового управління.	монографія	Харків, ВД «ИНЖЕК»	17,25
Золотарева И. А. и др.	Современные компьютер- ные технологии в дистан- ционном обучении	монографія	Харьков, ИД «ИНЖЕК»	35
Дороніна М. С.	Управління економічними та соціальними процесами підприємства	монографія	Харків, ХДЕУ	31,5
Афанасьев Н. В., Рудыка В. И., Рогожин В. Д.	Управление развитием предприятия	монографія	Харьков, ХГЕУ	21,0
Григорян Г. М.	Собственность: история и современность	— " —	Харьков, ХГЭУ	11,6
Гринева В. Н., Новикова М. Н., Красноносова Е., Проскура Е. Ю.	Управление предприятием в условиях развитого рынка	— " —	Харьков, ХГЭУ	13
Свідерський О. П.	Економічна ефективність технологічного забезпечен- ня вироблення корпусних деталей локальним дефор- муванням.	монографія	Харків, ХДЕУ	12,5
2004 рік				
Шупиков А. Н., Бузько Я. П., Сметанкина Н. В., Угрюмов С. В.	Нестационарные колебания многослойных пластин и оболочек и их оптимиза- ция.	монографія	Харьков, ХНЭУ	15,0
Чешко В. Ф., Кулиничен- ко В. П.	Наука, этика, политика. Социокультурные аспекты современной генетики	— " —	Киев, Центр практичной философии, Парапан	15,7
Чешко В. Ф., Кундієв Ю. Є.	Антологія білетики. Розділ: генетика, білетика і перспективи формування громадянського суспільства в Україні	монографія	Львів, «Бак»	9,0
Тимонин А. М., Бровко Е. М.	Маркетинговая стратегия промышленных альянсов	монографія	Харьков, ИД «ИНЖЭК»	9,8
Якимов А. В., Ларшин В. П., Новиков Ф. В. и др.	Физико-математическая теория процессов обработ- ки материалов и техноло- гии машиностроения	— " —	Одесса, ОНПУ	44,75

Автори	Назва видання	Класифікація видання	Місце видання	Обсяг (др. арк.)
Свидерский В. П.	Разработка технологического обеспечения изготовления тонкостенных крупногабаритных корпусных деталей летательных аппаратов с применением комбинированной деформирующей обработки	монографія	Москва	12, 5
Гриньова В. М., Новікова М. М., Красноносова О. М., Проскура О. Ю., Салун М. М.	Управління підприємством в умовах розвитку ринку	монографія	Харків, ХДЕУ	10,5
Гриньова В. М.	Функціонально-вартісний аналіз в інноваційній діяльності підприємства	— " —	Харків, ВД «ІНЖЕК»	7,44
Ястремська О. М.	Інвестиційна діяльність промислових підприємств: методологічні та методичні засади	монографія	Харків, ВД «ІНЖЕК»	28,47
Назарова Г.В.	Організаційні структури управління корпораціями	— " —	Харків, ВД «ІНЖЕК»	20,0
Пономаренко В. С., Раєвнева О. В., Стрижиченко К. А.	Моделювання поведінки інвестора на фондовому ринку	— " —	Харків, ВД «ІНЖЕК»	18,3
Коробцова Н. В.	Цивільно-правова охорона таємниць особистого життя людини	— " —	Харків, ВД «ІНЖЕК»	7,5
Липов В. В.	Мотивація інституціональних змін у трансформаційній економіці	— " —	Харків, Видавництво національного університету	12,75
Чернокова Е. С.	Поэзия Кристины Россетти в контексте эстетики прерафаэлитизма	— " —	Харьков, «Крок»	13,0 пл.

Автори	Назва видання	Класифікація видання	Місце видання	Обсяг (др. арк.)
Іванов Ю. Б., Дороніна М. С., Аведян Л. І., Гордієнко Л. Ю., Кабанець А. Г., Шемаєва Л. Г. та ін.	Проблеми державного регулювання економічного розвитку підприємств та організацій	монографія	Харків, ХНЕУ	25,25
Іванов Ю. Б., Тищенко А. Н., Дробитько Н. А., Абрамова О. С.	Конкурентоспособность предприятия: оценка, диаг- ностика, стратегия	монографія	Харьков, ХНЭУ	16
Внукова Н. Н., Моченков А. В.	Харьков инвестиционный	— " —	Харьков, ТО «Эксклюзив»	11,75

- Аврамов Ф. Як вчити директора // Радянська Україна.– 1969.– 15 березня.
- Алдохин И. Совершенствовать управление производством // Красное Знамя.– 1973.– 7 марта.
- Алдохин І. П. Роздуми про наукові товариства студентів // Ленінська зміна.– 1962.– 10 жовтня.– № 121(2389).
- Александров А. Насущный вопрос в машиностроении // Красное Знамя.– 1957.– 8 августа.
- Александров А. Широко использовать периодические прокатные профили // Красное Знамя.– 1952.– 3 сентября.
- Александров О. Велике джерело економії // Соціалістична Харківщина.– 1959.– 24 червня.
- Александров О., Паньков Ю. Просто і вигідно // Соціалістична Харківщина.– 1960.– 15 червня.
- Александров Ю. Становление профессионального торгового образования в России // Родина.– 2003 г.– № 5-6.
- Артеменко А. Передовому опыту – широкую дорогу // Красное Знамя.– 1955.– 9 октября.
- Афанасьев Н. В. Подготовка специалистов для работы в условиях рыночных отношений // Прогрессивные технологические процессы, формы организации производства и их внедрение в условиях рыночной экономики: Республиканская научно-практическая конференция.– Х., 1991.– С. 3.
- Барац И. С. Важный рычаг повышения рентабельности // Красное Знамя.– 1948.– 24 ноября.
- Барац И. С. Некоторые вопросы оборачиваемости оборотных средств // Красное Знамя.– 1949.– 1 марта.
- Барац И. С. Опыт работы кафедры бухгалтерского учета и статистики Харьковского инженерно-экономического института // Бухгалтерский учет.– 1962.– № 6.
- Бельтюков Е. А., Полонский Б. М. Учить экономически мыслить // Вестник высшей школы.– 1971.– № 12.– С. 18 – 21.

Бердута В. Харьковский государственный экономический университет – дух опыта и практики // Голос Украины.– 2000.– № 230.

Берлин В. Интеллигенты от коммерции: И. К. Велитченко – купец, депутат, меценат // Деловая жизнь.– 2003.– № 7-8.– С. 52 – 53.

Біда А. Школа громадського гарту // Ленінська зміна.– 1976.

Блинкин В. Н. Уважать договор // Красное Знамя.– 1948.– 24 ноября.

Будущий прием в учебные заведения // Коммунист.– 1925.– 8 марта.

Бюллетени Кабинета экономического изучения России Харьковского коммерческого института.– X., 1915 – 1917.

В студенты – по итогам олимпиады // Вечерний Харьков.– 2003.– № 19.– С. 1.

Василенко М. Носители вредительских теорий // Харьковский рабочий.– 1937.– № 241 (1141).– 17 октября.

Василенко Ю., Филонич В. Научная работа студентов // Красное Знамя.– 1953.– 30 июля.

Василенко Ю., Филонич В. Научные работы студентов // Красное Знамя.– 1952.– 1 июля.

Звіт Харківського окружного бюро пролетстуду до VII окружної конференції (лютий 1928 р.– січень 1929 р.).– X., 1929.– 40 с.

Звіт Харківського окружного бюро пролетстуду до VIII окружної конференції (січень 1929 р.– лютий 1930 р.).– X., 1930.– 48 с.

Вопросы экономики Донецкого бассейна: Орган научно-исследовательского Кабинета экономического изучения Донецкого бассейна при Харьковском институте народного хозяйства и научно-исследовательской кафедры прикладной экономики.– X., 1928.

Высшие коммерческие курсы Харьковского купеческого общества, состоящие в ведении Министерства торговли и промышленности. Записка о деятельности курсов в 1912/13 учебном году.– X., 1914.

Гаврилов А. М. Воспоминания и размышления декана факультета.– X.: ХНЭУ, 2005.– 348 с.

Горлач Н. И. ОПП – становление будущего руководителя // Вестник высшей школы.– 1977.– № 4.– С. 60.

Григорьев С. Коммерческое образование в России и его нужды // Русское экономическое обозрение.– 1898.– № 8.– С. 1 – 34; № 9.– С. 15 – 43.

Губарев О. По трудовой путевке – в вуз // Красное Знамя.– 1978.– 2 ноября.

Губернская конференция пролетарского студенчества // Харьковский пролетарий.– 1925.– 5 апреля.

- Гусатинский М. Воспитать хозяина // Слово лектора.– 1980.– № 12.– С. 46 – 48.
- Дворников А. Производительность труда и источники ее роста // Красное Знамя.– 1952.– 6 июня.
- Дворников А. Пути повышения производительности труда в машиностроении // Красное Знамя.– 1953.– 25 февраля.
- Доповідь ректора Харківського державного економічного університету професора Пономаренка В. С. про підсумки роботи у 2002 році.– Х.: ХДЕУ, 2003.– 36 с.
- Доповідь ректора Харківського державного економічного університету професора Пономаренка В. С. про підсумки роботи у 2003 році.– Х.: ХДЕУ, 2004.– 43 с.
- Дубровін А. Виховувати вимогливість // Ленінська зміна.– 1976.– 28 грудня.
- Дубяга Н. Слова и речи, произнесенные в Харьковском коммерческом училище Императора Александра III.– Х.: Печатное дело, 1905.– 40 с.
- Ежегодник Харьковского Коммерческого училища Императора Александра III. За 1911-1912 отчетный год. 19-й год существования училища.– Х.: Тип. Г. Б. Молчадского, 1913.– 232 с.
- Ежегодник Харьковского Коммерческого училища Императора Александра III. За 1912-1913 отчетный год. 20-й год существования училища.– Х.: Епархиальная типография, 1914.– 45 с.
- Електроапаратний завод і ХІЕІ // Соціалістична Харківщина.– 1972.– 3 жовтня.
- Жиляев У. Харьковский коммерческий институт // Южный край.– 1916.– 16 июля.
- За допомогою вчених // Вечірній Харків.– 1988.– 12 січня.– № 9(5744).
- За партами – керівники // Вечірній Харків.– 1997.– 14 листопада.
- Закладка здания Высших Коммерческих Курсов // Южный край.– 1914.– 30 сентября.– № 12300.
- Захист дипломних проектів на виробництві // Вечірній Харків.– 1987.– 8 липня.
- Звягинцев Ю. Для лучшей организации и планирования // Красное Знамя.– 1960.– 21 сентября.
- Звягинцев Ю. Электронный мозг тракторного гиганта // Красное Знамя.– 1965.– 3 декабря.
- Звягинцев Ю. Е. В экономической лаборатории совнархоза // Вопросы экономики.– 1960.– № 12.– С. 153.
- Звягинцев Ю. Про визначення економічної ефективності капіталовкладень // Соціалістична Харківщина.– 1958.– 9 травня.
- Золотарев А. О минерально-керамических резцах: (Шире распространять и внедрять метод Василия Колесова) // Красное Знамя.– 1953.– 20 июня.

Золотарев А. Применение метода В. Колесова на заводах Харькова // Красное Знамя.– 1953.– 5 июля.

Золотарев А. Резервы роста производительности труда на предприятиях машиностроения // Правда Украины.– 1955.– 8 сентября.

Золотарев А., Коростышев А. Использование математических методов в плановой работе совнархоза // Экономика Советской Украины.– 1962.– № 6.– С. 54 – 60.

Золотарев А. Н. Выступление на очередной встрече в редакции «Экономической газеты»: Экономисты вузов – народному хозяйству // Экономическая газета.– 1964.– 22 августа.– С. 6 – 7.

Золотарев А. Н., Кисляков К. С. Изучение и обобщение передовых методов труда как фактор роста его производительности // Труды ХИЭИ.– Т.IX.– 1957.– С. 37 – 55.

Золотарьов А. Математичний арсенал підприємства // Соціалістична Харківщина.– 1966.– 10 серпня.

Иван Алексеевич Виноградов как администратор-педагог (1871 – 1906 гг.): С 13-ю иллюстрациями.– Х.: Мирный труд, 1906.– 50 с.

Икрянистов Н., Либерман Е. Завод и институт: (Харьков научный – Харьков индустриальному)//Красное Знамя.– 19 июня 1949 г.

Итоги приема в вузы // Харьковский пролетарий.– 1925.– 2 октября.

Итоги приема в вузы // Харьковский пролетарий.– 1926.– 26 сентября.

Итоги приема в вузы // Харьковский пролетарий.– 1927.– 12 февраля.

Іванова Л. ВУЗ виконує замовлення: (Досліди і розробки науковців ХІЕІ) // Вечірній Харків.– 1988.– 25 березня.

Ігри ділових людей (дек. ф-ту організації виробництва М. Юрченко) // Соціалістична Харківщина.– 1979.– 24 січня.

Інтернаціональна конференція випускників вузу // Вечірній Харків.– 1984.– 19 вересня.

Каліфорнійський досвід (Школа міжнародного бізнесу) // Вечірній Харків.– 1992.– 28 травня.

Киенко Л. Экономическая учеба специалистов // Красное Знамя.– 1973.– 15 марта.

Кириянова З. Связь с совнархозом // Научные доклады высшей школы.– Экономические науки.– 1958.– № 2.– С. 145 – 146.

Козлова О., Косичкина В. Разработка экономических проблем в вузах // Научные доклады высшей школы. Экономические науки.– 1973 г.– № 6.– С. 124.

Кононенко В., Золотарев А. Творчески развивать методы станочников-скоростников // Правда Украины.– 1953.– 12 августа.

- Кононенко В. В. Будем крепить наши связи // Красное Знамя.– 1963.– 17 ноября.
- Кононенко В. В. Научная работа кафедр института и творческие связи с производством // Тезисы доклада на научн. конф. проф.-преп. состава, посв. 93-й годовщине со дня рождения В. И. Ленина. 10 – 12 апреля 1963 г.– Х.: ХГУ, 1963.– С. 3 – 5.
- Краткий отчет о состоянии учебно-воспитательной части в Харьковском коммерческом училище Императора Александра III за второй год его существования, с 3 октября 1894 по 3 октября 1895 г.– Х.: Типогр. Зильберберга, 1896.– 82 с.
- Краткий отчет о состоянии учебно-воспитательной части в Харьковском коммерческом училище Императора Александра III за пятый год его существования, с 3 октября 1897 по 3 октября 1898 г.– Х.: Типогр. Зильберберга, 1899.– 134 с.
- Краткий отчет о состоянии учебно-воспитательной части в Харьковском коммерческом училище Императора Александра III за шестой год его существования, с 3 октября 1898 по 3 октября 1899 г.– Х.: Типогр. Зильберберга, 1900.– 156 с.
- Краткий отчет о состоянии учебно-воспитательной части в Харьковском коммерческом училище Императора Александра III за седьмой год его существования, с 3 октября 1899 по 3 октября 1900 г.– Х.: Типогр. Зильберберга, 1901.– 194 с.
- Краткий очерк возникновения в г. Харькове Коммерческого училища в память события 17-го октября 1888 года / Сост. секретарь Попеч. совета ХКУ П. Верховский.– Х.: Тип. Зильберберга, 1894.– 40 с.
- Кузьмин И. «Студенческая» наука – народному хозяйству // Красное Знамя.– 1976.– 13 января.
- Куликов В. Н. Мы ждем действенной помощи // Красное Знамя.– 1948.– 24 ноября.– № 233.
- Кулиш С. А., Коростышев А. В., Потемкин С. К., Сивый В. Б. НИРС в системе подготовки инженера-экономиста // Проблемы высшей школы. Респ. науч.-исслед. сборник. Вып. 29. НИР студентов.– К.: Высшая школа, 1977.– С. 90 – 95.
- Ланцев М. Печали и нужды: [О положении и нуждах учащихся в Харькове] // Южный край.– 1916.– 3 сентября.
- Леонидова И. Вклад ученых // Красное знамя.– 1977.– 2 февраля.
- Либерман Е. Г. Завод и институт (Содружество велозавода и инженерно-экономического института) // Красное Знамя.– 1952.– 9 июля.
- Либерман О., Звягинцев Ю. Економісти допомагають // Соціалістична Харківщина.– 1960.– 9 грудня.
- Либерман О. Г. Дипломне проектування тісніше пов'язувати з практикою // Соціалістична Харківщина.– 1951.– 10 жовтня.
- Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: Очерки истории экономической науки и экономического образования.– Х., 1995.– 194 с.

Бібліографія

Макарова Г. Ефективність форм поточного контролю студентів // Проблеми вищої школи. Республіканський науково-методичний збірник.– Вип. 8. Економіка вищої освіти. Проблеми навчання іноземних мов.– К.: Вища школа, 1971.– С. 113 – 116.

Макарова Г. Надо уметь считать! // Красное Знамя.– 1962.– 16 июня.

Макарова Г. Организация ритмичной работы машиностроительных предприятий // Красное Знамя.– 1956.– 13 ноября.

Макарова Г. Практика майбутніх інженерів // Соціалістична Харківщина.– 1953.– 30 червня.

Макарова Г. Шляхи підвищення рентабельності машинобудівних підприємств // Соціалістична Харківщина.– 1956.– 14 березня.

Макарова Г. М. Пути осуществления режима экономии на машиностроительном заводе // Соціалістична Харківщина.– 1954.– 8 жовтня.

Мартиненко Р., Брагіна Ю. Спеціаліст формується з творчості // Ленінська зміна.– 1069.– 5 квітня.

Мартыненко Р. Крепнут связи // Красное Знамя.– 1972.– 30 декабря.

Мартыненко Р. Резервы повышения эффективности управленческого труда // Социалистический труд.– 1965.– № 5.– С. 50.

Маслов Е. Научись считать, учить и строить (инновации в вузе) // Слобода.– 2003.– № 36.– С. 6.

Машенко С. Інженер-економіст та його місце на виробництві // Соціалістична Харківщина.– 1970.– 13 листопада.

Машенко С. На стикі старту і фінішу. Роздуми про формування інженерних кадрів для АСУ // Соціалістична Харківщина.– 1973.– 24 березня.

Машенко С. Навчання ніколи не закінчується // Соціалістична Харківщина.– 1971.– 22 червня.

Метод по наданню допомоги керівникам машинобудівної промисловості // Вечірній Харків.– 1979.– 14 грудня.

Михайленко М., Золотарьов А. Узагальнюємо передовий досвід // Соціалістична Харківщина.– 1958.– 25 березня.

Михайленко Н., Забродський Д. Змагання штампа з фрезою // Соціалістична Харківщина.– 1959.– 19 серпня.

Михайличенко Д. Ю. Партийный порученец: Толстов Иван Иванович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьк. вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред.: В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой.– Х.: Изд-во НУА; Золотые страницы, 2004.– С. 530.

Михайличенко Д. Ю. Размах шага сажены: Бидный Василий Герасимович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьк. вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред.: В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой.– Х.: Изд-во НУА; Золотые страницы, 2004.– С. 529.

Місце на ВДНХ // Вечірній Харків.– 1976.– 12 березня.

Н. З. Коммерческое образование в России и за границей прежде и теперь // Русская школа.– 1896 г.– № 7.– С. 2 – 14; № 8.– С. 195 – 207.

Науменко К. Д. Вдохновляющие перспективы // Красное Знамя.– 1966.– 1 апреля.

Науменко К. Д., Кулиш С. А., Чугаенко Н. И. Угольная промышленность, подготовка горных инженеров-экономистов // Экономика и организация промышленного производства.– Вып. 5.– М.: Техника, 1967.

Науменко К. Д., Филонич В. Активизировать научное творчество молодежи // Красное Знамя.– 1960.– 26 октября.

Науменко К. Д., Филонич В. Активизировать научное творчество молодежи // Технический прогресс и ВУЗы.– Х.: ХГУ, 1962.– С. 11 – 116.

Начинается прием в вузы Харькова // Харьковский пролетарий.– 1926.– 21 мая.

Новый облик Инжека // Слобода.– 1994.– 13 июля.

Об утверждении правил о стипендиях в память столетнего юбилея Отечественной войны, учрежденных на Харьковских высших коммерческих курсах // Собрание узаконений... – 1913.– № 19.– С. 310 – 311.

Олейник С. У. В содружестве с производством // Вестник высшей школы.– 1970.– № 12.– С. 19 – 21.

Олейник С. У. ВУЗ и экономическая подготовка кадров // Красное знамя.– 1971.– 3 ноября.

Олейник С. У. Деловые связи вузов-побратимов. Харьков – Познань // Красное знамя.– 1974.– 24 января.

Олейник С. У. и др. Институт – производству (Из опыта работы ХИЭИ) // Инф. листок. № 170-74 «Информкомплекс-74» ХЦНТИ.

Олейник С. У. Институт заключил договор // Красное Знамя.– 1981.– 6 октября.

Олейник С. У. Опыт подготовки организаторов производства в ХИЭИ. Материалы польского центра подготовки руководящих кадров.– Варшава, 1971.

Олейник С. У. Опыт подготовки организаторов промышленного производства в ХИЭИ // Конф. центров совершенствования рук. кадров европейских стран – членов СЭВ. Материалы. Варшава 14 – 19 июня 1971 г.– Ч. 1.– Варшава, 1971.– С. 161 – 180.

Олейник С. У. Опыт применения деловых игр в курсах организационно-экономического цикла подготовки инженеров-экономистов в Харьковском инженерно-экономическом институте // Совершенствование подготовки специалистов. Материалы Всесоюзной научной конференции.– Челябинск: ЧПИ, 1984.

Олейник С. У. Особенности определения эффективности вузовской НИР экономического профиля // Проблемы управления НИР в вузах. Тематический сборник научных трудов МАИ.– М., 1982.

Олейник С. У. Почетный долг ученых // Красное Знамя.– 1974.– 13 ноября.

Олейник С. У. Совершенствование подготовки инженеров-экономистов // Экономика и организация промышленного производства. Респ. межвед. научн.-технич. сб. Вып. 10.– К.: Техника, 1974.– С. 169 – 173.

Олейник С. У. Техничко-экономические бюро // Вестник высшей школы.– 1975.– № 8.– С. 47 – 49.

Олейник С. У. Ученые – машиностроителям // Красное Знамя.– 1970.– 27 сентября.

Олейник С. У. Хозяйственная реформа и экономические исследования // Вестник высшей школы.– 1966.– № 4.– С. 44.

Олейник С. У. Экономическая наука и производство // Красное Знамя.– 1974.– 7 июля.

Олейник С. У. Экономическое образование трудящихся // Экономика Советской Украины.– 1974.– № 4.– С. 95 – 96.

Олейник С. У. Эффективность вузовских исследований // Красное Знамя.– 1977.– 12 января.

Олейник С. У. Эффективные формы организации научно-исследовательской работы студентов в технико-экономических бюро инженерно-экономических вузов и факультетов ХИЭИ.– Рук. к.э.н., доц. 12.03.79. (Отчет 50 с.).– Реф.– 1979.– № 9, № 31.09.045.

Олейник С. У., Алдохин И. П. Верный путь в науку и практику. СНО в инженерно-экономическом ВУЗе (Из опыта организации научной работы студентов в ХИЭИ) // Вестник высшей школы.– 1972.– № 1.– С. 48 – 51.

Олейник С. У., Макарова Г. М., Коломиец Р. А., Спесивцева В. Д. Научные исследования ХИЭИ в области машиностроения // Экономика и организация промышленного производства.– Вып. 5.– 1969.– С. 3 – 7.

Олейник С. У. Глибинний пошук вчених-економістів // Соціалістична Харківщина.– 1965.– 12 жовтня.

Олейник С. У. Підприємство і вузівська наука // Вечірній Харків.– 1974.– 26 січня.

Олейник С. У. Спільні пошуки // Соціалістична Харківщина.– 1966.– 2 березня.

Организация работы студенческих бюро ХИЭИ (Методические рекомендации).– Х., 1973.– 6 с.

Открытие занятий на Харьковских Высших Коммерческих Курсах // Счетоводство и хозяйство: Издание счетоводческого отдела Харьковского Отделения Императорского Русского технического общества.– № 13.– 1912.– С. 373 – 372.

Открытие Харьковского коммерческого училища // Харьковские губернские ведомости.– 1893.– 4 октября.

Отчет о деятельности Общества попечения о нуждающихся учащихся Харьковского коммерческого училища Императора Александра III. За 1910 – 1911 гг.– X., 1910.

Отчет о деятельности Общества попечения о нуждающихся учащихся Харьковского коммерческого училища Императора Александра III. За 1912 г.– X., 1913.

Отчет о деятельности Общества попечения о нуждающихся учащихся Харьковского коммерческого училища Императора Александра III. За 1913 г.– X., 1914.

Отчет о состоянии учебно-воспитательной части в Харьковском коммерческом училище Императора Александра III. За 1909 – 1910 учебный год. (17-й год существования).– X.: Типогр. Г. Б. Молчадского, 1910.– 518 с.

Отчет Харьковских Высших коммерческих курсов Харьковского купеческого общества за 1914 – 1915 учебный год.– X., 1915.

Отчет Харьковского коммерческого института за 1916 – 1917 учебный год // Известия Харьковского коммерческого института.– 1918.– № 1.– С. 14 – 77.

Павленко А. В., Топорский В. К. Студенты – надежные помощники кафедры (О работе кафедры технической механики ХИЭИ) // Вестник высшей школы.– 1963.– № 3.– С. 46 – 47.

Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду». Спогади, щоденники, документи, матеріали / Упоряд.: В. Баран, О. Мандабура та ін., За ред. Ю. Шаповала.– К.: Генеза, 2003.– 808 с., іл.

Підсумки роботи трудового колективу в 2001/2002 навчальному році та завдання на наступний навчальний рік.– X.: ХДЕУ, 2002.– 48 с.

Підсумки роботи трудового колективу в 2002/2003 навчальному році та завдання на наступний навчальний рік.– X.: ХДЕУ, 2003.– 56 с.

Пономаренко В. Экономист = математизм + креатив (интервью с ректором ХГЭУ) // Слобода.– 2003.– № 37-38.– С. 11.

Порт у сухопутному місті, або «Лоцмани» української економіки // Голос України.– 2003.– № 411.– С. 28.

Праця СК та ТЕБ у Харківському-інженерно-економічному інституті // Ленінська зміна.– 1986.– 9 січня.

Разманова Н. А. Общественная инициатива торгово-промышленных кругов России и материальное обеспечение коммерческих училищ // Отечественная история.– № 2.– 2004.– С. 74 – 83.

Рейтинг побед высших учебных заведений Украины во Всеукраинской студенческой олимпиаде 2001 – 2002 учебного года // Персонал.– 2003 г.– № 2.– С. 3.

Реорганізація вищої школи // Комуніст.– 1930.– 12 березня.

Роллер В., Либерман Е. Опыт содружества завода и института: (Содружество з-да «Тракторозапчасть» и инженерно-экономического института) // Красное Знамя.– 1951.– 11 июля.

Романовський В. Нащо Світлані журавель? // Ленінська зміна.– 1987.– 27 січня.– № 12 (6195).

Савельев И. С. Ближе к заводской жизни // Красное Знамя.– 1948.– 24 ноября.– № 233.

Самоврядуванню – економічні засади [ХГЕУ – конференція з питань регіонального і місцевого розвитку] // Слобідський край.– 2003.– № 110.

Сект П. Е. О работе кафедры экономики и организации химической промышленности // Кокс и химия.– 1962.– № 5.– С. 54.

Сероштан Н. Ученые Харькова – ленинскому юбилею // Красное Знамя.– 1970.– 21 марта.

Сероштан Н. А. Целевая подготовка инженеров-экономистов // Красное Знамя.– 1987.– 8 января.

Сеть харьковских вузов расширяется // Харьковский пролетарий.– 1929.– 13 августа.

Сіроштан М. У центрі ідей та дій. Знати економіку – вміти господарювати // Соціалістична Харківщина.– 1986.– 19 січня.

Сіроштан М. А. Підготовка кадрів ХХІ ст.: Сьогодення і перспективи // Банківська справа.– 2000.– № 2.– С. 3 – 6.

Сіроштан М. А. Погляди економіста на події минулі, сучасні і майбутні.– Х.: Вид-во ХДЕУ, 2000.– 386 с.

Стефан Михайлович Ямпольский: Биобиблиография ученых Украинской ССР.– К.: АН УССР; Наукова думка, 1986.– 76 с.

Суслин Н. О жизни харьковских вузов // Красная молодежь.– 1924.– № 4.– С. 118 – 120.

Тарасова Л. Година на захист (Заводчани приймають до втілення пропозиції випускників ХІЕІ) // Вечірній Харків.– 1988.– 21 червня.

Тесленко Ф. Ф. Кафедры втуза – помощь промышленности // Вестник высшей школы.– 1949.– № 5.– С. 41 – 42.

Тесленко-Пономаренко Ф. Ф. [Беседа с корреспондентом о новом факультете организаторов производства в ХИЭИ] // Экономическая газета.– 1965.– № 45.

Тесленко-Пономаренко Ф. Ф. Выше качество подготовки специалистов (Из опыта ХИЭИ) // Красное Знамя.– 1950.– 28 марта.

Тесленко-Пономаренко Ф. Ф. За тесное содружество науки и практики // Правда Украины.– 1949.– 19 октября.

Тесленко-Пономаренко Ф. Ф. Институт и заводы // Красное Знамя.– 1950.– 20 февраля.

Тесленко-Пономаренко Ф. Ф. На пороге нового учебного года // Красное Знамя.– 1965.– 31 августа.

Тесленко-Пономаренко Ф. Ф. Первоочередные вопросы организации исследовательской работы // Вестник высшей школы.– 1956.– № 2.– С. 19 – 21.

Тесленко-Пономаренко Ф. Ф. Плоды творческого содружества (Помощь научных работников инженерно-экономического института промышленности города Харькова и Донбасса) // Правда Украины.– 1949.– 5 августа.

Тесленко-Пономаренко Ф. Ф. Укреплять внутрицеховой хозрасчет [Научно-техническая конференция в ХИЭИ] // Красное Знамя.– 1949.– 29 ноября.

Тесленко-Пономаренко Ф. Ф. Экономист и жизнь. Некоторые вопросы инженерно-экономического образования // Правда Украины.– 1966.– 21 января.

Тимченко Н. С. Во главе процесса возрождения: Сазонов Александр Васильевич // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьк. вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред.: В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой.– Х.: Изд-во НУА; Золотые страницы, 2004.– С. 535.

Тимченко Н. С. Европейский стандарт – не предел: Пономаренко Владимир Степанович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьк. вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред.: В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой.– Х.: Изд-во НУА; Золотые страницы, 2004.– С. 543 – 544.

Тимченко Н. С. Его постигла участь многих: Облонский Яков Антонович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьк. вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред.: В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой.– Х.: Изд-во НУА; Золотые страницы, 2004.– С. 531.

Тимченко Н. С. Когда слово «впервые» становится привычным: Тесленко-Пономаренко Феодосий Федотович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьк. вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред.: В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой.– Х.: Изд-во НУА; Золотые страницы, 2004.– С. 536 – 538.

Тимченко Н. С. Крупный ученый-экономист: Ямпольский Стефан Михайлович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьк. вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред.: В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой.– Х.: Изд-во НУА; Золотые страницы, 2004.– С. 533 – 534.

Тимченко Н. С. На пике рыночной трансформации: Сероштан Николай Антонович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьк. вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред.: В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой.– Х.: Изд-во НУА; Золотые страницы, 2004.– С. 541 – 542.

Тимченко Н. С. Опора на самостоятельность студентов: Брагин Иван Дмитриевич // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьк. вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред.: В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой.– Х.: Изд-во НУА; Золотые страницы, 2004.– С. 532.

Тимченко Н. С. От студента до ректора: Штец Константин Александрович // Служение Отечеству и долгу: Очерки о жизни и деятельности ректоров харьк. вузов (1805 – 2004 гг.) / Под общ. ред.: В. И. Астаховой, Е. В. Астаховой.– Х.: Изд-во НУА; Золотые страницы, 2004.– С. 539 – 540.

Устав Харьковских высших коммерческих курсов.– Х., 1912.

Учебный центр «Будущие лидеры» // Вечерний Харьков.– 1996.– 26 сентября.

Ученые Харькова должны помочь промышленности // Красное Знамя.– 1948.– 12 октября.– № 204.

Филонич В. Без полемики нет поиска: Вуз – учатся преподавательские кадры // Правда Украины.– 1974.– 5 октября.

Филонич В. Ближе к производству // Красное Знамя.– 1951.– 3 апреля.

Филонич В. Важный резерв производительности труда // Красное Знамя.– 1955.– 8 января.

Филонич В. За комплексную механизацию производства // Красное Знамя.– 1955.– 12 февраля.

Филонич В. Новое в работе студенческого научного общества // Красное Знамя.– 1949.– 5 октября.

Филонич В. Содружество стахановцев с институтом // Правда Украины.– 1951.– 19 мая.

Филонич В. Студенты на заводе // Сталинское племя.– 1949.– 20 ноября.

Филонич В. Ценные исследования студентов // Комсомольская правда.– 1949.– 9 июля.

Фомин П. И. К открытию Харьковского Коммерческого Института // Счетоводство и хозяйство: Издание счетоводческого отдела Харьковского Отделения Императорского Русского технического общества.– № 10.– 1912.– С. 248 – 251.

Харківський державний економічний університет: (Рекламний буклет).– Б. м.: б. в., 2000.– 24 с.

Харьков вузовский должен помочь Харькову индустриальному! (Ко всем научным работникам учебных и исследовательских институтов) // Красное Знамя.– 1948.– 9 октября.– № 202.

Харьков научный – Харькову индустриальному // Правда.– 1949.– 10 января.– №10(11117).

Харьковские высшие коммерческие курсы // Счетоводство и хозяйство: Издание счетоводческого отдела Харьковского Отделения Императорского Русского технического общества.– № 9.– 1912.– С. 237 – 240.

Харьковский инженерно-экономический институт: Рекламно-информационный проспект.– Х.: Ред.-изд. отд. облполиграфиздата, 1990.– 36 с.

Харьковский инженерно-экономический институт: Рекламный проспект.– Х.: Облполиграфиздат, 1980.– 28 с.

Чурилов В. А. Опыт рядом // Рабочая газета.– 1974.– 20 сентября.

Штец К. А. Перед первой лекцией // Красное Знамя.– 1966.– 1 сентября.

Штец К. А. Преподаватели экономики повышают квалификацию // Вестник высшей школы.– 1967.– № 2.– С. 61 – 65.

Штец К. А., Либерман Л. М. Внести ясность в направленность подготовки инженеров-экономистов // Вестник высшей школы.– 1953.– № 11.– С. 25 – 32.

Штец К. А., Самет И. М., Чесак В. Н. Вклад ученых ХИЭИ в экономику и организацию металлургического производства // Экономика и организация промышленного производства.– Вып. 5.– 1969.– С. 103 – 108.

Штець К., Самет І. Змінюємо зв'язки вузу з виробництвом // Соціалістична Харківщина.– 1952.– 25 листопада.

Штець К., Самет І. Співдружність з виробництвом // Соціалістична Харківщина.– 1950.– 24 червня.

Штець К. О. Горизонти інженера-економіста. Диплом дев'ятої п'ятирічки // Соціалістична Харківщина.– 1971.– 24 серпня.

Штець К. О. Економісте, чи знаєш ти техніку? // Соціалістична Харківщина.– 1969.– 24 червня.

Штець К. О. На головних наукових напрямках // Соціалістична Харківщина.– 1971.– 2 квітня.

Штець К. О. Педагог у вузі // Соціалістична Харківщина.– 1970.– 26 серпня.

Штець К. О. Самостійна робота студентів // Соціалістична Харківщина.– 1951.– 30 березня.

Штець К. О. Творчість і самостійність. Яким має бути дипломний проект // Соціалістична Харківщина.– 1972.– 23 травня.

Ямпольский С. М. Десять лет Харьковского инженерно-экономического института // Тр. Харьк. инж.-экон. ин-та. Вып. 2. Юбил. вып. 1930 – 1940 гг.– Х., 1940.– С. 3 – 10.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- ВРНГ – Вища рада народного господарства
ДА СБУ – Державний архів Служби безпеки України
ДАХО – Державний архів Харківської області
ІРТТ – Імператорська Російське технічне товариство
ІХУ – Імператорський Харківський університет
НКВП – Народний комісаріат важкої промисловості
РНК – Рада народних комісарів
РНГ – Рада народного господарства
РСЧА – Робітничо-Селянська Червона армія
ХКТ – Харківське купецьке товариство
ЦДАВОВ – Центральний державний архів вищих органів влади і управління
ЦДАГОУ – Центральний державний архів громадських об'єднань України
ЦДНТАУ – Центральний державний науково-технічний архів України

Наукове видання

НАРИСИ З ІСТОРІЇ
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
(1930 – 2005 рр.)

Монографія

Дизайн, комп'ютерна верстка – С. Г. Трофименко

Редактор Л. М. Лібуркіна

Підписано до друку 27.07.2005 р. Формат 70 × 100/16. Папір офсетний.

Гарнітура GaramondNarrowC. Друк офсетний.

Ум.-друк. арк. 27. Обл.-вид. арк. 36,2. Наклад 500 прим. Зам. № 806.

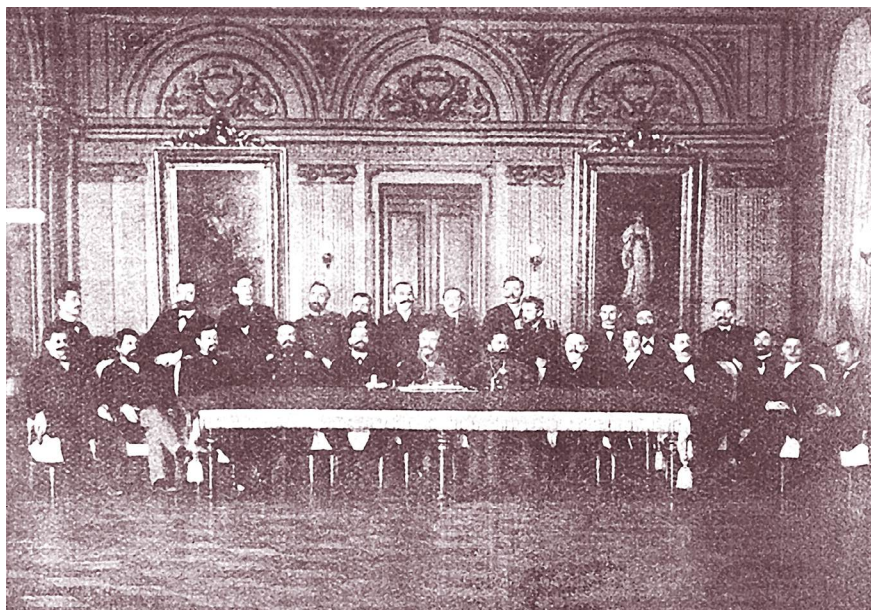
Видавничий Дім «ІНЖЕК». Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
України суб'єктів видавничої діяльності ДК № 1219 від 03.02.2003.
61052 Харків, а/с 81. Тел. (057) 732-09-59, (057) 703-40-21.

Надруковано у типографії ТОВ «Золоті сторінки»,
Україна 61145, м. Харків, вул. Космічна, 26.
Тел./факс: (057) 701-0701

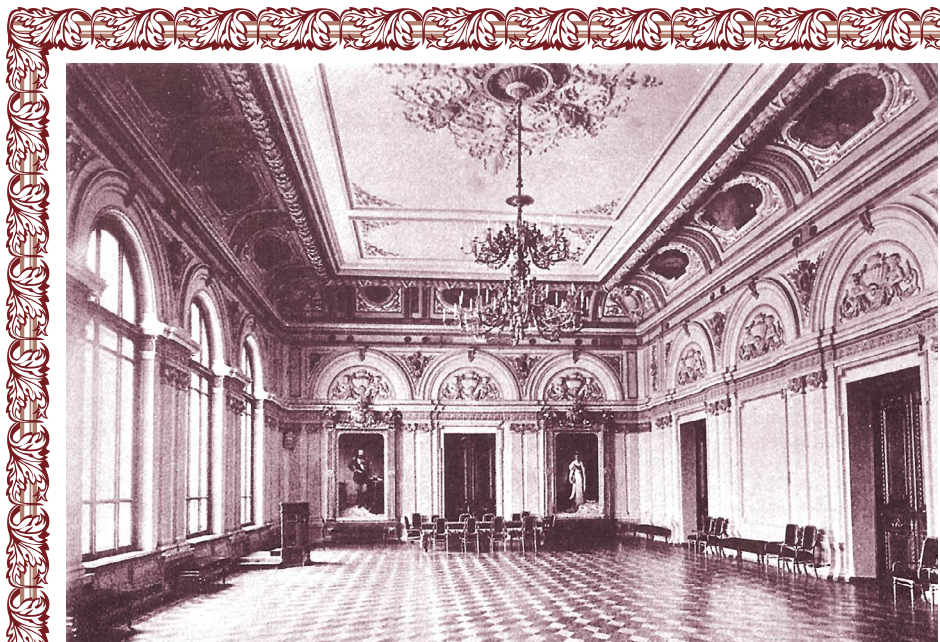

Харківське комерційне училище (лістівка початку XX ст.)

**Директор
Харківського
комерційного училища
Імператора Олександра III
І. О. Виноградов,
кавалер ордена
св. Станіслава I ступ.
18 квітня 1899 р.**

**Викладачі Харківського комерційного училища
у Актовій залі. 1905 р.**

▲ Актова зала Харківського комерційного училища
Імператора Олександра III

Парадні сходи Харківського комерційного училища
Імператора Олександра III ▼

**Випускна фотографія учнів Харківського комерційного училища
Імператора Олександра III. 1914 р.**

**Золота медаль випускника Харківського комерційного училища
Імператора Олександра III (Зібрання Державного Ермітажу.
Медал'єр П. Стадницький). 1905 р.**

Закладання будівлі Харківського комерційного інституту. 28 вересня 1914 р.

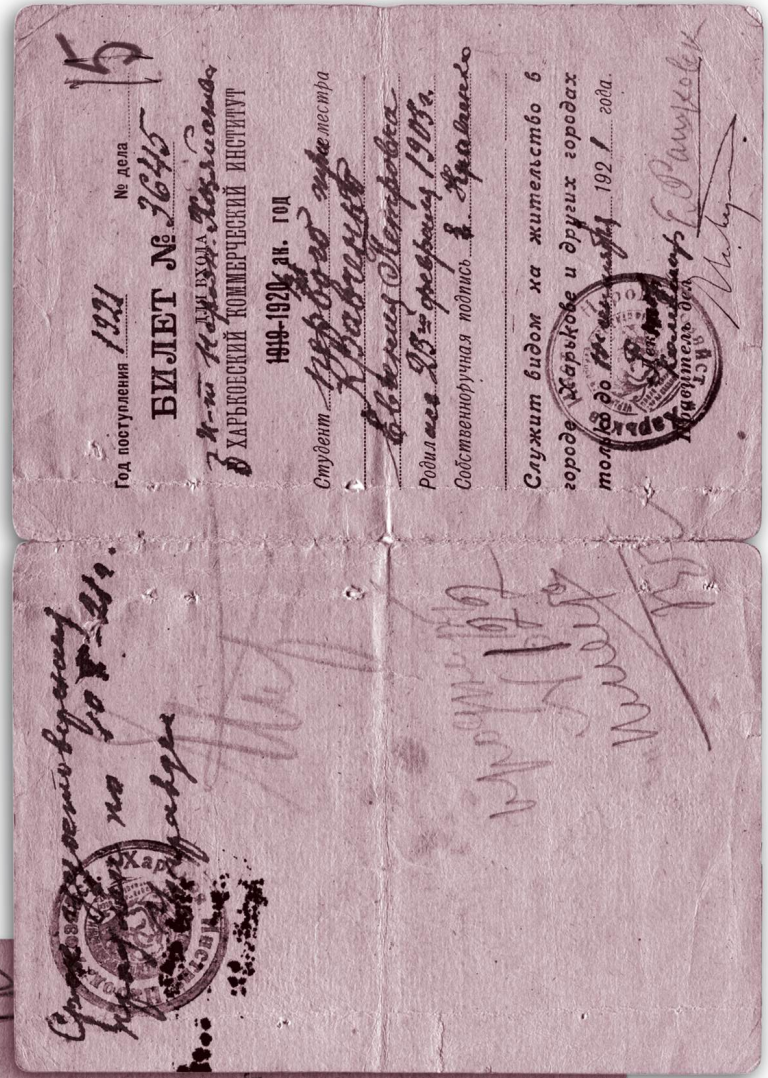
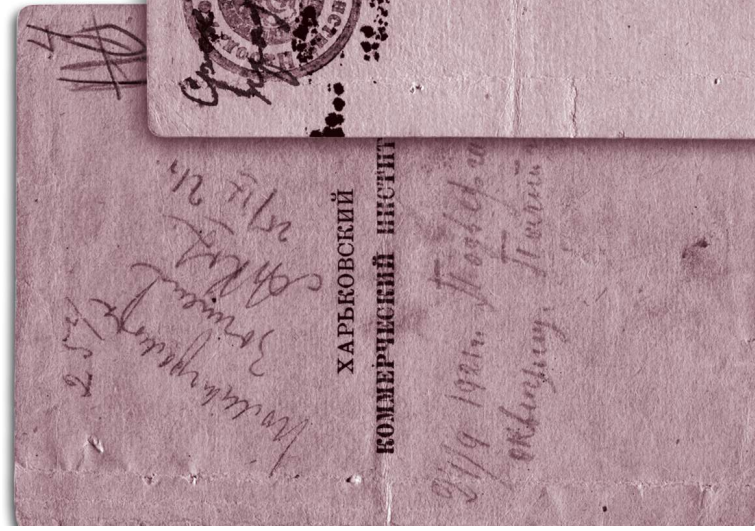
Студенти першого партійного набору Харківського інституту народного господарства. 1921 р.

ІІ^й курс. ІІ^{ої} групи Економ. Фак. ІНГ. 28-V-29 р. м. Харків

Выпускная фотография студентов гірничо-металургійного циклу економічного факультету ХІНГ. 1929 р.

Студентский квиток Е. П. Кравченко. 1921 г.

**Мешканці кімнати «600» студентського гуртожитку «Гігант».
12 грудня 1938 р. (другий справа – К. О. Штець,
у 1966 – 1977 рр. ректор ХІЕІ)**

**Професор П. Г. Рубін і студенти під час практичних занять
в металургійній лабораторії**

Дружні шаржі з ювілейного випуску газети «Студент Жовтня». 1940 р.

«ПРЕДЕЛЫ МЕДЛИТЕЛЬНОСТИ
ОБОГАЩЕНИЯ».

Дружеский шарж.

— Ну, ну, давай результаты...
Доц. Улицкий—Я залез в самую
глубину пределов обогащения и
не могу так скоро выйти отсюда....
а сверху жаждут быстрого обога-
щения.

«БЕЗ ПАСПОРТА».

Дружеский шарж

Тесленко—Ваш паспорт, гражданка.

Наприкінці 1930-х рр. під керівництвом
Ф. Ф. Тесленка-Пономаренка
проводились роботи
з паспортизації коксових
батареї Донбасу

«МЕЧТЫ ДИРЕКТОРА».

Дружеский шарж.

Обіграються амбіційні плани
С. М. Ямпольського з розвитку ХІЕІ

«О СТРУКТУРЕ».

Дружеский шарж.

— Ух, устал... Столько чет я го-
ворю им, что структурное построе-
ние зональных операций требует
разбивка элементов структуры на
структурные микро-элементы...

Дружні шаржі з ювілейного випуску газети «Студент Жовтня». 1940 р.

«ОТ АДАМА ДО ЛУКИ
ПАЧИОЛЫ».

Дружеский шарж.

Профессор — Составлению истории учета, этому злободневному вопросу я посвятил не мало лет. В ближайшие годы я заканчиваю первый том «Истории учета» с охватом периода от Адама до Луки Пачиолы».

«СТРОГОЕ ВНУШЕНИЕ ДЕКАНА».

Дружеский шарж.

— Васенька, детка, дорогой, начнешь ты, наконец, учиться?

Проф. О. М. Серіков – автор низки праць з історії бухгалтерського обліку, що залишилися у рукопису

«УСКОРЕНИЕ ОБОРОТА».
Дружеский шарж.

Дружні шаржі з ювілейного випуску газети «Студент Жовтня». 1940 р.

«БЕДНОСТЬ НЕ ПОРОК».
Дружеский шарж.

— И в бедной руде богатство.
Проведены плавки на бед-
ных рудах (см. хронику).

Погулять ведь так отродно
И манит его проспект—
Сдать зачет? Да сдам я, ладно.
Просмотрю чужой конспект.

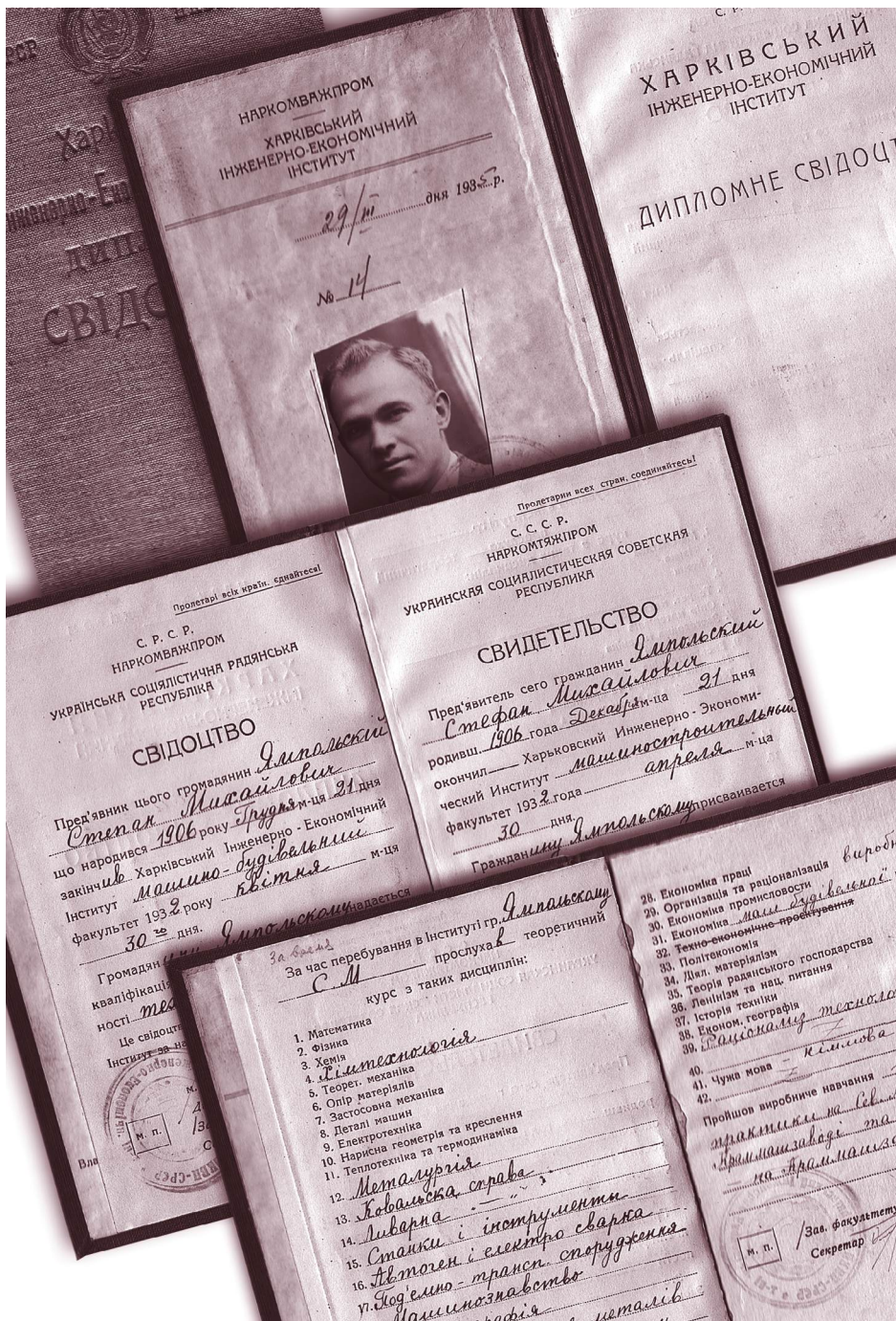
Наприкінці 1930-х рр. проф. П. Г. Рубін
досліджував питання промислового
використання в металургії бідних
руд Донецького басейну

ИНЖЭКИН И ЕГО ПОТОМСТВО.

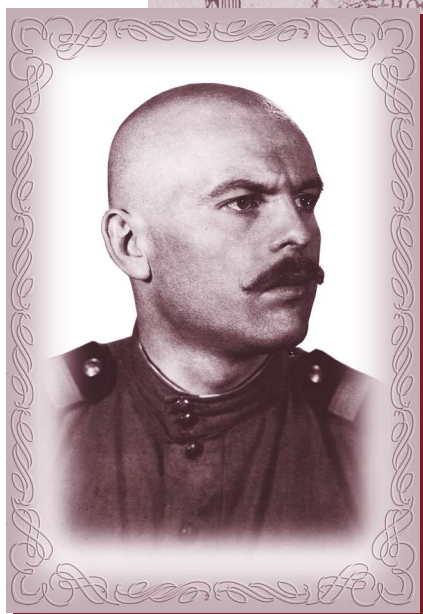
Професори та викладачі ХІЕІ, які працювали в ньому з дня реорганізації ХІНГ. Сидять (справа наліво): проф. Я. Х. Кос-
токов, проф. Д. С. Ростовцев, директор ХІЕІ С. М. Ямпольський, проф. О. М. Серіков, ст. викл. Є. А. Смолинова, доц. О. Г. Лі-
berman; *стоять*: доц. С. А. Згуніцин, доц. Із. С. Барац, ст. викл. П. В. Гуляєв, доц. М. В. Васильченко, доц. Ф. Ф. Тесленко-
Пономаренко, доц. І. П. Пушко, ас. К. Ф. Михальков, доц. Н. З. Шабадаш, ас. Є. П. Сята, Д. І. Цуканов, доц. С. Н. Воловельська,
ст. викл. С. І. Фарбштейн, доц. В. І. Гавриш, доц. І. А. Шоломович, лаб. С. М. Кисельов, ст. викл. В. П. Акуленко;
унизу: ст. препаратори У. С. Заніна, В. Г. Дацькова.

Диплом С. М. Ямпольського, в 1935 р. – випускника
машинобудівного факультету ХІЕІ

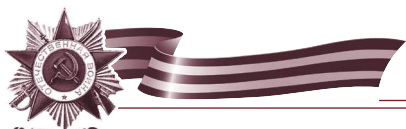

Проф. П. Г. Рубін і студенти металургійного факультету ХІЕІ під час проходження практики
на Макіївському металургійному заводі. 1939 р.

Подяка Верховного
Головнокомандувача за взяття
Берліну О. А. Сахну

О. А. Сахно – механик-водій САУ,
учасник штурму Берліну
(весна 1945 р.)

**В. І. Портенко, снайпер,
розвідник, учасник оборони
Москви**

**Я. К. Денисенко зустрів війну
в лавах 169 СД на румунському
кордоні**

**І. П. Носач, старшина Чорно-
морського флоту, артилерист-
коригувальник, учасник боїв на
Новоросійському плацдармі
і визволення Керчі**

**І. В. Ємельянов – у роки війни
сержант взводу розвідки 172-го
гвардійського стрілецького полку
57 ГСД, повний кавалер
ордена Слави**

П. Д. Дудко – в лавах курсантів Училища берегової оборони, обороняв Севастополь у 1941 – 1942 рр.

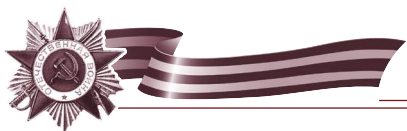

К. О. Штець
(перший справа)
з однополчанами,
перед Білоруською
стратегичною
наступальною
операцією
(весна 1944 р.)

С. А. Куліш
(у центрі) –
артилерист,
тяжко
поранений
у боях за
Смоленські
Ворота (1943 р.)

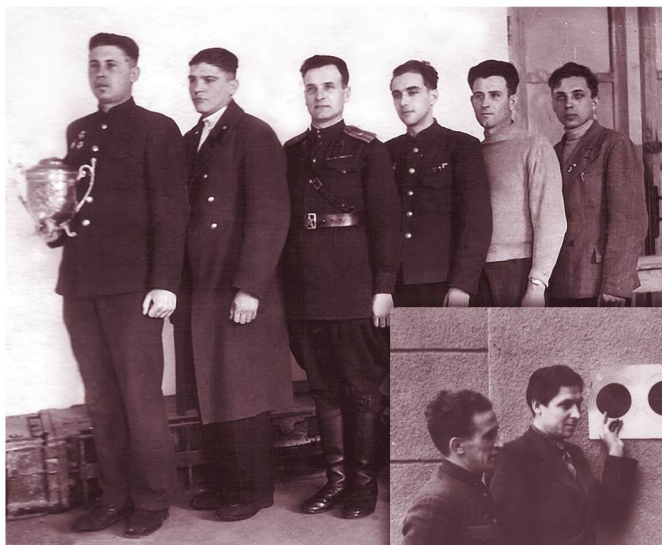

Перше засідання
профкому після
визволення Харкова.
Серпень 1943 р.

Проф. П. Г. Рубін біля фурми

**Команда стрільців
інституту, що виграла
кубок району**

**Стрільці
інституту**

**Кабінет військової
підготовки**

**Керівник стрілкового гуртка
В. І. Портенко**

Першотравнева демонстрація колективу ХІЕІ. Середина 1940-х рр.

Директор ХІЕІ Ф. Ф. Тестенко-Пономаренко, проф. Я. Х. Костюков і викл. М. П. Айнберг-Горський
з групою студентів. 1947 р.

Лабораторні роботи в лабораторії холодної обробки металів різанням. 1948 р.

**Почнемо з освоєння обладнання лабораторії...
Заняття в лабораторії кафедри металургії. 1946 р.**

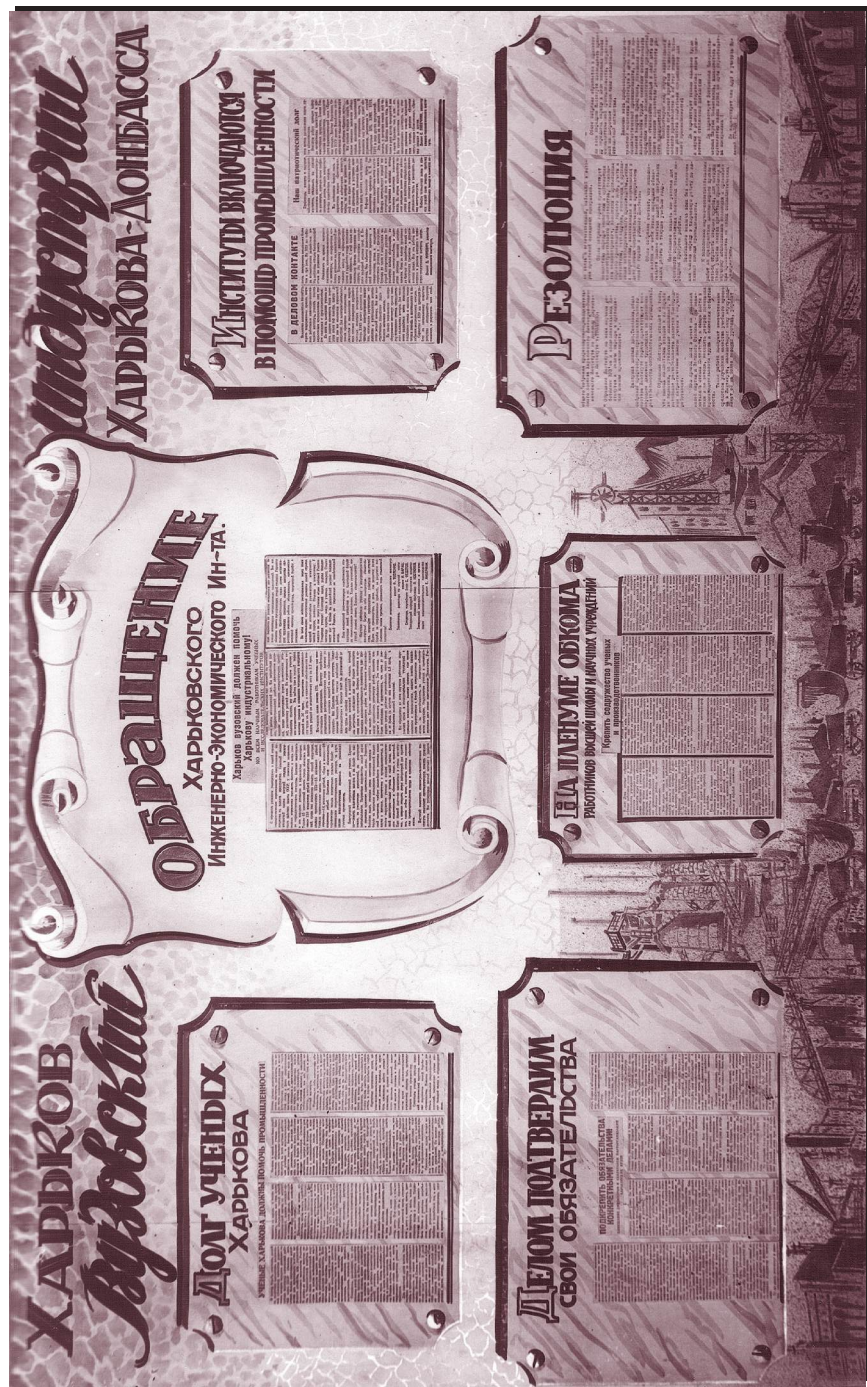
Студенти і викладачі – учасники наукової допомоги Харківському 8-му ДПЗ
(сидять у центрі: О. Г. Ліberman (четвертий зліва), С. М. Мерков)

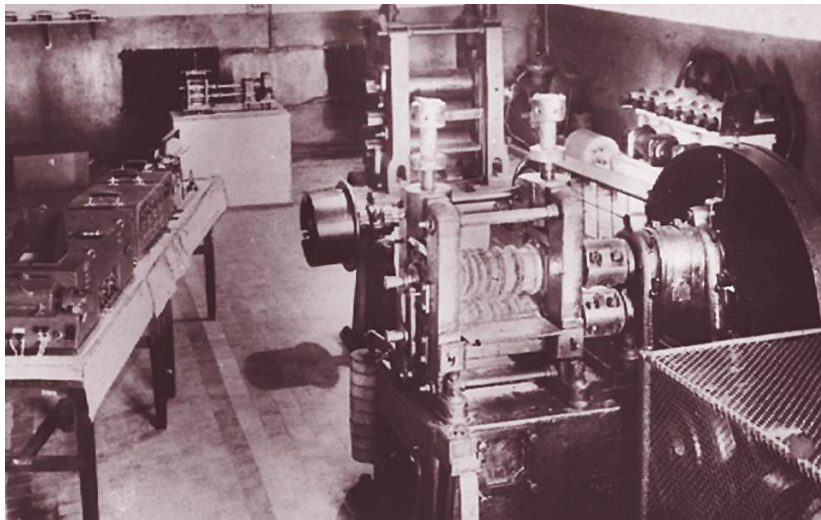

Учасники конференції ХІЕІ з участю працівників заводів і фінансових установ м. Харкова з питань прискорення обігу оборотних коштів. 1949 р.

Студенти ХІЕІ – гуртожиток, корпус 51, кімн.15. Зліва направо: Жогло Іван Петрович (УРСР), Ковалеву Броніслав (ПНР), Лю І-юань (КНР), Тарасов А. І. (УРСР), Хао Бай-линь (КНР), Сабо Реже (УНР). Початок 1950-х рр.

Обладнання для металургійної лабораторії,
отримане з Німеччини за репараціями

Схема виробничих зв'язків і об'єктів досліджень кафедри економіки
і організації хімічної промисловості. Початок 1960-х рр.

Кабінет кафедри бухгалтерського обліку і статистики. 1950 р.

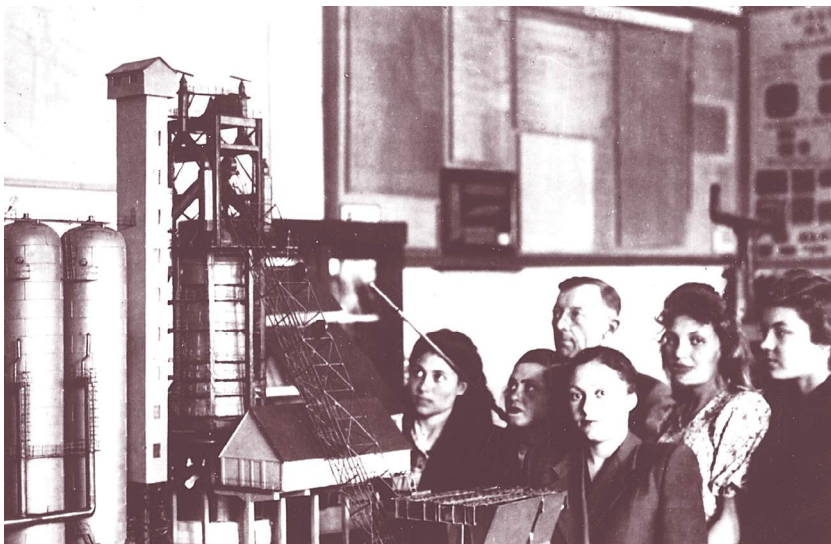
Лабораторія кафедри гірничої справи. 1949 р.

Прийом заяв від вступаючих до інституту. 1949 р.

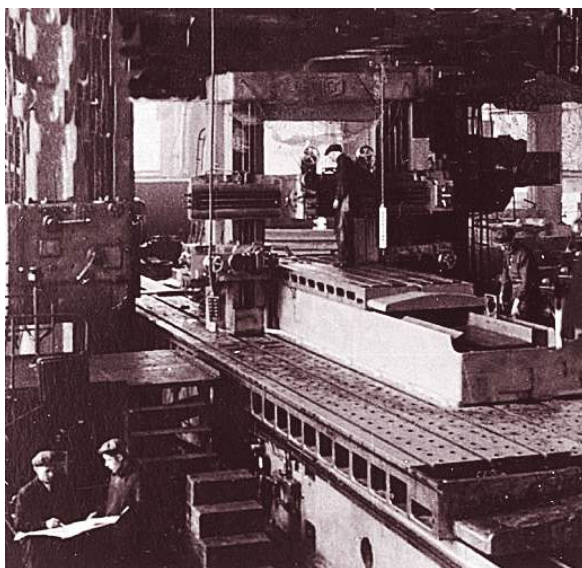
У книгосховищі інституту

**Заняття у макета типової доменної печі веде
викладач А. Д. Сахаров**

**У лабораторії кафедри металургії. На задньому плані –
макет мартенівського цеху**

**У цеху заводу: студенти ХІЕІ
на виробничій практиці. 1955 р.**

**Студенти факультету організації матеріально-технічного
постачання промислового виробництва. 1957 р.**

**Студенти ХІЕІ
на Ціліні**

Захист дипломних проектів студентами машинобудівного факультету.
1952 р. Серед членів ДЕК проф. Я. Х. Костюков, проф. О. Г. Ліберман

На студентській науковій конференції. 1950 р.

Студенти під час практичних занять в лабораторії неорганічної хімії. 1949 р.

Викладачі кафедри технології машинобудування готуються до проведення практичних занять у лабораторія верстатів і різання металів. 1948 р.

В. П. Москаленко. Під час занять у лабораторії. 1954 р.

Група студентів на виробничій практиці на Харківському заводі агрегатних верстатів. 1956 р.

Секційна робота студентської наукової конференції.
Роботу секції веде О. Г. Ліberman. 1950 р.

Студентська наукова конференція. Квітень 1950 р.
(У першому ряду в центрі: В. В. Кононенко, С. М. Мерков)

Студенти ХІЕІ – громадяни КНР вручають прапор інституту. Середина 1950-х рр.

О. Г. Ліберман і А. М. Золотарьов. 1954 р.

Студенти ХІЕІ на військових сборах. 1954 р.

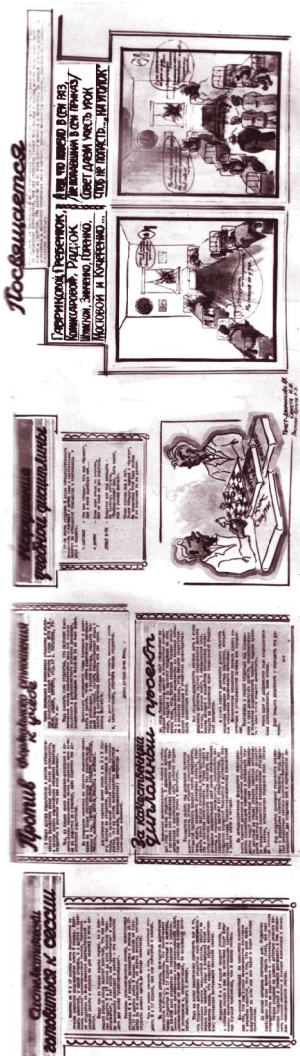

Група студентів-випускників і викладачів ХІЕІ на демонстрації 1 травня 1957 р. (У центрі О. Г. Ліberman, А. М. Золотарьов)

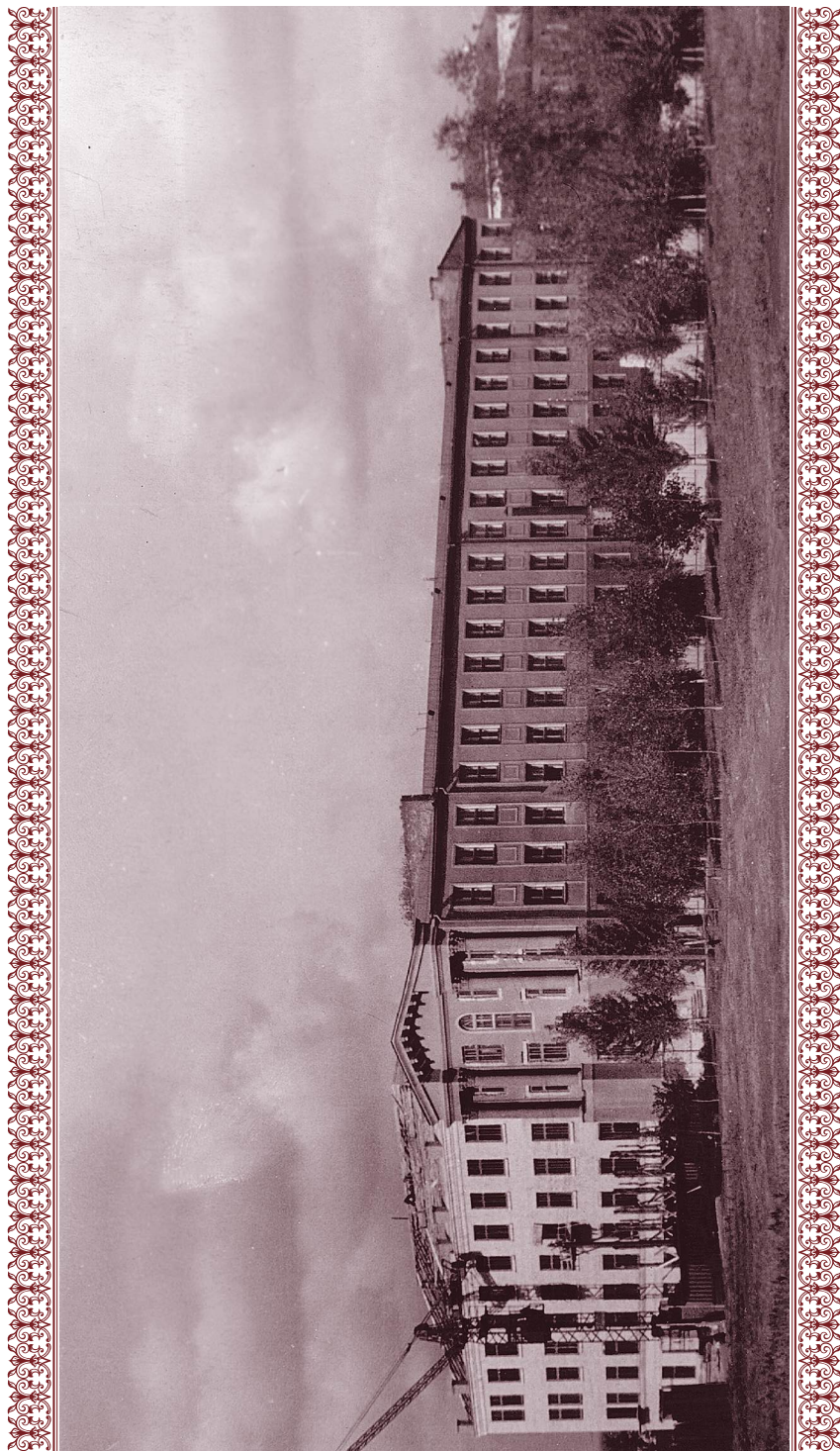
Виступає хореографічний ансамбль студентів ХІЕІ. 1952 р.

Советские женщины - активные дейтели силкой передовой в шле советской социалистической культуры!

Стіннівка «За кадри!». Святковий випуск. 1950 р.

Будівництво нового корпусу ХІІІ. Початок 1950-х рр.

Державна екзаменаційна комісія, металургійний факультет ХІЕІ
(середина 1950-х рр.). *Справа наліво:* Г. М. Макарова, проф. П. Г. Рубін, проф.
О. Г. Ліберман, А. М. Золотарьов, директор Харківського вагонобудівного заводу
канд. екон. наук А. Г. Коновалов, В. В. Кононенко, М. А. Михайленко

Кафедра економіки і організації хімічного виробництва. 1965 р.
Сидять (зліва направо): С. Ф. Ткачов, Ф. Ф. Тесленко-Пономаренко,
П. Ю. Сект, Б. Ф. Кловін; стоять: А. Г. Баранник, Л. М. Пасічникова, В. І. Жилкін,
Ю. М. Рудакова, С. А. Левін

Кафедра економіки і організації гірничого виробництва. 1965 р.
У 1-му ряду (зліва направо): М. І. Чугаєнко, Р. С. Лабунець, К. Д. Науменко, М. Н. Охотнікова,
В. Б. Сивий; 2-й ряд: С. А. Куліш, М. М. Андросов, А. Г. Сурков, С. М. Іванченко, Б. Г. Савченко,
М. П. Хохлов; 3-й ряд: К. С. Ібраєв, Г. А. Маєвський, О. І. Жилін, О. К. Левченко, А. Д. Огієнко

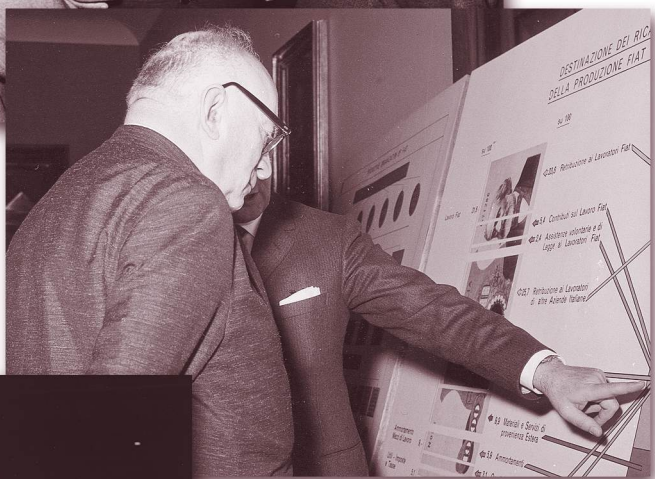
Кафедра економіки і організації машинобудівного виробництва. 1965 р.
У 1-му ряду (зліва направо): Ю. Є. Звягінцев, Л. С. Топчій, С. У. Олійник, І. П. Солоха,
А. А. Кошута; 2-й ряд: О. А. Сахно, М. А. Сохранич, Р. І. Мартиненко, Р. А. Коломієць,
В. С. Клочко; 3-й ряд: В. А. Ільченко, В. І. Белоконенко, С. К. Потьомкин

Кафедра організації механізованої обробки
економічної інформації. 1965 р.

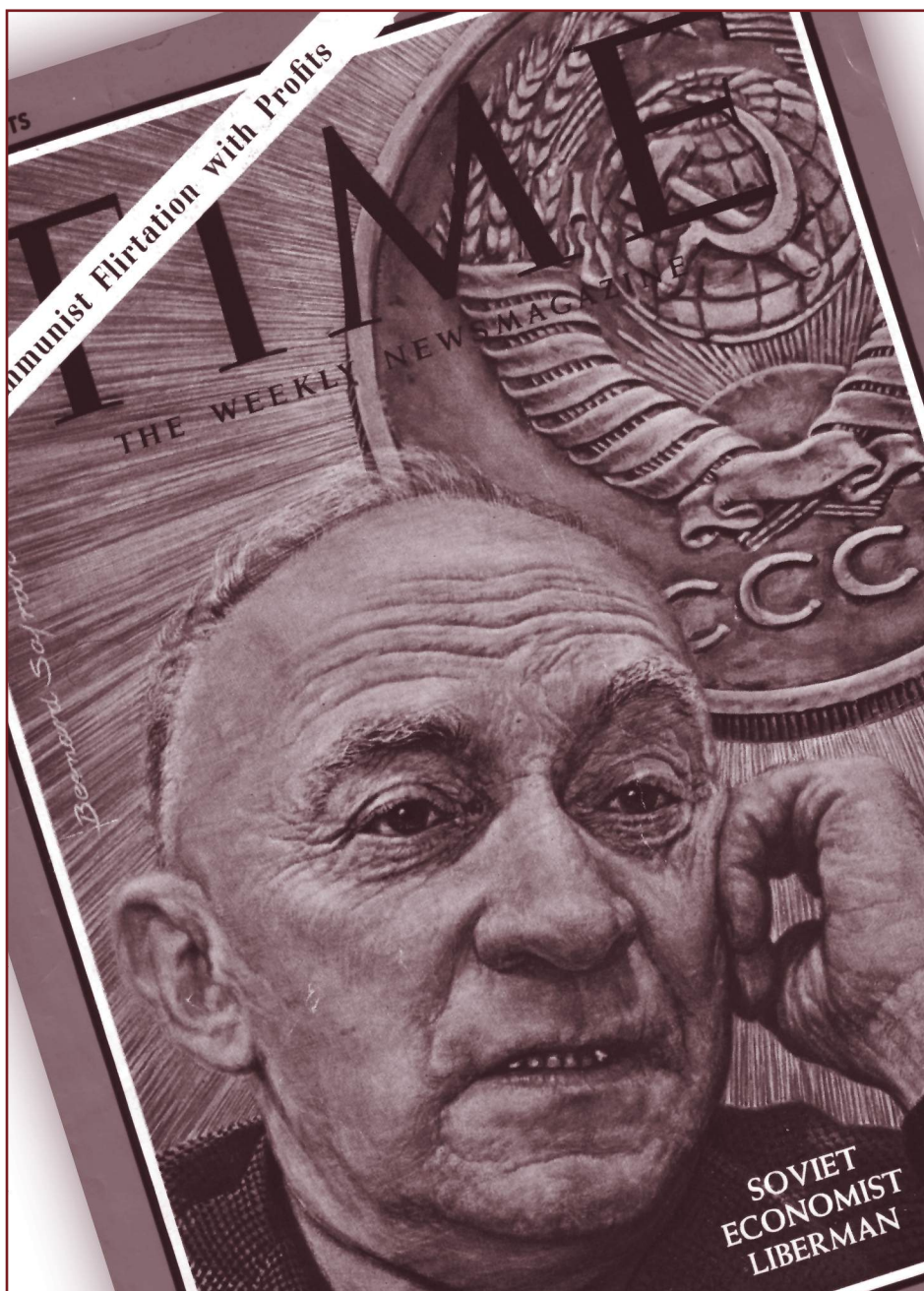
Кафедра фізики і математики. 1965 р.

Проф. О. Г. Ліберман під час свого європейського турне 1965 р. – відвідування підприємств концерну FIAT, Італія.

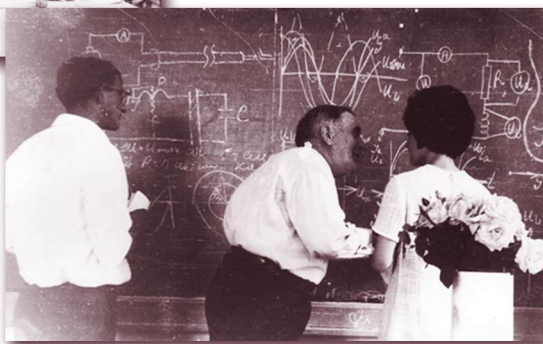
**Проф. О. Г. Ліберман під час свого європейського турне
1965 р.- під час прес-конференції і бесід
з журналістами**

Обкладинка журналу «Time» (12 листопада 1965 р.) із статтею, що присвячена економічній реформі 1965 р.

**Екзамен приймає
доцент Митц**

**Ректор ХІЕІ
(1966 – 1977 рр.)
проф. К. О. Штець**

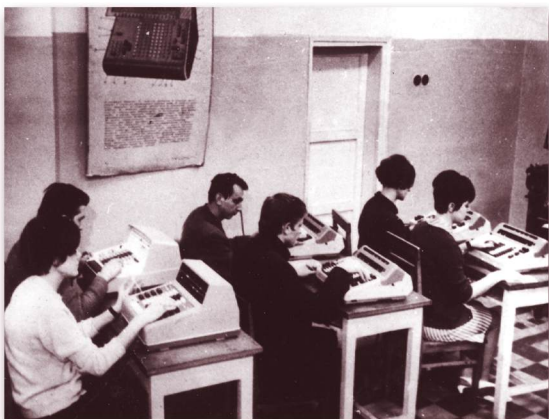
**Ректор ХІЕІ проф. К. О. Штець,
О. К. Левченко, С. У. Олійник.
Демонстрація 7 листопада 1969 р.**

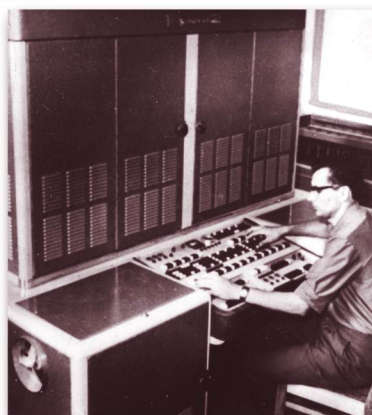
**Всесоюзна наукова конференція «Вдосконалення
госпрозрахунку промислових підприємств».
Виступає С. У. Олійник Вересень 1973 р.**

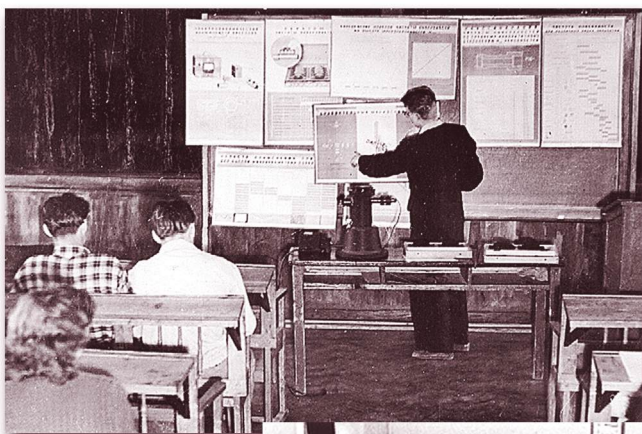
**Під час занять семінару з підвищення кваліфікації
викладачів ХІЕІ**

У обчислювальному
центрі ХІЕІ, 1968 р.

**Конференція студентського наукового товариства –
робота секційних засідань (1960-ті рр.)**

**Конференція студентського наукового товариства –
робота секційних засідань (1960-ті рр.)**

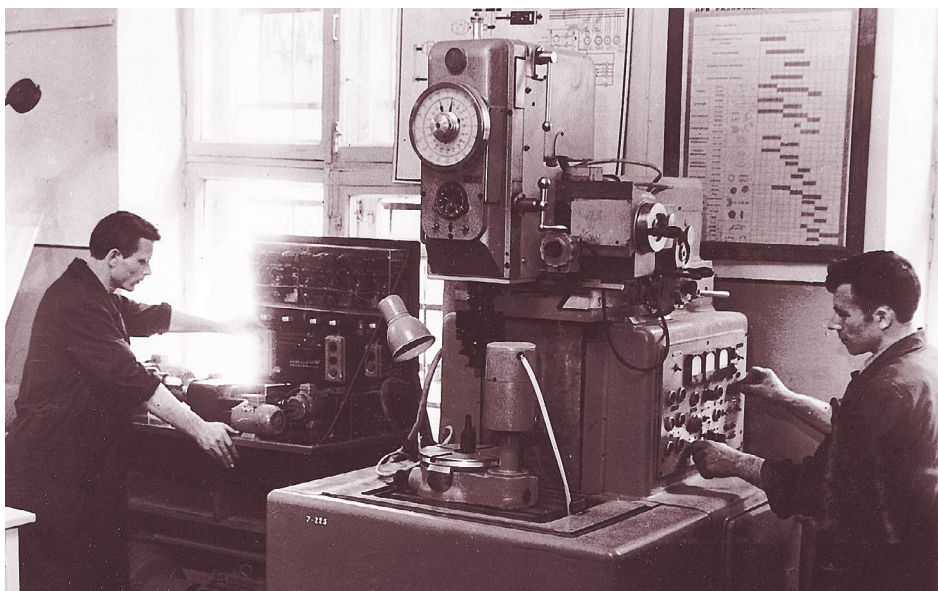
▲
Студенти ХІЕІ –
громадяни В'єтнаму.
1967 р.

Студенти гірничого
факультету ХІЕІ –
громадяни В'єтнаму –
на виробничій
практиці.
Середина 1960-х рр.

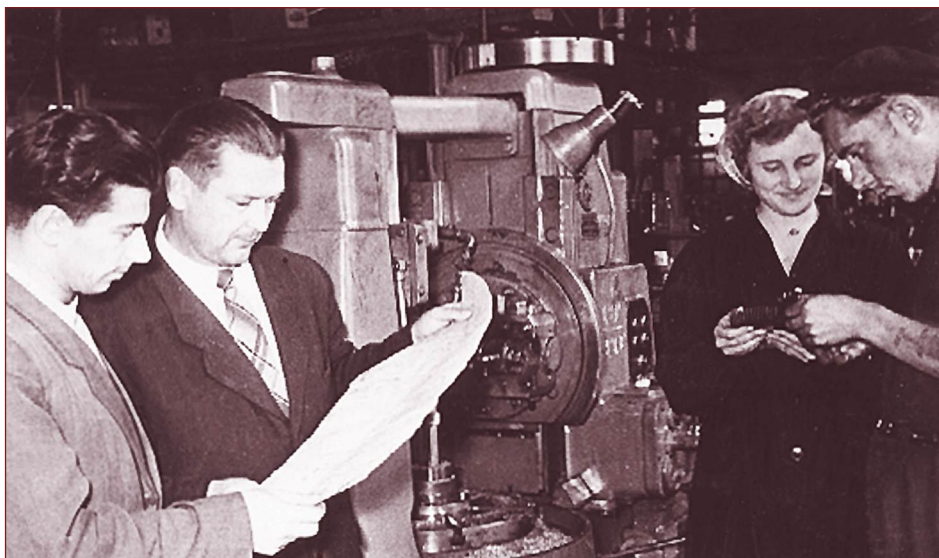

Члени кафедри технології машинобудування під час обговорення комплексної науково-дослідницької роботи, що виконується для харківського заводу «Електромашина». Друга половина 1960-х рр.

Завідувач лабораторії верстатів і різання металів В. Ф. Авсєнєв (зліва) за налагоджуванням діючої моделі верстата з програмним управлінням, виготовленої співробітниками кафедри. Лаборант Ю. П. Пащенко за налагоджуванням електроімпульсного верстата (кінець 1960-х – початок 1970-х рр.).

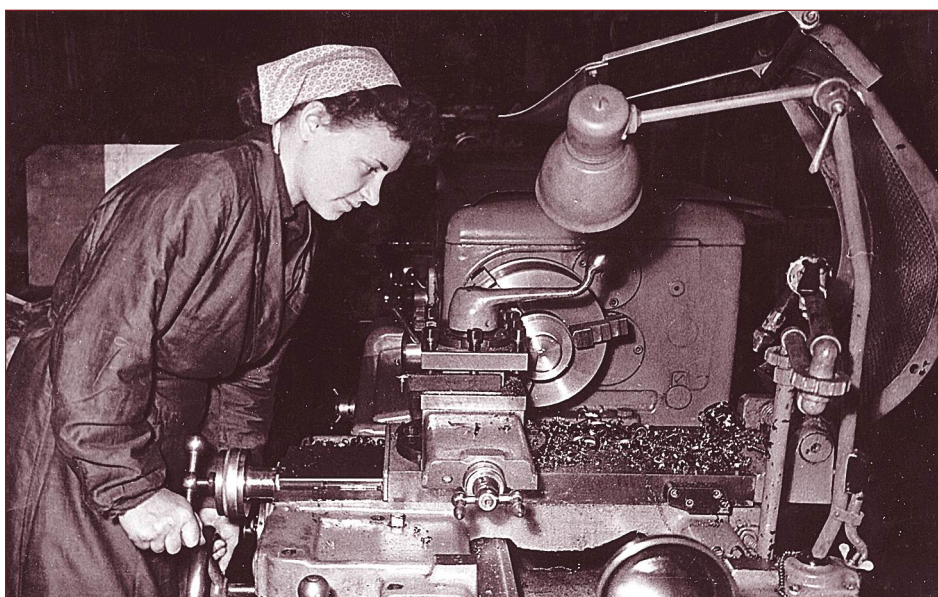
**Студенти ХІЕІ на технологічній практиці
на машинобудівних заводах Харкова**

**Студенти ХІЕІ на технологічній практиці
на машинобудівних заводах Харкова**

**Студенти ХІЕІ на технологічній практиці
на машинобудівних заводах Харкова**

Професор
К. Д. Науменко
і студенти на
виробничій практиці
на вугледобувних
підприємствах
Донбасу

У хімічній лабораторії. 1968 р.

Р. І. Мартиненко проводить лекцію. Початок 1970-х рр.

Завідувач кафедри бухгалтерського обліку Іс. С. Барац (у центрі), Є. П. Сіхарулідзе, С. А. Левін. 1970-ті рр.

**Студенти металургійного факультету ХІЕІ на ознайомлювальній
технологічній практиці на Остравських заводах
(ЧРСР, липень – серпень 1970 р.).**

**Студенти Остравського гірничо-металургійного інституту
на ознайомлювальній практиці в ХІЕІ і Макіївському металургійному
заводі (1970 р.).**

**Підписання договору про співробітництво між ХІЕІ і Познанською
економічною академією (Харків, травень 1975 р., ректор ХІЕІ
проф. К. О. Штець і ректор ПЕА проф. Р. Доманський)**

Проф. О. Й. Ерган із студентами 5-ї групи 3-го курсу факультету ОМОЕІ.
12 квітня 1986 р.

Професор О. Г. Занегін проводить семінар з політекономії. 1989 р.

**Студентський будівельний загон «Горняк».
Ямало-Ненецька автономна округа (1978 р.)**

Відпочинок за містом

Допомога селу

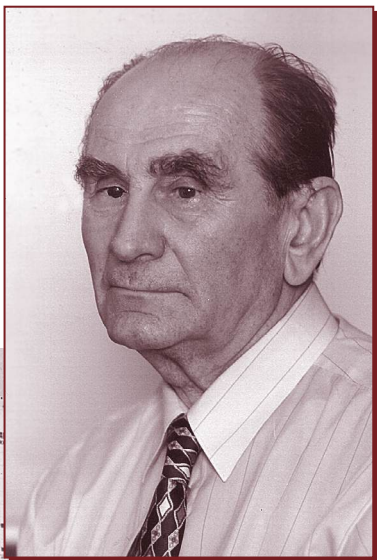
«Трудовий семестр». Металурги 2-го курсу в бригаді арматурників на будівництві 12-поверхового будинку.

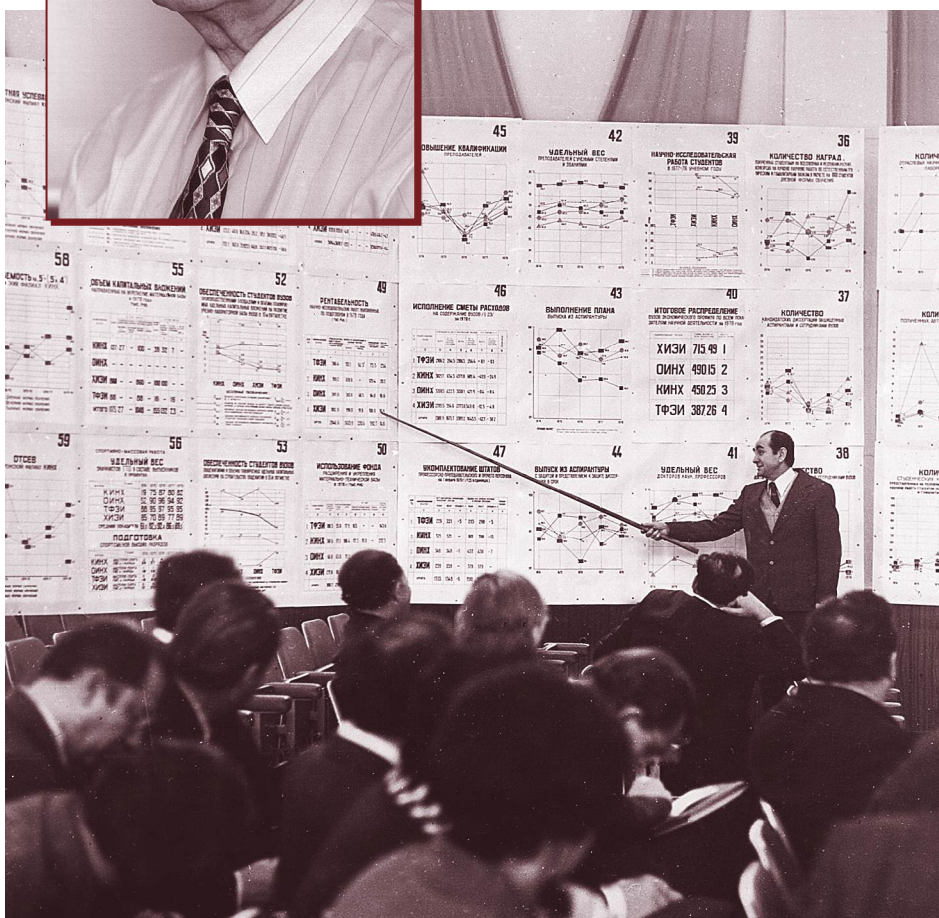
**«Майже як у пісні:
«Расписались на Рейхстаге и
поехали домой»**

«Трудовой семестр»

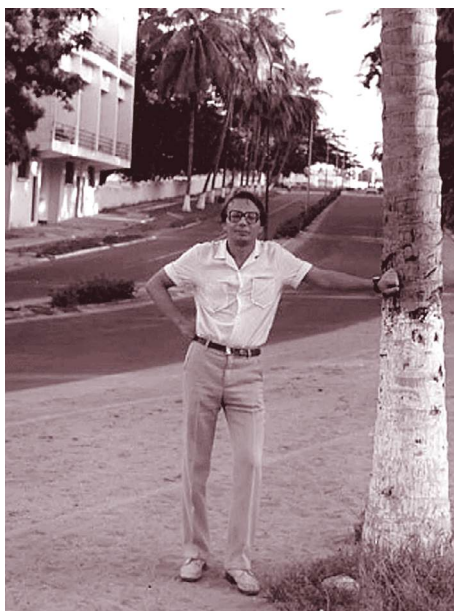
**М. А. Сіроштан – ректор
Харківського державного
економічного університету
(1979 – 1994 рр.)**

**Виступ М. А. Сіроштана на віїзному засіданні колегії Мінвузу УРСР.
(ХІЕІ, 1980 р.)**

**В. С. Пономаренко зі студентами
під час святкової демонстрації. 1970-ті рр.**

**В. С. Пономаренко.
м. Браззавиль, Народна Республіка Конго, травень 1985 р.**

Команда спортсменок XIЕІ

Випускник ХІНГ академік А. М. Рум'янцев під час відвідування музею історії ХІЕІ (1976 р., зліва направо: О. А. Сахно, А. М. Рум'янцев, М. С. Семейкін, С. А. Куліш)

Музей бойової і трудової слави ХІЕІ: зустріч з ветеранами – учасниками оборони Севастополю 1941 – 1942 рр.

Під час зустрічі студентів з ветеранами Великої Вітчизняної війни

РЕКТОР
Харківського національного
економічного університету
Володимир Степанович
ПОНОМАРЕНКО

Студентський фестиваль «ЗОЛОТИЙ ЧАС», 2001 р.

Студенство ХНЕУ

Міжнародна олімпіада «Економіст – 2003»

Міжнародна олімпіада «Економіст – 2004»

Міжнародна науково-практична конференція
«Концепція стратегії розвитку Харківської області»
22 – 23 листопада 2001 р.

**Під час переговорів з офіційною
делегацією Народного комітету
провінції Кхань Хоа (СРВ)**

Будівлі ХНЕУ

Бібліотека ХНЕУ

У спортивному комплексі ХНЕУ

Студентське життя

Студентське життя

▲
Переможниці конкурсу
«Miss ХНЕУ-2004»

▲
Виставка картин
художниці

Свято «Студентська весна – 2004»

▲
Учасники семінару

Іноземні студенти в ХНЕУ

Міжнародний економічний форум – РЕГІОНАЛЬНА СПІВДРУЖНІСТЬ (2003 р.)

1930 - 2005

Українська конференція з питань регіонального та місцевого економічного розвитку (2003 р.)

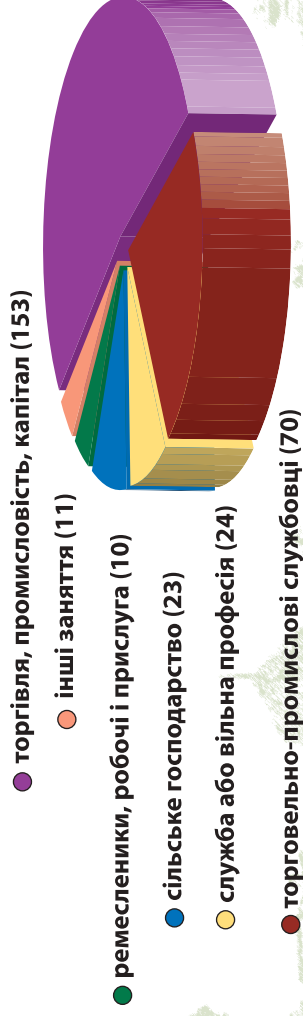

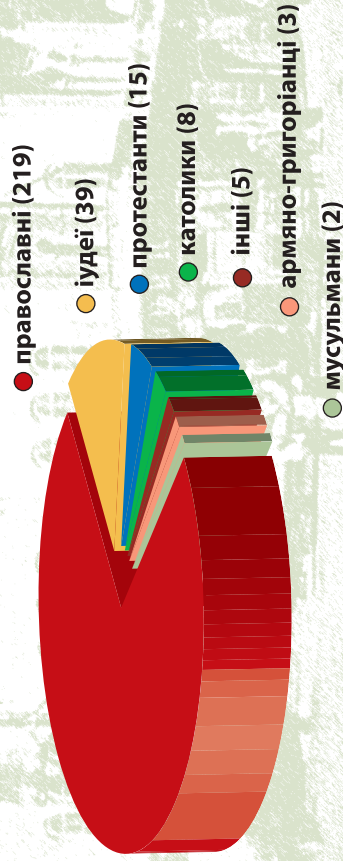
Урочиста церемонія підписання Magna Charta Universitatum

ЗА ЗАНЯТТЯМ БАТЬКІВ

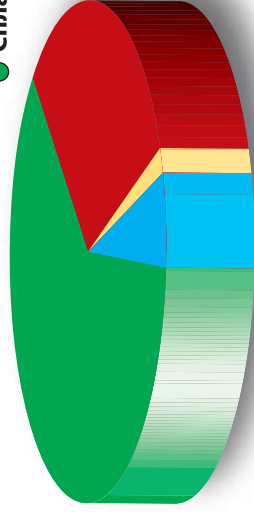
ЗА ВІРОСПОВІДАННЯМ

Діаграма 1. Розподіл учнів Харківського комерційного училища Імператора Олександра III за заняттям батьків і віросповіданням (у 1909/10 навчальному році)

ДОХОДИ

- Сплата за прослухування лекцій (40310,00)
- Збори за промисловими свідоцтвами (фінансування від Харківського купецького товариства) (24845,00)

● Відсотки за поточним рахунком (1361,17)

- Доходи від продажу програм курсів, розкладів та ін. (4877,23)

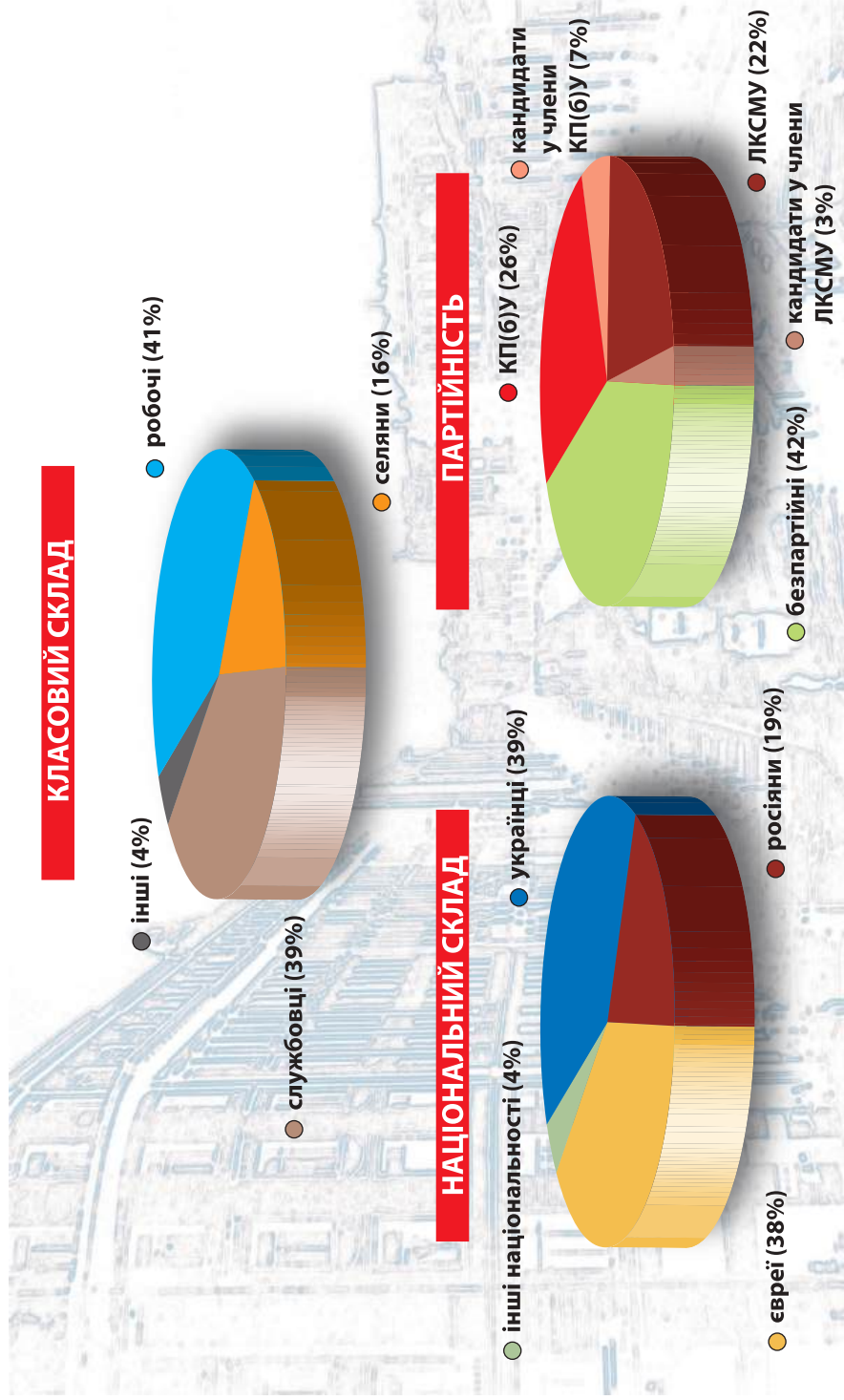
ВИТРАТИ

- Винагорода адміністрації та службовцям (29080,00)
- Винагорода учбовому персоналу (10380,34)
- Витрати з навчальної частини (9336,33)
- Витрати з господарчої частини (7861,49)
- Утримання обслуги (4931,37)
- Канцелярські, друкарські витрати, відрядження, особливі стипендії, публікації та ін. (4588,98)

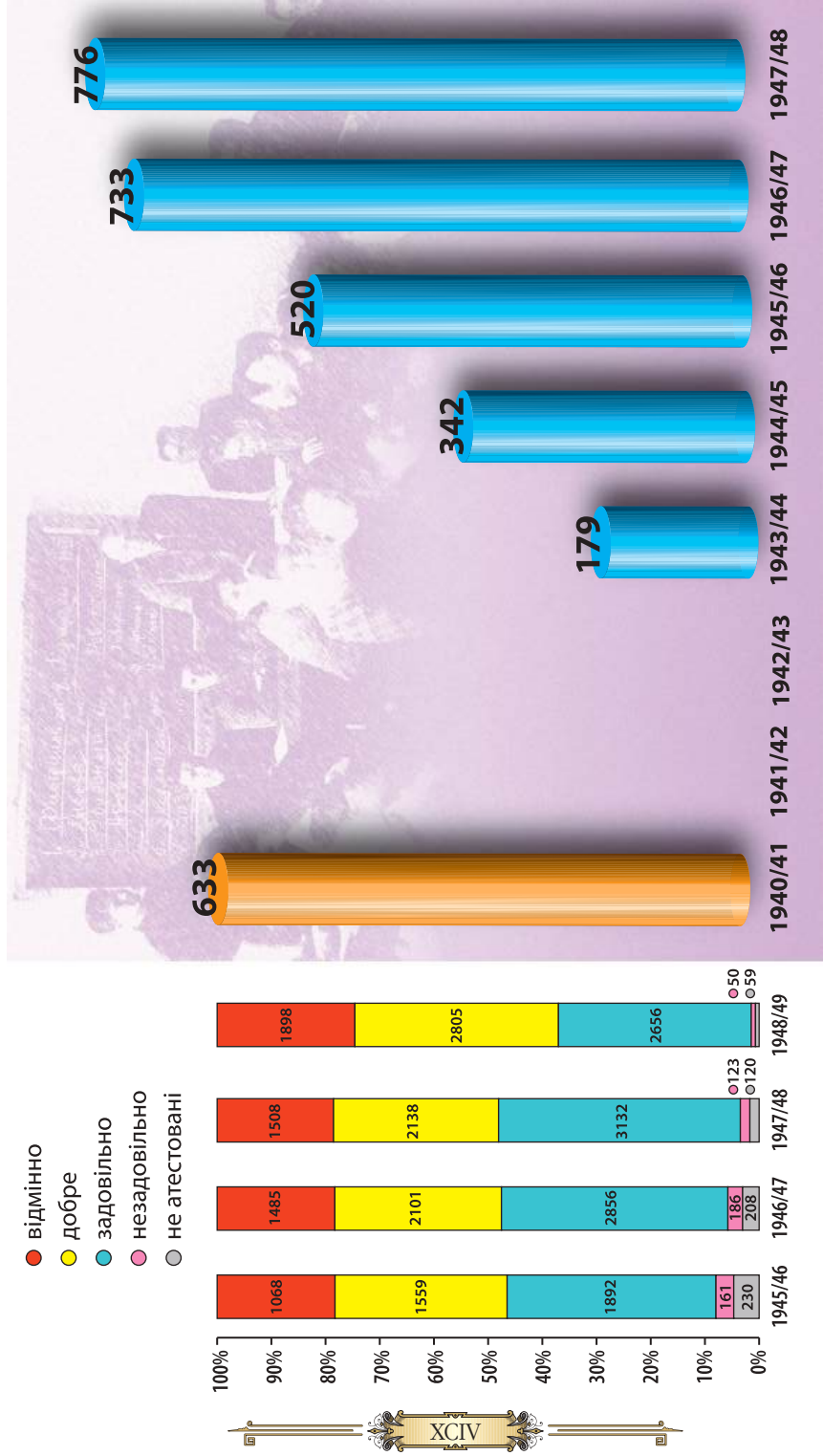

- Видано будівельній комісії для обладнання приміщень та ін. витрати (3030,49)
- Невитрачений залишок (2184,40)

Діаграма 2. Бюджет Вищих комерційних курсів Харківського купецького товариства, 1915 р. (рублів)

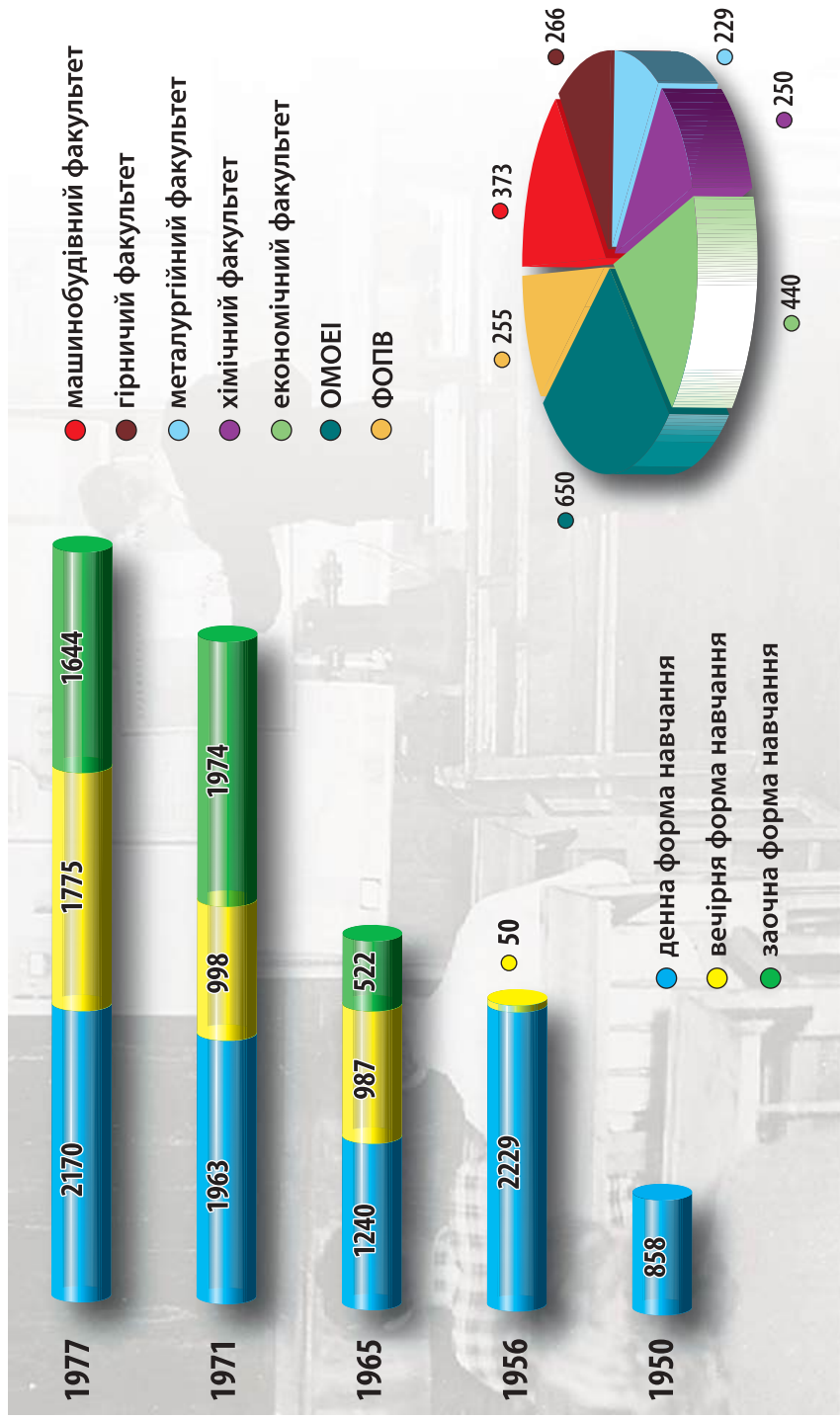
Діаграма 3. Склад студентства правового факультету ХІНГ у 1929 році

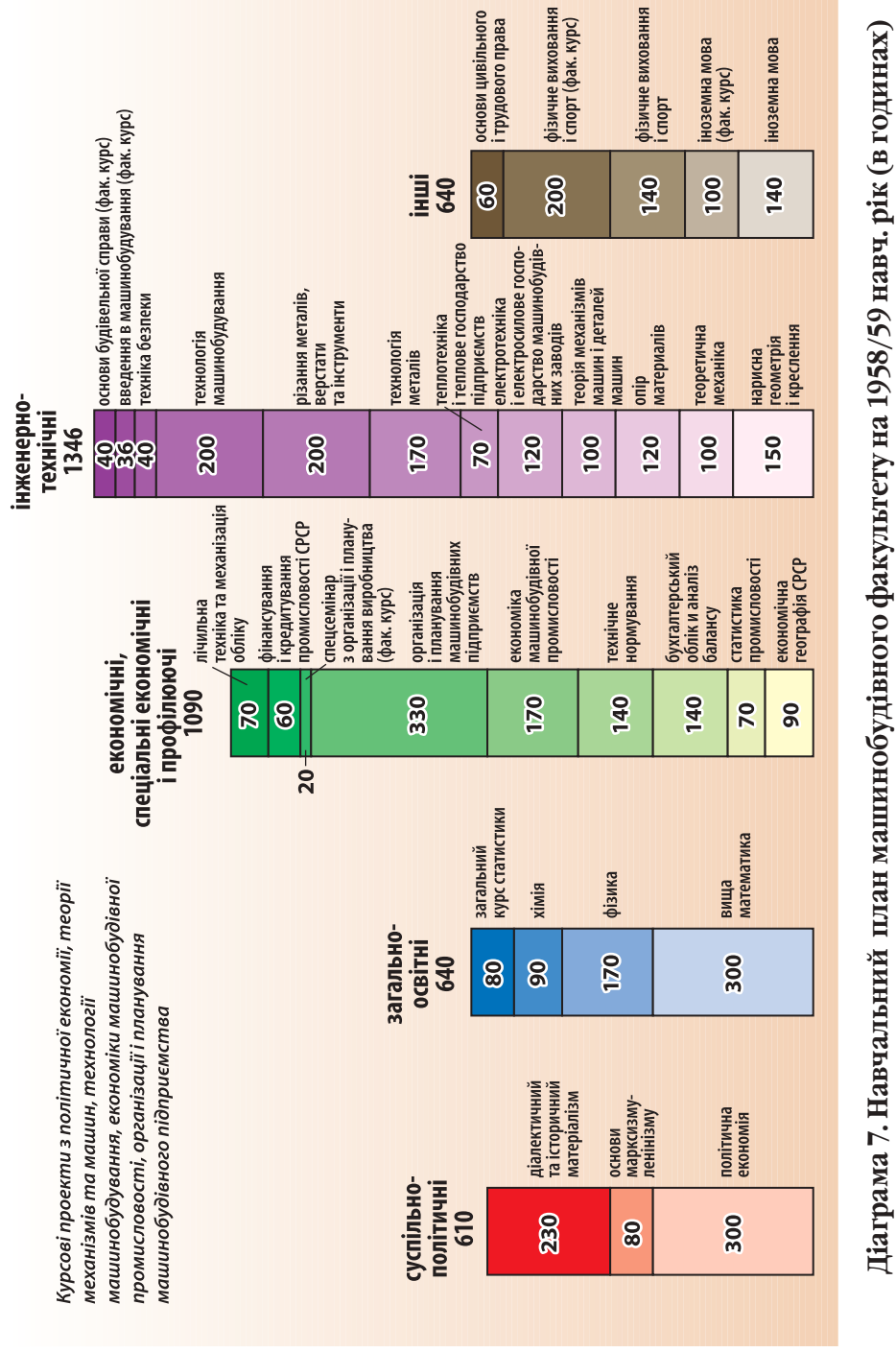
Діаграма 4. Контингент студентів ХІЕІ в 1940/41 – 1947/48 навчальних роках і динаміка показників успішності за результатами екзаменаційних сесій у відновлювальний період

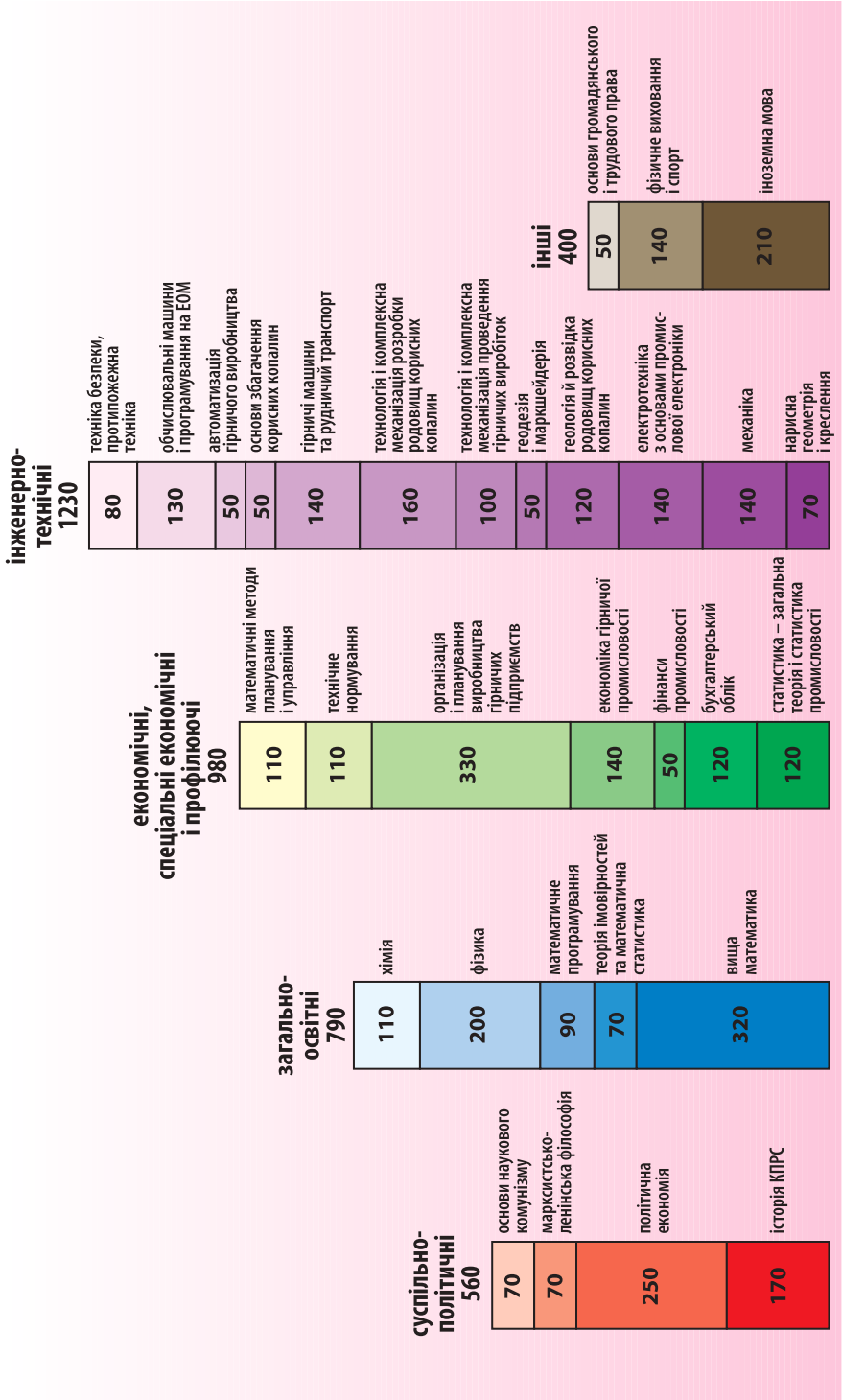
Діаграма 5. Зростання обсягів НДР, що виконувалися за господарчими договорами протягом 1969 – 1975 рр. (тис. руб.)

Діаграма 6. Чисельність і структура контингенту учнів ХІЕІ в 1950-ті – 1970-ті рр. та кількісний склад факультетів денного відділення на 1974/75 навчальний рік

Діаграма 7. Навчальний план машинобудівного факультету на 1958/59 навч. рік (в годинах)

Діаграма 8. Навчальний план спеціальності «Економіка і організація гірничої промисловості» на 1964/65 навчальний рік (в годинах)

загальноосвітні
1170

теорія статистики	70
теорія інформації та кодування	70
обчислювальна математика	120
математичне програмування	110
теорія ймовірностей та математична статистика	110
математична логіка та теорія графів	70
математика (загальний курс)	300
електротехніка, електроніка та імпульсна техніка	120
фізика	200

суспільно-політичні
630

науковий комунізм	70
марксистсько-ленінська філософія	90
політична економія	300
історія КПРС	170

економічні, спеціальні економічні і профілюючі
610

економічна кібернетика	60
економіка та організація МСУ	90
проектування та машинна обробка інформації	110
засоби збору, передавання даних і оргтехніка	70
інформ. системи і структури даних	70
планування народ.-господарства СРСР	70
економічна статистика	70
математичне моделювання економічних та інформ. процесів	70

дисципліни з галузевої спеціалізації
660

фінанси галузі	40
МОЕІ	200
статистика галузі	70
бухгалтерський облік	140
організація і планування виробництва	140
економіка галузі	70

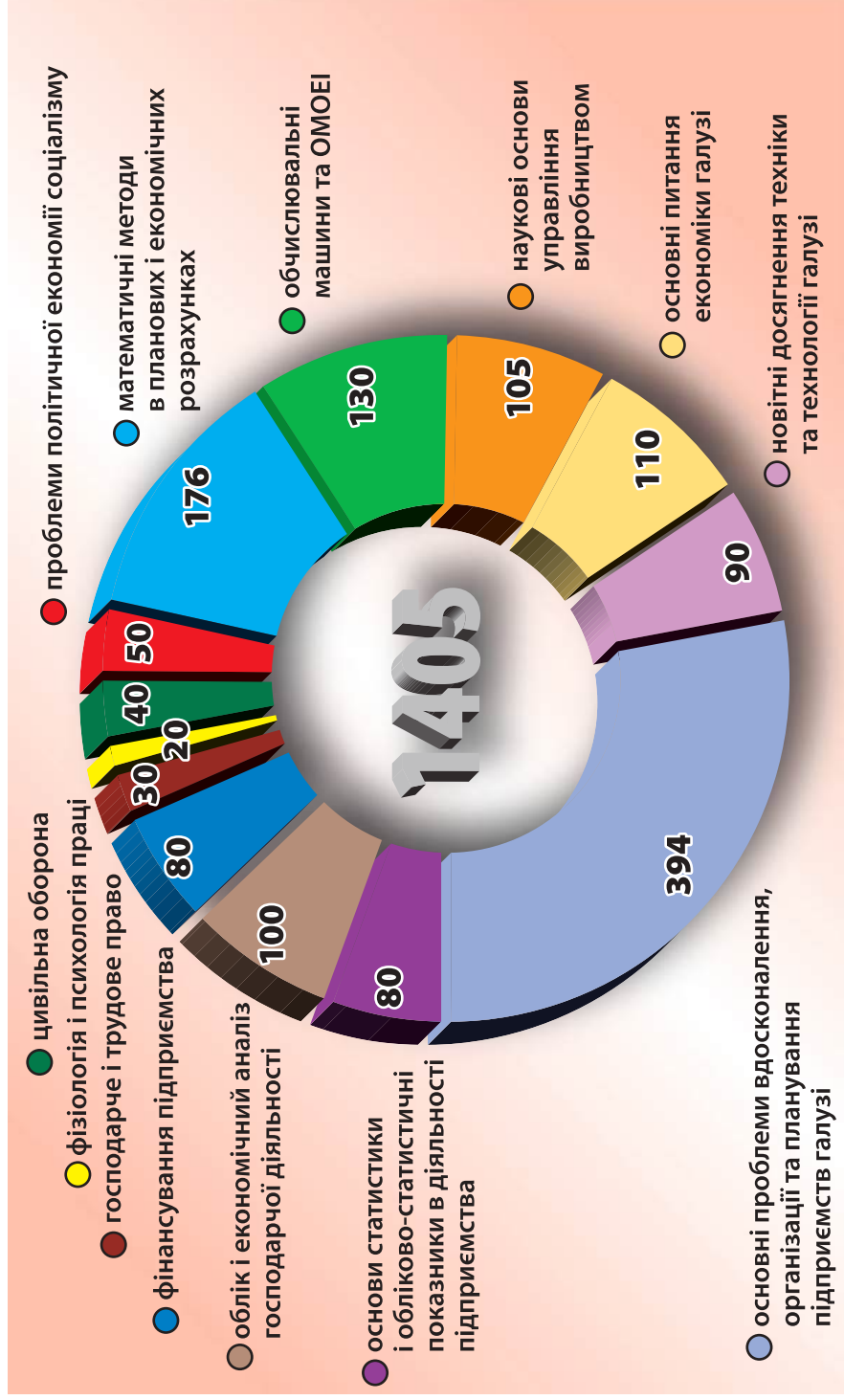
інженерно-технічні
830

математичне забезпечення ЕОМ	180
алгоритмічні мови	50
основи програмування	70
теорія алгоритмування	70
ЕОМ і програмування	100
обчислювальні, табуляторні, перфорційні машини та програмування основи побудови ЕОМ	100
основи побудови ЕОМ	70
технічна механіка	140
інженерна графіка	50

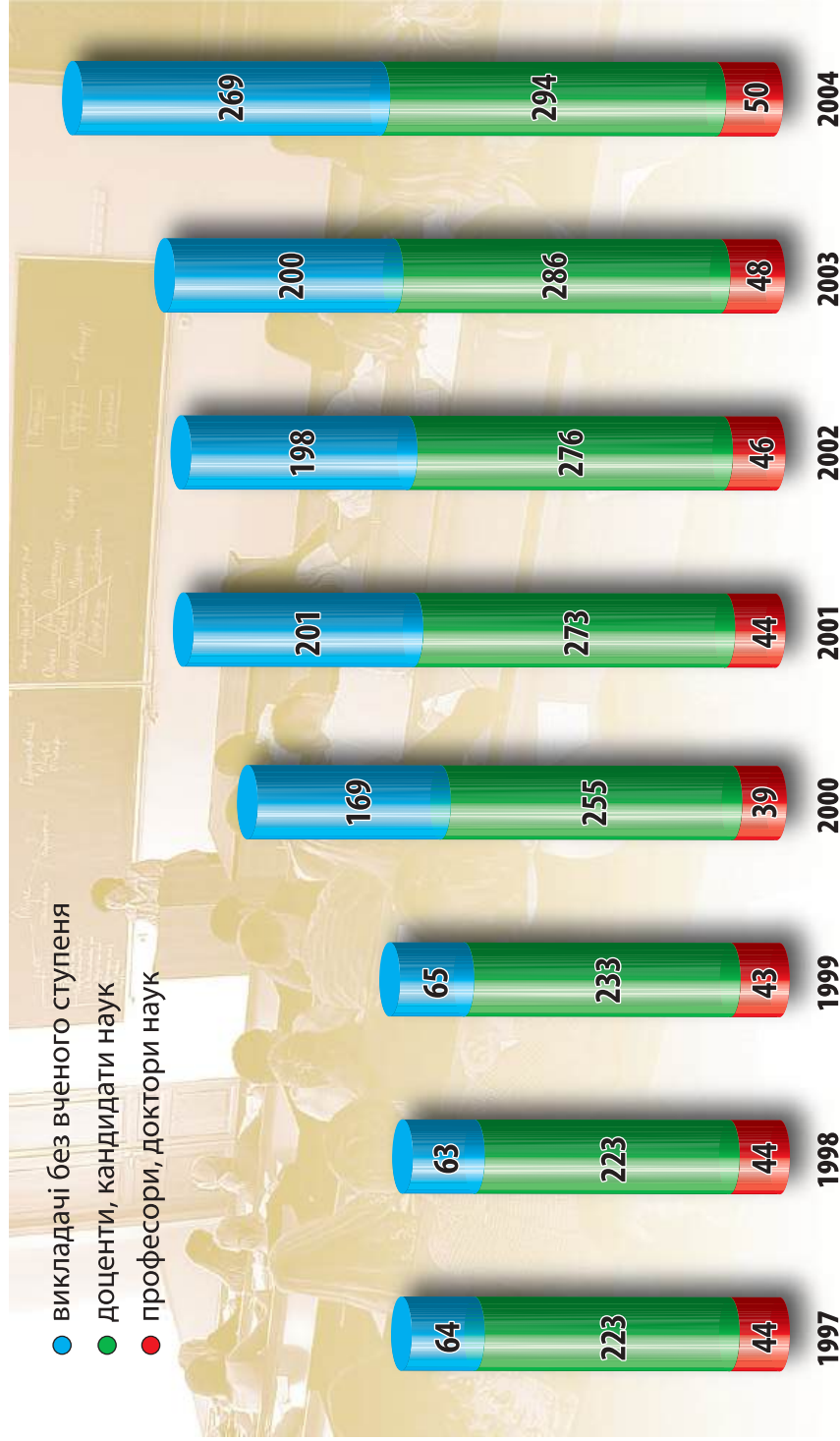
інші
380

фізичне виховання	140
іноземна мова	240

Діаграма 9. Навчальний план зі спеціальності ОМОЕІ на 1969/70 навчальний рік (в годинах)

Діаграма 10. Тематичний план ФОПВ на 1969/70 навчальний рік (в годинах)

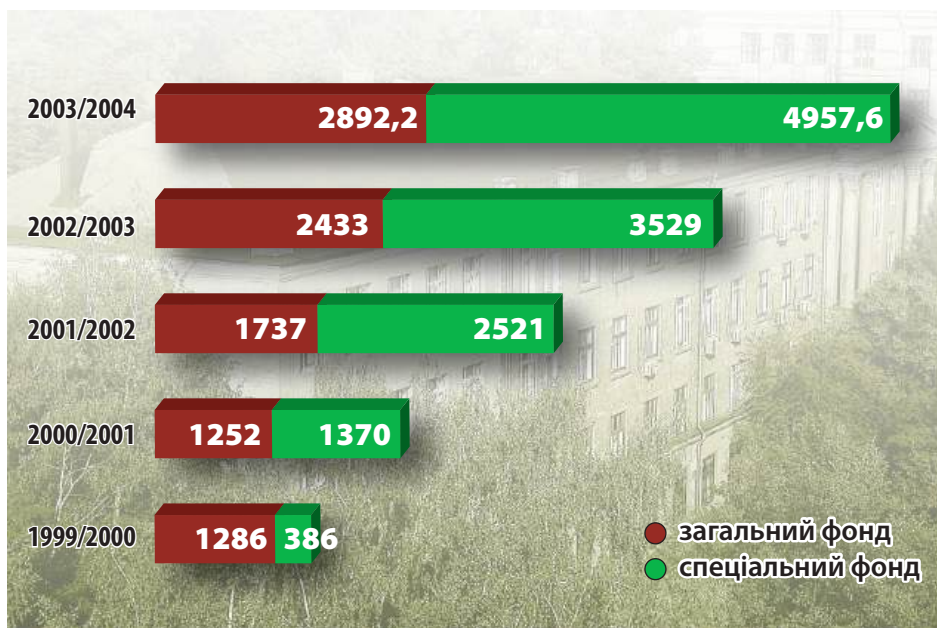
Діаграма 11. Якісний склад і динаміка чисельності професорсько-викладацького складу ХДУ, 1997 – 2004 рр.

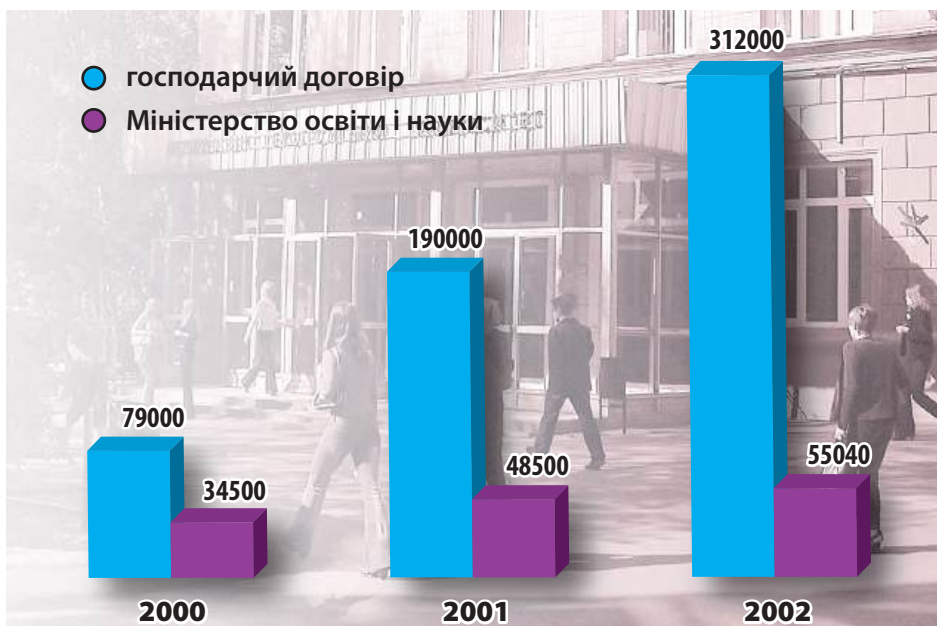
Діаграма 12. Зростання чисельності студентів ХДЕУ, 1993 – 2002 рр.

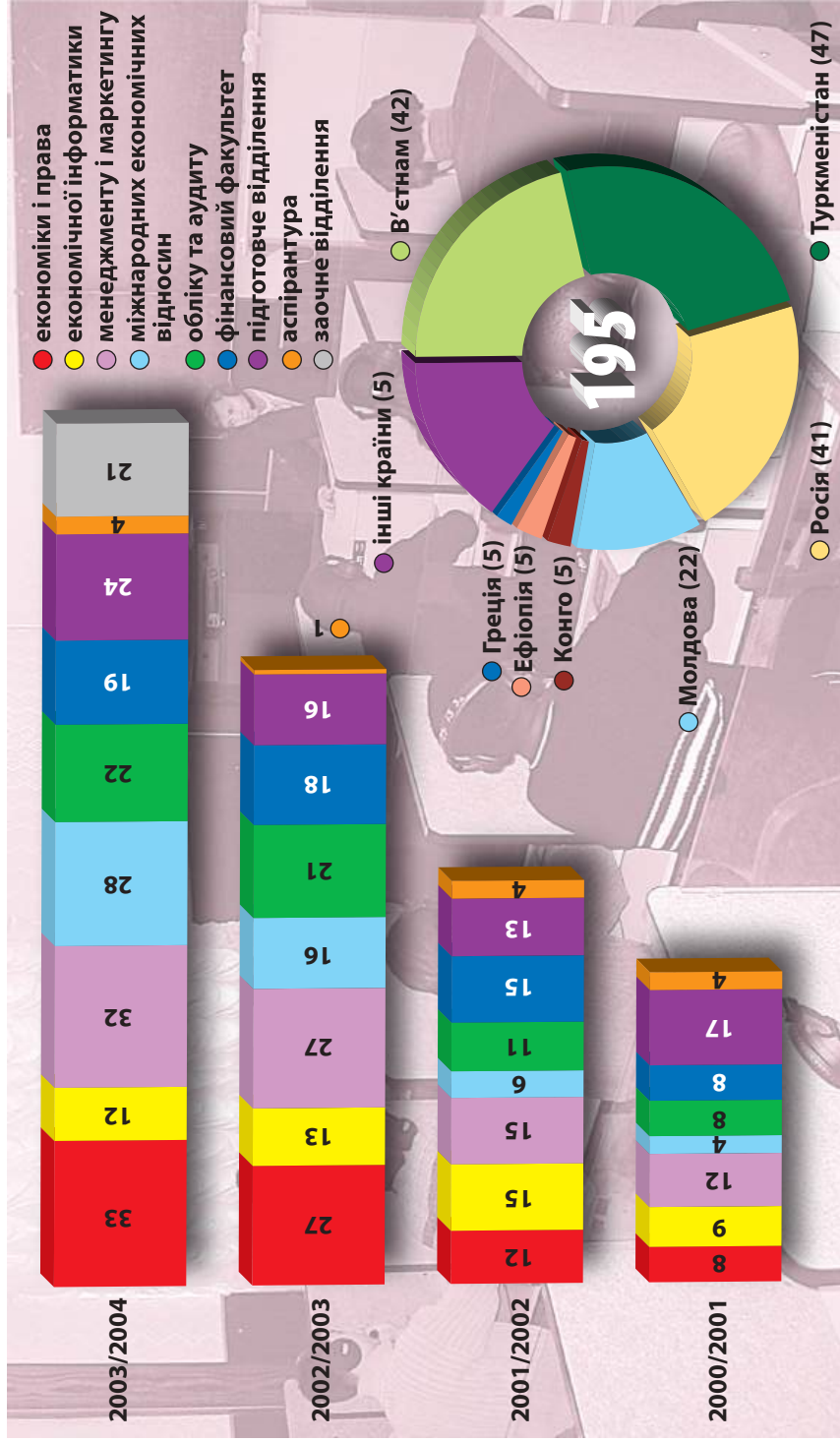
Діаграма 13. Зростання оплати праці співробітників ХДЕУ, 2000/01 – 2003/04 навч. роки, % (1999/2000 навч. рік = 100%)

Діаграма 14. Фонд оплати праці ХДЕУ,
1999/2000 – 2003/2004 навч. роки (тис. грн)

Діаграма 15. Фінансування науково-дослідницької діяльності
вчених ХДЕУ, 2000 – 2002 рр. (тис. грн)

Діаграма 16. Динаміка чисельності і розподіл по факультетах, відділеннях і громадянству (2004 р.) студентів ХНЕУ – іноземних громадян у 2000 – 2004 рр.